

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

June 26.

SZABAD KIRÁLYI

ERZSÉBETVÁROS

MONOGRÁFIÁJA.

Irta :

ÁVEDIK LUKÁCS

főesperes, erzsébetvárosi plebános.

Szamosujvártt

Todorán Endre »Aurora« könyvnyomdája

1896.

Erzsébetváros látképe.

SZABAD KIRÁLYI

ERZSÉBETVÁROS

MONOGRÁFIÁJA.

Irta: VVI

ÁVEDIK LUKÁCS

főesperes, erzsébetvárosi plebános.

Szamosujvártt

Todorán Endre »Aurora« könyvnyomdája

1896.

*Ung. h.
253. d.*

(877)

174394

M. N. MŰZEUM KÖNYVTÁRA
Nyomtatv. Növedéknapló

1896. év. 1228. sz.

Előszó.

Az ezredéves hazánk rendkívüli örömében Erzsébetváros közönsége nemcsak osztozni, de annak nagy-szerű eseményét legalább porszemnyi hozzájárulásával halhatatlanná tenni kívánta azon tiszteletreméltó határozata által, melynélfogva képből és írásban látni óhajtja ez áldott helynek multját és a jelenét a jövő biztosítására és emlékezetére.

Képviselőtestületünknek május havában hozott, fenkölt határozatát Kis-Küküllő vármegye törvényhatósági bizottsága ugyanazon hóban végérvényes jóváhagyásával ellátván, engem bizott meg kitüntető, de vajmi nehéz és gyorsan végzendő feladattal. Május havának eme virág-csokrát ki nem fogadta volna el szívesen?

Mihelyt a bevégzett tényről értesültem, adatok gyűjtése után kutattam; az anyaghalmazból és érdekes tárgyai közül kiszemeltem a rendelkezésemre álló okmányok közül a legérdekesebbet, mert hisz ily rövid idő alatt mindent egybegyűjteni és földolgozni a lehetetlenséggel határos, kiválasztottam az előttem becses és kedves momentumokat, hogy városom szép multjában mindenki gyönyörködhessék.

Megvallom, tollamat városom iránt táplált fogyhatlan szeretet, de egyszersmind az igazság is vezérelte. Hisz ki volna képes — bármily vasszorgalommal fölverte, ha hiányzik benne a mély lelkesedés — rövid idő alatt sokat tenni? bizonyára csak az, ki szülőföldje tövisei és göröngyei közt is édesen elandalog, kit a természetszerű vonzalom lebűvölve tart a mult képei előtt, a ki tisztelettel ápolja a jelent, hogy áldást nyerjen a jövőnek.

Kristály forrásból, tiszta lelki örömmel kezdtem munkámhoz s érzem, hogy hálás feladatot teljesítettem, mert szép multja van a régi Ebesfalva és a mostani Erzsébetvárosnak. A mi szép és nemes volt benne, feltüntettem egyszerűen, hogy az előket őseik aranypéldáinak követésére lelkesítsék, hogy a jelenkor a mult idők ismeretéből szerezzon tanulságot, hogy megőcsülje az utókor a dicső elődök fáradhatlan munkásságát és a közügyért lelkesülő, egyetértő szellemét.

Keresztény és lelkész vagyok, tapasztalataim és hitem egyaránt előttem lebegtetik gyarlóságomat, azért fölfakad lelkemből a hála a kegyelmek ura trónjához, mert ő felvilágosító erejét nem csökkenté meg nehéz munkám alatt; az elismerés koszoruját nyujtom szeretett városomnak, kinek multja oly gazdag fölemelő emlékekben, hogy szégyenpir sohasem kell, hogy átfussa arcunkat.

Lelkemnek gyönyöre, üdvöz légy Erzsébetváros! Gyermeki álmaim tündér vára, rajongó szeretetem kincse, melyben mindent egybegyűjtve találtam, a mi boldogít, nemes érzelmekre hangol, magasztos eszmékre lelkesít.

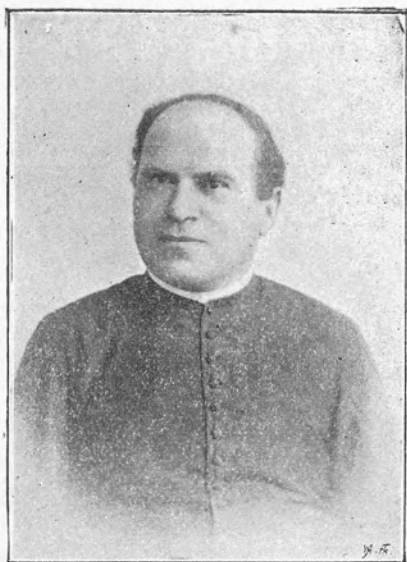
Ne gúnyolja senki e forró vonzalmat, mert akkor a tűz hevét is elátkozni kellene, melyet a jöteendő nap nyári napokon vagy fagyos télen földünkre áraszt.

Fogadd szeretett városom kedves közönsége ezen emlékművet tőlem oly szeretettel és tisztelettel, mint a mily emelkedett szellemmel írtam és adom neked azon őszinte kívánataim kíséretében, derengje át városunk egét a jólét nimbusza, lakói élvezzék a megelégedés jelenét, hogy bizalmuk a nemes tettekben fokozódjanak és téged, városom, mindig önérzettel dicsőíthessenek.

Kelt Erzsébetvároson, 1896. évi október hó 18. napján.

Ávedik Lukács.

Ávedik Lukács.

Szabad királyi Erzsébetváros helyrajzi vázlata.

I.

Akisded mosolyával üdvözli szülőhelye látóköreit abból a bölcsőből, mely első legkedvesebb hajléka, nyugvó keblen érzi magát, mindegyre tágnak szemhéjai, hogy részletesen megvizsgálhassa édes otthonának mintegy öntudatlanul lelkébe öntött bájait.

Ha már az emberben ösztönszerű érzet az, hogy a világ megnyilatkozását, azt a kis tért, mely élte kezdetének tanuja, megismerje; és már picziny korában kutatja annak egyes tulajdonait: nekem is kedves kötelességem szülőföldem szép határát, földrajzi fekvését, égalji és közegészségügyi viszonyait, majd szülőföldem belterületét, népének szellemi méretét, közigazgatási és igazságügyi szervezetét, szóval mind azt, a mi Erzsébetváros köz-kincsét képezi, első sorban röviden bemutatni.

Erzsébetváros szabad királyi és rendezett tanácsú város fekszik a déli és éjszaki tájon, keletről nyugatra nyergesen húzódó középnagyságú hegyek által koszorúzott, szép egyenletes lapályon, melyen a keletről szintén délnyugati irányban kanyargó Nagy-Küküllő ádáz természetű folyója képezi Erzsébetváros földrajzi elhelyezkedése és a közeli községek hegyvonala közt a válaszfalat.

A hegyek déli irányba többnyire erdősített, lankás oldalai gazdag legelők és szántóföldek panorámáját nyújtják; míg az éjszaki tájon fekvő hegyek lejtős és a verőfényre néző oldalai jobbára válogatott szőlőnemekkel vannak beültetve. Hegyei kevés kivétellel összefüggő egészet képeznek, völgyeket csakis az éjszakkeleti oldalon találunk az úgynevezett Nagy- és Kis-Hula, a Kápolnapatak, Ernyeipatak és a Rét-patak — pereul ritului — völgyeit

A hegyek sorában kiemelkedőbb pontok a Csiki testvérek szőlőhegye csúcsa, melyet a bécsi katonai földrajzi intézet térképe „Dialu Giloru“ névvel jelez; ez 470 méter magas a tenger színe fölött. E hegytetőn állott még e század elején is látható kinszenvedés kápolnája, a hová 14 fakereszt, mint állomás vezetett fel. Schorsberg, Holdvilág felé elterülő magaslat, melynek orma 450 méterig felnyúlik. A „városi közönség“ szőlője vonalában fekvő hegycsúcs: La Rosore 449 méter magas.

Szőlőhegyei közül a Nagy- és Kis-Szőlőhegy, másképp Promontorium — Előfok — szolgáltatják a zamatos, rizling, muskotály, leányka, tramini és más tiszta, vékony fajborokat; délre tekintő, örök vidám arczzal a Nagy-Küküllő csobotolását kísérve vonúl lefelé az Eperhegynek nevezett, most szőlővenyigékkal kinálkozó hegyoldal. Régi Akasztófahegy rémületes nevét 1840-ben változtatá meg, midőn Péterffy József, jeles tanférfi, ipariskolai főfelügyelő a selyemtenyésztés előmozdítása végett részvényekre alapított egyletet szervezett; a terméketlen határrészt eperfákkal beültette, de most ezekből hírmondó sem maradt, hogy helyet adjon Bacchus adományának.

Erzsébetváros külterületét az elébb jelzett határrészekon kívül képezik: 1. Kenderes, egyike a legszebb szántóterületeknek, Holdvilág szomszédságában fekszik részint lapályon, részint dülő területen. Elnevezését onnan vette, mert az Apaffy birtokon szolgálatot tevő jobbágyok jutalomdíj fejében kendert termelhetek. 2. Cserécsúri oldal, régi néven Picola cel mare és Picola cel mike, — Nagy- és Kis-tető — egy hegyoldal, melynek alját szántónak, meredek oldalát legelőnek használják, tetőzetét fiatal fenyőerdő szegélyezi.

3. Balta Serpoi, két fiatal erdő közt szalagszerűen húzódó határ, mely részben erdősítve van, részben legelőnek használtatik; nevét hajdani mocsarairól vette, melyben vízi kigyók hemzsegték; most Lövőhely nevet visel, mert a honvédek itt tartják a czéllövészeti gyakorlatokat. E határrészhez tartoznak: a) Balta Sake, hegyek közé szorított szántó, erdős bokros hely, mely nevet az egykor létezett, de most teljesen kiszáradt mocsaras terület

hirdeti. b) Kurmeture, legelőnek használt hegyhasadék. c) Kosztya Lunge, meredek, hosszú hegyoldal, melynek alját szántóföldek, felső részét bozótos, erdős helyek határolják.

4. Tölgyes Oldal, — régi neve Kosztya Mancsuluj, — mint fekvése is mutatja, nagyrészt hegyoldal, tölgyfákkal erdősítve; egyik kopár, meredek oldala a Kecskék ösvénye — Kerare Kapri. — E határrészben fekszenek: a) Gyeá szupra koszti cel mare, ez a Kosztya-Lunge tetején terül el. b) Lazu Jugi dülőben levő legelő. Kopár nevét Juga nevű román irtása örökíté meg. c) Gropa Opri Tomi, erdők közt levő szántó, mely gödröt határfelosztáskor Opri Tomi kapta. d) Lazu Opri Atyim, hegyoldalon levő szántó, melyet Opra Atyim a határfelosztás alkalmával irtás által tett használhatóvá. e) Loku Paterilor, nevét valószínűleg a mechitarista atyáktól vette, kik e helyet 1848 előtt birták. f) Gropa Grozi, legelőnek használt hely, mely határfelosztáskor Grozi nevű egyénnek jutott. g) Borjúkosár — Gropa Porkuretz — tölgy erdők közti dülő szántó, mely emberi emlékezet óta borjú, kecske, sertések nyugvó helye volt; neve innen származott. h) Gropa Samuka, erdők közti lankás; Samuka birtokostól vette nevét. i) La Kapu Koszti Mancsuluj, erdők közti bejárat, tér, hol kevés a szántó föld.

5. A tölgyek legszebben ápolt erdejét képezi a Poduszpart a Hundorfi határon, melynek emlékét a híd beszakadása következtében történt szerencsétlen eset örökíté meg; ettől délkeletre szomszédja: Válya nucilor vagyis Diófák völgye a nélkül, hogy itt most diófákat tenyésztenének. 6. Szálas erdő — Meru Boerilor, vagyis előkelők almafája — a régi elnevezés tanúsítása szerint gyümölcsös hely volt, most erdő rész; alján szántók is találhatók. Ehhez a határrészhez tartoznak: a) Papok kútja — Fentina Paterilor. — E terület közepén kikövezett kút volt, melyből ember és állat a kristálytisza forrásvíz élvezete által felüdülést nyert; ezt is a mechitarista atyák készítették. b) Gropa Zsudeluj — Biró völgye — és Gropa Utzi — Utzi völgye; — mind három mellékrész szántó- és kaszálóhely. A két utóbbi elnevezés

azt mutatja, hogy egyik az ebesfalvi bíró, a másik Utzi nevű egyén tulajdonát képezte. 7. A Nagy-hágó — Szub hula marje regényes terület, a honnan erdők közt folyton emelkedő hágon lehet a szomszédos Hundorf nevű faluba eljutni; ezt a határrészt Nagy-Hulának is nevezik. Vele párhuzamosan halad délkeleti irányban a Kis-Hula nevű erdőréssz. Ezt a területet kiegészítik: a) Gropa Szakácsuluj, b) Gropa vagy Gaura Muradoj, c) Gropa Gyorgyi; mind a három külön-külön erdők által határolt szántóhely, melyet a jelzett egyének birtak a szántók felett emelkedett erdőterülettel együtt. d) Gropa Huli Szent-iváni, egyfelől erdős, másfelől meredek hegy közt fekvő völgy; innen vezet egy mellékút Szent-Iván falú felé. 8. Az ernyei hágó, részben erdős, részben kopár dülő; itt egy kút van, fentina jeduluj — gödölye kút — melyben a hagyomány szerint a gondatlan gödölye halállal lakolt.

9. A kápolnai oldal egy magas hegy, melynek tetején egykor kápolna állott 10. A Sz.-Iváni hágó — Pojana la troci — több szántó- és kaszálóból álló tag, mely hegyoldalon terül el. Ennek kiegészítő része a Központi-hegy — Djalu gyin Mislok, — ide tartozik: a) a Szép-Erdő, — Dumbrava; susogó fiatal fái árnyában a nyári mulatozók vágyva vágynak itt felüdülést keresni, miért Májális-térnek is nevezik. E kellemtájékat impozánssá teszik az alatta elterülő város virányos rétei, szeliden hömpölygő csermelyei, patakjai, a Küküllő völgyében elterülő csinos községek és a Szeben-fogarasi havasok messziről szürkülő ormai látkepe. Az erdő alján fris források csergedeznek. b) Kundi völgy a Kundi-patak mellett; neve a szomszédos Kund falutól származik. 11. Nagy-Szakadás határrész, melyet egykor az ádázul rohanó patak — percúl Rituluj — idézett elő; oldalos részeit szőlőtermelésre, nagyrésztét szántónak használják.

12. Nagy- és Kis-Rét, melyet a nép maig Nagy- és Kis-Lunkának nevez. Erzsébetváros e legnagyobb kaszáló területe, magában foglalja az országút mentén húzódó vonalat egész a szász-sárosi és északnyugatra a szász-ernyei határig.

Az országút déli oldalán a Nagy-Küküllő folyó jobb partján van az Almáskert, szántóföldnek használt lapályon, melyet az újabb időben készített védgát épen oly biztosan oltalmaz a nagy-Küküllő áradásai ellen, mint az Almáskerttel keletre szomszédos Heves szántóföldet, mely utóbbi még az Apaffyak korában nagyrabecsült termőföld volt és a szomszéd községek előtt is Eris almáját képezte.*)

Erzsébetváros határa talaja agyagos és homokos, áradmánynyal vegyítve, a mi igazolja, hogy Erzsébetváros főutczái területét egykor víz borította; sőt homok-rejtő hegyeinek is neptuni és nem vulkáni kitörések adtak életet.

Hegyeiben is homok-, agyagpala-rétegekkel találkozunk, a kőréteg kevésbé fordul elő. Innen van, hogy záporosók vagy tartós esőzések alkalmával különösen az Ernye felől lévő szőlőhegyeken földcsúszamlások történnek; a homokos, laza réteget mozgó testté alkotja át a behatoló víz creje s lavinaszerűleg dombokat, völgyeket, szakadékokat teremt.

Erzsébetváros határterülete az 1894. évben befejezett tagosítás után ez: Szántó 883 h. 321□⁰, rét 436 h 1195□⁰. szőlő 61 h. 1487□⁰, legelő 418 h. 502□⁰, erdő 906 h. 84 □⁰, nádas 20 h. 89□⁰, kert 81 h. 1107□⁰, terméketlen terület 227 h. 472□⁰; összes terület: 3035 hold 457□⁰.

Vizei: Erzsébetváros déli határán keletről nyugatra, inkább félköralakban folydogál a Nagy-Küküllő, mely a kikelet langyos fuvallatára a jégtáblák megindulását és feltorlódását elősegítvén, épen úgy mint tartós esőzés alkalmával ágyából kikel és elárasztja nemcsak a mezőket, hanem szilaj árjával becsap a városba is; most bástyafalat emeltek a védgát által, kívánatos azonban, hogy a Küküllő hídjától egész Ernye határáig a teljes

*) Erzsébetváros határrészei I. Az erzsébetvárosi örm. kath. városi elemi fiú- és leányiskolák értesítőjét az 1889—90. tanévről. Közli: Avedik Lukács. A határok magyar elnevezése 1895. évi máj. 14-én kelt közgyűlés határozata.

biztonság végett ez a védgát meghosszabbították. A Nagy-Küküllőbe szakad az Oláh-patak, vagyis a régi ebesfalvi határpatak északkeletről déli irányt tartva és a Kápolna-patak északnyugati irányban; ezt a záporok gyakran medréből kiverik és a város utcáit elárasztják. Ujabban azonban a védgátak és erdősítések az ár csapongásainak útját szegték. Hasonlóképen a Rét-patak északról rohan a déli oldalon hömpölygő Nagy-Küküllőbe.

Erzsébetváros határán ásványos források, melyek fürdésre vagy ivásra alkalmasak volnának, úgyszintén nevezetesebb közetnemek nem fordulnak elő.

Égalji viszonyai, fekvése. Erzsébetváros a tenger színe fölött 320 méter magasságú területen nyugszik és keresztalakban mintegy kitárt karokkal öleli magához azt az üde, gőz nélküli, ózonteli léghőrt, melyet a városban létező kertek és gyümölcsösök, csaknem körben övező hímes rétek, dús vetések, sudar nyárfák, verőfényes szőlők, kies völgyek, gazdag legelők, rövid fűvel fedett gyepmezők szolgáltatnak. Általános léghőmérséklete télen 3°, nyáron 20 fok.

Erzsébetváros helyrajzilag Ferrotól számítva fekszik a kel. hosszúság 46° és 13', az éjszaki szélesség 42° és 12' körmérete alatt. E szerint az ugyanazon időt jelző zónaidőtől eltekintve, napóra szerint Budapest és Erzsébetváros közt 20' különbség van, minélfogva midőn nálunk dél van, Budapesten még csak 11 óra 40 percet mutat a napóra.

Erzsébetváros különösen nyugati és keleti irányban bő területtel kínálkozik a kiterjedésre, és sajátságos, hogy a város, bár a múlt századokban is sokat szenvedett a vizek áradásai miatt, mégis a lakosság a helyett, hogy a legbiztosabb települési helyet, a szőlők alját választotta volna, a Nagy-Küküllő közelébe huzódott, ott kezdé házait építgetni. A házak általában tágas téren vannak rendesen befelé gyümölcsös és veteményes kertekkel szegélyezve, miáltal az épületek nemcsak tűzvész ellen védve vannak, hanem a kellemes illatos, fris levegő az egészségre üdítőleg hat; a szellőztetés is gyors és jótékony hatással bír. Méltán olvassuk az 1892/3. és 93/94. leány-

iskola értesítőjében: „Az egészségügy tekintetében a legkedvezőbben nyilatkozhatunk. Míg a vidék különböző járványban szenvedett, Erzsébetváros tiszta, szellős légkörét nem érintette a ragály. E kedvező helyzetnek köszönhetjük a Gondviselés kegyelméből, hogy növényeink húzamos és járványos betegségtől mentek voltak.“

Századok tapasztalatai igazolják, hogy Erzsébetvárosban semminemű ragály nem keletkezett. Ha olykor ragályos betegség üti fel magát, az bizonyára külsők által importáltatott s akkor is a légkör tisztasága és erélyes óvintézkedés következtében rövid időtartam alatt megszűnik.

Erzsébetváros természetes határait képezik keleten Holdvilág, délnyugaton Szász Sáros, csinosan épült szász faluk; délen a Nagy-Küküllő és éjszakon a városi szőlőhegyek.

Erzsébetváros ugyanazon délkör alatt fekszik északról délfelé haladva mint Besztercze, Teke, Sáromberke, Maros-Vásárhely, Bonyha, Kund, Medgyes, Ujegyház, Felek, Szurulhegy. Ugyanazon szélességi kör alatt áll keletre haladva Homorod-Almás, Tusnád, Ojtoziszoros, nyugatra haladva Balázsfalva, Abrudbánya, Halas, Szekszárd, Kaposvár, Varasd, Cilli városokkal, helységekkel.

A jelzett délköri helységekben a napkelte és napnyugta, úgyszintén a dél is egy időben van. Ugyanazon szélességi kör alatt említett helységekben egyenlő tartamuk a leghosszabb nappalok Erzsébetváros idejével; habár az éghajlat hőfokára nézve jelentékeny különbözetek észlelhetők, a mennyiben a tenger színe fölött csekélyebb magasságban emelkedő helyek melegebbek szoktak lenni. Ezért mi terményeinket Beszterczénél 3 héttel is előbb élvezhetjük.

Belterülete. A kellemes fekvésű Erzsébetváros édeskedves gyermekei által: szőlőhegyei, virágos kertjei és termő földjei által hívogatja-magához látogató vendégeit. Nyugatról a Nagy-Küküllő vámos hidján átvezető országot visz a város szívébe, míg keletről a szép lapályon elterülő buzahatár közt jutunk a város belterületére; mint összekötő szalag vonul a város közepén át az országot,

mely e város déli és éjszaki táján lakó népeit egy közös cél valósitása érdekében, elválaszthatlanul az együttműködésre összeköti.

A város közepén inkább hosszukás alakban terjed a piacz, az Erzsébettér és részben az Erzsébet utczába hatolva; a piacz közepén látható az örmény kereskedelem jellemképe az áruház, boltokkal, mely arról tanuskodik, hogy e város törzslakói virágzó kereskedést űztek. Ettől keletre kimagaslik a kéttornyú városi főtemplom, mely az újkori merész építészetnek valódi műremeke. A piaczról több utca ágazik szét: keletre az Apaffiút és Várközutca, délkeletre a Malomutca, délre a Mesterutca, délnyugatra a Kabdebo Simon utca, melyet szintén utczák metszenek át, nyugatra a Kameller-utca, éjszaknyugatra Erzsébetutca és éjszakkeletre a Nemesutca, nem számítva a sikátorokat, úgy hogy a piactér egy nagy fatörzshöz hasonlít, melynek vastagabb ágait az utczák, kisebb hajtásait a sikátorok képezik. Elődeink mint elővigyázatos emberek, hogy tűz-, víz- és más veszélyek elől gyors menekülést biztosítsanak, láthatólag a várost sok közre és utczára osztották fel, a mi a célhoz jutást is elősegíti.

Az Erzsébettéren keleti irányban van a takarékpénztár épülete: az Erzsébet vendéglő; itt volt elszállásolva II. József császár, midőn Erdélyt meglátogatta. Ezt az eseményt hirdeti a falba vésett emléktábla ezen felirattal: „Benedictus Josephus II. Imperator Augustus atque Pius Rex, pater patriae, nos hoc anno (1773) in Junio visitavit.“

Egy házzal tovább befordolunk a széles Várközutczába, melynek nem rég elhordott romjai arról tanuskodtak, hogy Apaffi korában a lebocsátó híddal ellátott őrkapú itt volt, és felügyelője is itt lakott. A Várközutca folytatását négy egymásba szögellő sikátor az úgynevezett Négyköz-utca alkotja; ettől délkeletre fekszik a Malomutca, nevét attól a régi malomtól vette, mely még Apaffi korában keletkezett s nem oly rég fejezé be végzetes pályafutását. A délnyugati részen van a posta-, távirda- és telefon-hivatal. Az Erzsébettér nyugati részén találjuk az ágostai hitvallásuak imaházát és iskoláját, és

mellette a velencei örm. érsek és főapát alá tartozó Mechitarista szerzetház, melyben az állami óvóintézet és elemi fiúiskola három osztálya van ideiglenesen elhelyezve. E szerzetház alsó részét boltok képezik. Egy házzal tovább haladva éjszaki irányban kiszögellik a városi Casinó-helyiség, férfiak és nők részére a modern igényeknek kényelmesen berendezve. Az Erzsébetutca legcsinosabb épülete az új nagy vendéglő, melylyel szembenéz a gyógyszertár és mellette az „Erzsébetvárosi és vidéki gazdasági és iparbank“ részvénytársaságnak hivatalos helye; ettől keletre van a rendőrkapitányi hivatal és a városház, melynek ujja alkotása szintén tervezet tárgya; a piac éjszakkéleti szögében fekszik a gör. keletiek temploma.

Az Apaffi úton legelőször is szemünkbe ötlük a régi styl emlékeiből fenmaradt Apaffi-várkastély, dombról hirdeti egykori hatalmát. Ebben találjuk a kir. törvényszéket, járásbiróságot, telekkönyvi hivatalt, ügyészséget és az elítéltek zárkáit új munkaházzal; ezzel szomszédos a m. kir. adóhivatal. Az Apaffi-úton Holdvilágfelé haladva áll a városi lakosság legnagyobb jótevője, bécsi illetőségű Kameller Györgynek nagylelkűségét hirdető Kamellermenház, melyben a szegény elaggott örmény férfiak és nők külön osztályba helyezve teljes ellátásban részesülnek; ez az épület a Kameller-alapítvány igazgatóságának is hivatalos helyéül szolgál. Az Apaffi-úttól éjszakkéleti irányban terül el a Korcsolya-pálya, fűthető üvegházzal, melyből a közönség az élénk ifjúság testedző versenyét gyönyörködve szemlélheti. A város végén délre szétszórta fekszenek a cigányok viskói az ugynevezett Jobbágytelepen.

A Kameller utca az országúton vonul végig; itt találjuk a Kameller és Zárdatérre vezető szögleten az áll. elemi iskolát, a vámoshíd mellett a városi gőzmalmot, a Küküllő partján az erzsébetvárosi vasúti indóházat melléképületeivel. A vasút 1871. évben nyílt meg; a terület, melyen elvonul, azelőtt a Nagy-Küküllő medrét képezte. Az országút két utca metszi át, a Kis-Ernő utca, melyben mint egy uralkodó, úgy imponál magas,

karcsú tornyával a velencei Mechitarista szerzetnek 1795-ben épült temploma; ezen az utcán tovább haladva egy kis közön át a Nagy-Küküllőhöz érünk. A Kis-Ernő utcával párhuzamosan, az országút éjszaki oldalán a Zárdatérre jutunk, a hol előttünk áll Diakon Lengyel András által az erzsébetvárosi örm. kath. egyháznak adományozott és jelenleg 1885-től kezdve a paulai szt. Vinczéről nevezeti irgalmas nővérek hat osztályú elemi iskolája, csinos kápolnája és zárdája. A Zárdatér közepén mint a régiség emléke, az 1723-ban épült ó-templom látható, mely az első plebániális temploma a beköltözött örményeknek. A Zárdatér 1781-ig temetőül szolgált; ezt igazolja a maig fenmaradt két sírkő és a nevezetes kőriska, mely a város fejlődését kezdettől fogva mostanig ismeri. A Zárdatér kis házikos síkatorán átmenve, a Rafael utcába érünk, itt szemben találjuk Rafael Sándor örm. születésű angol lovag által 15000 pf. adományával 1843-ban alapított kath. gymnasiumot, melyet az újabb időben az állam vett át, hogy azt állami főgymnasiummá kiegészítse. A Rafael utca éjszaki oldalán a Török-család temploma ötlik szemünkbe, környezve az imposans honvéd-és huszárlaktanya által; az alsó templom terét a tűzoltó torony foglalja el. E templom szomszédságában terül el a csinosan parkirozott mulató kert: a népkert hinta, nyári színpad és táncz helyiségekkel, hol a közönség nyáron felüdülését keresi. A Nagy-Promontorium első állomása a dombon álló kis kápolna, hová a buzgó hivek különösen nagybőjtben ellátogatnak; innen a város külterületére jutunk.

A Rafael utca déli és a Kabdebó utca nyugati végén találjuk a csendőrök laktanyáját; a Rafael utca innen két irányba szögellik: délnyugatra a Küküllő utca a régi Kotkorovánba és délkeletre a Mester utcába; mindkettőnek végpontját a Nagy-Küküllő határolja. A város legrégebbi utcáját a piactól éjszakkeletre kanyaruló Nemes utca képezi; itt van az Apaffi Lénárt által a 16. század elején épült csinos kis latin szertartású róm. kath. egyház, — úgynevezett magyar templom; ettől keletre a Gorove Jakab utcában csaknem egymás szomszédságá-

ban láthatók a gör. kath. templom és iskola, valamint a reformátusok ujonnan épült izléses temploma. Ha a Gorove Jakab utczán keletre az Oláh-patakon is áthaladunk, Ebesfalvára érünk; itt van a városi fürdő-helyiség, mely kezdetben részvényekből létesült, most azonban azt a város vette át és ő gondozza; az ebesfalvi területen fekszik a gör. kath. temető.

A Nemes utczából éjszaki irányban haladva a Szt. Iván utczába jutunk, melynek jobb felőli végén van az emberiség nyugalom helye, a kath. temető, hol családi sírbolt és sok szép sírkő őrzi a feledhetlenek emlékét; innen a cserépcsúr felé a Kis-Küküllő vármegyei úton a határba érünk.

A Nemes utczának mintegy szöglet utczáját képezi az a rövid átjáró, mely egyrészről az Erzsébet utczába, más részről a szőlők útjába szögellik. A szőlők alját két egyközüen haladó utcza képezi: u. m. a Mária utcza és a szőlők aljában húzódó Szt.-Gergely utcza, hol a barompiaczt és a szőlők aljában a protestans temetőt találjuk.

Van tehát Erzsébetvárosnak két piacza: a belső piac és vásártér és a marhavásárok számára a barompiacz, három tere u. m. Erzsébettér, az alsó templomi és Zárdatér, egy telepe a Jobbágytelep, 16 utczája: Erzsébetutcza, — régen Nagyutcza, — Nemesutcza, Gorove Jakab utcza, Szt.-Iván-, Mária-, Szt.-Gergely-, Várköz-, Négyköz-, Malom-, Kabdebo Simon-, Kis Ernő-, — régen Kisutcza — Kameller-, — ezelőtt Hidutcza — Raphael-, — Ujutcza — Küküllő-, Mester utcza — régebben Nagy- és Kis-Kotkorován — az Apaffi út — régen Sáncz utcza és a szőlők alja; ezenkívül több keskeny sikátor tartja fenn a közlekedést. A szélesebb utczák járdákkal vannak ellátva és díszfákkal beültetve.

Erzsébetváros középületei: 10 templom, 6 iskola, 2 zárdá, 4 laktanya és 4 hivatalos helyiség. Jelenleg a házak összes száma: 552, ebből egy emeletes 17, földszinti 535, szoba van 1470 és bolt helyiség 60.

Erzsébetváros népmozgalmi viszonyai.

II.

1685. évben lett Erzsébetváros az árméniai Ani városból menekült és két századon keresztül békés honért epedő örmény népnek édes otthona. A beköltözöttek számát habár határozottan adatok hiánya miatt megállapítani nem lehet, de már az 1700. év elején oly annyira gyarapodtak, hogy a Nemes és Nagy — most Erzsébet utczának mindkét oldalán csakis örmények laktak.

Családi állapot szerint az 1890 évi népszámlálást véve irányadóul, volt 2795 lakos, kik közül férfi 1350, nő 1445, magyar 1610, német 159, oláh 667, zsidó 10, cigány 349.

Vallásfelekezet szerint az 1890-ik évi statisztika kimutatása alapján volt, latin és örm. szert. róm. kath. 1171. gör. kath. 890, ev. ref. 439, gör. kel. 126, ágost. evang. 106, unitarius 53 és izraelita 10, kik összesen 7 anyateplomban végzik vallási kötelmeiket.

Műveltségi fokozat szerint van jelenleg 7 theologiai, 4 orvostani, 8 bölcséleti, 35 jogi, 3 műegyetemi, összesen 57 egyetemi pályát végzett egyén. Középtanodai okmánynyal bir mintegy 140.

Erzsébetváros lakosai közül többen külgazdászattal is foglalkoznak. A földművelésre jelentékeny és alkalmas talaj kinálkozik, de nagyobb földbirtok csak 16 gazdának képezi tulajdonát, kik jobbára kukoriczát, buzát, rozsot termesztenek. A kertészet kizárólag a házi szükségletek fedezésére virágok, dísznövények ápolására szoritkozik; kedvencz foglalkozása e város lakóinak a gyümölcs — nevezetesen a batul alma, körte, szilva, baraczk, meggy és szőlőtermelés.

Az állattenyésztés leginkább bival, sertés, ló, juh, kecske és szarvasmarha tartására irányul részint gazdasági célból, részint elárusítás végett. Házi állataink

számbeli állománya jelenleg 72 ló, 216 szarvasmarha, 153 bival, 438 sertés, 89 juh, 14 kecske és 35 méhkas.

A halászat és vadászat kevésnek szenvedélye. A Nagy-Küküllőben rák, márna, harcsa, fehér- és ugynevezett cigányhal bőven fordul elő, erdeinkben nagy számban portyáznak vadkanok, farkasok, nyestek, vadmacskák, rokák, nyulak, továbbá borz, görény, sündisznó, hölgymenyét és mokus; a madárvilágból sas, ölyv, bagoly, vércse, holló, harkály, szalonka, fogoly, fürj és az éneklő madarak egész serege; dús választékban találjuk a vízi állatokat a golyát, gémet, vidrát, vadgalamb, vadlud, vadkacsaféléket, a kigyók és gyíkok válfajait. Pillangók, rovarok és csigák egész birodalmat alkotnak a megfelelő évszakokban.

Ipar és kereskedelem. Erzsébetváros örmény népe közül a beköltözés alkalmával többen iparral, kiváltképen bőrkészítéssel foglalkoztak, melynek becse messze földre kiterjedt. De mihelyt a kereskedelemre nagyobb, szabadabb tér nyílt az iparüzéssel alább hagytak és a kereskedésnek szentelték egész erejüket.

Jelenleg önálló iparral foglalkozik 133, kik közül az üzletágak minősége szerint: asztalos 5, ács 11, bádogos 1, borbély 2, csizmadia 10, czipész 9, czukrász 1, esztergályos 1, fazekas 4, fésűs 1, kádár 4, kályhás 1, kelme-festő 1, kenyérsütő 6, kerekes 1, kéményseprő 2, korcsmáros 9, kosárkötő 1, kovács 4, kömives 11, könyvkötő 1, lakatos 2, mészáros 4, molnár 2, nyomdász 1, órás 1, pogácsás 5, szabó 7, szijgyártó 1, szobafestő 3, szodavizgyáros 2, szücs 7, takács 1, timár 1, varrónő 4, vendéglős 4, zsemlés 2.

Ipar és gazdasági társulat van 11. u. m.:

1. Iparsegélyző egyesület keletkezett 1887. évben, tagjai száma 84.

2. Sz. Erzsébetről nevezett temetkezési egyesület alakult 1831-ben 100 taggal bir.

3. Sz. István királyról nevezett temetkezési egyesület alapított 1887. évben, tagjai száma 135.

4. Sz. István vértanúról nevezett temetkezési egyesület fennáll 1887 évtől, tagjai száma 141.

5. Sz. Józsefről nevezett temetkezési egylet életbe lépett 1889-ben és 104 tagja van.

6. Erzsébetvárosi önkéntes tűzoltó egylet, létrejött 1879-ben tagjai száma 30.

7. Ipartestület keletkezett 1885-ben a tagok száma 138.

8. Erzsébetvárosi Casino, keletkezése az 1830-as évekre esik, alapszabálya azonban 1870-ben lett megerősítve; jelenleg 83 tagot számlál.

9. Erzsébetvárosi takarékpénztár részvénytársaság; megalapított 1887-ben 1000 részvényt.

10. Erzsébetvárosi első ipari és gazdasági részvénytársaság keletkezett 1894-ben 1000 részvényt.

11. Erzsébetvárosi és vidéki gazdasági és iparbank létrejött 1896. évben 500 részvény kibocsátása mellett.

12. Erzsébetvárosi ev. ref. egyház magtára. Alapított 1874-ben Révay Pál ev. ref. lelkész és neje Pataki Augusztia által a papi fizetés javítása végett. Az 1393 frt 85 kr. tőke és 350 véka és 4 liter törökbuza, a csekély 22 véka gabona alapnak dicséretes gyarapodását és gondozását hirdeti.

Iparos segédek száma 64. Ipar iskolába járt 66 tanonc, kik egy előkészítő és 3 osztályba voltak beosztva; és pedig az 1895 évi kimutatás szerint az előkészítő osztályba felvétetett 20, az első osztályba 15, másodikba 18, harmadikba 13.

Az iparos tanoncok nemzetiség szerint eképz oszolnak meg: magyar 31, német 21, oláh 14. Vallás szerint róm. kath. 18, ev. ref. 11, unitarius 1, ágost. evang. 18, gör. kath. 7, gör. keleti 7, izraelita 4, foglalkozás szerint: asztalos 8, borbély 2, csizmadia 9, czipész 11, kádár 1, kerekas 2, kéményseprő 1, lakatos 3, pléhes 5, sütő 2, szabó 5, szijgyártó 1, szücs 3, timár 1 és kereskedő tanuló 12.

Erdély kereskedelmének egyik gócpontja volt a múlt században Erzsébetváros, újabb időben a kereskedelem könnyítése végett sokat lendített a budapest-predealí vasut, a postai gyakori közlekedés, a különböző irányba kiigazó jó karban tartott utvonalok, a távirda és telefon hálózat behozatala, a takarékpénztárak keletkezése, a borkereslet és a kereskedő ifjak gondosabb oktatása.

Kereskedéssel foglalkozik 27. Ebből divatárus 4, fűszerárus 6, vasárus 1, gyógyszerárus 1, kiskereskedő 15.

Az értelmi keresettel foglalkozók száma aránylag nagy. Némely nagy város sem mutat fel ennyi értelmiséget öszpontosítva. Lelkészek, orvosok, ügyvédek, tanárok, tanítók, hivatalnokok oly bőségben vannak, hogy nem ritkán más keresettel is kell foglalkozniok, hogy tanulmányaikhoz mért jövedelemhez juthassanak.

Lelkész van: 3 örm. kath., 1 róm. kath., 1 gör. kath., 1 ev. ref., 1 gör. kel.

Az állami hivatalnokok száma a kir. törvényszéknél 25, járásbiróságnál 4, ügyészségnél 5, kir. adóhivatalnál 6, szolgabirói hivatalnál 5, posta, távirtda és telefontnál 3, pénzügyőrségnél 7, kir. csendőrségnél 8, katonatiszt honvéd 12, huszár 5, legénységi állomány a honvédeknel 360, a huszároknál 150 személyre terjed.

A városi tisztviselők száma	17.
Elemi tanítók száma	7.
Tanítónők és óvónő	4.
Középtanodai tanárok száma	6.
Ügyvéd és ügyvédjelölt	8.
Orvos, sebész	4.
Gyógyszerész és segéd	2.
Állatorvos	1.

A közoktatás mindig Erzsébetváros kiváló gondját képezte; van 1 áll. gymn., 1 hat osztályu állami elemi fiúiskola, 1 állami óvóintézet, 1 hat osztályu kath. leányiskola és két vegyes felekezeti elemi iskola.

Tanulók száma a gymn.	104.
„ „ elemi isk.	161.
„ „ leányisk.	157.
„ „ óvóintézetben	54.
„ „ gör. kath. isk.	61.
„ „ ágost. hitv. isk.	14.

A tanuló ifjuság részére alapok léteznek, melyek a szegény, jó erkölcsű és igyekezetű tanulók előhaladását czélozzák. Van a gymnasiumban benlakással összekötött élelmezés, a szegény elemi iskolások részére segélyalap, valamint a gymnasiumban is, Kameller-, Kabdebo-

Gorove és Dr. Issekutz-féle alap, ugyszintén a jó erkölcsű tanuló lánykák megjutalmazására szánt alapítvány.

Az önmivelődésre szolgál a Casinónak kölcsönkönyvtára és a főtemplomnak több mint 2000 kötetet magában foglaló tudományos könyvekből álló gyűjteménye.

A zeneművészet ápolására szolgál a városi zenekar, melynek kötelessége sátoros ünnepek alkalmával a kegyuri főtemplomban és májustól szeptember végeig minden héten térzenével fölvidítani a közönség lelkiületét; ezenkívül van a második önálló zenekar. Az énekben két irány nyer pártolást; a világi dalkör estélyek, előadások szervezésére, míg a classicus ének az istenitisztelet emelésére szolgál.

Közigazgatási tekintetben Erzsébetváros Kis-Küküllő vármegyéhez tartozik és annak egyetlen rendezett tanácsú városa; önkormányzati jogát részint képviselő-testülete, részint tanácsa által gyakorolja. A város képviselő testülete áll 24 legtöbb adót fizető — virilis — és 24 választott tagból. A polgármester, tanácsos, jegyzők, számvevő, tiszti orvos és ügyész, pénztárnok, ellenőr, rendőrkapitány, erdész és állatorvos a képviselöeti közgyűlésnek hivatalból tagjai. Jelenleg a képviselő-testület a következő egyénekből van összealkotva.

Közönségi tagok 1896-ik évben.

1. Dr. Antalfy Manó.	18. Gencsi Gyula.
2. Br. Apor Zoltán.	19. Gillyén Lajos.
3. Amon Vilmos.	20. Gorove Lajos.
4. Avedik Lajos.	21. Gorove János.
5. Avedik Lukács.	22. Govrik Gergely.
6. Bokros Emil.	23. Graeser Dániel.
7. Borosnyai István.	24. Gross Albert.
8. Br. Brocksdorf Frigyes.	25. Dr. Issekutz Viktor.
9. Campian István.	26. Iszaj Gergely.
10. Csiki Emanuel.	27. Incze Pál.
11. Drágos Tivadar.	28. Jenei Károly.
12. Dsokebin Kristóf.	29. Kovács Albert.
13. Ehrlich Béla.	30. László Dávid.
14. Eperjesi Ferencz.	31. Lengyel Árpád.
15. Fatter Gábor.	32. Lengyel Lajos.
16. Fark Kristóf.	33. Márkovits János.
17. Gáll Gyula.	34. Mozes György.

35. Mühlsteffen Gusztáv.	47. Szentpéteri György.
36. Dr. Patrubány Antal.	48. Schuster Rezső.
37. Rozgonyi Ottó.	49. Török Gergely.
38. Rozsnyai János.	50. Török Ferencz.
39. Sander Frigyes.	51. Vén András.
40. Szentimrei István.	52. Vikol Antal.
41. Szenkovits Bogdán.	53. Dr. Vikol János.
42. Szenkovits Lajos.	54. Vukovits Péter.
43. Szenkovits Miklós.	55. Zakariás Emanuel.
44. Steinhauer Ferencz.	56. Zakariás Ferencz.
45. Széll Gyula.	57. Zakariás László.
46. Szentpéteri Antal.	58. Zayzon János.

Szab. kir. Erzsébetváros önkormányzati szervezete az 1871. évi XVIII. t. cz. alapján szintén változást szenvedett, mert háztartási ügyeiben közvetlenül a m. kir. belügyministeriumnak közigazgatási ügyeiben Kisküküllő megye törvényhatóságának felügyelete alá jutott.

Törvénykezés. Mig a bíraskodási szervezet a közigazgatással kapcsolatban állott, addig Erzsébetváros is főbirájának elnöklete alatt törvénykezési jogot gyakorolt. De a kir. törvényszékek felállítása óta csak a fenjelt módon bir közigazgatási, rendőri és árvaszéki hatáskörrel, a polgári és büntető bíraskodás tekintetében u. m. a személyes ügyekben 500 frtig, az örökösödési és a telekkönyvi bíróságokhoz utasított perekben 200 frtig terjedőleg, a bérleti viszonyból eredő keresetek és azon esetekben, melyeket a sommás eljárás törvénye a járásbíróság körébe utasít, valamint a vétségek és kihágások elbirálására az erzsébetvárosi kir. járásbíróság, a nagyobb keresetek és bűnügyekre nézve az erzsébetvárosi kir. törvényszék az illetékes hatóság.

Az erzsébetvárosi járásbíróság és telekkönyvi hatóság alá 32 község; az erzsébetvárosi kir. törvényszékhez: Erzsébetváros, Medgyes, Segesvár, Kőhalom, Nagy Sink, Sz. Agótha, Hosszuaszó és Dicső-Szt-Márton, összesen 8 járásbíróság 234 községgel tartozik.

Ezen statisztikai kimutatás legyen emléke az 1896. jelennek, buzdítása a jövőben való előhaladásnak, hogy az utódok összemérhessék tettejük sikereit és azokban valódi lelki élvezettel gyönyörködhessenek.

És most belépünk Erzsébetváros történelmi csarnokába.

Ebesfalva alakulása, hadászati jelentősége és gyarmatosítása.

III.

Minél mélyebben hatolunk a bányák tárnáiba: annál reményteltebben lesz megjutalmazva kitarásunk, hogy majd ott sikerül oly fémekhez eljutnunk, melyeket a felszín nem termel. Gyöngyök az oceán mélyében nyugosznak, és Ural homokjában elrejtőzve sugárzik ki a gyémánt egy nem vélt tőzgeből. A tudomány-szomjas világnak is be kell hatolni a sötét régiségbe, hogy az eltemetett kincseket felszínre hozza, megmentse a mi becses, a régiséget ujsággá, az ismeretlent ismertté tegye.

A ki szülőföldje iránt gyermeki szeretettel viseltetik, a ki tudja és átérzi, hogy életét ez a szülőföld tette becsessé előtte és tiszteltté mások előtt; az levonja belőle a hazafias kötelmet, igyekszik szíve és elméje erejével fölnyitni annak titkos zárait, hogy megismerje azt, ha lehet — léte első percétől kezdve. De a mily nehéz még a világesemények részleteit, azok keletkezését kimutatni; annál nehezebb kalauzoló adatok hiányában a különös fontossággal nem bíró Ebesfalvának, mint kis gyarmatnak bölcső korát a történelem fonalán földeríteni és megörökíteni.

Mikor volt Ebesfalva egy kopár föld, mikor lett termékeny területté, mikor kezdettek az emberek társadalomilag egybefűződni és lassanként községgé tömörülni, kik voltak az első letelepültek és minő sors érte őket? mind oly kérdések, melyeket fenmaradt irodalmi szülemények és reális emlékek nélkül a józan ész világánál kell meghatároznunk.

Ha a jelenlegi Erzsébetvárost, melynek kiegészítő része a hajdani Ebesfalva — földtani tekintetben vizsgálat

alá vesszük, a talaj minőségét, alantas fekvését és a föld mélyébe 3—4 méterig hatolunk, a felső rakodmányt leszámítva, csakis homok rétegekre, majd azután áradmányos földtömegre akadunk; a mi jelzi hogy Erzsébetváros területe neptuni képződmény, viz hatányai alkoták eredetét; erre vall a szőlők aljának forrásos, ingoványos természete, melyet csakis az újabb időkben eszközölt csatornázás és még inkább a földhordás szárított ki; erre utal a belváros mély medenczéje és a Nagy-Küküllő partja közelébe gravitáló kiterjedése. Ugy látszik, hogy az oláh patakon túl fekvő Ebesfalván kínálkozott az első szárazulat a letelepedésre.

Kétségtelen, hogy a hol folyó, elegendő mennyiségű iható viz, hegy, legelésre alkalmas tér, erdőség találtatott, oda huzódott a vadászatból, pásztorkodásból élő nép. Ebesfalva pedig oly terület minőségét és fekvését tünteti fel, hogy az nemcsak a vadászat, hanem a baromtenyésztés és iparúzésre rátermetteket oda édesgette.

Herodot állítása szerint Erdély őslakói az Agathyrzek, kiknek országában az Olt és Maros folyók eredetöket veszik, hegyvidékre született vadász nép; tetteikből következtetve igazságszerető és előrelátó; a mi kitetszik azon érdekes tanácskozátsból, melyben a skythak uralkodója meghívására a különböző népek királyai sorában az Agathyrzek királya is résztvett annak eldöntése végett, hogy szükségesnek tartják-e közös erővel letiporni a perzsa Darius betörő hadsergét, de az Agathyrzek királya azon igazságos szempontból, mert a skythák rontottak be először Perzsiába; több társfejedelemmel együtt a véd-szövetségből kiállott.

„Ti zsarnokoskodtatok nélkülünk a perzsák fölött ez ideig az istenség segítségével, most ők visszafizetnek nektek. Mi akkor sem bántottuk az embereket és most sem akarjuk sérteni őket; mindaddig nyugodtan maradunk, míg országunkba nem törnek be, mert azt hisszük, hogy nem minket, hanem titeket egyedül akarnak megboszulni.“ És Dárius békében hagyá a délkeleti felföld (Erdély, ezen lakóit.*)

*) Herodot IV. 48. V. 102, 118.

Az agg Herodot egyszerű előadásából világos, hogy az Agathyrzek a rokon skytha törzsszel egy közös Istent imádtak, király és törvény alatt önállólag eltek; azonban a fényűzés és megvesztegetett erkölcs bálványozói mesés kincseiket, melyeket Erdély bányáiból aknáztak ki — testök ékitményeül hordozták, a nomád élet, a tulajdonjog nem tisztelése és különösen a nőközösség csakhamar a lét fentartó erejét aláásták, az erkölcsi sülyedésnek nyomtalanul áldozataivá lettek.

Plinius és Ammianus történetírók megjegyzése szerint az Agathyrzek sötét hajzattal bírtak, arcukat, testöket befestették és pedig az előkelők széles, vastag vonásokkal, míg az alsóbb rendűek ritkább és apróbb jegyekkel, melyek le nem moshatók.*)

Minthogy az Agathyrzek Herodot állítása szerint az éjszakkeleti Kárpátoktól a Maros és Olt vidékét is bebarangolták, nem valószínűtlen, hogy Erdély délnyugati bányavidékein, Hunyad és Alsó-Fehér megyén át mint utvonalon: Ebesfalva területén huzódtak a Csikmegye felé terjedő havasok és szorosokhoz; sőt a mennyiben hitelre méltó Niebuhr és Roesler történetírók ama véleménye, hogy az Agathyrzek a hatalmas dák nemzettestnek csak egy kiemelkedőbb fajtát képezték: annyiban helyesen következtetjük azt is, hogy a szomszédos és rokon szármát népekkel való érintkezési utvonatok már az Agathyrzek korában mint ismertek léteztek és Ebesfalva területén vonultak át a határon, hogy a szármát népekkel a szükségbeli viszonyt is fentartsák; azonban ezen sejtelmünket semmi látható maradvánnyal igazolni képesek nem vagyunk.

Az Agathyrzek után Herodot, mint nevezetes népet a thrák törzsből származó erdélyi dákokat említi, kik Kr. e. a IV. században Nagy Sándor utódját, Lisymachust sergével együtt foglyul ejtették és a fővezérnek vas-kalitkába zárva kellett éhen meghalnia. E szilaj, hegyek közt tartozkodó, zsákmányokból élő dákok a rómaiakat

*) Plinius, hist. nat. V. 26. Ammian Marcellin XXX. 2, 14. Herodot LIV. 93. Niebuhr, Kleine Schriften I. k. 737; Roesler Romänische Studien 8 l.

sokszor háborgatták, miertis birodalmuk tekintélyét és épségét a rómaiak megvédendők: többször hadserget küldtek ellenök, Crassus és Lentulus le is győzte, de szivós természetük ismét erőhez juttatá és a hatalmas, eszes, vitéz Dekebál dák király alatt Oppius Sabinust és Flaccust a csatatéren levágták és a büszke Rómát adófizetésre kényszerítették.

A dák birodalom ekkor jutott delelő pontjához. Dekebál felhasználta az alkalmat, elleste a rómaiak hadviselési módját; a rómaiaktól békefeltételül követelt építések, mérnökök és mesteremberek segítségével a természettől jól megerősített Dáciát új védművekkel, várakkal igyekezett hozzáférhetlenné tenni; a mivelődés és polgárosodás előmozdítása végett 45 várost emelt, melyeknek központjává a hunyadmegyei Várhely közelében fekvő Szármiszegethusat tette.*)

De a vazallusághoz nem szokott római nép a Domitian alatt rácrőszakolt adófizetést Traján császár idejében Kr. u. a 100. évben megtagadta és hatvanezer harczossal megtámadta Dekebál jól fegyelmezett népét. A dák király az előnyomuló ellenséget föl nem tartoztathatá, azért serge roncsaival lassanként a hegyek közé vonult; e közben a tél bekövetkezett, Tráján Rómába visszatért és csak legioit hagyta hátra biztonság végett Dácia erődeiben. A kikelet megnyíltával mindkét fél megújult erővel vette fel a harcot, mely az embertelenségig sülyedt.

A dákok valódi ó-korbéli barbarismussal foglyaikat a szekerek kerekeihez kötözték és a dák asszonyok égő fákllyákkal sütötték őket. Ezen vadság még elkeseredettebbé tette a rómaiakat; ádáz erővel rohantak; lefoglalták Dekebál hadiszereit és kincseit sőt a dák királyt is hugával együtt elfogták.

A legyőzött Dekebál kénytelen volt. most békéért esedezni és elfogadni a győztes Imperator szigorú feltételeit: az ostrom gépek és fegyverek kiadását, a római foglyok kiszolgáltatását, váraiba a római legiok beköltözését és hogy ezentul Róma engedélye nélkül háborút nem kezd.

*) Herodot LIV. 93—96 l.

Dekebál habár mindent megígért, de a római császár távollétét ismét fegyverkezésre használta fel, bevehetlen várakat épített, a szomszéd szármát népeket hirnökei által lázadásra készítette; a kik pedig vonakodtak a rómaiak iránti hűségtől elállani, azoknak országába betört és azt feldulta, elfoglalta.

Tráján a hitszegésről értesülvén, újabb hadmenetet rendezett, hogy a dákokat végleg megsemmisítse. A harsonák mindkét oldalról az élethalál harc felhívásával rázkodtatták fel a küzdőket. Dekebál nem válogatott a harc sikerének megszerzési eszközeiben, orgyilkos keze által akart Tráján fölött diadalmaskodni, de terve meg-hiusult; majd újabb cselszövényt forralt, midőn a császár meghitt emberét, Longinust először ajándékokkal, azután kinzással kényszerítette az árulásra; de a fenkölt érzelmű római inkább a halált választá, mérég által mult ki. Ennyi ravasz gonoszság csak fokozta a feltett szándék kérlelhetlen végrehajtását. A lángeszű hős: Tráján állott a sereg élére s vitéz példájával lelkesítvén övéit oly ellenállhatlanul nyomult előre, hogy a dák sereg futásban kereste menedékét, az erődöket, városokat hatalmába kerítette s midőn Dekebál észrevette, hogy oda van királyi laka is, azt folyóújtotta s önmaga kardjába ereszkedve végzé be életét s ezzel együtt a dákok diesteljes korszakát.

Eutropius megjegyzi, hogy a győztes rómaiak, a vezér nélkül maradt dákoknak csaknem összes férfi népességét — Lydus szerint 500000 fegyverfogható férfit, — rabszíjra fűzve magukkal elhurczolták, és csak kevesen menekülhettek a hegyek közé.

E világhírű győzelmet nagyszerű diadalmenet koszoruzta meg. Tráján nemcsak tömérdek arany és ezüst kincs urává lett, hanem India királyai is eljöttek hódolatuk bemutatására. A diadalittas rómaiak 124 napig tartó lakoma és pazar ünnepélyek rendezése által dicsőíték nemzetük hőségét, a győztes Imperator „daciai“ disznevét nyert és a háladatos Róma piacznán örökíté meg imádott fiának dicsősége emlékét.*)

*) Király Pál Századok X. füzete. Orbán Balázs Székely Föld. Magyar nemzet története Szilágyi 174 l. Köváry L. Erdély történ. Varga Otto Magyarország tört. 7—9 l. Dierauer Dák háboru.

Az erdélyi dákok és rómaiak közös eseményei bennünket közelebből érdekelnek. Jóllehet Ebesfalva környékén történt telepedését sem a dák népnek, sem a római legioknak emlékek hiányában teljes bizonyossággal állítani nem lehet, mindazonáltal a történet- és régiségbuvárok véleményére támaszkodva már ezen korszakból bevitathatjuk az Ebesfalván átvonuló hadászati utvonal létezését; sőt e két őskori nemzetnek Erdélyben lefolyt viszonyait azon okból is általános vonásokban meg kellett örökítenünk, hogy Ebesfalva első gyarmatosainak: az oláh népnek eredetét és későbbi letelepülése idejét történeti adataink előadása alapján hiven feltüntethessük.

Dacia a római császárság idején annak a területnek a neve, mely a mai erdélyi felföldön fel a radnai hegy-ségig, keleten a Hargitáig terjedt s a mai Krassó-Szörény megyét s Kis Oláhországot foglalta magában. Dioscorus szerint a dákok K u k o l i, Ammianus szerint C a u c a u l a d néven csakis a Küküllő folyót ismerték; mindkét Küküllő összefolyásánál vagyis Balázsfalvánál mint csomóponton állott az a castrum, mely nyugatra Apulum fővárost a keleti castrumokkal összekötötte; itt állott az az utvonal, mely a Nagy-Küküllő mentén Székelyudvarhelyen s így Ebesfalván is keresztül vezetett. Ezen állításunkat igazolja jeles régiségbuvárunk, Téglás Gábor, ki a dákok keleti nagy útját a szármát népek felé, Gyimes vonalához jelöli s ilyenformán a Nagy-Küküllő közvetíté a Maros felé terjedő aranyhegyekhez és az Alföldhöz a forgalmat, miből önként folyik, hogy ezen utvonal egyik állomását a régi Ebesfalva képezte.*)

De más tekintetben is áll azon feltevésünk, hogy Ebesfalva a dák-római korban már ismeretes volt. Ugyanis Erzsébetvárostól alig másfélórányira fekvő C o g e a n o hely nem más mint Gogány, a hol dák erődről tanuskodnak a maig is látható romok; ezen várhoz Apulum központból csakis Ebesfalván át juthattak el a hódító rómaiak; sőt Ebesfalva is ily csomópontnak tekinthető, hol az Udvarhely felé vagyis a Nagy-Küküllő mentében

*) Pallas Lexicon 842 l. Király Pál Dacia I. 220. Amm. 31 l.

húzódó hadászati vonal, a Gogány felé eső utvonallal találkozott és alkalmas Castrum hely gyanánt szolgált.)*

A rómaiak hadi utleírásában nincs megörökítve Dacia összes utvonala. Egyetlen forrásunk a Peutingeri tábla 3 főutvonalat jelez, melyek mind Apulum (Gyulafehérvár) felé központosultak. A Peutingeri tábla ugyan nem mutatja, de magától értetődik, hogy a rómaiak a határok mentén táborhelyeket alkottak, melyeknek utjai a katonai központi állomásokkal és ezek a fővárossal állottak kapcsolatban. Nyomaikat helyenként tényleg megtalálták. Így Székely-Udvarhelyen egyesült az az utvonala, mely Apulumból kiindulva a Nagy-Küküllő mentén húzódott. Király Pál**) régiségbuvárunk szerint a Nagy-Küküllő mentén a rómaiság kezdettől fogva constatálható. A Nagy-Küküllő felső folyásánál épült székely-udvarhelyi Castrumon kívül Székely-Kereszturon találkozunk az első megerősített posztóval, lennebb Segesvárt a XIII. legio Castrumának bizonyítékai a tömegesen előforduló római téglák. Medgyes és Erzsébetváros sem állhatott védtelenül, habár Ebesfalva területén ilyenmő kutatás nem történt, ennél fogva emlékeink nincsenek, de a két iránynak Székely-Udvarhely és Gogánnak csomópontján egy római katonai állomás hely csakis Ebesfalván létezhetett.

Erdélynek dák-római kora azért is jelentőséggel bír előttünk, mert Ebesfalva első gyarmatosai az oláh nép, melynek eredetét és viszonyait a történetirók előadása alapján megvizsgálni tárgyunknak szintén céljához tartozik.

Az igazságos Mátyás király korában élt Bonfinius 1543-ban az oláh- és nyelvének eredetéről így szól: Midőn a dákok ismét elpártoltak, Tráján őket leigázta, miután a hosszas háboruszkodás Daciat kipusztította, sok gyarmatost telepített oda, kik maig római nyelven beszélnek.***)

*) Benkő J. Transsilvania 9. l. Magyar nemzet tört. 174 l.

**) Király P. Dacia 357, 424 l.

***) Bonfinius 7 l. Quum Daci iterum defecissent, eos Trajanus in ditionem suam redegit, quum assiduo bello res Daciae exhaustae forent multas illuc colonias deduxit, in hodiernum usque diem Romanam linguam referentes.

A Duna tulsó részén, melyen egykor dákok és gethák éltek, laktak a rómaiaktól eredő oláhok, miről nyelvük is még tanuskodik, kiknek különböző bárbár népek által használt nyelvét maig kiirtani nem lehetett; mert a Duna innenső részét a bolgárok, kik Sarmatiából jöttek be azután foglalták el. Tráján és a többi római császárok által Daciába vitt legiokból és gyarmatokból származtak az oláhok, kiket Pius (császár) Flaccus után, germán kiejtés szerint Vlachok, vagyis oláhoknak akarta, hogy elneveztessenek.

A kiket most oláhoknak nevezünk, azok a barbarok közt elrejtőzve a római nyelvet hangoztatják és nehogy azt teljesen elveszítsék, úgy küzdenek, hogy nem annyira életük, mint nyelvük fenntartásáért látszanak harcolni.

Bonfin 276 l. Valachi enim e Romanis oriundi, quod eorum lingua adhuc fatetur, quum inter tam varias barbarorum gentes sita, adhuc extirpari non potuerit, ulteriorem Istri plagam, quam Daci ac Gethae quondam incoluere, habitarunt, nam citeriorem Bulgari, qui e Sarmatia prodiere deinde occuparunt. E legionibus enim et coloniis a Trajano ac caeteris Romanorum imperatoribus in Daciam deductis Valachi promanarunt. Quos Pius a Flacco pronunciatione germanica Vlachos dici voluit.

Bonfin. 519 l. Inter Barbaros obrutae Romanam linguam redolere videntur, et ne omnino eam deserant ita reluctantur ut non tantum pro vitae, quantum pro linguae incolumitate certasse videntur. Quis enim assiduas sarmatarum inundationes et Gothorum et Longobardorum non vehementer admiretur, servata adhuc inter Dacos et Getas Romanae linguae vestigia, quos nunc Valachos dicimus.

Mores leges et ritus omnium Gentium, kiadta Boemus János Londonban 1582. A 210 l. ezeket írja: „Hodie ea Thraciae pars, quae Gethica olim dicebatur, ubi Darius Hydaspis filius pene periit Valachia appellatur a Flaccio quiritum gente. Romani enim gethis superatis et deletis Flacci cujusdam ductu eo coloniam miserunt. Unde primum Flaccia, dein corrupta voce Valachia dicta. Adstipulatur huic opinioni Romanus sermo, qui adhuc in ea gente durat.

Daci postea eam terram occupaverunt, a quibus aliquandiu etiam Dacia dicta fuit; nunc teutones, siculi et valachi tenent. Teutones a septem urbibus, quas habitant Seibenburgenses patrio sermone vocantur; Siculi Hungarorum vetustissimi ex his, qui ab initio ex Scythia digressi his locis condesere. Agriculturae, reique pecuariae Valachi ut plurimum student, quod originem gentis servi arguit.

Mert ki nem csodálja nagyon, hogy a Gothok, Longobardok és Szarmaták folytonos áradata közepette, a dákok és Géták közt még a római nyelv nyomai fenmaradtak?

Boemus János a különböző nemzetek erkölcsi-, törvényei- és szokásairól írt könyvében így szól: Ma Tracia azon része, mely régen Gethia nevet viselt, a hol Darius Hydaspes fia majdnem elveszett, Oláhországnak neveztetik (Valachia) a quiritek nemzetségéből levő Flaccustól. Miután a rómaiak a Gethákat legyőzték és kiirtották, bizonyos Flaccus vezérlete alatt oda gyarmatot küldtek; a kitől először Flaccia, azután elrontott kiejtéssel Valachianak neveztetett. E véleményhez járul a római beszéd, mely még fenáll azon nép között.

Azután a dákok foglalták el azt a földet, a kikről egy ideig Dacianak is neveztetett, most németek, székelyek és oláhok birják. A németek a hét városról, melyben laknak, hazai nyelven Seibenburgiaknak neveztetnek. A székelyek, kik a magyarok közül a legrégiebbek, skythiából jöve először telepedtek le ezen helyekre. A földmivelés- és baromtenyésztéssel leginkább az oláhok foglalkoznak, a mi szolganép eredetére mutat.

Eutropius, a római történelem rövid foglalata czimű művében ezeket írja: „Traján legyőzvé Daciát az egész római birodalomból nagy sokaságát az embereknek telepíté

Eutropius: *Breviarium historiae Romanae*, 1776. évben a 100. lapon: Trajanus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decebalii fuerat exhausta.

Benkő József: *Imago inelytae in Transsilvania nationis siculicae* 1837. ezeket írja a 8 l.: „Hunni in Daciam, quae Moldaviam, Valachiamque, Transsilvaniam item et Hungariam usque Tibiscum complectebatur anno 376 irruperunt, eamque totam devictis non tamen deletis, prisca incolis Gothis ac Gepidis, quorum sub nomine ac potestate minores etiam, uti erant Daci, Gethae, Romanique rustici, velabantur nationes eum in modum ditioni suae subjecerunt, ut cum memoratis habitatoribus sibi deinde servientibus una colendam possiderent. Benkő J. 476 l. Nec Valachorum ulla fuit in Transsilvania natio Ovidii de Flacco canentis aetate. Rectissime Timon ex vocabulo slavonico Wlach, quod Italum significat, Valachos nuncupatos retur. Ipsimet Valachi Italicorum soboles sint.

a földek és városok gondozása végett, mert Dacia Decebál huzamos háboruja alatt kipusztult.

Benkő József: „A nemes székely nemzet képe Erdélyben“ című könyvében így ír: „A hunnok Dáciába, mely Moldovát, Oláhországot, Erdélyt és Magyarhont egész a Tiszáig magában foglalta — 376-ban törtek be, azt teljesen leigázták, de régi lakóit, a Gothok- és Gepidákat, kiknek neve és hatalma alatt kisebb népek is mint a dákok, gethak és római parasztok befoglaltatának — nem irtották ki, hanem úgy hódították meg, hogy kötelesek az említett lakósokkal együtt nekik czentül szolgálni és mivelní a földet.

Flaccus korában Ovidiusnak más népe nem volt Erdélyben, csak az oláh. Azért Timon helyesen nevezi Valachoknak a szláv Wlach szótól, mely olaszt jelent; mintha az oláhok olasz maradékok lennének.

A felhozott idézetek arról tanuskodnak, hogy az oláhok azon gyarmatosok utódai, kiket Tráján és a következő császárok a kipusztult Dáciába telepítettek, kik közt Róma nyelve fenmaradt, a kik elnevezésüket Flaccus római vezértől Vlách névvel maig fentartották és mint szolgáló nép földmivelés- és baromtenyésztéssel foglalkozott.

De az új-kor kritikája alatt az oláh nép dákok-római eredete elenyészik úgy nyelvészeti mint történelmi szempontból. Él egy népfaj — írja Réthy László*) — egymástól távoleső területen: Erdély-, Bukovina-, a magyar keleti határmegyékben, Romániában, Orosz Bessarábiában, továbbá szorványosan Albánia, Macedonia — vagyis a görög-bolgár területen és Isztria félszigetén, kiknek nyelvében közvetlen rokonság nyilvánul s a mi különbözet fordul elő az olasznyelvű, hogy szójárás jellegét viseli magán, a milyen a latin fajok nyelvében gyakori; következőleg e különböző tájakon használt rumén nyelv is, tekintve a szóanyagot, a hangtani viszonyokat, a latin nyelv fajok közül az olaszszal áll legközelebbi összekötésben és nem vall az őskori dákok és római eredetre, hanem a későbbi korszak szüleményére.

*) Réthy Oláh nyelv és nemzet megalakulása.

A római történelem szerint az előbb említett középkori írók Tráján idejére teszik Dácia gyarmatosítását. Ugyanis ha Eutropiusnak nincs is szó szerint igaza, hogy Daciából kipusztult az összes férfi nem, számaránya mindenesetre annyira megfogyott, hogy a római birodalom legtávolabb eső tájékairól kellett idegen gyarmatosokat oda telepíteni. E gyarmatosokat Dalmatia, Szíria, Kis-Ázsia, Galatia, Italia szolgáltatta, kiknek szokásait nemzetiségét Róma nem bántotta. Kelet népei képezték a munkás osztályt, míg az itál elem adta az ipar, kereskedői- és hivatalnoki osztályt.

Dáciában a római jelleget a hadsereg tartotta fenn, a hegyekből bevonult kevés leigázott dák, valamint az idegen betelepített népek beletörődtek az új viszonyokba. Róma állami nyelvéhez simultak a különböző nép-nyelvek és egy új latinos nyelv fejlődött, mely átment a közéletbe, mint a vegyesen együtt élő nép fajok közös összekötő kapcsa; de jött a népvándorlás hosszú és pusztító időszak, melyben egyik nép a másik sirjára építé létét, fergetekként lerombolta a dák és római emlékeket. Aurelian korával Dácia római jellege is letűnik, midőn mindent elveszve lát, kiviszi a római legiokat, a polgári elemet a Balkán tartományokba vagyis Moesiába telepíti; ezt igazolja Eutropius:*) „Aurelián császár, miután Illyria elpusztított és Moesiáról is kétségbeesett, hogy ez utóbbit megtarthassa, az átvitt rómaiakat Dacia városaiából és telkeiről Moesiába szállította.“ Dáciában ezzel teljesen megszakad a római lét. Az elnéptelenedett terület gothok, vandalok, hunnok, gepidák, longobárdok, avarok, szlávok öldöklő harczterévé, egymásnak temetőjévé lesz. E sokféle népelem állandó váltakozása közt a római élet minden mozzanatának meg kellett semmisülnie, a folytonosság összekötő erejének, az erőszak következtében összezuzatnia kellett, s ezzel együtt el kellett tűnnie a végső emlékeknek is, melyek a nyelvben bizonyos ideig még élhettek.

*) Eutropius IX, 15 Provinciam Daciam Aurelianus intermisit, vastato omni Illyrico et Moesia desperans eam posse retineri, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit.

Azok, kik a hegyek zugába menekültek közül olykor visszatértek, hogy életüket társadalmi uton fentartsák, a hatalmasabb elembe beolvadtak, a mi teljes felosztást úgy nyelvi mint nemzeti tekintetben vont maga után. Avagy hol található a dák Erdélyben a római kor lakosságának bármily csekély töredéke, mely legalább egy község akkori emlékét tartotta volna meg számunkra? Feledésbe megy nemcsak a nyelv, hanem az üresen maradt városok, falvak, terek, hegyek, völgyek, folyók neve és az egykori büszke főváros romjait szlávok Gredistye névvel hirdeti a multakkal minden összeköttetést megszakító utókor.

Méltán jegyzi meg Réthy, hogy Aurelián után a romanismus nem Daciában, hanem a balkáni félszigeten keresendő s azért azon nép, mely a latinhoz hasonló nyelvet, az oláh nyelvet használja, eredeti hazája a Bálkán déli vidékeiről, különösen Adria partvidéke közelében elterülő szláv elemből került ide új hazájába.

Hogy Erdélybe s így a régi Ebesfalva területére beszármazott oláh nép szláv vegyülék, maig is hirdeti:

Ebesfalva területén levő folyó, patak, hegy, szántó, erdő elnevezése, Ternává = Küküllő, Dumbráva = Majális-tér, Pojáná la troci = Szt.-Iváni hágó, Picola = Cse-répcsüri oldal, Hulá = Hágó. Okleveleinkben az első oláh rajokról a 13. század elején történik említés, midőn a tatár pusztította helyekre, püspökök, káptalanok, földesurak e pásztornépet betelepítik, kik még Zsigmond és Mátyás király idején jobbára hegyeken, havasokon tanyázva, a községi lakosoknak orzásaik által gyakran károkat okoztak.*)

Hogy az oláh nép a szláv elemből vált ki, mutatja cyrill betűs szertartáskönyve is, melyet általában használt mindaddig, míg Apaffi Mihály fejedelem a rumén lyturgiát rá nem parancsolta, és egy oláh papot, a ki fejedelmi parancsának ellenállott, nyilvános téren lefejeztetett.

*) Magyar birod. földrajza Dr. Hunfalvy János.

Az Ebesfalván élő oláh nép letelepedése idejéről adataink biztosan nem szólnak, de e név Ebesfalva már 1415-ben előfordul, midőn az még nem volt Apaffi birtok, hanem a Bethlen család tulajdona; azonban az ott levő kizárólag oláh nép azt igazolja, hogy ők voltak Ebesfalva lakói és mások oda soha sem települtek be. Ezt tanúsítja az 1727-ben tartott összeírás, melyben 203 oláh jobbágy van felemlítve, míg az udvari cselédséget képező 8 magyar család az udvar tájékán lakozott. Az oláhok mint jobbágyok szolgáltak a fejedelemnek, és a hűségeseket birtokokkal is megajándékozta. Hogy az oláhok szabadon gyakorolták vallásaikat, igazolja az, hogy „protopopa“ székelt Ebesfalván, ki egy fakápolnában saját nemzeti nyelvén tartá hiveinek az istenitiszteleket és jelentékeny külbirtokkal is rendelkezett.

Ebesfalva, mint az Apaffiak birtoka.

IV.

Országos nevet tűzünk Ebesfalva homlokára, melyhez már a XII. századból kiemelkedő hatalmas és gazdag nemzetségnek, később e családból származó két erdélyi fejedelemnek változatos viszonyai fűződnek. Az Apaffi család neve Ebesfalva történetében majdnem három századig szerepel. Alattuk átélte Ebesfalva saját boldogléte napjait, de velük zárodta be Erdély nemzeti önállóságának kapui; az utolsó Apaffi fejedelem sirba szállítá önmagával együtt nemcsak a hajdani nagyság dicsfényét, hanem e befolyásos név végső emlékét is a történelem örök bizonyítékául, hogy a nagyoknak is szánandó sorsa az a következmény, hogy a nagyság nyomasztó és elháríthatlan terhe alatt előbb-utóbb meg kell semmisülnie.

Adataink Ebesfalvát mint községet 1415. óta jelzik, midőn Bethlen János birtok felosztást kért, ekkor az Apaffiak Ebesfalván még nem szerepelnek, sőt jóllehet Erdélyben, jelesen Ebesfalva környékén 1435. évben egész földterületeket birtak, okirataink másokat említenek Ebesfalva urainak, mert Ebesfalva és Hundorff Bakats Gergely és Kiszöllösi Kelemennek voltak átadva; de ugy látszik, hogy rövid ideig birták azokat, mert 1447. után különösen pedig 1468. óta Ebesfalva szakadatlanul Apaffi birtoknak maradt II. Apaffi Mihály kihaltáig. Csodálatos a Gondviselés intézkedése, Apaffi Mihály fia Ebesfalva felét kapja osztályrészül, melyet hűtlenség bünténye miatt nemsokára elveszit és csak 1468-ban nyeri vissza királyi kegyelem útján ezen atyai örökséget, és az utolsó Apaffi Mihályról száll az összes Apaffi vagyon elzalogosítás miatt a kincstárra. Igaz, hogy a Bethlenek is 1491-től fogva kisebb területtel rendelkeztek Ebesfalván, de az Apaffi birtok sohasem volt közös a Bethlenekével, ezt igazolja azon

eljárás, hogy 1496-ban a Bethlen család Apaffi Ferenczet és Lenárdot kérte királyi bírákul a vagyon felosztás és a határ megállapítása végett. 1496 után Ebesfalva már három gazdának hódolt; Apaffi, Bethlen és Fejérdi családok közt oszlott meg a község birtoka, azonban a nagyobb terület mindig az Apaffiak kezén állott, erről tanuskodik az 1503-ban Apaffi Lénárd által épített magyar kath. templom a csekély számú uradalmi magyar jobbágyok számára, kik ekkor a jelenlegi Apaffi ut körül nyertek a földesurtól lakhelyeket.

A hatalmas olygarcha Apaffi Gergely, Doboka-megye főispánja és Martinuzi helytartó főudvarmestere Bethlen Gergelytől 1552-ben megvásárolván az Ebesfalván létező összes jószágot, az Apaffi kastélyt, korcsmát és serföző háznak nevezett jelenlegi a Nagy-Küküllő hidja mellett levő épületet emelte. Az ebesfalvi birtokba való beiktatást Apaffi Gergely pazar fényüvé és országos ünneppé tette, melyre az ország előkelőségei hivatalosak voltak. 1584-ben keletkezett apanagyfalusi Apaffi István, Miklós, Imre és Bethlen Gergely, Buni Bethlen János, Miklós, Ferencz, Mihály és keresdi Bethlen Gergely közt azon nevezetes családi szerződés, mely nyitjául szolgált csaknem félszázadig huzódó tulajdonjogi pernek; mert e szerződés azon megállapodást foglalta magában, hogy ha az Apaffi vagy Bethlen nemzetségből valamelyik fél örökös nélkül hal el, az összes vagyon a másik félre fog átszállani. Apaffi Miklós mint Küküllő megye főispánja 1590-ben hivatali helyiségét Ebesfalva jószágára helyezi; ennek halála után fia Apaffi György lett az ebesfalvi uradalom örököse, neje pedig az a műértő Petki Borbára, ki Ebesfalvától pár órányira fekvő almakereki siremléknek, Erdély egyik legszebb műemlékének létesítője. Ebesfalva jelentőségét hirdeti azon vagyon felosztási oklevél, mely Apaffi György özvegye: Petki Borbára, más részről Apaffi István, Apaffi Boldizsár és Apaffi Mihály közt 1645 október 26-án Ebesfalván a kastélyban keletkezett.

Primo: Rendeltük Apaffi István uramnak az Nagy falui udvarházat, ugyan azon egész falukkal és ezekkel az jószágokkal; Arpástoy portioval, Also, és Felső Orosz-

falui portiókkal, Bődöni Possessioval; item az Décsei portióval, hat ház Jobbágyokon kívül, kiknek nevek ezek, Lázár Mátyás, Ciria András, Menyhárt János, Fazakas Mihály, Pál István, Jo Péter, ezek ilyen conditioval marattak Apaffi Boldisár és Mihály Uramék számára, hogy az eő magok kezeknél lévő mostani Örökséggel meg elégedvén, sem egy sem más uton több örökségekhez ne nyuljanak; Hogy ha pedig valamelyik az jobbágyok közül deficiálna, annak öröksége is nem az atyafiára, hanem az urára maradgyon, korcsomát pedig Apaffi István uram tartson csak egyedül Décsében, mivel Katonában nem szabad Apaffi István uramnak korcsomát tartani; Item Katonában rendeltünk eő kegyelmének tertialitást, per Sortem Divisionis, kit fel is osztottunk eő kegyelmek között; Az katonai udvarház az Ebesfalvi várban valo munitiókért, ugy mint Apaffi István uram részeiért, tertialitásáért marada Apaffi István urnak integre, ki fizetvén Apaffi Mihály uram Apaffi Boldisár uramat aestimatio szerént belölle; Az Tokban, Tó helyekben eő kegyelmének semmi része ott nem lészen; Az széna fű, szántó föld in tres Aequales partes dividáltassék Katonában eő kegyelmek között: Item Apaffi István uramnak marad az Nagyfalui két Tó, az also Tón lévő malommal edgyütt.

Secundo: Apaffi Boldisár uramnak rendeltük Almakereket cum Curia Nobilitari et totali Possessione; ahoz Ebesfalván tiz ház Jobbágyokat Oláhokat, neque ex melioribus, neque ex deterioribus, Sed ex mediocribus, ugy hogy az kortsomálás dolgából három hordo bort Apaffi Mihály uram, negyediket Apaffi Boldisár Uram számára árullyák.

Mivel pedig Almakereki határon elegendő kaszáló fű nintsen, az Handorffi határon lévő Heves nevű helynek szénafűvét minden esztendőben kaszáltassa, az erdejéhez semmi közit nem tartván, mivel Almakeréknek bővön elég mak termő erdei vadnak.

Mivel pedig az Ebesfalvi jóságban mives emberek nintsenek, és az Almakereki jóságban felesen vadnak, azt így rendeltük, hogy Almakerékről egy csizmazia, egy kerekes, egy szabó, egy takács Ebesfalvához szolgállyon

mesterségével, nyilat vonván rájok, mivel ketten ketten vadnak; de azok is az Dézmát Apaffi Boldisár uramnak adgyák; ha pedig ezeknek holtok történnék, és az fiok afféle mesterséget nem tanulnának mint az attyok, visszazállyanak Apaffi Boldisár uramra mind fundusostol.

Décsében az mely hat ház jobbágyot Katonához szakasztottunk, azt osszák meg ketten Apaffi Boldisár, és Mihály uramék, Katonában is tertialitás Apaffi Boldisár uramé légyen.

Az két bányabútkben lévő jobbágyokat is osszák ketté Apaffi Mihály urral; az Devetséri portiot is osszák fel ketten.

Az Bánya Búki Tó azon malommal edgyütt Apaffi Boldisár uramé légyen, az katonai kissebb toval, és az Almakereki határon lévő tóval, és malmokkal edgyütt.

Mivel pedig Ebesfalvához közel is annyi majorság szöllő nintsen mint Almakerékhez, rendeltük hogy az Almakereki határon lévő alsó hegybéli majorság szöllő hét esztendeig Apaffi Mihály uramé légyen, az hét esztendők alatt mást építvén Apaffi Mihály uram, remittálya Apaffi Boldisár uramnak az meg nevezett szöllőt; ha pedig háboruságos üdő miatt meg nem épithetné, mind addig birhassa Apaffi Mihály uram, miglen békességes üdőben az hét esztendők eltelnek, ha eleyesleg megyen az üdő is.

Tertio: Apaffi Mihály uramnak rendeltük Ebesfalvát az tiz oláh jobbágyokon kívül, kit Apaffi Boldisár uramnak kell adni; item Handorffi, Ernei, Ujfalui, Rudaly Possessiokkal, az mellé Katonának tertialitássát, és az katonai Óregbik Tót; Az két Bányabúki jobbágyok erdeje, mezeivel, széna rétivel oszollyanak aequaliter, in duas Coaequales partes, Apaffi Boldisár és Mihály uramék között.

Az Ebestfalvi, Handorffi Tókot is az Küküllőn lévő Ebesfalvi malommal edgyütt Apaffi Mihály uramnak rendeltük.

Az katonai udvarházból tartozik Apaffi Mihály uram Apaffi Boldisár uramat betsű szerént quo ad tertialitatem kifizetni, avagy az építésben ugyan ott segiteni.

Décséből az mely hat ház jobbágyot Katonához szakasztottunk Apaffi Boldisár, és Mihály uramék oszszak aequaliter.

Az Devetsérbeli portiot is mind az Székely Bálintné részével egygyütt ketten oszszak fel.

Az Handorffi tóból tartozik most ez egyszer Apaffi Mihály uram Apaffi Boldisár uramnak elegendő mag halat adni az Almakereki Tónak meghalásítására.

Ha Ujfaluba pusztá helyekre jobbágyokat telepít Apaffi István uram eő kegyelméjé legyen.

Az Szász Ujfalvi pénz fizető jobbágyok és az Encsi Rokabőr fizető hét jobbágyoknak jóvedelmét oszszak egyaránt Dézmáival edgyütt, az Mindszenti részen kivűl, az pedig marad Asszonyomnak pénzéig.

Az Borgai jóság mivel Dézmát ad, pénzt, deszkát, nestet, zabot, tyukot; az zabot, nestet, kortsomát oszszak aequaliter, az makbéli jóvedelmet is similiter, de az tyuk, deszka, sindely, juh, dézma, pasit, diszno, méh váltságok marada Apaffi István uramnak, ilyen Conditioval, hogy mivel eő kegyelme közelebb lakik oda, azokra az jobbágyokra valo minden gondviseléssel ő kegyelme légyen, ha jobbágyokat repetálni, vagy redimálni kell, azzal is ő kegyelme tartozik, kit magára is vett eő kegyelme.

Az szokás szerint valo aratással, kaszálással, az mint tartoznak, az dologra alá jövendő embereket is oszszak három részre.

Quinto: Tempore necessitatis Apaffi Mihály uram tartozik ajándékon szállást adni Apaffi István uramnak, et tempore etiam pacis egymás jóvainak tartására egy házat rendelni, mivel az Munitiokban valo részét, ut Supra Scriptum est, Apaffi István uram is, Apaffi Mihály uramnak engette, Salva permanente proprietate, et perpetuitate Castelli in rationem Michaëlis Apaffi, cum libera dispositione.

Mivel az Almakereki ház, az Ebesfalvi háznak tertialitássát könnyen adeaquálya, és az Munitiokból is harmadat Apaffi Boldisár uram ha elviszi, dividáltathattya ugyan per Sortem divisionis, de szállást osztán adni

kéntelenségből nem tartozik Apaffi Mihály uram, ha ezután különben atyafiképpen nem alkuszna felőlle.

Sexto: Apaffi Györgyné asszonyomnak eő kegyelmének egy Consensusból fiui engedelmességeket akarván declárálni, engették az Gálfalvi udvarházat ott való portioval edgyütt; Item Pótsfalvi, Borzási, Laszkodi, Erdő allj, Kis Sárosi, Balástelki, Haranglábi portiókkal egyetemben, cum pertinentiis Universis, és az Kikellőn lévő Gálfalvi malommal együtt életeigh.

Az Mindszentitől ki váltott Enchy portio, és Tó is eő kegyelme kezénél marad pénzéigh.

Septimo: Az mi az Hugoknak Asszonyoméknak eő kegyelmeknek állapottyakat illeti, arról igy deliberáltunk, hogy usque ad tempus emaritationis, hármon három száz forintot adgyanak annuatim az két Léány Asszonyoknak, usque ad tempus, ut dictum est emaritationis; mikor pedig Isten az üdőt elő hozza, hogy emaritálni kelletik eő kegyelmeket, egyenlő expensával, ha mi héjja lészen el készítessenek.

Az Czigányok oszolyanak három részre az Atyafiak közt ide nem értvén az Gálfalvi czigányokat, mert azok az ott való joszággal egygyütt Asszonyomnak marattak.

Az res mobilissek oszollyanak in quatuor partes coaequales, mind bor, buza, marha.

Asszonyom eő kegyelme az Attyától, Annyától marat res mobilissét elő adni nem tartozik.

Az mi adosságok ekkédiglen fen vadnak ante omnia az res mobilissekből azt fizessék megh közönségesen.

Az Péter Déák, és András Déák uramék kezeknél való joszágh felől ezt végeztük, hogy ha avagy az Summájának depositioja által, avagy per defectum az az joszágotyka Apaffi uramékra redéal, tehát az két Battyait részek szerént hasonló jobbágyokkal excontentállya Apaffi Mihály uram, hogy igy azok az Faluk egészen maradgyanak eő kegyelmének, ez alatt szolgállya András Déák uram Apaffi Boldisár uramat, Péter Déák Apaffi Mihály uramat.

Az Buza majorságból engettek rata portioján kívül Apaffi István uramnak két száz kalangyával többet extra divisionem Utrinque, mivel az építésre sok kenyér kívántatik; de caetero oszszak egyaránt.

Ezeket pedig ilyen állapottal hattuk, hogy in Confirmationem hujus realis et perpetuae divisionis, mindenik felek kezeket bé atták, hogy ezt in perpetuum meghállyák, és semmi uton modon, és szin alatt, sub bona fide Christiana nem retractállyák, kire mi előttünk köték, és Obligálák eő kegyelmek magokat; Mi is annak bizonyására attuk és irattuk ez mi osztoztatásunkról irott levelünket, fide nostra mediante; Actum Ebesfalvini die 26 Octobris 1645.

(L. S.)

(L. S)

Fran. Farkas m. p.

Franciscus Kénossi m. p.

Apaffi György halála után Apaffi Gergely lett Ebesfalva urává, kinek örököse I. Apaffi Mihály erdélyi fejedelem. Apaffi Mihály korából dátalodik az a népies mondás, mely e fejedelem nemes szivéről tanuskodik „Ebesfalva a vendégszeretet otthona.“*) Valóban Apaffi nyílt háza, mivelte lelkülete, hazájának haladása és jóléte iránt kifejtett munkássága nemcsak Erdély történelmében maradt emlékbén, hanem különösen az Ebesfalvára készséggel fogadott örmények szivében a hála sz. tüzét fogja örökre megóvni.

*) Levéltári okmányok. Egyetemes magyar Encyclopaedia. Apaffi nemzetség. Pallas Lexicon.

Apaffi emlékek.

V.

A kedvező jelent és biztosító jövőt a mult dicső maradványainak pantheonjából kell megépiteni; erre kötelez az önmagunk és a haza iránt el nem hamvadó szeretet. Nagygyá csak így lehetünk, általános elismerést e hon kulturájának csak így vivhatunk ki. Minden a mi becses, az elvihartzott idők gyöngyét képezik, azoknak bemutatására most van a nemzeti nagy alkalom. A millenium a hazai fejedelmek emlékművei összegyűjtése által nyer érdekességében, legyen azért e cikknek is hivatása nemcsak a serdülő nemzedékben föléleszteni a viszontagságos ezer év fönmaradt produktumai iránt az igaz lelkesedést, becsülést, hanem beigazolni a jelen és jövő kor népei előtt, hogy Erdély a világtörténelemben is egykor jelentékeny szerepet viselt, a minek egyik ékesszóló hirdetője az Apaffi kastély.

A mint az utas Erzsébetváros fővonalán kelet felé halad, délkeleti oldalon egy kiemelkedő helyen épült és az ősi nagyság után hervadó remény színét visszatükröző öreg, egykor fejedelmi kastélyt pillant meg, mely annyi derengő és borongó időnek klasszikus tanuja. E nevezetes kastély egykor keblén üdvözlé a legjelesebb honfiak, kiváló daliák ünnepeltetését s majdnem három százados multjával besugározza az örmény nép viszontagságos életét. E falak közt szivesen látott vendég volt a szegény és a menekült s nem egyszer — kiváltképen sikeres vadászatok után — gazdag lakomák vigalmaitól visszhangzottak a nemeskeblű fejedelem ékes termei. Igen, ott hol egykor a jó sziv, a valódi fejedelmi kegyesség honolt, most ott él az igazság az emberi sziv irgalmaságával megkoszoruzva.

Az előrelátás, a halhatatlanság iránti érzék kőbe véste az utókor számára e ház ura nevét Róma elegáns

Apaffy kastély.

nyelvén; Me fecit fieri Egregius Gregorius Apaffi de Apanagyfalva, Comes Comitatus Dobocensis, Magister Curiae Domini Reverendissimi Friderici Georgii Episcopi Váradinensis 1552. vagyis: Építette Apanagyfalusi vitéz Apaffi Gergely Doboka vármegye főispánja, főtisztelendő György Frigyes váradai püspök ur udvarmestere 1552.

Nem czélom itt e vár kastély emlékeihez fűzött általános érdekű eseményeket, melyek Erdély történelmében megörökítve olvashatók, tüzetesen elbeszélni, hisz átélte e kastély azon véres napokat, midőn Serbán Rádul havasalföldi vajdának hadvezére, Rácz György Medgyes felől az ebesfalvi uradalomba betörvén, 1605-ben május 19. éppen áldozó csütörtök éjjelén Bocskay István hadvezérét, Erdély kormányzójául kinevezett Gyulaffi Lászlót váratlanul megtámadta és az ebesfalvi tábornot teljesen szétszórta, úgy hogy 400 ember, 3 ágyu és 80 tonna lőpor az ellenfél hatalmába jutott; sőt a lakmározó Gyulaffi is elszánt vitézei önfeláldozásának köszönhető élete megmentését. Ezen várkastély urának népszerűen ismert vendégszeretete fogadá keblére Kemény János fejedelem halálos bosszúja elől menekülő atyafiú: Bethlen Jánost 1666. évben; mert Kemény János mindazon főurakat, kik a törökkel rokonszenveztek — kiirtani szándékolá. De e várkastély örömnapoknak is volt részese. Ugyanis a történelem szavai szerint, minthogy Kemény János a török világ fölényét Erdélyben nem akarta elismerni, a rabigában szenvedő Erdély nyakán csakhamar megjelent Ali pasa és Ebesfalva közelében fekvő nagyszöllősi szoros között döntő csatát vívott, melyben Kemény János elesett. Ezután mint egy római Caesar diadalmasan vonult be Marosvásárhelyre, itt 170,000 fogoly felett díszszemlét tartott, majd a hozzájáruló követeket vakító pompával fogadta s e követek egyikét, Petki Istvánt a fejedelemséggel megkínálta, de ő a pasa tulzott követelései miatt erre nem vállalkozott; ekkor a bodendorfi szász pap fiának, Soter Péternek mondá: „a budai pasa nagy ur, a szultán pedig elég gazdag, hogy a fejedelmi méltóságot neked adja,“ azonban a meghasonlott korban is léteztek alkotmányos érzületű férfiak s azon indokból — nehogy csak

a szász nemzet választottja gyanánt tűnjék fel — lemondott a neki felajánlott fejedelmi méltóságról.*) Ekkor Ali pasa táborában levő mind három nemzet képviselője a legnagyobb földes-úrnak, Apaffi Györgynek fiát, Mihályt hozta javaslatba, ki ellen a pasának szintén semmi kifogása nem volt.

1661. szeptember elején Apaffi Mihály családi örömeinek nézett elébe. A főurak otthonukat találták az ebesfalvi kastélyban, a hol semmi sem hiányzott a kedély felvidámitására; előzékenység, vendégszeretet, fesztelen multság édesgeté a vendégsereget. A kastély kapuja megnyílik és török díszörség lép be az udvarra. Rémület fogja el a jelenlevőket, legfőképp a művelt és bölcs családanyát, Bornemisza Annát; a követség küldetését szigorú eljárás alakjában adja elő, hogy Apaffi azonnal induljon el az ő kíséretében Maros-Vásárhelyre, Ali táborába. Egy titokszerű esemény sejtelmek között szédült kebelvel válik el az aggodó hitvestárs férjétől, kinek a szerencse alig engedé meg bár rövid ideig is élvezni a családiass együttlét háborítatlan örömét, hogy a tatárfogságból nem régen hazabocsátott jó férj tűzhelye körében boldogítsa nejét, s a honszeretet e drága áldozata megnyugodva, családja körében kipihenhesse nehéz rabságát. Mintha új bilincs várna rá, megtörödvé, a legnagyobb szorongatás között indult e fájdalmas utra; ám de még el sem ér a kitűzött helyre, már hirnök vágat utána, ki őt egy fiú örömapjának köszönté.

A táborba ér, s itt az öröm hatványozódik. A ki véres napról álmodott, most nem mint elítélt, hanem minf fejedelem jelenik meg. Aranytól csillogó sátorba vezetik és itt Ali pasa s a jelenlevők üdvözlik. Ali fiává fogadja Apaffit s a fejedelmi jelvényekkel azonnal földiszíté.

Az ebesfalvi házban Erdély új fejedelme nagy ünnepségeknék lett központja; de az öröm poharába csakhamar bőven vegyült az öröm keserű itala. A hatalmas, de német vérű Teleki Mihály, ki Apaffi teljes bizalmát birta, a hajlékony fejedelmet s vele Erdélyt is a politikai

*) Szilágyi. Erdély történelme.

hullámok közé sodorta. A nagyszzebeni országgyűlésen 1688. május 9-én bemutatta s elfogadásra ajánlotta Teleki az általa szövegezett hódolati okmányt, melynek alapján Erdély az osztrák ház oltalmát kéri. s jóllehet ezen hódolatot az erdélyi Karok és Rendek Ebesfalván 1688. december 1-én tartott ülésben kifogásolták: mégis a végleges megoldás csak késett, de el nem maradt; mert II-ik Apaffi korában már Lipót császár államtanácsa működött és II-ik Apaffi mint árnyék-fejedelem csak névleg szerepelt. Majd Bécsbe vitték s a beolvasztás is befejezett ténynyé vált. Mily sorsa volt a földig lesujtott, vérebe áztatott Erdélynek 1685-től kezdve egész felosztása idejéig, elég annyit feljegyezni Orbán Balázs művéből, hogy a barátként bejövő és az országot magukhoz édesgetni kívánó osztrákok oly dúlást vittek véghez, a minőt török, tatár Erdélyben soha sem művelt. A nép e hyénák elől erdőkbe, barlangokba menekült, sőt a vármegyei tisztviselők is a dúlt és kizsartolt városokból menekülve elrejtőzködtek; azért rendeli 1690-ben Ebesfalván üléselő deputatio: „*hogy a vármegyék jelen legyenek és segítsék a szegény, elpusztult helyeket maguk peniglen mikor németek jövetelit halják, el ne bujanak, hanem eleibek mennén mind illendő reménykedéssel, mind peniglen provisioval és assistentiával legyenek.*“

I. Apaffi Mihály, a bölc s fejedelem előrelátásáról tanuskodik azon fontos intézkedése melynélfogva a kereskedői és ipari ügyességgel bíró örményeket a török pusztítás által amugyis megritkult Erdélybe szivesen befogadta, sőt eleink beköltözése után 1684. okt. 26-án kiadta az erdélyi iparos örmények biztosítása és fölsegélése végett azon okmányt, melynélfogva: „*becsületes hiveinknek azért való instantiájokat kegyelmesen tekintvén Thorda vármegyében Petele nevű falunkban szállást tartó kereskedő örményeknek részekről kegyesen annualtunk arra, hogy Birodalmunkban mindenütt, minden városokban és falukban és akármely helyeken is minden sokadalmakban és vásárokon szabadon kereskedésők lehessen, magok mesterségekkel készített bőrnemű és egyébféle árumarhájokkal minden megbántodások nélkül kereskedhessenek ugy*

mindazon által, hogy évenként száz száz kordoványokat tartozzanak számunkra készíteni Görgényi udvarbiránk adván azokért Szkumpiát.*) Minek okáért hiveinknek kegyesen és igen serio parancsoljuk a felyebb megirt Örményekhez annyiban való kegyelmességünket így értvén engedjenek mindenütt birodalmunkban és minden helyeken szabadon kereskedést nekik és abban őket személyekben és javakban megháborítani vagy károsítani semmi szinek alatt ne merészeljék.“

Hasonló kiváltság levelet adott ki a kereskedés biztosítása végett 1689. szept. 1-én geryeszegi kastélyából, és ugyanakkor nevezte ki az örmények biráit. Örök hálával olvassuk II. Apaffi Mihálynak 1696. február 1-én fogarasi kastélyából kiadott szabadság levelét, valamint Apaffi fejedelem nejének: Bethlen Katának védiratát Ebesfalváról, 1700. évi julius 26-ról keltezve. Az ebesfalvi örmények, hogy eredeti lakhelyükön megmaradhattak, azt is II. Apaffi Mihály közbenjárásának és pártfogásának köszönik. Mindezen okmányokat, szemelvények szabad kir. Erzsébetváros okmánytárából I—VI. hiteles másolatban közöljük.

1713. február 1-ső napjával II. Apaffi küzdelmes élete is leáldozott. Tetemét végakarata szerint azon haza földjének adták vissza, melynek kebeléről 15 évig mintegy számüzve, hatalmában lebilincselve elszakított. Koporsóját Bécsből 20 pár gyászlovassal kísérte le az alma-kereki sirboltba, hogy atyja mellé helyezze: „szendergő porait béke lebegje körül.“ Ebesfalvi Apaffi Miklós és Bethlen Gergely még 1584. évben megkötötték a családi szerződést, hogy ha valamelyik ág örökösét nem hagy fenn, annak birtokai a másik ágra szálljanak s így történt, hogy miután Apaffinak sarjadéka nem maradt, Bethlen Kata, az özvegy fejedelemné kettős cím alatt: szerződés szerint és mint özvegy öröklé Ebesfalvát a többi Apaffi birtokokkal együtt. De Apaffi halála után az özvegyre 189,965 frt. adosság is nehezedett, azért ennek törlesztése végett I. Lipót királylyal egyezséget

*) Szkumpia növényi festék, melyet Olaszországból hoztak be a timárok, de a Balaton mellékén is bőven találhatik. Technologia, Gergelyffy András, Pozsony 1809.

kötött, melynélfogva Bethlen Kata az Apaffi birtokok iránti tulajdonjogról lemond, csak a haszonélvezet igényét tartja maga részére, 1724-ben Bethlen Kata is sírba szállott. A kincstár a szerződésre hivatkozva minden Apaffi-féle birtokot lefoglalt s így jutott Ebesfalva a kincstár hatalmába. Az örmények 1758. évben Mária Terézia királynétól Ernye, Rudály, Hundorf és Ujfalun kívül még Ebesfalvát is örök áron megvásárolták 60,000 rhénes forintért, melynek érvényessége ellen a Bethlen család óvást emelt a nagyszebeni országgyűlésen; de később a királyné bölcs intézkedése a surlodásnak véget vetett s a Bethlen család új birtoktestnek lett földes ura.

Mily kikutathatlan a Gondviselés munkája a családok életében, legélénkebben feltűnteti azt az Apaffi és Bethlen család multja. Ugyanazon törzsből származott két hatalmas fejedelmi sarjadék közül az Apaffiak végkép elenyésztek s már csak nevőket említi az utókor; a másik a Bethlen család új kihajtásaiban mindig új erővel gyarapodik. Miként az Apaffi, úgy a Bethlen család is századokon át becses talizmán gyanánt megőrizte az ősök iránti nagyrabecsülő jellemvonást, azt a kegyeletet, mely nemes érzetnek nem egyszer volt hálás tanuja úgy a régi Ebesfalva, mint azután Erzsébetváros, midőn hazafias törekvésében a derék Bethlenek részéről őszinte gyámolítást, sorsában pártfogást, szóval haladása iránt résztvevő érdekeltséget tanúsítottak.

Ha a népek történelmében az emlékezetes események, mint világító tornyok fénysugarai lóvelnek át a távol ködéből a jelen korig; úgy ezen sugarak felfogása és összesítése hasznos és biztosított helyzetet teremt, mert a tények fölelevenítése, üdvös oktatás a jövőre, az események helyes felhasználására tanít.

Az igazság és a multból merített kegyelet nem engedi meg, hogy az Apaffiak korát az Apaffi fejedelmek lesujtolásával zárjuk be.

A török barbárság és német cselszövény duló ostromgépeit nem az adakozó, nyílt lelkű, tudománykedvelő Apaffi fejedelmek alkották meg, hanem azon vezérférfiak, kik midőn Erdély javának fentartására voltak hivatva, a hűség és

becsületesség álarcza alatt e kis hazának végveszedelmét megásták.

Az Apaffi várkastély régi állapotát egy részletes leltár tartotta fenn számunkra. Ezen okmány az ebesfalvi várkastély pontos leírása, mely tájékozást nyújt Ebesfalva kincstári uradalmában létező ingatlan javakról, az itt lakó vagy az erdélyi Fehér- és Küküllő megyébe költözött, de ezen uradalomhoz tartozó birtokosokról, a betelepített jobbágyokról és zsellérekről, a Nagy- és Kisutczában lakóhelyet évi bérfizetés mellett nyert örmények és más nemzetbeliek létszámáról. Ezen összeírást elrendelte báró Andlein Rainald Ferencz kir. tanácsos, az erdélyi fejedelemségben — és Magyarországhoz kapcsolt részekben, valamint az ausztriai Oláhországban előforduló minden kamarai ügy legfőbb igazgatója; ő adta ki a részletes eljárási szabályzatot is. A leltározás részint megbízható jelentések alapján, részint a hely színén e végett megjelent kiküldöttek szorgalmas és beható vizsgálata alapján eszközöltetett 1727. évi szeptember hó 2. napján.

Az okmány tartalmát a következőkben mutatjuk be:

Az Ebesfalvi uradalmat képezik: Ebesfalva, Szász-Ernye, és Hundorff a Küküllőn inneni részről — Ujfalu és Rudály az erdélyi Fehérmegyéből. Ezen birtoknak fejedelme Ebesfalva, a Nagy Küküllő jobb partján, egyenletes hegyektől környezett szép térségen, melynek közepéből kiemelkedik az ebesfalvi várkastély.

A jelenleg díszesen átalakított palotának egykori képe ez volt. A kastélyt éjszak- és nyugatról lerombolt kőárok, keletről mély halastó, délről égetetlen téglából emelt fal körítette. Ehhez járul a nyugati oldalon levő cseréppel fedett két emeletes rozzant torony,*) mely alatt kétfelé nyíló tölgyfa nagy kapun át egy második kapu található vasrácsosattal megerősítve, E kaput szükség idején felülről lebecsátani szokták biztonság tekintetéből. Ezen kapu

*) Ezen tornyos épületet, melyben később mészárszék volt, az Apaffi javak kincstári gondnoka, Szendrei János helyreállítá, s e torony falába helyezé III. Károly király czimerét. Ujabb időben a használhatlanná vált épület leszedetvén, most átjártó képez a Várköz-utczába.

bejárata alatt balra van egy kis szoba fenyő deszkázattal, egyszerű tüzelővel és egy ablakkal ellátva; ez az őrszoba, innen a kastély külső udvarába jutunk, melynek hossza 100, — szélessége 70 lépés. Az udvar hosszában, a délre néző fal mellett tölgyfa oszlopokon áll egy régen zsindelezett, oldalak nélküli színyal kocsik és hordók fentartására; a fal keleti oldalán zsindefedél alatt van két szomszédos faház, közönséges kályhákkal. Ezeknek közelében terülnek el az istállók, melyek közül a kisebbikbe 12, a nagyobbikba 20 ló befér. Az istállók végén találunk torony alakban emelkedő, két emeletes téglapépületet alul és felül egy-egy szobával;*) ezen épület alatt erős zárossal ellátott tölgyfa ajtón át a raktárba jutunk. Az udvar közepén zsindey-fedelű, körbe emelt faépület áll, mely két padolti szobát foglal magában.

A külső udvar leirt részeit elhagyva, a kastély belső udvarában levő épületeket találjuk. Ugyanis a téglás épület közelében, két öl mély kőszánczon át, tölgy czölöpökre erősített 20 lábnyi széles, négyszögű híd vezet keresztül, melyhez emelő szerkezet van alkalmazva. Közvetlenül a hídemelő gépezet mellett balra esik a börtön; innen a belső udvar déli részén levő két emeletes épületet pillantjuk meg. A bejárattal jobbra egymás után két boltívet következik, jobbra pedig négyszögű ebédlő, mely régi fenyűfával van bepadolva; ezzel szomszédos a 3 boltíves körített ház, sütődével, kemenczékkel és kettős ajtóval ellátva. A belső udvar déli részének végső építményei: a boltíves pinczék, honnan tölgyfa lépcsőkön a második emeletre érünk.

A felső lépcsők végén két ablakos, boltozatos, közepén kőoszloppal megerősített kerek szobába jutunk, mely a toronytól keletre néz, ezentúl van még egy romlásnak indult szoba.

Ugyanazon emeleten, téglákkal padozott folyosón haladva, bejutunk az első boltíves, két ablakkal ellátott

*) Itt volt behelyezve azon emlékkő, melyen az oroszán koronát nyujt, ezen felirattal: Én Apaffi Gergely az én atyámfiának Gerendi Erzsébetnek emlékezetére faragtattam ki eő czimerét erre. Anno 1567.

szobába, mely különféle alakokkal van kifestve; ennek szomszédságában van az előbbinél kisebb, egy ablakos, boltozatos szoba, melyet követ egy tágasabb két ablakos, boltíves, kifestett szoba. Mind a három helyiség zöld kandallóval van ellátva. Az utóbbi helyiségből ugyanazon emelet tágabb és magasabban fekvő folyosójára jutunk, hol a két ablakos, nagy szobát találjuk, közepén deszkákkal ketté választva, melynek mennyezete festett, fenyődeszkákkal borított egy gerendára nehezedik.*) Az 5. szoba kisebb az előbbinél. Tovább haladva ugyanazon folyosón balra kanyarodva, betérünk a déli toronyba, hol két egymás mellett levő padolt szoba létezik; egyik csak használható, a másik lakhatatlan. Ezen folyosó végén tölgyfa lépcsőkön és zszindelyfedél alatt leszállunk a várkastély udvarába; ugyanezen lépcsők alatt van: két boltíves helyiség, az egyik pusztuló-félben, a másik még meglehetősen állapotban. Innen a nyugati oldalra jutnánk, de ez nagy részben rom. A fenmaradt falak azt tanúsítják, hogy valamikor ez is két emeletes volt. A használható szobákban mindenütt zöld kályhák találtak.

Az éjszaki oldalrész, — mely a nyugati szárnyal van egybeépítve — összeomlott, a falak azonban még láthatók. A földszinten, a romban heverő helyiségektől kezdve fölleljük az első összedőlt kis szobát, azután egy négyszögű padolt szobát s ebből a harmadik szobába érünk. Ezen oldalrész szobáit most magtáraknak használják. Ezekkel összefügg a két ablakkal ellátott kályha nélküli tágas szoba, a honnan tölgyfa lépcsőzet vezet a felső emeletre. A lépcsők alatt terül el az 5. nagy szoba, mely közönséges tüzelővel és ajtónyílással bír.

A keleti szárnyon, alul kezdve délről találjuk romladozó cserépfedélzet alatt a tüzelővel fölszerelt boltíves konyhát; ettől jobbra kanyarodva vas-zárakkal erősített kettős ajtón az első festett, kipadolt, egy ablakos szobába érünk; innen két ajtó vezet, az egyik jobbra két egymás

*) A folyosó ajtaja kőbe vésvé, a zszoltár szavait örökíté meg: „Turris fortissima ad ipsam recurrit justus Nomen Domini et exaltabitur.“ vagyis: Legerősebb torony, hozzá folyamodik az igaz és az Úr neve felmagasztaltatik.

mellett levő boltozatos helyiségbe, a másik balra két ablakos, boltozatos szobába. Ezen szobából is lépcsőkön és fenyőfa-ajtón át feljutunk az épület második emeletére; egy más ajtó pedig kijáratul szolgál a bepadolt folyosóra. Itt két ajtó nyílik, egyik a kastély udvarába, a másik ugyanazon szárny 3. szobájába. E szoba 3 üveglablakkal van ellátva, mennyezetes, festett, s valamint az előbb említett szobák, úgy ez is zöld kandallóval berendezvék; ezen belül van az egy ablakos, boltíves kamara. A kastély udvarától kifelé néző ablak felett, falba helyezett, négyszögű kőbe vésve ily felirat olvasható: *Domum hanc ex Dei Optimi maximi benignitate Egregius Dominus Gregorius Apaffi de Apanagyfalva, Magister Curiae et Consiliarius serenissimi Principis Domini Dni Ioannis Secundi Electi Regis Hungariae extruxit sumptibus propriis e solo et a fundamento erigendam aedificandamque curavit. Anno salutis 1664. magyarul: „Ezen házat saját költségén alapjából építette Isten kegyelméből apanagyfalusi vitéz Apaffi Gergely úr, nagyságos II. János fejedelem és választott magyar király urunknak tanácsosa és udvarmestere az üdvnek 1664. évében.“* A felirat ott van, hol az éjszaki alsó részből tölgy lépcsők vezetnek az épület felső emeletére; a lépcsőkön feljutva és balra térve a szárnyoldal második emeletére, — illetőleg egy hosszú négyszögű terembe lépünk, mely hét nagy ablaknyílással, fehér betétű és égszínkékre festett kályhával van ellátva; a falak és mennyezet ki vannak festve és különféle verssorokkal beírva. Az ajtó mellett találjuk a zenészek számára épített karzatot, mely zenész-alakokat és zeneeszközöket tüntet fel. Ezen ajtó felett ily felirat olvasható: *„Építette Apanagyfalusi vitéz Apaffi Gergely Dobó vármegye főispánja, főtisztelendő Fráter György váradi püspök úr udvarmestere 1552.“* *) A terem mellett egy tágas szoba található, de omlatag állapotban.

*) *Me fecit fieri egregius Gregorius Apaffi de Apanagyfalva, Comes Comitatus Dobocensis ac Magister Curiae Domini Reverendissimi Fratris Georgii Episcopi Váradinensis.* Az emlékkövön kimetszett szőlőfürtök, melyek páncézl- és kardból nőnek fel, a hős alaptevőt jelzik.

A felső emelet keleti oldalán, a lépcsők végén négyszögű folyosó húzódik, ennek egyik végén 3 ablakos, zöld kandallós teremhez érünk, melynek padozata korhadt, a jelzett folyosó másik végén kifestett, kettős ajtót látunk vas-zárakkal megerősítve, ezen ajtón át az első boltozatos, zöld kályhás, négy ablakos szobába jutunk; ebből az előbbinél kisebb, két ablakos, boltíves, második szobába, mely fehér betétű kályhával ellátott. A harmadik szoba boltíves, kerek alaku, a negyedik szintén kerek, boltozatos és egy ablakos. Ezen szobából két ajtó vezet, az egyik a fenjelzett folyosóra, a másik az 5. nagy szobába; ez festett, mennyezettel, két ablakkal és zöld kályhával bir és innen az utolsó boltozatos szobába jutunk.

A négy szárnyon fekvő szobákból 9 kéményen száll ki a füst, melyek cserepekkel, de a keleti részen levők régi zszindelylyel vannak fedve. A kastély benső udvarán zszindelyfedél alatt van két emeletes, részint fa-, részint téglapépület, mely 3 szobát foglal magában, alól közönséges, az emeleten zöld kandallóval, ablakokkal és fenyőpadozattal ellátva. Ezen épület hossza 38, szélessége 25 lépés.

Boltozatos pincze 3 van; az egyik a keleti oldalon 100 db. negyven vedres hordó számára, a második a déli szárny tornya alatt, mely kelet felé néz, 16 db. negyven vedres hordónak való, a harmadik az előbbi mellett a déli oldalon, ebben csak télre tartanak veteményeket.

Uradalmi kert van 3. Egyik a kastély oldalán, alma-, körte-, szilva- és cseresznyefákkal beültetve, 145 lépés hosszú és 71 lépés széles. A második vagyis az úgynevezett bécsi kert szintén a kastély és uradalmi raktár mellett terül el, hasonlóképen ez is gyümölcsfákkal van tele 104 lépés hosszú és 67 lépés széles. A 3-ik a falu alsó végén szintén gyümölcsös kert, 130 lépés hosszú és 120 lépés széles. Mindegyik sövénynyel van bekerítve.

A tanya a falu felső végén, a mező mellett terül el, hol a két majorosnak szalmafedeles faház szolgál lakásul. Az udvaron van a szárnyasok ketrecze, és a barmok számára nyitott színyal; a tanya hossza 120, szélessége

80 lépés. A tanya szomszédságában fekszik tölgyfából, négyszögbe építve és szalmával borítva az uradalmi csűr, hol 30 ember csépelhet. Ennek udvara 114 lépés hosszú és 100 lépés széles. Ez is sövénynyel van bekerítve.

Szántóföldek a felső dülőben.

După Gard (a kerítésen túl) nevezett határrészben, melynek déli oldalát a falu, a keleti oldalát az országút, nyugatról a kerítés és éjszokról a kincstári földek határolják — van egy 40 köblös szántó.

Dela Cruce (a keresztnél), melylyel délről a fenirt kincstári szántóföldek, nyugatról Pap Samu szőlője, éjszokról Radu Tódor és Vojke Opra jobbágyok szántói, keletről az országút határosak — 22 köbölre való.

A harmadik „dela tigre“ (cserépcsűr mellett) fekszik, nyugatról a főút, éjszokról Bethlen György szántói, keletről a falu, délről Peszkár Mihály, Betsile János és Kis Opra jobbágyok szántói szomszédságában. Ez 32 köblös.

A negyedik „dela biserică“ (templom mellett) keletről Holdvilág birtokterülete, délről a falu közösföldje, nyugatról Biris György és éjszokról Fejér Opris jobbágyok szántói mellett, — 32 köblös.

Szántóföldek az alsó dülőben.

Urlangh nevű szántó keletről a rét pataka (Părău ritului), délről a főút, nyugatról Sanku Juon, éjszokról Lörincz Istók szántói által határolva; ez 14 köblös.

Ugyanott fennebb, szintén az „Urlangh“ nevű határrészben keletről szomszédosok: Pap Samu, délről a főút, nyugatról Dengulye Tógyer és Miku Tódorán, éjszokról Betsile János szántói. Ez 10 köbölre való.

Furcile bătrine (régii akasztófa) határrészben nyugatról szomszédos a rét pataka, délről a főút, nyugatról Setrari Simon és éjszokról több szántóföld. Ez 28 köblös.

Poiana de sus (felső liget) nevű részben, melyet keletről a liget pataka, délről több szántó, nyugatról Miku Mihailă és Miku Tódor, éjszokról Krisztea Dumitru

és Opra Vlád jobbágyok földjei határolnak, — 38 köbölre való.

Poiana de jos (alsó liget) határrészben, ezzel szomszédosok: éjszokról Pap Samur, keletről Juga Mihalie, Szász Opra és Szabados Nutzu, délről Puskár Juon jobbágyok szántói és nyugatról a liget pataka — 28 köbölre való.

Supt vii (szőlők alja) nevű részben keletről a kerítés, délről a falu, nyugatról Lörincz Istók és éjszokról az uradalom útja által körítve. Ez 76 köblös.

A két dülőben uradalmi szántóföld van: 320 köbölre való.

Uradalmi rétek a felső dülőben.

„Valea“ völgy nevű határrészben Hundorff felé Kádár István és a hundorffi út közt van egy rét, mely két szekérre való terem.

Kevéssel fennebb az előbbi út és Sztán Miku jobbágy szántója közt fekszik szintén két szekérre való föld.

A „Sz-Iványi hágó“ nevű határrészben a főút és Rádu Tódor közt van egy nádas rét, melyet épületek befedése végett kaszálnak le.

A „Nagy-Hágó“ felé Kis Gyorgya és Drágolya Manu közt egy nádas hely van, mely 4 szekérre való terem.

Az alsó dülőben van:

Urlangh nevű rét; nyugatról Sanku Juon, azután az országút, a többi oldalról: Szász Opra, Opra Vlád, Betsile János, Sanku Juon, Lörincz Istók és Sztán Miku szántói által körülvéve; ebben 20 szekér széna terem.

Capu Luncii (a rétek feje) részben, keletről a falu, délről a Malomszeg nevezetű uradalmi rét, nyugatról kaszáló helyek és éjszokról az országút által övezve; ez 16 szekérnyi szénát termel.

A Malomszeg rétet a Küküllő és sövény köríti; a dézma-váltság fejében a folyó melletti terület törökbuzával van bevetve. Évi termése e rétnak mintegy 60 szekérnyi.

A széna termés összege az alsó és felső dülőben tesz 109 szekeret.

Megjegyzendő: 1) hogy a Malomszeg nevű rét közepén alma-, körte- és szilvafák voltak;

2) hogy az alsó dülő három rétje minden évben kaszálól szolgált;

3) hogy a Sáros falu melletti birtokból, mely Medgyes Székben, a Küküllőn túl van, a Valdhid és Dilma din kolo de Pereu Mare (a nagypatakon túl levő domb) közti területet a Küküllőtől egész a Gyalu mare és mik (a nagy és kis hegy) csúcsáig a királyi kincstár birja zálog gyanánt 1083 Rhen. for. és 20 kr. ellenében. Ennek alsó része a dézsma fejében művelésre kiadatott, most ezt az uradalom használja. Ebből évenként 100 szekér széna, az erdő rész aljából 80 köböl buza gyűl be, de ez utóbbit az uradalom inkább legelőnek tartja fenn.

A Küküllő folyón zsindey fedélzet alatt egy faépítményben találjuk a 4 kerekű malmot, melynek évi jövedelme 300 köböl gabona: ennek negyede a molnárt illeti. Itt hízlalnak évenként 8 sertést az uradalom számára.

Az ebesfalvi „Promontorium“ nevű helyen terül el a 218 lépés hosszú és 400 lépés széles szőlőhegy, melynek megmunkálása 400 személyt igényel. A termékeny időszak 1800 veder bort is biztosít. Ennek aljában zsindey-fedél alatt van a sajtó.

Uradalmi erdő a Dumbráva, másképen berek, mely az ebesfalvi birtoktest és a szász ernyei uradalmi erdők közt terjed. Ebben 100 sertést lehet hízlalni, a hízottakat a jószágigazgatóság szerződvény szerint váltja be.

A kastély keleti oldalán van a mély halastó, mely lazac, harcsa és pontyokat nevel. A régi urbéresek azt is állítják, hogy volt egy második halastó a szőlő mellett, de most ez tócsa.

Az ebesfalvi uradalomban lakott 77 család, kik 8 magyar család kivételével oláh nemzetiségűek. Ezek összesen 203 egyént számítottak. A jobbágyok egy része a Kotkorovány nevű telepen élt halászok, szolgák, béresek, sertés- és tehénpásztorok, csürbirók, erdő- és határfelvigyázók, pallérok és ajtónállók voltak, de csizmadia, asztalos, lakatos is találtatott köztük. A zsellérek számát okmányunk 26-ra teszi. A jobbágyok hetenként 4 napon át igás- és kézi munkával tartoztak szolgálni, kivéve azokat, a kik a Kotkoroványban és a kastély mellett laktak; mert ezek, úgyszintén a zsellérek is semminemű élvezményben nem részesülvén, hetenként csak 2 napi munkát teljesítettek.

A dézsma abból állott, hogy a len és kender kivételével minden terményből 10 véka vagy 10 köböl után 1-et adtak, úgyszintén a méhkas, méz, juh és bárány után a tizből egyet tartoztak beadni a jószág urának; s ha 10-re nem emelkedett az összeg, az esetben minden méhkas 2 krral, a juh szopós bárányával együtt $2\frac{1}{2}$ kr., a sovány bárány 1 krajczárral váltatott be. Megjegyzendő, hogy az uradalmi tized egy negyede a bárányokból és a bárányok megváltási árából, a helyi reform. egyház lelkészének járult.

A jobbágyok minden telek után Karácsonkor egy-egy tyúkot adnak a jószág urának, valamint a zsellérek is évi adóba. A cigányok, kiket Apaffi Gergely telepített be, minden munkát tartoznak végezni az uradalomnak. Az összeíráskor Ebesfalván 79 egyén találtatott.

A bormérés Karácsontól kezdve Sz. Mihály napig egyedül a földesúr joga. Ezen időszak alatt az idevaló örményeknek sem szabad még saját házuknál is bort tartani; egyébkor minden lakósnak szabad. A bormérés ezen évben (1727) bérbe adatott 350 Rfton.

Mészároságot a földesúr gyakorol; de az örményeknek lakhelyükön kiváltságképen ez is megengedett.

Országos vásár háromszor van évenként u. m. Márczius 25., Urunk menybemenetele után és Szeptember 11.; heti vásár minden hét Szombat napján.

A fenálló törvények és szokások szerint a 3 magyar forintos peresügyek, melyek az uradalomban jönnek elő, a falu birája és esküdtjének ítélete alá tartoznak, fen tartatván a felebbezési jog a jószágigazgatósághoz; fontosabb ügyekben a tisztartó, a jogtudósokkal, nemesekkel, ülnökökkel és jegyzővel együtt határoz; a honnan az elégedetlen fél a maga rendjén felebbezhet.

A hazai törvények szerint a büntetéspénz egy része a tisztartót, két része a földesurat illeti.

A mily joggal birnak a tartomány nemesei hazai törvényeink alapján a halál büntetésre, ugyanezen jog van megadva ezen uradalomnak is, úgy hogy a bűnösöket szigorúan megfenyítheti, vagy az arra érdemeseket életétől is megfoszthatja.

Az erdők többnyire tölgy- és bükkfából állanak és az ebből folyó összes jövedelem a földesurat illeti.

Birtok-adományos nemes egyedül Papp Sámuel. A 3 db. birtok közül egy nemesi, kettő jobbágyi birtok.

A várkastélyban, melyből az Apaffi fejedelmek kegye és igazságszeretete sugárzott ki Erdélyre, az apák igazságszerető fiai tartják most kezökben Justitia mérlegét. Itt van a kir. törvényszék elhelyezkedve.

Az éjszaki oldalra néző főkapun át balra nyitott folyosó vezet a kir. járásbirósághoz, hol ez ügyosztályt 5 szobában, a pertárt 1 szobában, Erzsébetváros közönsége levéltárát 2 szobában találjuk fel; ezzel szembe néz szintén nyitott folyosón a telekkönyvi hivatal 4 szo-

bája és a Kameller György nevét megörökítő jótékony alap 3 hivatali helyisége.

Lépcsőkön az emeletre fölhaladva hosszú, tágas folyosón át jobbra üvegfolyosóhoz érünk, itt az éjszakeleti oldal kiszögellésébe a törvényszéki elnökség 2 szobája esik, azután jó a kis ülésterem 1, — a jegyzői iroda 1, — irodaigazgató 1, — iktató és kiadóhivatal 4, — és a levéltár 4 szobája.

Az emelet éjszaki oldalán az üveg folyosó lépcsőjétől kezdve találjuk a birói ügyosztályt 2 szobában, Felső fehérmegye levéltárát 1, könyomdát 1, a végtárgyalási termet, a birói osztályt 1, a vizsgáló bíró irodáját 1 és a polgári bíró helyiségét 1 szobába beosztva. A királyi ügyészség az éjszaknyugati oldalon 4 szobát foglal magában.

Az emelet lépcsőjéről lehaladva a főkapuval szemben levő zárt udvarra érünk. A keleti oldalon van birói szoba 3, a fogház őrmester részére 2 szoba és 1 konyha.

A déli szárny keleti szögletéből kiindulva a földszinten találunk 1 konyhát, 1 pinczét, 1 raktárt, 1 női fogdát, 1 konyhát, 3 börtönt a hátsó kapu alatt és ezzel szemben még egy raktáruul szolgáló szobát. A nyugati oldalon 1895-ben épült a csinos munkaház. A déli rész emeletén a keleti szöglettől kezdve van 2 fogda, azután jó a folyosó, melyen 4 fogda, 1 női kórház, egy őrszoba és a végén egy férfi kórház található.

Ezeken kívül az éjszaki és keleti oldalon 2 nagy pincze huzódik.

Örmények az Árpád-házi és a következő királyok idejében, Ani feldulatása. Mene- külés a szélrésza minden irányába.

VI.

Mint a medréből kivert áradat, oly hatalommal nyomult Európa felé a keleti népvándorlás; egész területek lakóit kényszerítve magához, vagy a kereskedelmi vágytól üzetve gyakran községekkel, életrevaló, vállalkozó családokkal, előkelőségekkel egyesülve.

Ezen szövetkezetnek tulajdonítható, hogy Turoczi és Kézai magyar krónikások már Géza vezér idejében örményekről is említést tesznek: Miután nevezetes család-fők a birodalom megalakulásakor Magyarországra költöztek: Géza vezér Sz. István és a többi királyok napjaiban még bejöttek cschek, lengyelek görögök... örmények, kik huzamosb idő óta ez országban letelepülvén, házasság által a magyarok közé beolvadtak és nemességet nyertek. Ezen nemzetek nem jöttek be titokban, sem a királyok akarata ellenére.“ *) Erről tanuskodik Sz. Istvánnak Imre fiához intézett intelme: az idegeneket szivesen fogadd be a városokba.“ **)

Azért helyesen következteti a tudós Lukácsi, hogy az örmények a magyarokkal egyesülve részt vettek a honfoglalás nagy és nehéz munkájában.

Ezen esemény valódiságát erősíti meg Fejér György, ***) midőn a beköltözött örmény gyarmat régisége- és jelentékenységéről így szól: „Esztergom város főnöke bemutatja IV. Béla magyar királynak 1243-ban kelt és kettős pecséttel ellátott kiváltságlevelét, melyben

*) Turoczi Chronic e. 12. pag. 33. Keza Chronic. e. 8.

**) Decret. liber I. capit. 6. Lukácsi Kristóf: Magyarok őselei 245 l.

***) Codex Diplom. V. 77 l.

hivatkozás történik magyar királyok által az örmények részére kiadott szabadságlevélre, de ez a tatár dúlás alkalmával, midőn Esztergom leromboltatott — elpusztult. Ezen köztudomásu és használatban lévő szabadalmakat IV. Béla király egy új szabadságlevél kiadása által biztosította; *) hasonlólag Kun László király 1281-ben az esztergomi örmények jóságát az Ágoston rendű szerzeteseknek adományozza, hogy részükre kolostort építhessenek.“

A nemzeti muzeumban látható Bars megye Talmács községéből egy tojásdad pecsétnyomó a XV. század elejéről ily körirattal: „Sigillum parochiae Armenorum“ (örmény plebánia pecsétje). Illyés András a Vöröstorony mellett egész örmény kereskedelmi rakhelyről emlékezik, a mit beigazol ezen törvény: „Görögöknek, örményeknek, ráczoknak, bolgároknak, dalmatáknak és egyéb nemzeteknek, kik kiváltképen a Török birodalomból szoktanak jöni és kereskedni, mind kiknek ez országban való szabados járások néha hasznos, néha pedig káros, hogy lött legyen az experienciák nyilván mutatják, ezután is annak okáért azoknak ez országban szabados járásoknak kereskedéseknek megengedése vagy némely időben megtiltása áll a fejedelmeknek dispositiojokban, úgy hogy az időeknek és állapotoknak mivoltához képest communicálván a Tanács urakkal, ha mikor az országnak kárára és ártalmára fogna ismertetni, Ország közönséges gyűlésit és végezésit arra nem várván, ha úgy itélik lenni alkalmatosnak, suspendálhassák akár mikor a Fejedelmek azoknak szabados járásokat és kereskedésöket.“

Azonban a mostan élő örmények elődei 1672-ben telepedtek le Erdélyben, kiknek őshona a jelenlegi Orosz-Örményországban, romjaiban is hatalmasan elterülő királyvárosnak, Aninak előkelő és gazdag egykori lakossága, azon Ani városnak, mely Sirág tartomány gyöngye, a kereskedelem központja, az ország kulcsa volt, hol ezeregy templom, százezer épület s egy millio lélek hirdeté Armenia jólétét, hatalmát, de Ani is csakhamar a „forgó

*) Approb. Const-regni Transil. anno 1632 tit. LII.

viszontagság járma alá jutott“ törökök, arabok, perzsák, tatárok vetélkedtek a szép város megszerzéseért, nem figyelve arra, hogy a dicsőség mezébe öltözve ölelhessék karjaik közé, hanem barbár szeretettel kiméletlenkedve, halomra döntve a drága várost; ehhez járult a természet aknamunkája, a földrengés, mely e várost egy gyásztemető színhelyévé tette.

Mintha az ég és föld forradalmi központját Örményországba helyezte volna, éjszaki Ázsiának siralmas képe van lefestve téerein, vérrel, tüsszel, romokkal jelezve a fájdalom gyakran megújuló jelenségeit.

Magyar hazánknak Armenia szenvedéseire képest csak kis temetői Sajó, Várna, Mohács; előttünk egy birodalom áll, mint nagy temető. Ebből a végveszélyből szállott szét az örmény előkelőség, mint neveik is mutatják: Melik- király, Daniel-igazbíró, Merza-herczeg, Amira-főnök, Gorove-hős, Avák-tartományi elnök, Azbej-lovag, Avedik-hirnök, Aszlán-oroszlán, Dragomán-tolmács, — harczokban edzett családők.

A menekülők egy része Kaukaszba jött, azonban sorsuk itt sem lett békésebb, mert a kipcsák törzsű tatárok életüket, vagyonukat mindegyre veszélyeztették. Egy századon át fegyveres kézzel védték magukat a behorhanások ellen, mignem az iszonyu tatár csordának ellenállani képesek nem lévén, csaknem megtizedelve Krimbe menekültek. E félsziget ekkor a keresztény Genua főhatósága alatt állott. A genuai köztársaság barátságos fogadtatásban részesíté a szenvedőket, különféle helyeket adott nekik a letelepülésre, kik szorgalmuk által Krimia virágzását nagyban elősegíték, regényes falvak, erős várak, monumentális épületek, templomok emelkedtek, Kaffát (Theodosia) körfallal és erődítvényekkel látták el s az európai kereskedelem legnevezetesebb rakpartjává tévék. E hasznos szolgálatok által annyira megnyerék a genuaiak kegyét, hogy Krim vezetését, védelmét rájuk bízták, de a kedvező sors ismét elrepült békés légkörükből, mert a mongol-tatárok, kik Batu khán vezérlete alatt Európát pusztítva beszáguldozták, visszatértek Krim szomszédsá-

gában fekvő Kis-Tatárországba, hogy az örmény újabb áldozat legyen.

Jóllehet a tatárok száma mellett csekély az örmény haderő, de a „lenni vagy nem lenni„ tudat vitéz karokat teremt az örmények sorában, s az ostromzár alá vetett Kaffát fölmenti; nemsokára újabb ellenséges elemmel, a törökkel egyesül a tatársereg és a várost 300 hajóval körülzárja. Az örmények látván, hogy a genuai köztársaság nem siet segítségökre és hogy a falak terjedelme s rozszant állapota miatt magukat fenn nem tarthatják, miután a városban az éhség is nőttön nőtt, esküvel kötelező szabad kivonulás feltétele mellett a várost feladták; azonban ennek ellenére 1475-ben az egyesült török tatár sereg Krimját elpusztította s a lakosság főbjeit felkonczolta. Az üldözöttek az elveszni nem hagyó remény mentődeszkáira kapaszkodva Lengyelország és Moldova felé tartottak, Lemberg, Stanislau, Kámenicz, Mohilevi, Moldovában, Jassi, Suczava, Román, Fogsán és Botusán községekbe telepedtek; azonban itt sem találták fel azt a biztonságot, a miután oly régen vágyva vágytak, a rokon érzelmet, mely a szenvedéseket megenyhíti; sőt midőn Moldova fejedelme legföltettebb kincsüktől, vallásuktól és nemzetiségüktől is megfosztani akarta, e merényletnek fegyveres erővel ellentállottak. Ezen tarthatatlan állapot után földérült a béke hajnala, Erdély jó lelkű fejedelme tárt karokkal fogadja őket, hogy az uj haza nemcsak uj békeszerető, munkás népet nyerjen bennök, hanem a hazafiságnak terjesztő eleme, élő példányképei legyenek és maradjanak; igen, Budavára ostrománál 1686-ban jelenlevő Diodato János örmény iparos Bécsbe küldött felvilágosító levelei az ellenség helyzetéről,*) valamint az 1697-ben Besztercze védelmében hősiiesen elvérzett örmények az Apaffiak idejében bebizonyíták honszeretetüket az uj haza iránt.

*) Molnár Antal Buda visszafoglalása I. Armenia 3 I.

Az örmények Ebesfalvára költöznek.

VII.

Elődeink két alkalommal jöttek Erdélybe. Az első kis társaság 1654-be költözött az új hazába II. Rákóczy Ferencz idejében. Adataink a vezetőket Kándra Márton és Azbej testvérek személyében örökölték meg; ezek különféle helyeken telepedtek le u. m. Besztercze, Brassó, Kanta, Gyergyószentmiklós, Csik-Somlyó és Görgény-Sz.-Imrén; azonban ekkor vésteljes felhők boríták el a lát-határt, azért e zavargó országból többen visszatértek Moldovába, mások Gyergyóban maradtak s itt egy kö-kápolnában*) tartották az istenitiszteletet, de a Gergelyféle naptártól eltérőleg szokásuk szerint az adventi és böjti időkben lakomákat tartottak; azért a gyergyószentmiklósi kath. egyház oly határozatot hozott, hogy ily lakomákat a fennevezett időszakokban tartani az örmény kompániá-nak megtiltatik; különösen temetés után ökörsütéssel összekötött tor tartása a temetőben.

Ugy látszik, hogy az első kiköltözés inkább a kereskedelmi helynek alkalmasságára vonatkozó kutató kísérlet volt, mert Moldovában ekkor és különösen a 16. század végén jó sorsban részesültek. Ugyanis Cantemir Demeter megjegyzi, hogy „az örmények polgároknak neveztetnek, kik városokban laknak és mint polgárok, ugyszintén mint kereskedők is a fejedelemnek fizetik az adót.“ **) Sőt oly nagy tekintélyvel bírtak, hogy 1570-ben Moldova fejedelmi székén Juonás nevű örmény ült, ki a törökök betöréseit többször meghiusította, míg árulás következtében török kézbe jutott és kettévágatott.***)

*) Historia domus 28 l.

**) Descriptio Moldoviae XVI fej. 120 l.

***) Urechea moldovai kronikás: Acest Ion vodă uniã die, că a fost fiior de arman.

E hatalom érzete tette merészsze az elégtelenekeket, kik Duka fejedelem idejében Henkul vezérlete alatt fel-lázadtak. Minthogy a fejedelem czélul tűzte ki, hogy országában a különféle népeket a román nemzettestbe beolvasztja, ez okból semmi kényszer-eszköztől vissza nem rettenve, az örmények ellen is üldözést támasztott; ezek hitük és nemzetiségük megóvása végett fegyvert ragadtak és a fejedelmet Szucsava várába szorították 1669-ben. A megszorult fejedelem hírnökei által kért segítséget; a törökök elfoglalván Kamenic lengyelországi erődöt, Moldovába ütöttek és a zsarnokot fogságából kiszabadították.

A fegyveres erő, a fejedelmi boszú, a szenvedések iszonyu következményeit zuditák az örményekre; falvaik, templomaik és lakhelyeiket tűz hamvasztotta el, hol egykor mezőgazdaság, kereskedelem, ipar virágzott, most a hullákon, bús omladékokon szilaj ménék száguldoztak. Kiállhatatlan kinokat szenvedtek az örmények, kezeiket levágatták, szemeiket kiszuratták. Julián, Holofernes, Herodes korszaka látszott felújulni. Ezek láttára, reményt vesztve, uj hazát kerestek. Nem gondolván a sok fáradalommal, elvesztett vagyonukkal az erdélyi havasok aljába menekültek, hol 3 évi tengés után Erdély vendég-szerető fejedelméhez I. Apaffi Mihályhoz járultak, kérvén őt, hogy fogadja be őket, mert bennök hű, jellemes, honszerető népet fog nyerni. A bölcs Dániel Tódor vezetése alatt szívesen fogadá Apaffi a 3000 menekülő örmény családot annál is inkább, mert a török dúlás által kipusztult Erdélynek munkás népre volt szüksége, ki az ipar és kereskedelem elhagyatott sorsát fölélénkítse, s felismervén bennök az előkelő népfajt, szabadságszerető rokontörzset „az örmény compania“ részére kiváltság-leveleket adott ki, hogy szabadon kereskedhessenek s üzhessék iparukat; hogy rabszolgának örményt be ne foghassanak adosságért, hogy birájukat szabadon választ-hassák s az örmények birójává a nemzet büszkeségét, ki szorongatásuk napjaiban tanácsadójuk volt, hogy Erdélyt válaszsák állandó lakhelyül, e nép kívánatára Dániel Tódor személyében kinevezte. E második bejövétel kényszer hatását több családi név átváltoztatása

hirdeti Kabdebo, Patrubány, Dájbukát, Katenszus, Katerev, kik eredetileg más vezeték névvel bírtak. A beköltözöttek közül följegyezve találjuk Ziliftároglu Minás, nem egyesült örmény püspököt, Mendrul Ilyés, a moldovai egyházkerület főesperesét, Dsebdsebán Chácsádur, Alag, Chácseresz, tisztelendő Zakariás, Tódor, Jassy Minász, Szolimán, Chácsádur, Aszczi Vártán és Nikos Bogdán lelkészeket, kik hiveikkel együtt a rájok erőszakolt görög keleti valláshoz tartoztak és Gyergyó-Sz.-Miklós, Besztercze, Kanta, Csik-Somlyó, Petele, Görgény-Sz.-Imre, Szépviz, Gyulafehérvár, Szamosujvár és 1685-ben Ebesfalván telepedtek le. Azonban hogy Ebesfalván még az első bejövetel idejéből is maradtak örmények, kiknek Ohannes és Emanuel lelkészük volt és egy fatemplomban tartották vallási gyülekezetüket, bizonyítja házassági anyakönyvünkben előforduló néhány esketési följegyzés.

1658-ban Chárib Dsumert és Chárib Nerzes házassága. Eskető pap: Ohannes. Násznagy: Csiki Dávid. 1658-ban Diráczu Nikol leánya házasságra lépett gyergyói Eránosz öccsével.

1658-ban János pap Krikor órás fiát megesketttem Izsáj leányával.

1658-ban másodsor lép házasságra Kándra Chácsádur.

1658-ban Emanuel pap megeskette Szolimán pap fiát Izsák leányával.

1658-ban Emanuel pap megeskette Katenszus Axent fiát, Lukácsot Ergán Kristóf leányával.

Miként egész Erdély örménysége, hasonlóképen az ebesfalvi örmények is nemcsak a kereskedelemre született vállalkozó egyének voltak, hanem különösen még azon mesterségekben is magukat kitüntették, melyek akkor Erdélyben ismeretlenek valának; a bőrnemeket kidolgozták, czipőket készítettek, a szőcs, ötvös, szabó, szappanyos és mészáros iparűzést gyakorolták; hogy szükség esetén, ha kereskedelmi áruikból bárminő szerencsétlen eset kiforgatná őket, legyen az üzleti szellem mellett az ipar különböző ága kultiválása által biztosított életfentar-

tási módjuk. Jóllehet az örmények Erdély más-más vidékeire és községeibe költöztek, de azért megvolt köztük az összekötő kapocs. Az örmény kompániát — mint fennebb is jelzém — az erdélyi örmények ítélkezési és közigazgatási főnöke, Daniel Tódor bíró egységes összeköttetésben tartá, ő nyerte meg a letelepedési engedélyt s ugyanőt tüntette ki Apaffi fejedelem a nemesség adományozásával.*) Az örmények alig telepedtek le 1685-ben Ebesfalvára, egy tized sem mult el zaklatás nélkül; mert az egy összegben kirótt adó, melyet ők maguk közt szoktak felosztani és bírójuk évenként azt a kincstárba beszolgáltatta, folyton sulyosabbá vált; bejövetelük alkalmával szerződésileg kikötött 100 magyar forint adó 2000 frtra emeltetett s ezenkívül különböző czimek alatt pótagókat róttak rájuk és báksist követeltek; mi miatt az erdélyi hadak fővezéréhez Rabutinhoz 1693-ban kérelmet nyújtottak be, de eredmény nélkül. Ez időtájban gyult ki a Rákóczy forradalom, mely egész Erdélyt, de kiváltképen 1704-ben Ebesfalvát tönkre tette. A Kuruczok Ebesfalvát felgyújtották, kifosztották. A nép új végveszély sejtelmétől elrémítve Moldva hegységébe húzódott s addig vissza sem tért, míg teljes csend nem állott be; ezen forradalmi időszak áldozata lett akkori örmény püspökünk: Verzár Auxentius is. A visszatérés után csakhamar templom, lakház építéséhez kezdettek. Érdekes az ekkor közbe jött mozgalom, hogy az örmények Szamosujvárra gyűljenek egy erős kereskedelmi központ megalkotása végett.

Az ebesfalvi örmények a folytonos hurczolkodás eszméjétől is irtózva, Ebesfalvát már semmi áron oda hagyni nem akarák. Ez okból Bécsbe költözött jótévőjük és pártfogójukhoz, II. Apaffi Mihályhoz folyamodtak alázatos kérelmükkel, hogy azt Lipót császár trónja elé juttatni kegyeskedjék. A teljes szövegből, mely a „Szemelvények“ V. czíme alatt olvasható, emlékül közöljük a következő sorokat: 25 évvel ezelőtt itt Ebesfalván a római sz. birodalom fenséges fejedelme Apaffi Mihály

*) *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium* 721.

ur jóságából lakhelyet nyertünk és a fejedelem-urunk által épített házakban békében éltünk, de tűzvész támadván, összes házainkat semmivé tette, azonban házainkat a fennemlített fejedelmi-urunk segélye folytán ismét felépítettük, sőt a szomorú magyar forradalom mindenünket ellenségesen feldulván, lakhelyünk újból felforgattatott; mi pedig e helyről elbarangolva, a hová sorsunk vezetett, elvonultunk s minden vagyonunkból kimerültünk; de mégis mindezen esetek nem tiportak le annyira, hogy minket vagy elrémitsenek, vagy régi lakhelyünk emlékét kitépjké benségéből, azért miután béke lett, mindjárt a fennevezett hely czélszerűsége s az ezelőtt már ismert édes nyugalom emlékétől vonzatva, tűzhelyünkhöz a mi plebánosunkkal együtt ismét visszatértünk, az annyiszor említett Ebesfalván harmadszor is saját költségünkön házakat építettünk, templomunkat helyreállítottuk, társaságunkat rendbe hoztuk és Felsőszázszentgyörgy szárnyainak árnya alatt biztosan és mostanig zavartalanul nyugodtunk. De midőn hallottuk, hogy főtisztelendő püspök Urunk az Erdélyben levő összes örmény társasságot Szamosujvárra, Felsőszázszentgyörgy kincstári birtokára akarja egybegyűjteni s ott lakóhelyet nekik biztosítani: Felsőszázszentgyörgyhez legalázatosabban folyamodunk, méltóztassék Felsőszázszentgyörgy tapasztalt kegyességénél fogva Ebesfalván mintegy már meggyökeresedett kis társaságunkat szabadnak, azon költözködéstől fölmentettnek nyilvánítani, mely csakis legvégső nyomorunk bekövetkezését idézné elő. Mert a mennyicske vagyonunk még van, azt egészen ujonnan épült házaink és templomunk javítására fordítottuk, a miket ha újból elhagyni kényszerülünk, sem a közadó fizetésére, sem éltünk fenntartására képesek nem leszünk, mert másutt azon helynek, a hová költöznünk kellene czélszerűtlensége s a tartomány véghatára áruinkkal való üzérkedésre nem alkalmas.

Tudjuk, hogy a Felsőszázszentgyörgy megszívlelte az ebesfalvi örmények kérését és nem kényszerítette, hogy Szamosujvárra átköltözzenek.

A századok harczi viharaiából, a bős elemek irtó csataiból Ebesfalvára költözött örmény nép már két szá-

zadot is túlhaladva, a magyar haza kellemes légkörében, a magyar nemzettel egybeforrva, egy sz. célért lelkesülni, a béke oltárán a haza felvirágzására közreműködni, hűség, mérséklet, áldozat, mély belátás, vallásosság és ép erkölcs által hatni letelepedése idejétől kezdve mostanig őseitől örökölt nemes kötelességének tartja.

Az ebesfalvi örmények első összeírása.

VIII.

A történelem világánál bemutattuk, hogy az Ebesfalvára költözött örmények Ani romjaiból menekült ősöknek unokái, kik 1685-ben Moldovából jöttek be. Bizonyára mindenkit közelebbről érdekel, hogy kik voltak az első betelepülők. Jollehet a 17. század végéről ily fenmaradt névjegyzéket nem találunk, mert bizonytalan idők fellegei jártak Erdély láthatára fölött, és ily összeírás ha történt is a pusztító események könnyen fölemésztették; de másrésről a változó viszonyok között is csekély állandóság mutatkozhatott a beköltözöttek részéről; azért fel kell tennünk, hogy az első kimerítő és hivatalos összeírás akkor eszközöltetett, midőn Erdélyre a béke sugarai kezdtek szétlővelni. Egy ilyen becses emlékkönyve van Erzsébetváros levéltárának, melyben az ebesfalvi uradalom s annak lakói össze vannak írva azon okból, hogy a bérfizető örmények mindenike tudhassa, hogy a kincstárnak évenként mennyit köteles a házhelyért fizetni. Ezen névjegyzék habár 1727-ből, tehát 42 évvel később származik, mindazonáltal egyetlen forrásunk ez lévén, bátran hivatkozhatunk ezen okmányban felsoroltakra mint elődeinkre.

Az ebesfalvi örmények mint taxalisták (házhely bérfizetők) 1733-ig szerepelnek. A házhelyekre kis, alacsony zsindelyes házat emeltek, de a Nemes utcában, hol először telepedtek le, kőházakat építettek. A bérfizetés egész és fél taxából állott és csak a lelkészi lak volt bérmentes. Az egész házbér 6 frt. 40 kr., a fél házbér 3 frt. 20 krban volt megállapítva, csak két egyén fizetett kegyelemképpen 5—5 forintot, és két szegényebb 1 frt. 40 kr., évi taxát.

A Nagy- és Nemes utczában laktak a következő örmények :

Menyhárt Gáspár, Márton Márton, Borbély János, Márton Mihály, Tódor György, tisztelendő Emánuel háza, Lukács Tódor, Miklós Simon, Ötves Kristóf, Márton Miklós, Kopatz Lukács, Lázár Márton, Dániel Pál, Dániel Mihály, Lukács Márton, Savul Mészáros, Tódor Dávid, Zakariás János és Petráska Mihály, Szabó János, Medve Miklós, Szánám Keresztély és Bogdán Kristóf, Csiki Márton, Patrubány Zakariás, Zakariás Gergely, Jákobi Márton és Imre Márton, Deák István, Kindó Simon, Timár László tanító, Szöcs Gergely és Kopacz Péter, Kápsikoda Bogdán, tisztelendő János lelkész háza, Maxin Jakab, Tódor Miklós, Papp Miklós és fivére Antal, Kénzsi Márton, Deák János, Potoczki István, Maxin Márton, Papp Miklós, Bogdán timár, Medgyesi Bogdán, Plebánia ház, melyben Papp Mátyás és Lörincz lakott, Kabdebov Antal és Isay Gáspár, Simon Kristóf, Kabdebov Iván, Simon és Mihály testvérek, Karácson János, özvegy Kabdebovné, Lukács Márton, Kopacz Péter, Zachariás János, Lázár János, Jákobi Kristóf özvegye, Csiki Dávid, Potoczki Mihály, Kiss Márton, Szöcs Tódor, Csiki István és Lukács, Dragits Mihály, Csiki Miklós, Izsák János, Szabó Dávid, Szentpéter Kristóf, Kristóf István, Bosnyágh Antal, Miklós Lukács.

Ezen utczák lakóitól begyűlt 380 ft.

A Kis utczában :

Tarisnyás Tamás, Pleska Szöcs Lukács, Izsák csizmadia, Murád özvegye, Imre András, Kristóf Ábrahám, Kristóf Tódor, Dajbukatt Jakab, Kristóf Miklós, Arcsindár Simon, Fohnagy Kristóf, Ábrahám Pál és Kristóf mészáros, Szabó Lukács bej, Maxim András és Kozák Jakab, Bogdán szöcs, Simon czipész, Kristóf Gergely, Petráska szöcs, András Márton és Karácson Kristóf, Török János, Tarisnyás Gergely, Szabó Kristóf, Sokebinye Dávid, Dobál János, Csizmadia István, Boricza András,

Szöcs Maxin, Persián Csumert, Tódor István és Kristóf István, Bosnyágh József, Hárip Simon.

A Kis utczába megtelepedett örmény bérfizetőktől 1727. évben begyűlt 106 frt. 40 kr.

Kicsiny volt a nyáj, de a szorgalom, Istenbe vetett bizalom és hűség megkoszoruzta számukat és hálásan megfizette igyekezetüket,

~~1673~~
1727
1673
—
54

1727
1705
—
22

Tükördarabok a hazai örmények viszonyairól és jelleméről.

IX.

A népek jellemét ép úgy lehet kiképezni, mint a gyermekét. Valamint a gyermek a nevelésnek azon vonásait tartja meg leghivebben, a miket szülői vagy nevelői kéz rajzolt szive táblájára, ép úgy a nép is rendesen azon szokásokat, erkölcsöket szívja be önmagába legörömbestebben, melyek által az előtte kedves, vele különösen rokonszenvező nemzet kitünik, sőt a természeti különbözetek, mint az égalj, táplálék, foglalkozás, anyagi viszonyok, vallási és műveltségi állapotok, korszellem, vérmérsék stb. mind oly hatékony körülmények, melyek a nemzeti hajlamokat finomítják, a tudományos képzés által újabb eszmékkel gyarapítják, vagy a vadság következtében a meglevő tehetségeket is eltompítják; azonban miként a gyümölcs, bármily fába oltassék be, eredetiségét megtartja, hasonlókép minden nemzetnek megvan az a sajátos jellemvonása, vele született erénye vagy örökölt bűne, mely őt más néptől megkülömbözteti.

A francia dicsőségért lángol, az angol számítás és nyereségvágyból a tenger alatt is útat fúr, a német higgadt bölcseséggel néz a jövő elé, az orosz az erőszak embere, a török a kényelemé, a magyar a lovagiasság fölkejtje, *az örmény a kereskedelem szülöttje, az előrelátás, fáradhatlan munka és kitartás embere.*

Mint az örmény történészek e nép első idejéből megjegyzik: midőn elődeink Hajk vezetése alatt Senaar mezejére költöztek, mindent, mit földjük adott: állatnemeket, növényzetet és ásványokat kicseréltek mindazon szükségességekkel, a mik a babiloni torony építése alkalmával az építők kezéből fennmaradtak. Az ősi Ararát tartományba visszatérők ily csere utján vásárolt anya-

gokkal eszközlék a megkivántató építéseket, szerzék meg a napi szükségleteket. Ha való ezen állítás, akkor a kereskedési hajlam eredeti őstulajdona az örmény nemzetnek. E célból már keletkezése korában messze tájra elhatolt, bejárta nemcsak a nevezetesebb országokat, hanem minden kereskedelmi rakpartot fölkeresett, küzdött életveszélyekkel, de mindezekhez a folytonos harcz által eléggé meg volt edzve, s ezen egyéni tulajdonát, kereskedői szellemét úgy őshazájában, mint az új gyarmatokban fenntartotta.

Midőn örményeink e hazába beköltöztek Apaffi fejedelem kereskedés és ipar előmozdítása végett többféle engedményeket tett. Így 1689. szept. 1-én első Apaffi gernyeszegi kastélyából a következő protectionalist bocsátá ki: „midőn a kereskedő örmények adótól nyomatva adósságba esnek, a kreditorok az ártatlant megfogatják, ezt a fogarasi országgyűlésen elhatároztuk, hogy az adóson kívül mást személyében vagy javaiban árestálni ne merészeljék. Minden creditor tulajdon adóssait kényszerítse a fizetésre. Egyik a másikat nem tartozván fizetni.“ Hason tartalmu kiváltságot adott 2-ik Apaffi 1696. február 7-én fogarasi kastélyából, melynek pontjaiban a következők foglaltatnak: „Az örmény kereskedők ügyekben nem gátoltatnak. Vétékért jobbágyság alá nem vetetnek, hanem az ország törvénye szerint intézkedünk. A piaczon vásárolhatnak a faluról jövőtől eleséget, ha előbb vesznek, senki el ne vehesse tőlük. A kereskedési ügyben a görög Compania elé apellálhatnak.“ Ily szép kiváltságok által támogatva, mindjárt beköltözésük után nagy szorgalommal hozzá láttak a kereskedés és iparüzéshez. Az Erdélybe letelepült örmények kezdetben Gyergyó-Szt.-Miklós, Besztercze, Csik-Somlyó, Petele, Görgény-Szt.-Imre, Kanta, Szépviz, Erzsébetváros és Szamosujvár községekben nyitották meg kereskedési üzletöket, honnan nemsokára Erdély más részeibe is elágoztak, mindazonáltal megvolt az összetartó kapocs, mely az elszéledteket egy testté forrasztá. Volt az örmény „Companiának egy főbirája“, ki Ebesfalván lakott, s ez intézte el az örmények peres ügyeit, s így habár szét-

oszolva, de egy közös fő által egymással egybekötve maradtak mindaddig, míg a népesedés, de különösen a forgalom hiánya távolabbi vidékekre is elvezette. 3000 család lépett Erdély békés nyugalmat adó földjére, s már a mult században csak Erzsébetvárosnak 3000 lelket meghaladó örmény népessége volt, kik mivel a kereskedés és ipar után éltek, kiköltöztek Erdély minden életképes tájaira, a határszélre, s minden nevezetesebb városba, sőt még a testvér-haza, Magyarország Királyhágonton-túli tereire, mint Marmaros, Szatmár, Torontál, Arad, Csanád, Ugocsa, Szilágy megyékbe, mindenütt magokkal vivén a kereskedői szellemet, úgy hogy e század elején a kereskedés általában az örmények kezében volt, de az előrelátás és háladatos munka is megtermé gyümölcsét. Lázár, Dániel, Kis, Issekutz, Kápdebó és Lukács családok már a mult század utolsó felében Erzsébetvárosról a termékeny Alföld és bánya vidékre költöztek, hol a török pusztítás által parlaggá tett, vagy nem kultivált területeket olcsón megszerezték s fáradhatlan mivélés által kitűnően értékesítették.

A jelenleg élő örmények számát meghatározni már azon oknál fogva is nehéz, minthogy a statistika semmi biztos felvilágosítást nem nyújt róluk, mindazonáltal nagyobb tömegben Erdély magyar vidékein laknak és kevesebb számmal a szász területen. Ez elszéledésből is kitűnik, hogy az örmény keleti testvéreihez vonzódik, s azért őszinte rokonszenvvel viseltetik a magyar iránt, kivel annyira assimilálódott, hogy szokásait, mondhatni természetét is magára öltötte, azért a régi örmény szokásokból vajmi kevés maradt fenn, s azokat is inkább a hagyomány örökíti meg; azonban az örmények házassága, patriarchalis élete, egyszerűsége most is egyik jellemvonása. Vallásra nézve általában a róm. kath. egyház hivei, de Erdély négy örményközségében, Szamosujvár, Erzsébetváros, Gyergyó-Szt.-Miklós. és Szépvizen az ó örménynyelv az istenitisztelet nyelve. Az örmény szt. mise a negyedik században élt Nagy Szt. Nerszes patriárchának műve, ki azt aranyszájú Szt. János lyturgiája szerint fordította az örmény nyelvre,

különben egy közbeeső toldalékkal hosszabb is, mint a latin mise. Megvan benne az első keresztények Trisagium dicsénete „Szt Isten, szt. erős, szt. és halhatatlan, irgalmazz nekünk.“ Minden fontos szt. cselekményt megelőzi a görög „Orthoi“ szóból alakított felszólítás: Orthi! (álljatok fel), valamint a görög „proskhomen“ igéből lett: Proschume! (figyeljete). Az ugynevezett sátoros ünnepeken karácson-, husvét- és pünkösdkor a keleti legalább 5 negyed óráig tartó minden zene, orgona nélkül csakis ének kísérettel mondott szt. mise szokott tartatni. Ebben sok van fenntartva az első keresztények isteni tisztelete szertartásaiból. Maig is az említett ünnepeken éneklük, a mit a régi keresztény korban gyakorlatilag is érvényesítették: „hittanulók, kétkedők, vezeklők, tisztátalanok távozzanak az isteni titok elől.“

„A kapukat tartásatok zárva nagy figyelemmel“ ekkor küldettek ki a kik a hajdani egyházi törvények szerint az isteni titokban nem részesülhettek. Ekkor bezárták a kapukat, hogy a pogányok, vagy oda nem tartozók ne háborgathassák az istenitiszteletet. E szt. misében előfordul a hajdani keresztényeknél szokásos béke- csók is, azért a lelkész a néphez fordulva így szól hozzájuk: „Üdvözljétek egymást szt. csókkal és a kik nem vagytok alkalmasak részesülni az isteni szentségben, álljatok az ajtó mellé és imádkozzatok.“ Mire a nép felállva, énekszóval ad hálát a mindenhatónak a nagy kegyelemért. Különben a szt. misének ugyanazon főrészei vannak, mint a többi kath. egyházaknál használt szt. miséknek.

Nyelvezete az örmény irodalom aranykorát mutatja. Az erdélyi 4 örmény egyházban az isteni szolgálat rendje, a nyelv, egyes szertartások és a délutáni isteni tisztelet kivételével azonos a latin szertartással. A lelkész a keresztség után a bérnialást is feladja a megkeresztelt kisdednek. Vecsernyekor a szt. atyák olvasmányait sajátos keleti dallammal kíséri. A nagyhéti gyászvecsernyét nagy csütörtökön este 3 óráig tartó zsolozsmával végzi, karácson vigéjén, ugyszintén nagy szombaton, délután szokott mondatni az ünnepi szt. mise.

Az örmény nép multja valamint jövője is vallásához van csatolva, azért nem politikai, hanem vallási menekültnek nevezi a történelem, jövője szintén csak vallása által biztosított, mert a világ népe előtt mindig hiterkölcse miatt becsültetett, s ha vallásosságát elveszti, utolsó nemzeti kincsét is elvesztette, s nem lesz meg többé az a jellemvonás, mi az örmény népnek ősi characteristiconja, elvesz a többi nagy nemzetek testületéből, mint sok létezett, de ma nem létező népek igazolják. Ha az örmények őskori vallásos elveit tekintjük, úgy találjuk, hogy azok a görög mythosból voltak átvéve. Megvolt Herculese: Váhágn királya, Diánájok volt Anahid, úgy szintén Jupitert is a nap alakjában imádták. A keresztény hitre való megtérésről már a második században van említés Abgár király alatt, kit belpoklosságától Krisztus apostola, Tadó gyógyított meg, s ezért hálából sokan a királyi udvarral együtt felvették a keresztiséget; a tömeges megtérést világosító szt. Gergely eszközlé. Erdélybe letelepedésekor is első gondja volt istenitiszteleti helyet szerezni, de a folytonos üldöztetés, fosztogatás, az örménység vagyonát fölemésztvén, nem volt más mód, mint kölcsön kápolnákat kérni és ilyennel megajándékozá az akkori kath. püspök. Ezeknek egyike a csiksomlyói, a másik az 1630-ban már létezett gyergyó-sz.-miklósi kápolna. Érdekes, hogy a szakadár örmények sohasem tudtak megválni kath. érzelmüktől; nem csoda, hisz Ani menekültjei katolikusok voltak, máskülönben bizonyára sem Genua, sem Lengyelország e két pronunciált kath. ország be nem fogadja és csak a nyomasztó helyzet alatt nem meggyőződésből, hanem kényszer miatt váltották fel eredeti hitüket, de már 1685-ben a tudós, buzgó püspök, Verzár erélyes eljárása következtében fölvtették újból a kath. vallást; kivéve az ebesfalvi letelepülteket, kik Potoczki Márton vezetése és az Apaffi család támogatása folytán mind addig nem egyesülteknek maradtak, s egy fakápolnában tarták vallási szertartásukat, míg az osztrák ház befolyása alatt a kath. hitre tértek. Vallásuk iránti szeretet és ragaszkodás alkotá meg irodalmukat, fölkölté a mivelődés iránti vágyat, ez hozta fel a szelle-

mi munkásság napját, hitvédiratok keletkeztek a pogányság ellen a kereszténység mellett; a durva erkölcsök, melyek a keleti pogány népekkeli viszályok következtében fejlődtek, lassanként szelidülni kezdének, s különösen ma az európai örmények a polgári és vallási erények minden szép tulajdonait magokban birják.

Az örmények a földközi faj egyik ágát képezik, s mint ilyenek az indogerman család zend ágából származtak, innen a gyakori érintkezések az ókor perzsái- és parthusaival. Nyelvök, mely az ókori keleti népek történetének megértéséhez kulcs gyanánt szolgál, a minthogy az örmények magok a phrygek és kappadokiak közeli rokonai, a Pehlewihez hasonlít, vagyis a sémi befolyás alatt módosult zendhez, melyből az új perzsa nyelv származott. Mint ilyen egyike ez a legrégebb mivelt nyelveknek, s miként a tudós Le Brun és Vilotte atyák állítják, az özönvíz után megújult világgal egykoru. Már a Krisztus előtti 2. századból vannak egyes irodalmi emlékeik, sőt az ugynevezett „Kholtáni“ népdalok, melyek a hős Váhágn herculesi tetteit dicsérték, ki Darius Histaspes uralma alól szabadította fel egy kis időre Örményországot, korra nézve a Krisztus előtti V. századnál is belebb esnek. Előnye az örmény nyelvnek a szóbőség, mert a mit a latin vagy görög nyelven egy szóval fejezünk ki, az örmény különféle rokon hanggal tudja azt visszaadni. Gazdag különösen hit- és erkölcstani, ipar és kereskedelmi műszavakban, a mik egyszersmind e nép jellemét is kifejezik. Az örmény nyelv jellemvonása, hogy más nyelvet anyául nem ismer mint önmagát, melyből kifejlett. E nyelv tulajdona a művészi alkat. Alig ismerünk nyelvet, mely képletekben, hasonlatokban dúsabb volna, mint az örmény. Sajátságai közé tartozik az összetett szavak bősége, úgyhogy a mely fogalmat más nyelv körülírva fejez ki, az örmény nyelvben egy szó annak világos meghatározására elégséges. Az irodalom aranykorát a keresztény hit behatása folytán az V. században élte. Első terméke maig is a fordítások királynéjának nevezett örmény „biblia.“ Irodalma inkább a vallásos irány felé hatol. Történésze mintegy 40 van. Leghíreseb-

bek azonban ezek közül az V. században élt Khorenei Mózes, és egy pár évtizeddel későbbben élt Eghise püspök. Az újabb időkben a bécsi és velencei mechtárista szerzetek vívtak ki nagy nevet munkásságuk által az örmény irodalomnak. Az örmény nyelv 38 hanggal bir, ezeknek alakjai vagyis a betűk egy ismert nyelvtől sem vétettek, hanem önállólag a nemzet kebelében találtattak fel, amint a hagyomány is megőrizte Miezrob és Nerszes patriarcha által. Az ABC rendje azonban mégis rokonságban látszik lenni a görög abécével, minthogy a betűk ugyan azon sorban következnek egymásután, mint a görögben.

E nép nyelvét jövőre biztosítani a realis irány miatt, egyeseknek nem áll hatalmában, mert ifjusága nem bírja az örmény nyelvet, csakis a magas kormány bölcs intézkedése nyithat tért és jövőt az által, hogy miként a többi népeknek, kik e hazát lakják, ugy az örményeknek is anyanyelvök fennmaradása czéljából egyetemi tanszék felállítását helyezné kilátásba; mert ha való, hogy a nép nyelvében él, akkor az állam jótéteményt gyakorol e művelt, szellemdús és hazafias néppel. Ne engedjük feledésnek egy népnek hazánkban léteét nyelve eltüntével, hisz ez culturális szempontból is méltánylást igényel, mint ezt a művelt népek gyakorolják.

Az örmény ember külsejére nézve szép és ildomos termetű, széles vállu és mellű, holló feketeségű hajjal, sas orral és fekete szemmel. Fogazata a keleti tyпуст tükrözi vissza, a mennyiben gyöngysorozatu az, szép fehér színű és erős. Arczbőrüket a nagyon is barna szín jellemzi. Férfiak üzleti foglalatosságuknál fogva, minthogy mindig járnak-kelnek, barnapiros ábrázatuak, míg a hölgyek a sok otthonülés következtében sápadt fehér színűek. Az örmény vérmes véralkatu, s általában a szenvedély embere; ez tükröződik át járásában, taglejtő beszédében és minden mozdulatában. Alárendeltséget nem ismer, kereskedelmi szelleméből kifolyólag nyereszkeskedni, különösen kártyázni szeret, hirtelen felhevül s ekkor lár-máz, káromkodik, tör-ront, de embertársát tettelegességekkel nem illeti, általában véve inkább csendes természetű, komoly, kevés beszédű, magába zárkozott, az öregeket

és idegeneket tiszteli, feleségét nagyra becsüli. Más népektől kereskedelmi ösztöne, ritka alkalmazkodó ügyesége által különbözteti meg magát. Csaknem hihetetlen könnyűséggel sajátítja el azon népnek nyelvét, szokását és minden intézményeit, a mely közt élni sorsa juttatta. Tud ő itt, Erdélyben a székely emberrel hibátlanul magyarul, az oláhval oláhul, a szászszal pedig tisztán szász kiejtéssel beszélni. Nem kerüli ki az ő figyelmét semmi olyan nyers termék, a melyen gondolja, hogy nyerhetne valamit. Megvásárolja a székelytől deszkáját, gerendáját, léceit; a szásztól és oláhtól pedig a gyapjút, báránybőrt összeszededetvén, meggyűjtögeti és nagyban kereskedik vele. E célból nem mulasztja el az örmény elmenni a közeli vásárokbá, vagy pedig saját városában egész nap hosszat pipafüst mellett a piacon járkalni és figyelemmel kísérni a termények állását. De nem barátja e nép a földmivelésnek, még saját földjét is idegennel dolgoztatja, egész tevékenysége csak az adás-vevésben kulminál, gondos öltözetére, konyhájára, meg hogy háza, hombára ellátva legyen a szükségesekekkel. Az örmény egyáltalában a jól élés embere, innen van, hogy talán egy nemzet konyhája sem oly izletes, mint az örményé és a nép tudatává lett, hogy a ki *angadsaburát* megizleli, az ő is bizonyára szeretni, becsülni fogja.

Otthon a családnál patriarchalisan megy minden, az apa a hangadó, az anyának csak a ház belső dolgai körül van szorgoskodása, de azért a hű férj szivesen közli nehéz, bonyodalmas eseteit, mert tudja, hogy nejében előrelátó, helyesen megoldó tehetség, e nemzeti női sajátság létezik; a mit a férj küzdelemmel, sok utánjárással szerez, az örmény asszony gondosságával szaporítja. Az örmény nő hivatása célját dicséretesen képes megoldani; nemcsak készséggel, fáradságot nem ismerő szorgalommal teljesíti házi kötelmeit, hanem a társadalomban is példányképül szolgál. Jó anya abban az értelemben, hogy gyermeke hibáit is megítéli, a szeretete nem megy rajongásba át, hanem gyermekének jövője áll mindig szeme előtt. A társalgásban lekötelező, olvadékony beszédű. Azok az égő szemek, melyekkel a lélek

szelidsége ellenmondásban látszik lenni, a jóságos arcvonások kedvessé és keresetté teszik az örmény lányokat. Nem egyszer jó a szemlélő azon gondolatra, hogy egy keleti szépség gyönyörködteti, ki elbűvöl akkor is, midőn már nincs jelen. Az örmény nő gyermekeit a legnagyobbfüggésben és engedelmisségben neveli, megadja nekik a szükséges nevelést, s ebben a tekintetben nem kiméli az áldozatot. Leányait pedig még nagyobb függésben és szigorúságban tartja; nem igen szabad az örmény leánynak magát az utcán ok nélkül mutatnia. Csak vásár- és ünnepnapokon lehet a leányt a templomban, s akkor is anyja vagy valamely éltesb rokona társaságában megpillantani, vagy pedig ünnepnapi délutánonként valamely rokon és ismerős családnál társas összejövetelek alkalmával.

Játékaik a keleti fajokra emlékeztetnek. Nagyobb bennök a játszi vidorság, fesztelen modor, képzelmi gazdaság és a régi egyszerűség, mint a nyugati népeknél. Még maradt e népben valami a keleti (szeretetből) vendégszeretetből. Szállást és avval járó kosztot bárki idegennek is ad, ki hajlékát egy pár napi megpihenés végett felkeresi. Nem kiméli tőle ilyenkor konyháját, jó borát, nem a barátságos és jó szót. Nagyon büszke reá, hogyha idegen vendége dicséri háztartását s rajta van, hogy jó és kellemes benyomással távozzék elházától vendége. Különben az örmény nagyon szerény, barátságos és békeszerető, saját felekezete egyes tagjait csakis mint atyafiait szállítja meg és bánik vele; az idegeneket nagyon becsüli, valódi irgalmas szívű, úgy hogy az örmények közt földhöz ragadt koldus egy sincsen.

Az ismerős és rokon családok nagyon belső barátságban élnek, felváltva vendégei egyik a másikának a sátoros ünnepeken, hol is az egész nemzetség összegyűlvén, fesztelenül töltik az időt. Nem tud az örmény-asszony disznótort ülni, ujsütött kenyeret, kalácsot megszegni, valami tavaszi ujsághoz hozzá nyulni, sem valami ritka eledelneműt elkölteni a nélkül, hogy ne részeltetne abból ismerőst is.

Szép észbeli tehetséggel, ügyességgel, társadalmi finom modorral s életre valósággal van e nép megáldva. Az

örményfiu, ha módja van benne és tanulhat, iskoláiban mindenütt az elsők közt tündököl. Nagy e népben a vállalkozási szellem, a mig szerencséje tart, tesz is bámulatos dolgokat, de tűnván szerencséje, oda is minden állhatatossága és türelme. Főerényei közé számlálhatjuk, buzgó vallásosságát, rendithetlen hazafiságát, könyörületességét, szerénységét. Árnyoldalai pedig az az egyenetlenkedés, örökös pártviszály, állhatatlanság és némi nemű kapzsiság.

A tudós Jakab Elek igen szépen festi az örmények jellemét, midőn kiemeli az örmények hazafias szellemét, mely nem egy tábornokot adott a hazának a 48-i védelmi harcokban, midőn az absolutizmus járma alatt a magyar érzelm elfojtása végett intézett törekvésekkel szemben különösen Erzsébetváros határozottan síkra szállt.

E nép tudott egyesülni érzelemben keleti testvéreivel, egyesülni a legfőbb érdekekben: a haza szeretetben, mint a székely és kun nép, sőt nyelvét őszinte vonzalma jeleül örömmel tanulta s ma tiszta csengéssel beszéli. „Avagy Kolozsvár és Marosvásárhely az erdélyi magyarság e két díszes szemfénye kinek köszöni emelkedését, vagyonosságát, erős polgári állását? Nem örmény polgártársaink képezik e két virágzó város lakóinak javát? Nézz körül a piaczokon, látogasd meg a templomok hiveit, menj a színházba, gyűlésekbe, keresd fel házaikban, mindenütt igazi keleti testvéredet látod, kinek hazafiúi érzelme, aspiratiói, jelen küzdelmi célja, a jövő reményei a tieddel azonosak, a közügy, legyen az a haladás bármely ágát képező társadalmi, irodalmi, művészeti mozzanat, mindig pártfogást talál.

Az örmények becsületérzetének legszebb kifejezéseit, valamint egyéb nemesebb tulajdonait közmondásai is megőrizték: „inkább szemed világa veszszén, mint becsületed menjen tönkre.“ „Az okos emberrel inkább követ hordjál, mint az oktalannal kalácsot egyél.“

Rövid vonásokban kívántam jelezni a hazai örmények kereskedői szelleme, vallása, nyelve, természeti sajátsága, erkölcsi és polgári miveltése és háztartása miben létét. E fejtegetés meggyőzhet mindenkit arról,

hogy az örmények hazafiságuk, bőkezűségök, szorgalmuk, jó indulatuk által a magyar államnak mindig előnyére voltak, oly polgárokat neveltek, kik becsülést, tiszteletet vívtak ki a magyar névnek; azért becsülés és tisztelet illeti meg őket, elismerés az állam részéről, melynek a mily jótevői voltak a multban, a jelen nemzedék is szívesen meghozza az áldozat oltáira — valahányszor a haza jóléte kívánná — anyagi vagy szellemi tehetségeit.

Az ó-templom.

X.

Meggyökeresedett szokása a népeknek, hogy a hová elhunytjaikat temették, azt a helyet kápolna vagy templom építése által a közönséges területek közül kivegyék, a kegyelet kertjévé szenteljék. Ezen magasztos eljárás vezetése őseinket, midőn a jelenlegi Zárdatéren elterülő temető közepébe az első kath. anyatemplomot, vagyis az ó-templomot emelték. Ide temetkeztek e város első lakói (1781-ig) a míg csak az elhantolás lehetetlenné, közegészségi tekintetben veszélyessé nem vált, a mint ezt a maig is fennálló Izsák és Dombi János segédlelkész sírkövei hirdetik. Nem messze a keletkező községtől inkább nyugoti irányban foglalt helyet e köztemető, mint a leáldozó élet viránytalan szigete, hogy a keresztény szeretetben élők a szentek egyességébe foglalt, elhunyt testvéreiket minél könnyebben és gyakrabban meglátogathassák.

A kőből épült ó-templom alig 300 lépésnyi távra fekszik attól az első fakápolnától, melyet már az ó-templom alapozásakor a romlás kísértett. Gyors kezek és az ég hathatós támogatása együtt munkáltak; meghozta mindenkinek az áldozatot, a szegények kézi munkájokkal, a vagyonosak bőkezűségével segíték elé Isten háza fölépülését; sőt

Az erzsébetvárosi ó-templom.

mint emléklapjaink kegyeletesen megörökíték, előkelő örmény nők hordták selyem kötényeikben az alapozáshoz szükséges anyagszereket. 1723-ban kezdtek a nagymunkához és oly erélylyel folytatták, hogy 1725. évi július 29-én báró Antalfi János erdélyi püspök fölszentelhette.

A fölszentelési ünnep országos nevezetességű lett, mert ekkor látogatta meg a gyermekkorából kilépő Ebesfalvát gr. Kornis Zsigmond erdélyi kormányzó és kiváló buzgóságával emelte az isteni tiszteletet, a köztemető és a Sz.-Háromság tiszteletére felszentelt templom ájtatossági ünnepélyét, mely alkalommal Erdély két nagy férfia a püspök egyetértve a kormányzóval kegyuri joggal megjutalmazta az örmény közönséget, mint ez a „Szemelvények“ közt feltalálható. E templom főbejárata alatt terjedelmes sírbolt húzódott, míg fölötte a karzatra két oldalról lehetett lépcsőkön feljutni. Külseje a középkori templomok mintájára támfalakkal volt megerősítve minden felől. Délre tekintő oldalán egy szépen vésett goth izlésű ajtó felett vízszintes irányban még most is olvasható ezen örmény felirat: „E szentegyházat és oltárt építeni kezdték Üdvözítők 1172. évében május hó 22-én (Megjegyzendő, hogy az örmény időszámítás szerint még 551-et kell hozzá adnunk, hogy a mai időszámítás kulcsát vagyis az 1723. évet fellelhessük) a szentséges trónon ülő XIII. Incze pápa, Krisztustól koronázott Károly király és osztrák császár, hazánk kormányzója Kornis Zsigmond és tisztelendő János (Edelbej) idejében, a ki ezeket irtam, az istenfélő János ur főgondnok és az ő szeretett Péter fia, főbíró Zakariás, városbíró Miklós és ennek fivére Vártán ur idejében.

Ezek mindnyájan a tanácsnokokkal együtt megállapodtak abban, hogy templomot építenek. Némelyek sok pénzt adtak s örömmel ajánlották fel azt Istennek, mások a kevésből keveset fizettek, de szivök bőségével. Sok ájtatos személy, asszony az Istenért követ hordott. De mit szóljak a vallásos Lukács ur fáradalmairól, ki a templom befejeztéig viselte e nagy tisztet. Miért is ti olvasók, kötelességtek mindegyik lelkiüdvéért a misében és imáitokban megemlékezni; de különösen azokról, kik

ezen templom kezdeményezői valának, és az Ur Krisztus emlékezzék meg rólatok az utolsó itélet napján 1723.

A kúpalaku kettős ivbe ez van írva örmény betűkkel: „Templomom ajtaja szilárd lesz, miként Krisztus mondá Sz.-Péternek az evangéliumban: hogy te leszesz templomom kösziklája Amen.“

A templom belsejét 3 oltár ékesíté, a főoltár szobrokkal és gyönyörűen ciselirozott, aranynyal gazdagon ékített szentségtartóval bír, mely velencei remekmű. A főoltár a Sz.-Háromságot örökítvén meg, a templom is onnan nyerte felszentelési czímét, a másik oltár az evangélium oldalán Mária menybemenetelét hirdeti és ezzel ellenirányban Világosító Sz.-Gergely oltára volt látható, de a villámütés következtében megsemmisült, most Sz.-Anna oltára van odahelyezve. Érdekes tudni, hogy az örmények nagyon megfélekedtek volt védszentjük iránti különös tiszteletről s azon napon, melyen Világosító-Sz.-Gergely ünnepe esett, még velem együtt többen emlékezhetnek ez esetre, rettenetes dördülés közt lecsapott ez oltárra a száraz villám és összerombolta; azóta él tiszteletben Világosító-Sz.-Gergely ünnepe.

E templom 1769-ben Csiki Kristóf és Péter költségén sekrestyével és Kis Jakab adományából csinos szószékkel ellátatott. 1772-ben néhai Csiki Tódor az éjszaki oldalhoz toldott Sz.-Anna és Joakim tiszteletére emelt kápolnával kibővítette s ez alá rendezte be családi sirboltját, de idővel annyira romlásnak indult, hogy a kápolnát és mellékrészeit le kellett bontani. A templom kis tornyából csak éleshangu csengetyű szólott, a nagyobb harangok a szomszédos plebániái lak tornyából hivaták össze a közös istenitisztelet megtartása végett a buzgó hiveket; most a főtemplom tornyai őrzik ezen ércnyelveket.

Az ebesfalvi magyar templom.

XI.

Az Apaffi család vallásos érületéről tesz tanuságot az uradalomhoz tartozó magyar, vagyis a latin szert. róm. kath. egyház a közelébe épített papilakkal. Ha okmány nem igazolná régiségét, ezt hirdetnék akkor is azon goth betűk és jelzések, melyek a templom bejárata főkapuja fölött bevésvé vannak, de az idők keze alatt elmosódtak. Mindkettőt a duszgazdag Apaffi Lénárd emelte, az alapkövet Fráter György nagyvárad püspök 1503-ban tette le. Apaffi Lénárdrnak örököse nem lévén, az ebesfalvi birtok is Fogaras várkapitányára, a helvét hitvallásu Apaffi Istvánra szállott. Minthogy pedig ezen kornak jel-szava volt: „kínek birtokán lakozol, annak vallásához tartozol,“ ezen elvből a reformátusoké lett; ők birták mindaddig, míg az Apaffi család kihaltával az ebesfalvi uradalom a kincstár-ra szállott; ekkor 3-ik Károly király parancsa folytán a kincstárhoz tartozó Apaffi javak teljhatalmu felügyelője, Szendrey János a történelmi emlékek iránti tiszteletből 1727-ben a templomot katonai erővel visszavette a katolikusok részére. Ezen szempontból itélve soroztam ily időrendbe a régi magyar templom történeti ismertetését, mert tulajdonképen ekkor lett kath. templommá. Szendrey a pusztulásnak indult templom helyreállításán sokat fáradozott az erdélyi havasok közül visszatért örményekkel együtt, kiknek nevei ezen egyház történelmében is meg vannak örökítve. A kereszt főoltárát Szendrey János építette, a boldogságos szűz és paduai Antal oltárait, Korbuly Kristóf, a templom összes szerelvényeit különböző időkben adományozták: Török Lukács, Kopacz, Lengyel, Dániel, Agopsá vagy Kis Lázár, Gáspár, Csiki, Pap, Hankó, Kosotán, Fark, Iszáj és Korbuly családok. Az egyház egyik régi emléke a keresztút, mely

1731-ből keletkezett és orgonája, melyet Petrikovits nevű idegen jótevő még 1730-ban ajándékozott e templomnak.

A templom két nagyobb harangja faállványra van alkalmazva, a kisebbik $1\frac{1}{2}$ mázsás: ily felirattal: O rex gloriae Jesu Christe veni cum pace, a nagyobbik $4\frac{1}{2}$ mázsás: O rex gloriae veni cum pace. E feliratot bezárja az öntés ideje 1649. E két harang azelőtt a várkastély tornyában állott, hogy isteni tisztelet — vagy más udvari ünnepélyre a lakósokat összehívja. A kis toronyban levő kis harang Daniel Jenő lelkész alatt készült 1824-ben a bold. szüz 7 fájdalma tiszteletére.

Az 1812. évi esperesi látogatás megjegyzi, hogy volt még egy harmadik $5\frac{1}{2}$ mázsás harang 1578. évből, de ez 1841-ben elhasadt s mivel az egyház pénztára szegény, a patronus pedig nem látta szükségesnek helyreállítását, az újraöntés is elmaradt.

E templomot 19 öl széles és 37 öl hosszú temető-kert köríté, mely kezdetben a kastélylyal együtt egy nagy nyílt udvart képezett.

E templom falai nem mutatják a felszentelés bizonyosságát, a falakra festetni szokott 12 keresztet; azért hiszszük, hogy főpásztori engedély folytán a használatba vétel alkalmával az első lelkész által megáldatott.

Ezen egyház fentartása az 1759-ben kelt szerződés alapján lett biztosítva; melyről tűzetesen alább szólani fogunk. Ezen szerződésből kifolyólag 1767-ben építé a város közönsége a Várköz utcabeli paplakot és 1778-ban a templomot megújítván, sekrestyével kibővítette és bádog toronnyal ellátta.

Habár ezen egyház történelmi fonala megszakítottnak látszik egyes lelkész működésének bemutatása által; de minthogy az eseményeket emberek idézik elő, azért eltérünk az időtani rendszertől csak azért, hogy egy személyben ezen egyház mult századi sikereit feltüntethessük: elsőbben a tevékeny Korbuly Kristóf működését mutatjuk be vázlatban.

Nemcsak a múltból felszálló hír, hanem Korbuly tettei is bizonyítanak a buzgó lelki pásztor mellett. 1771—1803-ig vezette ezen egyház hányatott hajóját ki-

váló bölcseséggel és szeretettel. Mindene volt hiveinek s magáéinak kizárólag semmit sem ismert. Idejét, gondját, hivatalát, terveit egyházának szentelé; az iskolai nevelést elősegítette, az egyházi szolgák szárandó sorsát megjavította. Az ő koráig sem templomi, sem mise alap nem létezett. 800 frtot tett a kántortanító és sekrestyés felsegélésére, 1000 frtot gyászmisékre szülői, rokonai és saját lelke üdvére.

Az érdemes lelkész végrendeletében így szól: „Felvén, hogy a jó és érdemes tanítónak a bére csak 100 magyar forint és 2 öl fa, mely a várostól vagyon, hasonlóképpen, mivel az egyházfinak is csak épen 7 forintja vagyon a templomtól, azért minthogy nekem az én vagyonom ezen templomi szolgálatomból vagyon, jószánt akaratommal hagyok 800 ftokat a tkts. városnál, hogy esztendőnként 500 frtnak az interesse a kántornak és 300 frtnak az interesse az egyházfinak menjen, úgy hogy a kántornak legyen 130 magyar frtja és két öl fája és az egyházfinak a templomtól 7 Rftja idest 8 mf. és 40 kr. és ismét 15 mf, hogy e szerint érdemes szolgálatottevők által az Isten dicsősége mind az anyaszentegyházban, mind a városban gyarapodjék. „Miértis 1803. évi szeptember 8-i leiratában csik-mindszenti Mártonfi József erdélyi püspök elrendelte, hogy a végrendelet első pontja szerint a kántor fiuk- és leányokat, hittanra, írás és olvasásra tanítson. Ő hagyományozta a kis kertet is. Mily szerencsés viszonyok közt lehetett ez időtájban élni, mutatja Korbuly csekély jövedelme; mert fizetése 200 Rf. és 12 öl fából állott. A stola illetmény házasság után: 1 frt 30 kr., temetés után 45 kr. és keresztelés után 30 kr. volt. Mind beiktatott plebános és egyházkerületi jegyző 1803. évi augusztus 12-én halt meg és kívánata szerint a templom körül levő sírkertbe eltemetett. Ő vele be is záródott e sírkert, mert azután senkit sem temettek a városban levő sírkertbe.

1806-ban augusztus 16-án Mártonfi József püspök hivatalos látogatással tisztelte meg Erzsébetvárosát. Mint a látogatási okmány mutatja, a főpásztor az iskolát gyarló állapotban találta, mert ily megjegyzést tesz: „A latin szert.

ifjuság tanítását ezen parochia iskolájában elhanyagolni nem tőrjünk. Jóllehet a városi főegyházban vannak iskolák, melyekben az ifjuság az örmény, latin és német nyelv elemeit elsajátíthatja és nem is akarjuk a lat. szer't. nagyobb gyermekeket ezen iskoláktól eltiltani, de megkivánjuk, hogy a kicsinyek a ker. hit első elemeit, írást, olvasást és az egyházi szertartás első gyakorlását a házi iskolából merítsék és az istenitiszteletnél szolgáljanak, nehogy oly eset jöjjön elő, hogy ne legyen ki a papnak segédkezzék. A mit annál szigorubban megkivánunk, mert ezen czimen gyarapította a kántori fizetést néhai Korbuly Kristóf plebános. Ezen fizetési többletet kiadni megtiltjuk, ha a kántor ezen kötelmének pontosan meg nem felel. A lányok tanítását is, hacsak másképp nem lesz intézkedés, ide követeljük. De mindezeknek akadályul szolgált a kántori romlatag épület, miértis meghagyjuk, hogy a kijavítást a városnál szorgalmazza; de mindamellert, hogy Dániel Gergely főbíró és főgondnok az iskola kiigazítását magára vállalta, a város pénzügyi viszonyai ennek végrehajtását meggátolták.

Ugyanezen püspöki okmány felsorolja, hogy ezen anyaegyházhoz tartoztak: Holdvilág, Berethalom, Hundorf, Ernye, Domáld, Sz. Iván, Sános, Almás, Gógány, Kund, Nagy-Kapus, Örményes és Váldhid. Hogy Gógányváralja csak 1823-ban csatoltatott ezen anyaegyházhoz, kitűnik azon felterjesztésből, melyet Dániel Jenő plebános a püspökhöz intézett: Nem óhajtok mást, mint azt, hogy Váralyafalu, mely egyedül rendelkezik kanonika portioval, és a melyet 18 éven át, mint leányegyházat minden haszon nélkül keresztény szeretetből gondoztam, Szőkefalvához, vagy ide csatoltassék, hogy valamelyik élvezhesse azt a kanonika portiot, melynek gyümölcsét annyi év óta a Nagy József családja jogtalanul élvezi.

Az anyaegyházban 1806-ban a lélekszám 278 a filiákban 35-re rugott; egyenlő vallásu házaspár 58; a vegyes vallásu házások mind kath. módon nevelték gyermekeiket.

Az egyházközség megalakulása. 1817 márczius 3-án Sponberger Antal és Kádár Mihály Erzsébetváros kerü-

leti espereséhez mentek, hogy az egyház diszítésének előmozdítása és az ebesfalvi hibák kiirtása végett segítségét kérik. Az esperes ugyanazon hó 9-re, gyűlésre hívta meg az egyházközség tagjait és Dániel Gergely főbíró főgondnokot. Ezen gyűlésen az egyházközség megalakulván, Dániel Jenő plebános mellé algondnokul Kádár Mihályt és az 1796 óta működő Balázs József kántort jegyzőnek választotta; ekkor ajándékozta Kádár az egyházközség jegyzőkönyvét és a pénztári ládát, ekkor rendezték a stóla illetményeket is, melynélfogva a temetés alkalmával egy összeharangozás után 30 kr., nem katolikusnak 36 kr., egyes harangok meghuzásáért 12 kr. járul, melyből 6 kr. a harangozót illeti; ezenkívül elhatározták, hogy minden családból egy személy a temetésen jelen lenni köteles, különben 6 krt. fizet; a hiveket 4 férfi hívta meg a temetésre, kiket a gyűlésen választottak. Mindezen határozatot gr. Battyány Ignác püspök megerősítette.

Püspöki látogatások. Mint fenn jeleztük adataink szerint Mártonfi József 1806. aug. 16-án tartá az ebesfalvi egyházban hivatalos látogatását. Megvizsgálta a templom és iskolát, s míg megelégedését nyilvánította a gondos eljárás fölött, hogy a templomi pénztár rövid idő alatt 950 frtra emelkedett, addig az iskola elhanyagolt állapotát leiratában is hangsúlyozta és a helyes irányítás végett hatályos intézkedéseket tett.

A második hivatalos látogatást Rudnay Sándor püspök 1817. május 21-én eszközlé. Egyházközségi gyűlést tartott, melyen a sekrestyés 7 frt. fizetését 12 frtra emelték; meghatározták az egyházi pecsétköriratát és ekkor szereztek be azt; ugyancsak Rudnay püspök hozzájárulása folytán a hiveket 3 osztályba sorozták. Az első osztály 1 frt; a második 40 krt; a harmadik 20 krt. tartozik fizetni évenként, melyből 24 frt. a kántorfizetése emelésére szolgált, a többi az egyházi pénztár gyarapodására. A szükséges tűzifát előbb egyes jötevők, később a szülők tandíjként adták az iskola részére.

Elhagyatott viszonyok jelzik azon időt, midőn Szepessy püspök 1820. október 2-án ezen egyházat meglá-

toгатja, melyről tanusködnak a főpásztori leiratok, melyekben követeli, hogy a főgondnok törekedjék oda hatni, hogy az iskola és kántori ház fölépíttessék; mert ekkor a kántortanító a lelkészi lakban lakott és tanított, és ő teljesítette a sekrestyési teendőket; az egyházközség tagjai közül többen megtagadták a kántortanító részére meghatározott fizetéseket; de Thorday László 5 frtot és Sponberger Antal 2 frtot ajánlván fel, ez által pillanatnyira a veszély elmúlt az iskola létkérdése felett.

Ugy látszik, hogy ezentul a folytonos változás időszaka állott be ez egyházban, mert 1822—1824 évig három kántortanítóról van szó. 1822. decz. 27-én Balázs lemondása elfogadtatván, őt Szabó József követte, de rövid idő múlva Paucz Márton váltotta fel. Hasonlóképen 1824-ben Dániel Jenő betegsége miatt állásáról lemondván, helyettese lett Koncz Pál tanár, ki után 1826-ban Deák István egrestői lelkész következett.

Ezen egyházközség 1831. június 8-án Kovács Miklós püspök vigasztaló látogatásában részesült. A püspök elnöklete alatt megyegyűlés tartatott, melyben felolvasztatott Thorday László végrendelete, ki az ebesfalvi rkath. Eklézsiának hagyta a várbeli majorkertet. E nemesszívű egyháztag rendezte be bútorzattal a szegényes lelkészi lakást és a harang állványt is kijavíttatta. Ezen egyházközségi gyűlés számba vevén a lat. szert. kath. hívők számát, kitűnt, hogy Ebesfalván van: 234, a filiákban 122 vagyis összesen 356 lélek, s ezek közül kath. házaspár 72, vegyes házaspár 13.

A stólára nézve megállapíttatott, hogy az esketésért 2 Rf, elsőrendű temetésért 3 Rf., másodrendűért 1 frt, harmadrendűért semmi, avatásért 18 kr. járul a lelkész díjazásába. A kántortanító fizetése volt: 60 Rf. a városi pénztárból és 2 ölf a városi faraktárból; ezen megyegyűlés még hozzácsatolta a Korbulyféle hagyományból a 22 frt. $53\frac{3}{4}$ krt. és a stóla harmadát. A sekrestyésnek ekkor még hajléka sem volt. Előfordul ugyan Deák Zsigmond számadásában 421 Rf. mint a sekrestyési ház tőkéje; de 1853-tól fogva ezen tétel nem szerepel.

Ezenkívül létezett egy halotti társulat, melynek kezelője 1826-tól kezdve az algondnok; minden tag köteles volt az egyházközség halottja után 3 krt. fizetni, mely később oda módosított, hogy ezen 3 kr. illetéket csak a temetésről elmaradók fizessék. A számadás az egyházközség gyűlésén részletesen megvizsgáltatván, Károlyi József algondnok kezére 1832-ben 81 Rfrt. adatott. Ez évben veszté el a hitközség főgondnokát Dániel Gergelyt, kinek helyébe közakarattal Vikol Bogdán tanácsnokot választotta.

1835. évi ápril 20-án Szenkovits Véri 150 frt. mise-alapítványt tett le az ebesfalvi róm. kath. Eklézsia pénztárába.

1836-ban Deák Zsigmond, a szorgalmas lelkész, miután egyházát 10 évig bölcsen kormányozta, a lelkészi lakot kiépíttette, Gyergyó-Remetére neveztetett ki plebánosnak és helyébe Elekes János csik-sz.-györgyi segédlelkész választatott meg a városi képviselő testület által 1837. jun. 7-iki közgyűlésen, lat. szert. r. kath. lelkésznek.

1841-ben Kovács Miklós püspök elrendeli, hogy az Erzsébetvároson levő katonaság vásár- és ünnepnapokon a sz. misét az örm. kath. főtemplomban fogja hallgatni, mert a latin templom nem elegendő azok befogadására.

Ezen jegyzőkönyvi adatok után a plebánia története hallgatásba vesz el, mert eljött az az idő, melyről elmondotta e város minden népe, bárcsak ne született volna.

Az 1848—49-i események. Miért hallgatott oly sokáig a parochia jegyzőkönyve, felvilágosítanak erről a jegyzőkönyv 114. lapján megörökített sorok.

„Az 1848-ik évi márczius 15-én kezdődött belzavarok és lázadások miatt a megyegyűlések határozatai csakis czédulákra, nem pedig jegyzőkönyvbe iratván, elvesztek s így azokról mit sem tudhatni. 1849-ben szászok és oláhok kifosztván a várost, nagy kárt okoztak, okmányainkat az utcákra szorták, meggyújtották. A parochia levéltára addig csak egyes lapokból állott, könnyű volt tehát megsemmisíteni.“ A 48-as időkben lelkész: Bögözi Lajos volt.

A szomorú napok e várost minden megélhetési forrástól elzárták, Bögözi Lajos plebános és Tompos Mihály kántor a városi pénztárból fizetést nem kaptak, mert megszűnván a dézsma, a város is elesett jövedelme forrásától és az által kötelezettségétől; mert nem volt alapja, a miből fizethessen, azért Bögözi Kilyénfalvára kért áthelyezést.

1849. november 1-től kezdve 1853. július haváig mint lelkész működött Erzsébetváros örm. kath. segédlelkésze: tisz. Csiki Imre.

Ha a helyi viszonyokat, ugyanazon hitet vallók összeköttetéseit tekintjük, könnyen megérthetjük, hogy az örm. kath. papság mindig adminisztrálhatja e lelkészi hivatalt. A város ugyanis egy káplánság fentartására kötelezvé magát az 1759-i szerződés szerint, azt a püspöki sz. szék megerősítette, (Erről alább lesz szó a kegyuri jog címe alatt). Csak a sz. mise nyelvében van különbség, de a helyi lat. és örm. kath. hívek semmi lelki veszélyt nem láthatnak, miután a sz. mise imái csendben folynak, a magyarázatot amugy is többször olvashatják és hallják; sőt a szertartásokat az örmény egyházban általában magyarul teljesítik s így a régi magyar egyház, mintegy az örmény plebánia által van megtesítve.

Ezen összeköttetés nemcsak a katolikus hívek tömörülését, érzelembeni összeköttetését fokozná, hanem e városnak is mód nyujtatnék, hogy lelkészeit, szóval egyházát nagyobb erővel elősegíthetné.

Csiki idejében különféle egyházi készlettel gyarapodott a templom; ő szerezte a szentségtartót, 2 darab. miseruhát, képeket, gyertyatartókat. A sekrestyés fizetését megjavította 60 frtra; alatta választatott a 12 esküdt, kikkel a lelkész időnként gyűlést tartott; ugyszintén az egrestői Csiszár Ádám helyébe sekrestyésnek Csiszár Antal, ki maig e tisztet lelkiismeretesen teljesíti évi 60 frt. fizetés, lakás és 2 öl fa javadalmazás mellett.

Az 1853. év örömnapot is derített, mert május 8-án Erdély nagynevű püspöke, Haynald Lajos Erzsébetvároson megjelent és az örm. kath. főtemplomban 132

egyént megbérmált. 1856-ban Popói József örm. kath. plébános elhalálozván, helyébe a kegyuri közönség közakarattal Csiki Imrét, a lat. szert. egyház lelkipásztorát választotta meg s így az üresedésbe jött lelkészi állásra a helyi gymnasium igazgatóját nevezte ki Erdély püspöke, kiről tüzetesebben szólni nemcsak a kegyelet, de az igazság érzete is, — mely a valódi érdem előtt tisztelettel meghajol — parancsolja. Markovich Jakab kettős hivatal ura azon nemes értelemben, hogy lelke egész erejével élt kettős megbiztatásának. Lelkes lelkipásztor és kiváló gymnasiumi tanár és igazgató volt, kinek egész szelleme e két hivatal áldozatja. Itt azonban elválasztom az igazgató-tanárt, nehogy az érdemsugarak összhatása alatt tollam és gondolataim megsemmisüljenek; kiválasztom halhatatlanságra méltó életéből azokat a tetteket, melyeket lelkészsége idejéből fenhagyott s a melyekről megfelelkezni senkinek sem szabad.

De halljuk saját előadását a ház történeti jegyzetéből.

Erzsébetváros lat. szert. egyháza lelkészévé 1856. jul. 26-án Markovich Jakab gymn. igazgató-tanár választott meg, ki 1820. okt. 30-án Erzsébetvároson született; itt tanult az alsóbb osztályokban, míg a felső osztályokat részint Székely-Udvarhelyt, részint Zalatnán végezvén, a gyulafehérvári papnöveldébe felvétetett 1844-ben áldozárrá szenteltetett és 1856. évig kizárólag mint gymn. tanár és igazgató működött.

Ekkor érte az a kitüntető bizalom, hogy e városi közönség és főpásztor Markovich Jakab személyében föltalálván az egyesülés csomopontját, ő lett a latin szert. egyház lelkésze.

Ha érdemét a lelkesült papnak elhallgatnók, az a lélekszám, mely alatta a megtérők nagy összegével több mint 800 hívőre emelkedett, az a népies, mégis a tudóst ép úgy mint az egyszerű népet magához ragadó egyházi szónoklat hatása, az a szivjóság, mely a szegénnyel, a fájdalom tépett kebelével készségesen osztozkodott; azok dicsőítőenél lelkészkedése korát. Buzgalmának tulajdonítható, hogy alatta a kántori javadalmazás mai fokozatára

eljutott, hogy fizetése 150 frt, 4 ölfá, a stóla harmada, és lakás. A sekrestyésé: 60 frt. és lakás, kerttel együtt és stóla illetmény. Alatta a templom és papi lak gyökeresen kijavított, az oltáregylet, különösen Müller Teréz kapitány özvegye, áldoztató kehelylyel, ezüst kereszt és sz. olajedénynyel, egyházi fehérneművel, párnákkal ezen egyházat bőven ellátták, sőt ez utóbbi, kinek emléke legyen áldásban, a templomi pénztár alapba 1000 frtot hagyományozván, ennek kamatjából a sekrestyési fizetés a mai stadiumába jutott.

A nagykapu előtt elkorhadt kereszt helyébe Szokoly Pál ujat készíttetett. A keresztelési anyakönyvben ezen régi keresztéről ily bejegyzés foglaltatik: „Az magyar szent kereszt tiszteletére felépített Templomnak czintere-mében, az fal mellett egy fa kereszt vagyon, mely már igen régen romladozott régisége miatt és bejebb bocsátatott, ebben reliquia (ereklye) is szegeztetett valaha, mely az gondatlanságok miatt oda lett. De a bizonyos, hogyha valaki ez a megszentelt keresztnél ájtatosan 5 miatyánkot, 5 üdvözlégy Máriát s egy hiszek egy Istent elmond, 140 napi bucsut nyer.“ A kereszttel együtt e bucsu is megszűnt.

Az egyházközség mai alkotmány szervezete is Markovich alatt létesült, midőn az egyháztanács 6 tagból megalakult. Mindig részt vett a status gyűlésen, tagja volt a képviselőtestületnek, a hol nemcsak egyházi, de különösen tanügyi kérdésekben alapos eszméivel sokat lendített. Nem csoda, ha elődei közül ő az első, ki a plebánosi és alesperesi czímen kívül, főesperesi, majd tiszt. kanonoki méltóságra emeltetett. Az utolsó perczig egyházának szorgalmas, lelkes vezetője maradt. Meghalt 1891. november 28-án; őt a lelkészi téren követte Steinhauer Ferencz J. helyi születésű, azelőtt Csertés-hondoli lelkész, ki egyszersmind államgymnasiumi hittanár. A mi ezentul lesz írva, az utódok tisztelete tegye nagygyá.

Ezen történelmi vázlat után ide iktatjuk a lelkészek névsorát, a kik 1727-től vagyis a visszafoglalás idejétől kezdve ezen egyházban mint lelkészek működtek.

1) Kosztolny János; ő kezdi meg az anyakönyvek vezetését, melyet 1728—1835-ig teljesített.

2) Bodor István lelkészkedett 1735. oktobertől 1741. áprilisig.

3) Zsok János 1741—1759. októberig működött. Működési idejében történt az a maig is fennálló kötelező szerződés a városi közönség és a sz. szék között, melynek alapján az összes papi és kántori jövedelmek a város kezelésébe jutottak. Meghalt mint altorjai plebános 1780-ban.

4) Karácsony János örm. szert. segédlelkész vezette ezen egyház ügyeit 1759—1761. márczius végéig.

5) Geréb János 1761—1766. augusztus végeig.

6) Beke János, ki alatt a jelenlegi papilak épült, mert azelőtt a lelkész *ebesfalvi jóság*on lakott. Ezen egyház szülőjében munkálkodott 1766—1768. évi októberig.

7) Kemenes István, működött 1768—1771-ig.

8) Korbuly Kristóf egyházkerületi jegyző, az egyház pénztára alapítója; 32 évig tartó lelkészsége alatt 1771—1803-ig az eddig tengődő egyház helyzetét virágzó állapotba juttatá; hivei őszinte szeretete kísérte a templom körül levő sírjába.

9) Dániel Benedek István, kegyesrendi szerzetes 1803—1806. szept. 29-ig.

10) Dániel Jenő 1806—1827-ig fáradozott a lelki-ekben.

11) Koncz Pál, ki elmezavar következtében még 1827-ben meghalt.

12) Issekutz Lázár örm. szert. segédlelkész két hónapig adminisztrálta ezen egyházat.

13) Deák Zsigmond 1827—1837. vezette ezen egyházközséget. Róla van följegyezve, hogy az első azok közül, kiket a város közönsége választott lelkésznek; mint erzsébetvárosi lelkész, kerületi jegyző, majd beiktatott plebános lesz; innen Gyergyó-Remetére, később Ditróba küldetett plebánosnak, a hol munkás életét 1842 február 28-án 46 éves korában bevégezte.

14) Elekes János lelkészi működése tartott itt 1837—1842. innen Oláhláposra jutott.

15) Szabó István 1842—1846-ig, mint egyházkerületi jegyző meghalt itt 71 éves korában.

16) Bögozi Lajos működött 1846—1849; állomását 1849-ben Kilyénfalvával cserélte fel.

17) Csiki Imre 1849—1856-ig; ekkor az örm szert. anyaegyház plebánosává kinevezetvén, majd kerületi főesperes és kanonok czímet nyert, meghalt szülőföldjén Erzsébetvároson, a hol egész életén át fáradozott a lelkekben 1865. évben, 55 éves korában.

18) Markovich Jakab, kiról szívesen és igazságosan kellett megemlékeznünk, 1856—1891. nov. 28-ig működött Isten dicsőségére.

19) Steinhauer F. József 1892. január havától kezdve addig, míg Istennek, hiveinek és városának üdvére élni fog.

Ezen egyházhoz az új beosztás szerint tartoznak a következő főkegyházak:

Berethalom, Domáld, Gógán, Gógán-Váralya, Gyákos, Holdvilág, Hundorf, Jövedics, Kis-Szt-László, Kis-Szóllós, Kund, Nagy-Kapus, Pród, Oláh-Szt-László, Riomfalva-Szász-Kis-Almás, Szász-Ernye, Szász-Örményes, Szász, Sáros, Szász-Szt-Iván és Váldhid; ezen 21 főkegyház az anyaegyházzal együtt 1893. évben kiadott püspöki egyházmegyei ismertető szerint számlál 975 hívőt.

Erzsébetváros örm. kath. főegyháza.

XII.

Gyakran a bal-csetek magasztos czélnak, új világnézeteknek, — az élet szenvedtető tanulságai nem ritkán nagy, átalakító eszméknek lettek forrásai. A történelem igazolja, hogy nem támad fel a vallásnak oly fanyar alakja, mint a bálványozás, ha a kiméletlen halál az édes anya egyetlen gyermekét el nem ragadja, aki mély és kiapadhatlan szeretetétől vonzatva, gyermekét, mint megkövült szobrot maga előtt látni, kegyelete jeléül azt föléesíteni, majd ezen istenített alaknak áldozatokat is bemutatni s így szíve imádoztját mintegy megörökíteni czélul nem tűzi. Xenophonnak ezer veszély közt izmosult hadserege létesíté az első óriási művet: az Athos hegy alag-útját s az első tengeri hidat. Esélylyel járt csaknem minden nagy terv kivitele: a léghajó, mint a villámhárító, a gyógyszer próbája ép úgy, mint a kisedeknek első járása. Ily kényszerhelyzet hozta létre erzsébetvárosi kulturánk művészi remekét: az örmény kath. anyateplom építését.

A XVII. század második felében e szép hazába költözött örmény nép több mint egy század zivataros tapasztalataival megerősödve, észrevehette, hogy oly sokáig keresett, békés lakóhelyét itt megtalálta; meggyőződhetett, hogy fenkölt — a küzdelmekben csüggedhetlen — lelkületének alkotásait háboríthatlanul itt kifejtheti; azért midőn új hazájában megmaradása biztosítva lett; nem feledkezék meg a Mindenható iránti hála méltó kifejezéséről.

Az édes anya kebeléhez nem fűződik a jó gyermek odaadóbb melegséggel, mint a végpusztulásából is phönixként fölelevenült örmény nép szent meggyőződéséhez. Ezen hitszilárdság magyarázza meg, hogy midőn bokros

Erzsébetvárosi örm. kath. főtemplom.

viszontagság közt hányatva, erejében megbénítva, — kincsei-, életétől s hazájától megfosztva, a durva erőszak világgá szétüldözte: e romok árjából egyedül hit-érzelme gyémánt ragyogványát menté meg s azt meg is tudta becsülni; a miről felötlő példát nyujtanak az erdélyi örmény kath. monumentalis templomok; ezek közé tartozik messze imponáló anyatemplomunk is.

„Oh! a mult hívó volt, nagyra törve;

Mig a jelen koldus s nagyra törpe.“

Elődeinknek első imaháza, a zárdatéren egy kis falalkotmány volt, melyet az idő csakhamar méltatlanná tett arra, hogy a hitbuzgóság hajlékát képezhesse; ezért 1723-ban a mostani ó-templom építéséhez kezdettek; a kitartó szorgalom a két évi munkát megáldotta. A templom 1725-ben a Szt-Háromság tiszteletére készen állott s b. Antalfy János püspök, az erdélyi kormányzó: gróf Korniss Zsigmond jelenlétében azt ünnepélyesen fölszentelte. 1763. évben Isten szentélyébe hatolt a Nagy-Küküllő tajtékzó hulláma s ezen baleset sugalmazá jámbor elődeinknek, hogy biztos és megfelelő helyet keressenek, mely egyszersmind a népesség szám-arányához mért legyen s oda új nagy templomot építsenek.

Miután elődeink meggyőződtek arról, hogy az ó-templom épen alacsony fekvése miatt folytonos elemi csapásnak van kitéve, mert 1763-ban s különösen 1773-ban a pusztító vízár a templomot nagyon meg rongálta; hosszas vita után a piacztér legszebb pontjára az új főtemplom helyét kiszemelték. Közös akarattal az akkori társulatok pénzével megvásárolták Issekutz Vártán és Manó testvérektől a törpe házikót telkével együtt; és 1766-ban ily szövegű emléket helyeztek az az alapba latin és örmény nyelven:

„A mindenható kegyes Istennek segítsége folytán, Sz. Péter hajóját kormányzó XIII. Kelemen pápa ő szentsége; II József római császár ő felsége, csász. és királyi apostoli Felsége Mária Teréziának, ki a győzhetlen Habsburg ház utolsó sarjadéka, Nagy Magyarország sz. koronája- és jogarának, Erdély fejedelemségével együtt — birtokosa — uralkodása idejében, nagyméltóságú és

főtisztelendő b. Bajtay Antal József főpásztorsága, nagyméltóságú Hadik Endre katonai főparancsnoksága alatt, a főesperesi szék üresedésekor, főtisztelendő Karácsoni Ker. János, Medgyesi Tivadar, Patrubán Antal, Pápai Márton és Marko Szerafin lelkészek alatt; Dániel Eugen főbíró, Lázár János, Issekutz Ágost, Tódor Lukács, Ötves Lukács, Zachariás Tamás, Csiki Tivadar, Kosotán Márk, Issekutz Antal, Gáspár Miklós, Vikol Bogdán, Török Tódor, Patrubán Lukács tanácsnokok és Dániel Lukács főjegyző idejében; a város közjavainak felügyelője: Csiki Manó, Szentpéteri Kristóf, Csiki István, Lázár Lukács, Csiki Péter, Zachariás Tivadar és Issekutz Márton; továbbá egyházgondnokok: Gáspár Márton és Bosnyák István idejében, ezen művet a Mindenható Isten imáadására, Sz.-Erzsébet magyar királyleány közbenjárása végett, az erzsébetvárosi örm. polgárság saját költségén építteti és felajánlja, az üdvszerzés 1766. évében július hó 22. napján.“

Az emlékkő behelyezését megelőzőleg Pápai Márton segédlelkész és egyházköri jegyző gyönyörű beszédet tartott és miután a helyet és alapkövet Karácsoni János lelkész megáldotta, egy szegletbe a délkeleti oldalon a követ bevakolták. Mintha Isten is velök munkált volna, úgy haladott e monumentalis építkezés. A szentélyt, szóval az egész alapozást a föld felszínéig már a rákövetkező évben kivitték; de ekkor részint a terv nagysága miatt, (mert a jelenlegi kir. adóhivatalig akarták kiterjeszteni,) részint előre nem látott más akadály miatt az építkezéssel szünetelni kellett egész 1777. évig. Ekkor a városi közönség és papság közös tanácskozásban megállapította a terv kibővítését, az alapozás újabb megerősítését, és szeptember havában teljes erővel ismét munkához láttak még pedig oly szerencsés folytonossággal, hogy 1783. évi július 19. napján az aranyozott kereszt a nép öröm újongása közt a gömb csuczába bekebeleztetett.

Mindenkinek gyönyörüségére ott diszlett a város főegyháza, s mindez történt, a mint a ház története részletesen írja — az örmény népnek Erdélybe költözése 129. — Ebesfalván letelepülése 98. évében, az első kiváltságlevelével keltezése óta, melynek alapján Ebesfalva, a városok

sorába felvétetett 50, az ebesfalvi uradalom megvételéről szóló királyi adománylevelél megszerzése 25 évében. Ezen, Sz.-Erzsébet tiszteletét hirdető főtemplom, melyhez Mária Terézia királyné 6000 Rforinttal, a vallási társulatok és egyesek szintén bőkezűen járultak, létrejött a Braschiana családból származó VI. Pius pápa ő szentségének, II. József római császár és Erdély nagy fejedelme uralkodásának idejében, az éber főpásztor nagyméltóságú és főtisztelendő gr. Battyáni Ignác, nagyméltóságú b. Bruckenthal Samu erdélyi kormányzó, báró Preiss Ferenc hadtestparancsnok, Karácsoni Ker. János főesperes és plébános, Pápay Márton, Porumbi Antal, Dombi János, Ötves János, Fark Márton, Murád Antal és Bedroszovits Gergely segédlelkészek idejében; továbbá nemes Issekutz Miklós Antal főbíró, ezen egyház jótévője, valamint tanácsnok társai: Dániel Mihály, Dániel Lukács, Csiki Emánuel, Dániel Péter, Török János, Issekutz Gergely, Patrubán Márton, Zachariás Zakariás, Csiki Mihály, Ötves Lukács, Pap Jakab, Lengyel Lukács, főjegyző Mártonfi Antal, városi jegyző Szentpéteri Domokos, főszónok Mártonfi vagyis Abrahám János, ezen építés felügyelői: Zachariás Manó, Issekutz Péter, Csiki Péter, Kabdebov János, Kabdebov Paschalis, Fark Gergely, Issekutz Mihály, Dániel Tódor, Csiki István, Izsák Antal, Zachariás János, Dániel Pál, Issekutz Antal, Gáspár István. Lukács Antal postamester, Patrubán Gergely, Ötves Bogdán, Vikol Kristóf, Csiki Márton, Dániel Jenő, Kosotány János, Csiki Lázár, Masztigh Márton, Pap Emánuel, Lengyel Donigh András, Kopacz Márton, Kabdebov Antal korábban, Jolbej vagyis Gáspár Márton és Bosnyák István egyházigazdók, Edil Kristóf kántor, Czirják Ignác latin-magyar, Kirsch Károly német és Frenkul János örmény tanító idejében.

Kolozsvári Chinder Ferenc építész és Iberlach Antal ácspllér, Marini Jakab kömives-pallér, Steller János toronyfedő rézmives, Csárvási Albert alvinczi születésű festő és Sárosi Gábor az ebesfalvi uradalom gondnoka alatt, ugyszintén a halhatatlan emlékű Mechtár által alapított velencei szerzetnek idevaló polgár és tanácsnok

Khell vagyis Kopacz Péter adományából létesített fiókház tagjai: Lászlófi Vazul házfőnök, Kabdebov Fülöp helyettes és Kabdebov Bertalan egyházi szónok idejében.

Ezen emlékiratot utódaink számára sajátkezőleg irtuk és az egyház pecsétjével megerősítettük. Erzsébetváros, 1783. év július hó 19. napján.

Karácsonyi K. János
főesperes, erzsébetvárosi plebános s. k.

(P. H.)

Pápai Márton
segédpap és jegyző s. k.

(P. H.)

Ugyanezen gömbbe helyeztetett Mária Teréziának 1758-ban kelt két legnevezetesebb adomány-levele (l. a Szemelvények között.)

A Küküllő folyó felé néző torony gömbjébe szintén 1783. évi július 19. napján helyezték be a második emlékiratot, mely magában foglalja az örmények bejövetelét, haladását, viszonyait és jeleni állapotát a jövő idő számára.

Ide iktatjuk — a ház történetének előadása szerint — a mi emléken maradt röviden, míg a mostani eseményeket kevésbé bővebben. „Elődeink az üdvszerzés 1654. évében költöztek be először Erdélybe s annak különböző részein, u. m. Brassó, Besztercze, Kanta, Gyergyó-Sz.-Miklós, Csíkszépviz, Csíksomlyó és Görgény-Sz.-Imrén letelepültek; ezek közül egy rész Szamosujvárt, a másik rész Ebesfalván állapodott meg. Mindkettő jelenleg kivált-ságos város és csakis örmények lakják, kik valamint a gyergyó.-sz.-miklósi és csíkszépvi örmények is saját szertartásu lelkészekkel birnak. De a kereskedés végett némelyek közülünk üzleti helyiségeket szereztek Nagy-Szebenben, Kolozsvárt, Nagy-Enyeden, Tordán, Déván, Maros-Vásásárhelyt, Szászvároson, Szászsebesen, Udvarhelyt és Szász-Régenben; polgári jogot nyertek Nagy-Szebenben nemes Issekutz Antal és Gergely édes testvérek és nemes Patrubán Márton.

Némelyek pedig Magyarország városaiban u. m. Nagy-Várad- és Aradon, mások Bánátban királyi adomány folytán örökös joggal birtokhoz jutottak; ily előnyben részesült nemes Lázár Lukács nemzetünknek oszlopa és

dísze és nemes Kiss Izsák, kik mindketten azelőtt városunkban tanácsnoki rangot viseltek.

Az örmények tömegesebb gyarmata, tanácsa és papsága Ziliftaroglu Minász püspökkel együtt 1669-ben jött be Moldovából, kik Eutyches tanát és más szakadár hitelveket vallottak; azonban nevezett Minász püspök, Verzár Auxentius Romában végzett örmény lelkész fáradozása folytán 1685-ben Pallavicini bibornok és lengyelországi apostoli nuntius előtt a kath. hitet fölvevén, visszatért Erdélybe, a hol nemsokára meghalt. Mintegy 2-ik Világosító támadt fel e nemzet kitünő fiában: Verzár Auxentiusban, és kezdett a kis örmény sereg a hit világában gyönyörködni, a vakság sötétségéből kibontakozni és mint csecsemő, mohó vágygyal visszakivánczozott az édes anya hitölébe, honnan a vak vezérek eltéríték.

Legyen ennyi elég az Erdélybe költözött örmények megtérítéséről, hogy visszatérhessünk előbbi tárgyunkhoz.

Minász püspök halála után I. Lipót császár és XI. Incze pápa kegyességéből következett Auxentius aladi püspöki czímmel fölruházva, mint az erdélyi örményeknek apostoli helynöke, a ki Illyés András*) megjegyzése szerint, minthogy a latin püspök a hitujítók ármánykodása folytán székhelyéről elüzetett, nemcsak az örmény, hanem a latin szertartásu püspök kötelmeit is teljesítette. Benkő József a 163. lapon azt írja, hogy Mártonffi György püspök helynöke volt az erdélyi örményeknek 1719. évi május 24-én Budákovits Lázár szamosujvári lelkész, a miről tanuskodik a károlyfehérvári püspöki Sz. Szék jegyzőkönyve is; utána mint az örmények püspöki helynöke működött Illyés Jónás, a mit igazolnak az 1721. junius 21-ről kelt eredeti fölszentelési okmányok. Azután az erdélyi örmények egy főesperes alatt állottak; ilyen volt a szamosujvári plebános, és később az erzsébetvárosi.

A ház története méltán megörökíté azon nevezetes eseményt, hogy II. József császár 1773-ban ezen várost személyes látogatásával boldogította; estebédet vett; itt

*) De ortu et progressu nationum.

aludt egy éjen át és másnapon, miután az örmény szent misén kiváló buzgósággal résztvett, ismét útrakelt.

Az ügy érdeménél fogva azt is szomoruan kellett följegyeznünk, hogy Erzsébetváros örm. közönsége megtudván bőkezű jótévője, felséges királynénk Mária Teréziának 1780. november 27-én történt gyászos elhunytát, nemcsak ezen alkalommal rendezett ünnepélyes gyászisteniszteletet, hanem az egész éven át minden szerdán, a városi közönség és tanács buzgó és háladatos részvétele mellett.

A kilencz vallási társulat ily aránybau járult a főtemplom felépítéséhez.

1. Sz. Háromság társulata adományozott a főtemplom építésére	2120	frt.
2. Krisztus szenvedése társulata	1220	„
3. Sz. István vértanu társulata	5229	„
4. Rózsa füzér társulata	2000	„
5. Világosító Sz. Gergely társulata	2670	„
6. Sz. Anna és Joachim társulata	103	„
7. Sz. Mihály társulata	406	„
8. Boldogasszony menybemenetele társulata	495	„
9. Sz. József társulata, mely gyűjtésből tartotta fenn magát, időnként áldozott csekély jövedelméből.		

A kilencz társulat biztos adománya e főtemplom építésére tesz összesen 14243 forintot.

Egyesek a sz. célra adakoztak:

1. Diakoni Lengyel András a Világosító-Sz.-Gergely oltára építésére 100 aranyat.
2. Vikol Bogdán tanácsnok 1771-ben hagyott 100 aranyat.
3. Csiki Márton tanácsnok 1781-ben 100 aranyat.
4. Kiss Gergely 100 aranyat.
5. Özv. Fark Rózália 100 aranyat.
6. Timár társulat 70 mforintot.
7. Issekutz Antal 4 aranyat.
8. Zachariás Zakariás gyűjtése 45 mforint.
9. Dániel Imre hagyott 45 mforintot.

Sajnos, hogy ezen végrendeleti hagyományokon kívül az életben levők adományai feljegyezve nem található; de mindenesetre a mi pénzviszonyaink szerint sajátságosnak tűnik fel, hogy Karácsoni főesperes, a ki kezdettől fogva a templom befejezéseig vezette e számadást 50,000 forintban állapítja meg a kiadás végösszegét.

Miután a nagy templom elkészült, az elaggott plebánosnak nem volt más óhajtása, mint az, hogy egyháziilag megáldatván, ő ki ez emlékmű alapját megvetette, bemutathassa abban az első vér nélküli sz. miseáldozatot. Ez okból Karácsoni plebános Pestre utazott gr. Battyáni Ignác erdélyi püspökhöz, — ki akkor az országgyűlés tárgyalásain vett részt — és engedélyt kért, hogy a templomot megáldhassa, a mire felhatalmaztatván, 1790. november 21-én az ó-templomból körmenettel, harangozás és mozsár ágyuk dörgése közt vonult a díszmenet a főtemplom ajtaja elé, hol a mindenszentek letenyéje eléneklése után sz. Erzsébet tiszteletére megáldatott és Pápai Márton tartá az első szónoklatot, melyet hála énekkel egybekapcsolt sz. mise bemutatása zárt be.

Az országgyűlés nemsokára bevégezé dicsőséges munkáját, 1790. november 15-én Magyarország királyává koronázta II. Lipót ő felségét és nekünk is megjött a püspöki rendelés, hogy ünnepélyes hála istenitisztelel tartassék a szerencsés uralkodásért; miértis a nép felhívott, hogy 1791. január 2-án tartandó hálaáldozaton megjelenve, egy szív és lélekkel áldást kérjen a Mindenhatótól az új uralkodóra. Ez volt a főtemplomban a második ünnepélyes istenitisztelel.

De megjött a várva várt nap is, hogy főpásztora megszentelje a hívő nép legdrágább kincsét. Erdély jeles püspöke: gr. Battyáni Ignác értesülvén arról, hogy az oltárok is elkészültek, az egyház teljesen fel van szerelve, még Pesten adott ígéretéhez képest, örömteljes leiratában tudatta, hogy a főtemplom felszentelését 1791. június 29-én személyesen fogja végezni. A kendes főpásztori levél felolvasása lelkesült hangulatba hozta városunkat, szívesen teljesíté mindenki a fölszentelést megelőző napra rendelt böjtöt. Mindenki örült, de leginkább a ple-

bános, ki ez eseményt hálaigékkel kísérvé ekképen írja le: „Isten hozta a szeretett atyát, a ki megvigasztalja megjelenésével öreg, nyugodni készülő gyermekét.“ 1791. június 28-án délután a lelkészi és tisztviselői kar kocsi-kon, 100 tagra terjedő banderiummal püspökünk elébe ment egész Kund falu határáig. Azonban a késő este sem hozta közénk a szeretett főpásztort, már mindenüvé lebecsátkozott az éj sötét fátyola, azért az öregek kocsi-jukon visszatértek, míg a lelkes ifjuság fáklyát gyújtva, lóra ült és előre tört a főpásztor útja felé. A lelkészek a templom előtti sátorba gyültek, hol a vértanuk ereklyéinek ravatala volt fölállítva és ott végezték zsolos-májukat, míg a város népe nemcsak szívében gyújtott örömtüzet, hanem fényes kivilágítást is rendezett. 11 órát jelzett a harang kalapácsa és felhangzott az éjjeli őr szokásos, de most figyelmen kívül hagyott intelme: „Imádkozzatok, Istent kérjétek, a tüzet takarjátok be, a gyertyát oltsátok el, mert az óra már 11-et ütött“; keresztet vetettek magukra buzgó örményeink; és ime a hegyek-ről lehallszik a zúgás, a szakadatlan üdvlövés, mely behat a városba, a harangok zúgása, a taraczkok durrogása, a lelkes nép örömkialtásai között a főpásztor megérkezett, és Istennek az utcán felállított imazsámolyon hálát adva, nyugvásra tért a főesperesnek ó-templom melletti házába.

Sz. Péter és Pál ünnepe volt azon nap, melyet Isten adott nekünk, hogy örvendezzünk azon. Délelőtt 10 óra-kor a szeretett főpásztor felöltvén hermelines egyházi díszöltönyét, mennyezet alatt és kereszt elővitele mellett udvari papjai: Fangh István kanonok, Pápai Márton, Schlauff Sebestyén, Lányi Ferencz, Dániel Imre, továbbá Ferenczi András marosvásárhelyi, Korbuly Kristóf erzsébetvárosi (lat. szert.) Demény Samu oroszhelyi, Pataky Endre sz. tamási, Róth József lengyelfalvi lelkészek, — Simay Lukács, Andrásy János, Szilágyi Antal, Ágotha János paptanárok, — Patrubány Antal és Csiki Marcel tiszt.-kanonokok, — Karácsoni Ker. János, Dombi János, Murád Antal, Porumbi Antal, Ötves Bogdán, Ötves János idevaló segédlelkészek, — Lászlóffi Vazul, Lászlóffi Ger-

gely, Márkó Szeráfin, Kövér István, Fark Márton, Petrovits Gergely és Kabdebó Bertalan mechtárista szerzetesek, — Issekutz Miklós Antal főbíró, Chinder Ferencz művezető és a nagy sokaság kíséretében a templomba vonult, kitűnő sz. beszédet tartott, s azután a főajtó mellett felállított sátorba jött, körüljárta a szentek ereklyéinek ünnepélyes körülhordozása mellett a templomot, a falakat kívül és belül szentelt vízzel meghinté és megkente krizmával kereszt alakban előbb a falakat, és a 7 oltárt: Sz. Erzsébet, a Rózsafüzért adó boldogságos szűz anya, sz. István vértanu, sz. Joakim és Anna, sz. József, Világosító-sz.-Gergely és Krisztus fölfeszítettése tiszteletére; azután a templom tornyába elhelyezett 4 harangot is fölszentelte. A buzgó főpásztor nagy segédlettel ünnepélyes sz. misét mondott, melynek végén pápai áldást adván, ugyanazon kísérettel délután fél 5 órakor a főesperesi lakba vonult, hol a főpásztor elismerését fejezte ki a fényes templom alkotójának és a közreműködőknek. Öröm- és hálaökönyvek csillogtak az öreg plebános szemeiből, hisz ezek valának a lelki jutalom édes cseppjei.

A nap tiszteletére Issekutz Antal nagy lakomát rendezett, mely alkalommal köszönetét fejezte ki a szives házi gazda és főbíró, kitűnő vendégének, a szeretett főpásztornak fáradsága- és áldásáért. A főpásztor viszonzásul és emlékül saját arczképét adományozá a templomnak, mely maig is ott hirdeti e templom nagynevű fölszentelő püspökét.“

Az elaggott plebánosnak ez volt utolsó öröme; megérte, hogy hordszéken, főpásztorával együtt bemutathatta a sz. áldozatot; s ily megnyugvás közt példás buzgósággal drága lelkét 1791. aug. 17-én visszaadta Teremtőjének, 25 évi lelkészkedése után, életének 65. évében. Temetése méltó volt a fáradhatlan lelkészhez. 3 napon át kiteve lévén, először az ó-templomba, azután a mechtáristák, — majd a főtemplomba vitték vállaikon a város előkelői, a hol Dombi János tartá a megható gyászbeszédet és 7 oltárnál mondták el a requiemet; por-

hadó hamvait kívánata szerint e templom előcsarnokának két oszlopa őrzi. Ugyanezen sz. falak közt nyugszanak:

Patrubány Mártonné: Sára (meghalt 1796. febr. 26.)
 Kabdebó János neje: Kis Mária (meghalt 1797. febr. 24.)
 Dániel Gergely neje: Cecilia (meghalt 1797. máj. 31.)
 Patrubány Márton (meghalt 1798. jan. 16.) Gorove Jakab
 neje: Mária (meghalt 1799. jan. 1.) Pápai Márton (meg-
 halt 1800. aug. 26.) Patrubány Lukács leánya: Sára
 (meghalt 1801. máj. 22.) Izsák Izsák (meghalt 1805.
 jan. 21).

Kedves olvasó! 25 év munkája dicsőíti Isten imá-
 dására épült e műremeket, melyet mint a főajtó felirata
 mutatja „Isten és Erzsébet védnökének épített az örmény
 hitbuzgóság.” Befejezve állott az impozans templom a
 hivek örömére, a későbbi nemzedéknek megszivlelendő
 intelmére, hogy sohase teljesedjenek be rajtunk a költő
 ama fájó igéi:

„Hisz boltivem, mely ég felé néz,
 Nem volt egyéb: egy összetett kéz
 Szeliden felfogva a mennyet,
 Mely buzgó hitre ide lebbent.
 Most óriás sírkő vagyok csak,
 Hitét gyászolva századoknak
 És a mai langy nemzedékek
 A meghalt hit hamvából élnek.

(Mindszenty.)

Emlékezzünk meg gyakran azon jóságos intelemről,
 mely e torony gömbjéből 1783. óta szól hozzánk: szol-
 gáljanak irataink tanubizonyságul arra nézve, hogy itt
 kath. örmények laktak és imáinkkal kérjük Istent, hogy
 utódaink is abban maradjanak, erősüljenek lelki és testi
 képpen, óvják meg a békét, egyességet, hogy Isten, a
 boldogságos szűz anya mint pártfogónk és Világosító
 Sz.-Gergely védelme soha őket el ne hagyja, a mint
 bennünket annyi század ellenséges viharaiban győztesen
 fentartott.

A főtemplom jótéveői. Jóllehet főtemplomunk a jótéveők
 kegyeletes adományaiban kezdettől fogva részesült, melyek-
 ről már előbb említést tettünk, de a jelen kor jótéveőit

az anyagelviség elhatalmasodása miatt is szükséges kiemelnünk, hogy az önző világban mily szép számmal találkoznak most is nagylelkűek.

Csiki Istvánné úrnő kiváló buzgóságát hirdetik a lourdesi és Jézus szent szive szobrai.

Dr. Patrubány Gergely budapesti tisztí orvos nemcsak ezüst gyertyatartókkal ajándékozta meg e főtemplomot, hanem a főtemplom fentartására 1000 frt. alapítványt tett.

Hasonlóképen Daniel László főispán 300 forintot.

Dániel Ödön 24 gyertyás bronz csillárt adott.

Ávedik Lukács 72 forinton 12 gyertyás csillárt és a stallumot sajátjából megújította.

Hajnald ő eminentiája az ur koporsójára 100 forintot adományozott.

Gyulafehérvári Issekutz János ügyvéd szószéktakarót,

Hájék Róza Jeruzsálem olajfájából készült feszületet ajándékozott.

Az oltáregylet és egyesek adakozásából beszerezte az örző angyal oltárképe, de legtöbb adakozó a templomi terrasz elkészítéséhez járult u. m.

Gorove János Budapestről	100 frt
N. N.	90 "
Dániel Márton	50 "
Erzsébetváros közönsége	50 "
Kövér Sándorné	50 "
Bogdánfi Gergely	30 "
Dr. Zakariás István	30 "
Czárán Márton	26 "
Szentpéteri József	26 "
Dr. Patrubán Gergely	25 "
Ávedik Lukács	25 "
Dr. Wolff Bogdán	20 "
Daniel Pál	20 "
Wolff János	20 "
Meskó Jakab	20 "
Dr. Issekutz Viktor	20 "
Gorove Jenő	20 "
Dr. Issekutz Károly	18 "
Zakariás József	15 "
Moldován István	15 "

Kabdebó Oszkár	15	frt
Kozma Albertné	12	"
Potoczky Gergely	10	"
Lukács László	10	"
Dr. Szentpéteri János	10	"
Báró Apor Zoltán	10	"
Márkovich Jakab	10	"
Csiki Istvánné	10	"
Szenkovits Zakar	10	"
Zakariás József	7	"
Max Tivadar	6	"
Gáspár Gyuláné	6	"
Dr. Vikol János	5	"
Merza Kristófné	5	"
Vikol testvérek	5	"
Korbuly Bogdán	5	"
Wolff Gábor	5	"
Dr. Ötves Daniel	5	"
Dávid Antal	5	"
Lázár és Verzár	5	"
Gorove Kristóf	5	"
Fark Márton lelkesz	5	"
Török Gergely	5	"
Szentpéteri Antal	5	"
Gorove Lajos	5	"
Zakariás testvérek	5	"
Márkovich János	5	"
Szentpéteri Istvánné	5	"
Szenkovits Lajos	5	"
Keresztényi Antal	4	"
Jakabfi Ignác	3	"
Gáspár József	3	"
Bogdán István	2	"
Mihály Lászlóné	2	"
Duducz János	2	"
Vasady József	2	"
Czifra János	2	"
Pap Jánosné	2	"
Csiki testvérek	2	"
Hari Gézáné	1	"
Kabdebó Mihály	1	"
Czárán Antal	1	"
Vikol Antal	1	"
Zakariás Manó	1	"
Lengyel Árpád	1	"
Zakariás József	1	"

40 kr.

50 kr.

adományoztak.

Lelkészek. Az erzsébetvárosi örm. kath. egyháznak 12 lelkésze volt.

1) Oxendi Vártán, ki 1700. aug. 10-én Jassyból, Moldova fővárosából jött hozzánk, de a lelkészi hivatal vezetésére képtelen lévén, másrésztől a zavargó közügyi állapotok miatt is 1708-ban elhagyta Ebesfalvát és visszatért régi otthonába 1708-ban.

2) Edelbej János, ezt valamint elődjét is Verzár Auxentius szentelte pappá, általa lettek Ebesfalvára ki-nevezve; mindkettő nős pap volt, innen van az örményeknél gyakran előforduló „Pap“ család. Edelbej alatt épült 1723-ban az első plebániai templom vagyis a jelenlegi ó-templom. Csodálatos türelemmel volt megáldva, a lelkészi hivatalt 23 évig viselte. 1731. márcz. 9-én jobb-
létre szenderült.

3) Emanuel az „egyszemű“ mechtárista, ki Edelbej életében mint segédlelkész kiváló buzgóságot tanusított. Emanuel atyát a hívek látták el eledellel, ruházattal, s a hívek adományából egy részt ő, két részt a lelkész kapott. Csak néhány hónapig adminisztrálta ezen egyház-község-t.

4) Gergelyfi Emanuel szintén rövid ideig működött, Illyés János sebastei püspök fölszentelvén, az idevaló hívek vezetésére kiküldötte. Vele bezáródott az ideiglenes lelkészek sora.

5) 1734-ben plebánossá választatott Dániel Mihály, kit az erdélyi püspök Gyergyó-sz.-Miklós, Csík-szépviz, Kézdi-vásárhely és Görgény-Sz.-Imrén levő kath. örmények főesperesévé nevezett ki 1740. évben. Dániel építette a római Propaganda költségén 1739-ben kántori és sekrestyési laknak a maig is meglevő, nem régen Kameller-féle szegények házat és 1754-ben Diakon Lengyel András által papilak és iskolának ajándékozott telkes házat, alapjából kiegészítette a sz. Háromság társulata segélyével. Dániel 1747-ben czimzetes kanonok lett, majd Mária Terézia felséges királynénk kegyéből arany koronás nyaklánczczal ékesített fel. Ő az iskolai alap megteremtője, 1000 frtot áldozott e célra. Alatta lépett életbe az ó-

naptár helyett — melynek intézkedése szerint január 6-ára esett Karácson és Vizkereszt- a Gergely-féle naptár, 1759-ben alatta jött közhasználatba a sz. Domokos rend misekönyve örmény nyelven; alatta nyert 1762-ben XIII. Kelemen pápa rendeletéből azon régi szokás megoldást, hogy Karácsonkor minden örmény lelkész továbbra is 3 misét mondhasson. Dániel lelkészi fizetése ekkor a bíró fizetését túlhaladta, mert 100 mf. kapott. Ő volt az első, ki e városból Rómába útazása és felszenteltetése végett 250 frtot. és fölszenteltetési czimet nyert.

Dániel idejében, mint segédlelkészek működtek: Karácsoni Ker. János, Gáspár Kajtán, Patrubány Antal és Medgyesi Tivadar; a mechtárista zárda következő tagokból állott: Melchisedek István, Dsumerd Lázár, Martyris Károly és Issekutz Márk szerzetesekből.

Meghalt 32 évi lelkészkedés után, 1766. jun. 30. életének 66. évében.

6) Karácsonyi Ker. János a római propaganda növendéke, hit- és bölcsészettudor. 1766. jul. 23-án plebános és főesperes, 1767. ápril 12-én czimzetes kanonok s ugyanazon évi május 17-én apostoli főjegyző lett. 1768-ban a török-muszka háboru következtében Moldova nagy nyomorba jutott. Ekkor 400 örmény jött Csíkszépvizre, kiknek megtérítése végett Bajtay püspök Karácsony János esperes-plebánost megbizta, a ki idevaló lelkészek segítségével sokat fáradozott az uj beköltözők hitbeli felvilágosításán. Gr. Battyáni püspök feloszlattván a messze terjedő erzsébetvárosi örmény egyház esperesi kerületét, 1782-ben megalkotá az uj esperesi kerületet, mely kezdetben Segesvár, Almakerék, Sárpatok és Sász-Réten egyházközségeit foglalta magában. Oly szerencsében részesült, hogy 1766. julius 22-én megvetette a mostani díszes anyatemplom alapját és 1791-ben püspökével együtt, habár hordszéken elmondhatta utolsó sz. miséjét; mert a kiválóan buzgó férfiú 1791. augusztus 17-én megszűnt élni s teteme saját kívánata szerint a főtemplom előcsarnokába helyzetetett örök nyugalomra. Alatta voltak stoláris segédlelkészek: Markó Szerafin, Gáspár Imre, Csiki Marcel, Pápay Márton, egyszersmind egyházkerületi

KARÁCSONY JÁNOS
t. kanonok-plebános.

jegyző, Porumbi Antal és Dombi János; stóla illetményt nem élvező segédlelkészek: Ötves János, Fark Márton, Murád Antal és Bedroszovits Gergely.

7) Karácsoni János után Erzsébetváros közönsége két pártra szakadt, többen Csiki Marcellt, de az érdekek tisztelői Patrubány Antalt kivánták lelkészüknek.

A főpásztor a második helyre választatott Patrubány Antal gyergyó-sz.-miklósi plebánost, — mint a ki huzamos időn át bölcsen kormányozta ezen egyház ügyeit, — 1791. okt. 25-én kinevezte Erzsébetváros plebánosává és kerületi főesperesévé; azonban a nyugtalankodó elégtelenek semmiképen sem akarák őt elismerni és befogadni, azért a püspök vármegyénktől karhatalmat kért, és csak gr. Haller Gábor küküllőmegyei főispán eszélye, és b. Apor István vármegyei főbíró erélye egyenlítette ki a nehézségeket; hosszas ellenállás után választott plebánosát a közönség befogadta, kit nemsokára a püspök czimzetes kanonoksággal is felékesített.

Hosszas gyengélkedése alatt mint helyettes: Karácsoni Ker. János működött; de annál több időt szentelt a buzgóságnak és a tudománynak. Több mint 1500 könyvet hagyott hátra, mi által a plebánia könyvtára alapját megvetette, mely jelenleg 2200 darab művet számlál. Meghalt 23 évi lelkészkedése után 1814. február 20-án.

8) Kabdebó János, még 1809. ápril 10-én alesperesi kitüntetést nyert; roppant küzdelmes választás és pályafutás után 1815. január 1-én plebánossá, főesperessé, és 1819-ben czimzetes kanonokká neveztetett. Ezen zavargó időszakot örökíté meg Kábdebó, midőn azért, hogy a városiak közt a béke helyreálljon 1815. ápr. 24-től szept. 29-ig behozta a lórettoi litania délesti ájtatosságát, mely maig is fennáll az alsó templomban délután 6 órakor tartatni szokott litániás vecsernyéken. Az egyházi hivatalt kitünő avatottsággal 1832-ig viselte. Alatta segédlelkészekként működtek: Dombi János, Murád Antal, Ötves Bogdán, Dániel Imre, Pópoi József, Issekutz Lázár, Joseffi Ferencz és Patrubány István.

Neki köszönhetjük a szentély megújítását, a sz. Erzsébet tiszteletére segesvári Thalman Mihály által két ízben öntött 27 mázsás nagy harangot, melynek öntése font szerint 30 krba került, a Kiss család által ajándékozott két ezüst lámpát és 6 nagy ezüst gyertyatartót, melyeket elhasznált ezüst darabok beváltásával szerzett meg, a nagy ezüst kereszt és szentségtartót, a stallum felállítását a keresztelő kútat, az egyházi szegény alap-és ház létesítését. A leányiskola helyesebb vezetése végett 1809. decz. 3-án a városi pénztárból 200 Rftot nyert. De beütött 1810-ben az éhség, ekkor 15 Rf. lett egy véka búza s mégis a segédlelkészeknek egyenként 125 Rf. a fizetése, habár többször kértek drágasági segílyt a városi közönségtől. Ekkor történt, hogy a lelkészek felmondták a szolgálatot, míg fizetésük meg nem javított.

Kabdebó idejében létesült a város költségén a temető-őr számára épült sövényház, mely közelebről lebontatván, helyére kőházat emeltek. 1821-ben készült a Rózsa-füzér oltára Csiki Tódor hagyományából; hasonlóképen a felső kápolna Dániel Eugen és Lukács bőkezűségéből.

Kabdebó által létesített szegényalakra adományoztak :

Patrubán István 200 Rf. Gábor Miklós 100 Rf. Verzár Margit 166 Rf. 40 kr. Szenkovits Miklós 200 Rf. Korbuly Kristóf 400 Rf. Karácsoni Anna 200 Rf. ezenkívül a baráczházi Kabdebó család terjedelmes rétet hagyományozott. Irodalmi működését hét kötetben írva hagyott örmény s néhány magyar predikációja hirdeti. Jellemző, hogy a korát felülmuló Kabdebó plebánost, midőn főesperesi méltóságába Jvuly kanonok beiktatta a város közönsége aranyos övvel tisztelte meg és a lakomára 300 Rforintot adományozott. Ugy látszik, hogy ritkán vagy későn érti meg a kor nagy embereit. Így történt ez a sokat üldözött Kabdebó János főesperes plebánossal is, kiről legméltóbb tanuságot tesz Erdély püspöke, midőn Erzsébetváros közönségének a következőket írta : „Benne elvesztettem egyházmegyém fényét, káptalanom díszét, s ti a legnemesebb atyát, azért kérjétek a sz. Lelket, hogy bár árnyékát feltalálhassátok.“

9) Pópoi József e népszerű pap, a megtestesült jó szív, előbb gyergyó-sz.-miklósi segédlelkész volt; Erzsébetvároson mint lelkész 5 évig működött. A szabadságharcz ideje alatt a város mentő angyalaként szerepelt. Az érkező muszkasereget a béke keresztjével fogadta és a hozzámenekülőket saját élete kockáztatásával elrejtette. 1837-ben lett plebános és kerületi esperes. Meghalt 1856. ápril 12-én hivei őszinte fájdmára.

10) Csiki Imre a kiváló buzgó lelkész már elődje életében ugy fungált, mint az esperesi hivatal vezetője; 1856. május 30-án egyhangulag plebánossá választatván, az erdélyi püspök kerületi főesperessé és nemsokára czimzetes kanonokká is kinevezte. Meghalt 1865. szept. 10-én, miután ez egyházat önállólag 9 évig kormányozta.

11) Idevaló születésű, szamosujvári segédlelkész Mártonfi Antal 1866. január 19-én erzsébetvárosi lelkészszé, majd a sikeresen letett zsinati vizsga után ugyanazon év aug. 6-án főesperes-plebánossá kineveztetett. Alatta az egyházi pénztár rendezve lett és a sz. kereszt oltára elkészült egyes adakozók segítségével. Mint czimzetes kanonok végzé be életét 1878. ápril 6-án.

12) Ávedik Lukács, Erzsébetváros szülöttje és haláláig lelkésze.

Popoitól kezdve mint segédlelkészek működtek: Petrovits Antal, Csiki Imre, Rácz Mihály, Kabdebó János és Govrik Gergely.

Örm. kath. templomok, kápolnák. Az örmények első katolikus templomán vagyis az ó templomon kívül időnként újabb és újabb szent hajlékai keletkeztek a vallásos buzgóságnak. Nem csoda, ha 1772-iki királyi leirat magasztalólag emlékezik meg azon 2371 megtért örményről, kik az Isten háza körül kifejtett buzgóságban kiváló gyönyörüket találják.*)

Adataink szerint a Csiki testvérek szőlőhegyének csúcsán, Dániel Pál és Tódor Lukács jótevők bőkezűségéből épült a Szent Kereszt földmagasztalása tiszteletére

*) Báró Bajtai püspök leirata.

megáldott kápolna 1740-ben; de azt a viharzó idők ereje már e század elején romba dönté. Volt egy második kápolna Issekutz Miklós és Lázár János adományából a Boldogságos Szüz menybemenetele emlékére felállítva, melyet 1750-ben Kastal János akkori püspöki helynök engedélye folytán Dániel Mihály esperes plébános megáldott. Ezen kápolna a jelenlegi piacz-téren hivta magához az ájtatoskodókat; külön kirendelt lelkész végezte az istenitiszteletet hetenként 4-szer; a ház története Ötves János segédlelkészt nevezi ezen kápolna papjának. A kis imaház félszázados életéből 2 szép emléktárgyat birunk: Mária menybemenetele szobrát, melyhez évenként aug. 15-én nagy bucsujárás van szokásban; és a lányok közt máig is él az a főlemelő hit, hogy a ki Mária szobrát viszi, az boldog házasságot fog kötni, ugyszintén a menybemenetel eseményét megörökítő festményt. A harmadik már templom jellegét hordja magán, a város nyugati részén fekszik s azért alsó templomnak nevezik. Alapítója Török Tódor 1771-ben; e templomnak 3 oltára van. A főoltár Keresztelő Szent Jánost, a második Sz. Annát ábrázolja és a harmadik a feszület oltára. 1772-ben báró Bajtay József erdélyi püspök megbízása folytán Karacsonyi Ker. János megáldotta e templomot és a tornyában levő 3 harangot. Ezen templom tartozéka: a kápláni, most kántori lak. Mindkettőt, a közelebbi időben a vallásos Török család néhai Török László, Török Gergely, Török Ferencz és Antal teljesen kijavították saját költségükön, és az egyház pénztárának ezen templom föntartása végett 100 frotot adományoztak. A piacz közepén fekszik a velencei mechtárista szerzet kolostora, azon emeletes épület, melynek területét Kopatz Péter jötevő életében adományozta, de a szerzet csak 1753-ban vette birtokába mint jogosult örökös.

E templomot, melyet Szent Péter és Szent Pál apostolok tiszteletére Dániel Mihály akkori főesperes megáldott, — Akoncz — Kövér István akkori házfőnök, később mechtárista érsek gyűjtésből 1895-ben teljesen átalakította, vagy miként a szentély közepén levő czimer is igazolja újból építette. 1753-ban e ház tagjai valának: Ka-

patán vagyis Lászlófi Vazul házfőnök, Kábdebó Fülöp és Bertalan fivérek.

Midőn a velencei mechitárista szerzet kolostorát mint Erzsébetváros egyik jelentékeny intézményét fölemlítjük, szükségesnek tartjuk, hogy arról bővebben megemlékezzünk, mert e szerzet iránt nemcsak az örménység általában, hanem különösen Erzsébetváros hálával tartozik.

A mechitárista szerzet nevét vette Mechitár Sebaste kis-ázsiai város szülöttjétől, a ki nagy lelki tehetségekkel fölvértézve nem rettent vissza az elébe gördülő akadályoktól, hanem magasztos eszményének magát áldozva, azt a szerzetet alapította, melynek célja nemcsak az örmény nép vallási vigasztalására irányul, hanem az örmény tudományos műveltség terjesztésére is. Az erzsébetvárosi kolostor épületén olvasható latin és örmény felirat megfelelően jelzi a velencei szent Lázár szigeten levő anya- és fiókházaknak nemes célját a zoltár eme szavaival: „Nem nekünk, Uram, nem nekünk, hanem a Te nevednek adj dicsőséget!”

A mechitárista szerzet tagjait az erdélyi örmények megtérítése végett a római szent szék kiküldötte és Erzsébetvároson már 1729-ben ismeretesek a hol nemcsak mint hitküldérek és tanítók működtek, hanem a nép érdekében uralkodónk előtt is közbenjártak; erről tanuskodik Erzsébetváros közönségének fölkérése, melyet Baronián Minas mechitárista atyához intézett, hogy III-ik Károly király előtt közbenjárni és a jólelkű uralkodótól Ebesfalvát az örmények részére tulajdonjoggal megszerezni igyekezzék. E végett Erzsébetváros 4000 frt. tiszteletdíjat adott Minašnak, a ki 1729. február 4-ről keltezett levélben értesíti Ebesfalva örmény közönségét, hogy kérését a király teljesítette és az adományozásról szóló oklevél kiadatott, miértis a városi közönség elismerésének kifejezést adandó, ezen szép nyilatkozattal tisztelte meg az egyszerű szerzetest: „Szemeinkkel látuk és füleinkkel hallottuk, hogy tisztelendőséged a mily szeretettel és ragaszkodással viseltetik a római szent hit iránt, ép oly fáradhatlan szegény nemzetünk iránt.” A város közönsége nagyrabecsülését ezen szerzet iránt

többször nyilvánította. Edelbej János plebános halála után az *egyszemű* Emanuel mechtárista atyát lelkészévé választotta, a ki a hivek alamizsnájából oly dúsan fönn-tarthatta magát, hogy jövedelmének felét az anyaháznak ajándékozta. Ugyanekkor a gyermekek oktatását Chacsadur szintén mechtárista, közmegelegedés szerint vezette.

De a nagynevű alapító Mechtár is mindig meleg érdeklődéssel viseltetett Erzsébetváros iránt, miről a következő sorai tanuskodnak: „Kedves fiamnak az Urban Lázár atyának Jézustól adott üdvözet! Nemcsak az általad irt levélből tudtam meg, hanem Kopacz János úr leveléből is értesültem, hogy kedves testvérünk és barátunk, Kopacz Péter elhunyt, kit igen fájlaltam; de meggondolván, hogy ez Isten akarata, fájdalunkban megvigasztalódtunk. Azonnal elrendeltem, hogy a boldogult lelkéért miséket mondjanak, s megparancsoltam a szerzet papjainak, hogy érette különösen imádkozzanak. János úr leveléből olvastam, hogy Péter úr meghalt, de hogy mikép, hol és mily betegségben s ki volt mellette végperceiben, nem tudom; a te leveledből azonban értesültem, hogy te Nagy Szebenben mellette örködtél, a mi fölött örültem. Továbbá írod, hogy végrendelkezett s házáat számunkra kápolnának hagyta, hogy papjaink ott mindennap egy misét végezzenek lelke üdvéért. Ime ez jó szándék, de a mint észlelem, nagyon nehéz kivinni; miért is magad érdektelenül viseld, míg ők végleg nem határoznak. Az úr Jézus erősítsen meg téged lelki hivatásodban az ő dicsőségére. Amen. Tekintetes nemes Márton urnak s mindazon barátunknak, kik felőlünk tudakozódnak, add szeretetteljes üdvözetünket. Ezek után légy üdvöz az urban.

Velence, 1849. márczius 18.

Mechtár apát.

A mult század közepéig a mechtáristák inkább missiói tisztet teljesítettek s azért állandó lakhelylyel sem birtak, felkeresték mindazon községeket, hol csak küldetésüknek eleget tehettek; azonban 1753-ban Kopacz Péter erzsébetvárosi tanácsnok telkesházát végrendeletileg a velencei mechtáristáknak hagyományozván, annak

Mechitarista templom.

egy részét kápolnává, a többi szobákat saját lakhelyökké alakították; s báró Bajtay Zsigmond erdélyi püspök engedélye folytán Lázár atya házfönöksége alatt hivatalosan is birtokukba vevén, ott rendes örmény tannyelvű iskolát nyitottak, melynek főfelügyelője a mindenkori örmény plebános volt. Ezen időtől fogva az erdélyi püspök joghatósága alá tartoztak. Ő szabta meg az egyházi ténykedések határait, ő intézte el fegyelmi ügyeiket, megszüntette az egyház szellemével össze nem férő szokásaikat; mint a vizszenelés alkalmával a kereszt kiemelés végett gyakorolt nyilvános árverést, az éjfélkor tartott nagycsütörtöki szertartást, megparancsolta, hogy csak a szerzetesi ruhában gyóntathassanak, hogy a nők a szerzetesek ruházatát soha se viseljék, a férfiak közül csak a kiváló jótevők használják, valamint azt is megrendelte, hogy a hitelemzést mindig megtartsák és a misealapítványok állandóan Erzsébetvároson maradjanak. Okmányaink következő szerzetes neveket örökítették meg, kik Erzsébetvároson működtek: 1763-ban Simon, 1767-ben Issekutz Márk és Izsák, 1770-ben Fark Márton házfönök s Kapatán Vazul; 1799-ben Ákontz-Kövér István, a mechtáristák egyik legjelesebb főapátja; Sándor, Emanuel s Nerszes atyák; s az újabb korban Csiki Lukács Miklós, ki huzamos ideig Erzsébetvároson mint rendes tanító legbuzgóbb szakértelemmel működvén, közszerepben állott; most ismét köztünk él.

Csinos zárdájok és templomukat a fáradhatlan Ákontz-Kövér István 1705-ben egészen kiépítteté a gyűjtött adakozásból; erről tanuskodik a templom homlokzatán olvasható örmény és latin szövegű felírata, mely magyarul így szól: „A sz. Háromság és Sz. Szűz tiszteletére építették az Antoniánus atyák.“ És kevéssel alább: „Péter és Pál és a szent szűz tiszteletére építette ezen egyházat az Antoniánus vallásosság és kegyelet.“ E célra Erzsébetváros közönsége a zárda homlokzata helyét az egyesületnek adományozá, hogy birhassa mindaddig, míg Erzsébetvároson e szerzet áll, de másnak az ő beleegyezésén kívül azt soha el ne adhassa (1783. július 7-én hozott közgyűlési végzés).

A templom 3 szép oltárral ékeskedik. A főoltár sz. Péter és Pál, a másik sz. Anna, a harmadik Remete sz. Antal tiszteletére van felszentelve. E templom becsét emeli sz. Tekla művészi képe s Kabdebo Bertalan János mechtáristának, később segédlelkésznek a római katakombákból szerzett adománya: sz. Félix ereklyéje, mely teljes emberi csontváz oltárra helyezett üvegkoporsóban őriztetik, csinos tornyában 3 éles szavu harang hirdeti Isten dicséretét.

Erzsébetváros közönsége a mechtárista zárdát az örmény nyelv tanítása körül szerzett érdemei méltánylásául 1810. október 13-án hozott határozatánál fogva évenként 100 frt. fizetésben részesíti, mi által „elismerte a mechtárista egyesületnek hasznos működését a mi nemzetünk felvilágosításáért, melyet megvall nemcsak az örmény nemzet katolikus és szakadár tagja, hanem más bölcs és tudós nemzet is, mint az olasz, sőt az olasznál is inkább a francia, szóval mindaz, ki csak tapasztalhatta e szerzet céljának erejét. Nagyon köszönjük — írja tovább a hirneves Ákontz érsek 1810. november 19-ről kelt, kedves öcscséhez, Kabdebo János espereshez intézett levelében — köszönjük úgy a Kommunitásnak, mint tisztelendő uraságodnak szivességét, hogy arra törekszik, miszerint e társulat céljának megfelelhessen; mi sem fogjuk elfeledni úgy az oltár előtt, mint imáinkban uraságod jótéteményét.“ Ne is feledkezzék el a kölcsönös szeretet egymás iránt, s ne veszsen ki Erzsébetváros örmény lakóinak szívéből soha azon tudat, hogy a mechtárista rend volt e hazában hittérítője, első tanítója s előhaladásának alapvetője. Ez legyen e tiszteletreméltó rend fáradalmainak legszebb viszonzása.

A nagy szőlőhegy nyugati csúcsán álló kis kápolna 1817-ben épült és Dániel Eugen áldozatkészségét hirdeti, ezen a sz. kereszt tiszteletére megáldott kápolna fenntartására ezelőtt 3 évvel a jelenlegi nyitra megyei főispán Dániel László ur ő méltósága ősei iránti kegyeletből 300 frt. örökös alapítványt tett. 1818-ban a kápolna tornya számára Rudnay Sándor erdélyi püspök két kis harangot szentelt, de ezek rég óta hiányzanak.

Az erzsébetvárosi anyaegyház különleges szertartásai:

1) Karácson vigiliáján a zsolozsmák elmondása után sz. mise mondatik délután 6 óra tájban.

2) Nagy Csütörtökön délelőtt 12 egyén lábmosásban és megvendéglésben részesül.

3) Nagy Csütörtökön délután sötét vecsernye tartatik, mely alkalommal a gyertyák mind eloltatnak és az elfátyolozott feszület a templomban körülhordoztatik.

4) Virágvasárnaptól kezdve minden nagy ünnepeken Pünköstig a négy világtáj megáldása van szokásban.

5) Nagy Pénteken csak a zsolozsmák elmondásából a szentség kitétele és a temetésből áll az egész szertartás.

6) Minden pénteken szentséges mise tartatik ezen előénekeléssel: „döghaláltól, éhségtől, háborutól és tűzveszedelemtől ments meg Uram minket.“

7) A szent mise megkezdése előtt az áldozár föl-hívja a jelenlevőket 3 Miatyánk és 3 Üdvözet elmondására és megnevezi a személyt, a kinek lelke üdveért a sz. mise bemutatatik. Megjegyzendő, hogy Vasár- és ünnepnapokon mindig a városi közönség jóléteért tartatik a sz. mise.

A tömörülés mindenben az erő jele szokott lenni és nagy czélok kivitelére az erény és vallásosság terjedésére a leghatalmasabb emeltyük a társulatok. Ily társulati működésnek köszönhető a főtemplom létesülése, mert az akkori időben szépen virágzó 9 társulat adományozta a legfőbb összeget. E társulatok a mult században a következők: 1) Sz. Háromság. 2) Világosító-sz.-Gergely. 3) Sz. Anna és Joachim. 4) Sz. Mihály főangyal. 5) Mária menybemenetele. 6) Krisztus szenvedése. 7) Sz. István vértanu. 8) Sz. Rózsafüzér. 9) Sz. József társulata.

Az első hat társulatot Roska István helynök és stanislai prépost, mint az erdélyi örmények apostoli kiküldöttje 1729. évben és a sz. Rózsafüzér társulatát 1733-ban sz. István vértanu társulatát 1738-ban báró Sorger Gergely erdélyi püspök megerősítette, szintén

a mult század végén 1779-ben nyert jóváhagyást a sz. József társulata gr. Kolonits László leirata alapján.

Volt ezeken kívül egy kisebb, inkább szomszédsági egyesület a szőlő-utczában, melynek tagjai magukat a nepomuki sz. János társulata tagjainak nevezték. Ennek célja volt a halottak tisztességes eltemetése körül a szükséges teendőket teljesíteni; de ez nem sokáig élt a saját kizárólagos természete miatt. A nepomuki sz. János társulata 1820-ban új életre kelt és védnökévé Dániel Gergely főbíró, Ávedik Józsefet nagy vátáf-, főnök Markovits Simont kis vátáfnak és Kopatz Manót jegyzőnek választja; átalakítja a régi szabályzatot, melyszerint évenként 12 szt. mise végzendő az élőkért és holtakért egyenlő arányszámban, a szegény tanuló ifjakat segélyezte az évenként összegyűjtött tőkéből, és a halottvivők is e társulat pénztárából nyerték évi díjazásukat. Később nagy csapás érte e társulatot; a forradalmi időszakban több adóssági szerződvénye elveszett és a kiadott kölcsönök sem voltak kellőleg biztosítva, úgy hogy 1866-ban, midőn más alapszabályt szerkesztettek, a társulatnak 464 frtja maradt. Ezen társulat tagjai jelenleg 12 sz. misében részesülnek.

Az erzsébetvárosi nőknek egyetlen vallási társulatát az újabb kor teremté s ez az *Oltáregylet*. 1860-ban alakult az Oltáriszentség imadására és a templomok gyámolítására. Ezen együletet Haynald Lajos püspök megerősítette s elnökévé a fáradhatlan buzgó urhölgyet: Lengyel Lukácsnét nevezte ki. 1879. évben újabb változáson ment át e társulat, a mennyiben csakis az idevaló templomok felsegélését tűzte ki jövőre céljául. Jelenleg az oltáregylet elnökei: Özv. Tamássi Alajosné és Vukovits Péterné. Igazgató alelnöke: Dr. Issekutz Viktorné, pénztárosa Vikol Antalné és jegyzője Tiller Betti. E társulat buzgalmát eléggé hirdeti azon szép credmény, melyet időnként felmutatott. Nem létezik az isteni tiszteleti cselekményhez szükséges öltözet, melyet az oltáregylet, vagy sajátkezüleg, vagy saját költségén nem szerzett volna; csak pár év óta ez érdemteljes társulat működését dicsőítik: a fekete selyem miseruha, a fehér selyem vecsernye-

palást, oltárszönyegeg, a szentelt viz kádjai, mennyezet, zászlók stb. Hadd beszéljék el jótetteiket e néma sorok az utódok lelkesítésére!

Püspöki látogatások. Hogy az imént felsorolt vallási társulatok kijelölt céljuknak megfeleljenek, ugy szintén az egyházközség kormányzata, a hívő népnek lelki élete, az egyházi jogok és ügyeknek a helyszínen megvizsgálása is méltán követelik a főpásztori látogatásokat.

A gyenge csemetének, a megtért örmény népnek hitbeli megerősítése végett, mint első apostoli látogató 1729-ik évben előfordul Roska István stanislaui püspöki helynök és nagy prépost, ki a tévhit maradványainak kiirtása végett több rendbeli bölcshatározatot hozott, a városi tanács és lelkészi kart együttes békés működésre lelkesíté, a szegényház és lelkészi lak építését javasolta, az egyház ékszerait összeíratta és a kántort a hitoktatásra kötelezte; hasonlóképpen 1740- és 1747-ben hivatalos látogatást tett ezen egyház községben az akkori általános helynök Kastal János, de ez utóbbi látogatása idejéről semmi okirattal nem birunk. 1755-ben báró Sztoyka Zsigmond erdélyi püspök látogatása alkalmával az egyházi viszonyok rendezést nyertek. Hasonló üdvöshatározatok keltek báró Bajtay József püspök hivatalos látogatása idejéből 1766-ban különösen az isteni tisztelet rendje-, ideje- és egyöntetőségéről, a stola illetékről és a mechtáristák működési köréről. A ház történése följegyezte gróf Kollonits László püspöknek 1776-iki látogatását, e látogatásról sem birunk okmányokkal. 1781-ben gróf Batthyani Ignác megjelenése alkalmával fölszentelte a főtemplomot a legnagyobb fénynyel tartott szertartások között; ugyanekkor szentelte meg az új temetőhelyet, mely a város éjszakkeleti határán húzódik.

Azelőtt az örmények temetkezési helye a jelenlegi ó-templom környéke volt, a melyről tanuskodnak a maig is meglevő Izsák és Dombi segédlelkész sírkövei. Ugyanezen alkalommal a fáradhatlan püspök a jelenlegi áruháztól fölállított emelvényen felszállva, megszentelte a négy harangot és pedig Szent István, Szent Gergely,

Paduai Szent Antal és a legkisebbet az őrző angyalok tiszteletére. Rendezte a tanítók fizetését, a szegény ügyet, az ünnepek megtartását s a naphoz kötött sz. misék lajstromának a sekrestyében leendő kifüggesztését elrendelte. 1807-ben ezen egyházközséget Csikmindszenti Mártonfi József püspök meglátogatván, észlelé, hogy az istenitisztelek tartásában az egyöntetűség szükséges, következőleg a latin szertartású útmutató könyvhöz hasonló szabályok szerkesztendőek s azok a sekrestyékben kifüggesztendőek; ugyan az ő látogatási okmánya erősíti meg a városi közönségnél levő 6000 forint után esedékes fixumot, mely kezdetben 300 Rforint, ma évenként 157 frt. 50 krban van folyosítva, hasonlóképpen Mártonffi püspök rendelte el, hogy az egyházközségi gyűlés nemcsak a városi lelkészek, hanem a tanács tagjai és a közönség köréből az al- és főszónok, valamint a jegyző részvétele mellett tartassék. 1818-ban Rudnay Sándor püspök látogatta meg Erzsébetváros egyházközségét, a ki minden erejét arra fordította, hogy a lelkészi hivatal és a városi tanács közt elhatalmasodott küzdelmeket végleg megszüntesse, s ugyanő szentelte fel sz. Erzsébet dicsőítésére a nagy harangot. Egész írott könyv számba megy az a látogatási okmány, mely 1832-ben Kovács Miklós erdélyi püspök idejéből maradt reánk, melyből megtudhatjuk, hogy itt a süket-némáknak is iskolájuk volt, kiket Bacsila János a francia háború alkalmával elfogott s ide menekült katona oly eredménnyel tanított, hogy a magas kormány-szék elé terjesztette megjutalmazás végett. Érdekes, hogy a látogató püspökök rendszeren nagy gyűlést tartottak, mely nem ritkán, mint Kovács püspök látogatása alkalmával történt, — a sötét éjjelig tartott. Az ötvenes években Haynald püspök 1866 és 1876-ban Fogarasi Mihály, és 1885-ben Lönhart Ferencz erdélyi püspökök szerencsétlítették látogatásukkal ezen hitközséget.

Az örmény katolikus egyház szervezete. Az alkotmányos eljárásnak régibb emlékével aligha találkozunk egyházi téren mint Erzsébetváros örmény katolikus hitközségénél. Csaknem két század óta minden fontosabb egyházi, alapítványi, szervezkedési, erkölcs javítási, iskolai, vagyon-

kezelési és felügyeleti ügyeket közös tanácskozmányban a lelkészi kar a világihatósággal együtt megállapította. Kezdetben az ugynevezett egyházközségi nagy gyűlésen határoztak, mint ez az ó-templom építése alkalmával történt, de később a hivatalos elem a vallás ügyeibe is beavatkozott, ezért Mártonfi püspök határozottan elrendelte, hogy az egyházközségi gyűlésen a végleges intézkedésre a városi tanács, valamint a közönség köréből a fő- és alszónok és jegyző személyei illetékesek. Ily egyházközségi gyűlések teremték meg a közérdekű határozatokat, mint a főtemplom építését, a fi- és leányiskola szervezeti szabályait, a gymnasium alaptőkéjére eszközölt gyűjtést, valamint a különböző jótévedők intézményeinek biztosítását. Jelenleg az 1877. évi 50 számú püspöki körrendelet az egyházközség szervezetét az egyházi tagok sorából választandó 12 egyház tanácsosra ruházta, kik ugyanazon hatáskörben intézkednek, mint a régi városi tanács és közönségből alkotott „megyegyűlés.”

Egyháztárgyon. Bizonyos, hogy a fáradhatlan munkáságból élő örmények oly vagyonnal rendelkeztek, hogy velök született eszményüknek, a vallásosságnak szívesen megadhatták a kellő áldozatot. Erről tanuskodnak e század elején fönmaradt egyházi számadások, melyben 16,000 Rforint, mint alap vagyon szerepel, azonban betört az 1810-iki pénzválság, melyet követett nemsokára 1817-ben az inség és 1848-ban a forradalmi idő, melyekben nemcsak a pénzérték csökkent, hanem a tőke biztosítékok is elvesztek, úgy hogy aránylag csekély összeg maradt azon nagyteherrel szemben, mely ez egyházközségre nehezül. Hét egyházi épület fentartása, az egyházi segédszemélyzet fizetése, mindössze 7512 frt. templomi alaptőke kamatja által fedezendő. Az 1895-iki zárszámadás szerint a szegények alapja 1811 frt, a Gorove Jakab-féle alap 6000 frt, a Nepomuki társulat 740 frtból áll. Ezek és a szent mise alap képezik jelenben az összes egyházi vagyont.

Irodalom. Erzsébetvárosban az örmény katolikus lelkészek közül irodalmi munkássággal többen foglalkoztak.

Karácsonyi János esperes plebánostól birjuk „a háztörténetét“ egész saját koráig; ezen leírás volt az én hiteles útmutatóm.

Pápay Mártonnak a templom fölszentelése alkalmából a város költségén kiadott beszéde, szív és lelket nemesítő elbeszélés.

Kábdebó János esperes 7 kötetben hagyta hátra sajátkezüleg irt örmény és néhány magyar predikációját; *Ego* című könyve saját élet eseményét tartalmazza 1809—1821-ig.

Ávedik Lukács írta az örmény szent mise szertartásait, az örmények történelmét, szentföldi emlékfüzér czímen utirajzokat, a velencei szent Lázár sziget ismertetését, adó- és jövedék-isme lapot és különböző lapokban tanügyi czikkeket.

Govrik Gergely segédlelkésztől megjelent örménynyelven Erzsébetváros ismertetése, keletkezésétől fogva egész 1780-ig, melyben az örmények itt használt nyelvezete az ugynevezet fehér protokollum jegyzőkönyvéből van átvéve és megörökítve.

Egyházi könyvtár és levéltár. E városon a legnagyobb könyvtár, a főtemplomnak 2200 művet magában foglaló könyvtára.

E könyvtár a főtemplom déli oldalán fekvő alsó oratoriumban van elhelyezve és pedig üvegszekrényben. Első alapját Pátrubány Antal főesperes, a tudós férfiú vetette meg. Van itt hiterkölcstani, jogi, nyelvtudományi, orvosi, sebészeti, földrajztörténelmi és természettudományi mű, az egyház atyák commentárja, szóval nem egy értékes könyv vonja magára a kutató figyelmét. Levéltára a jelen időben lett rendezve. Ez egyház régebben házassági forumot is képezett, de ezen határozatok közül alig maradt valami fönn. Jelesebb okmányait az örmények honfiúsítására vonatkozó okmányok, vallási egyesületek, királyi és kormányzéki okiratok-másolatai: Kastal, báró Sorger, Bajtay, Mártonffi, Rüdny és Kovács Miklós püspökök látogatási okmányai és az egyházközségi gyűlések jegyzőkönyvei képezik.

Erzsébetváros mint egyházkerületi központ. Az erdélyi örmények Szamosujvár kivételével az erzsébetvárosi kerületi esperes felügyelete alatt állottak már 1740-től fogva. Innen nyerték lelkészeiket is. Patrubány Antal Erzsébetváros segédlelkésze, volt Gyer.-Sz.-Miklós plebánosa, a kit szintén idevaló segédlelkész Pápai Márton, majd Pópoi József váltott fel. Csík-Szépviz a múlt században Csiki Marcell és a mechtárista szerzet kiküldöttjeit, e század közepén pedig Petrovits Antalt innen nyerte lelkészének.

Az egyházkerület beosztása első emlékét 1740. évből találjuk keltezve, midőn az erdélyi püspök Dániel Mihály erzsébetvárosi plebánost főesperessé kinevezi s ugyanakkor az erdélyi örmények esperesi kerületét Erzsébetváros székhelylyel megalkotá. E kerületbe osztatott Erzsébetváros, Gyergyó-Sz.-Miklós, Kézdi-Vásárhely, Kanta, Csík-Szép-Viz és Görgény-Sz.-Imre. De ezen kikerekítés 1786. évig állott fenn; ekkor gróf Battyáni Ignác püspök a távolabb fekvő örmény egyházközségeket a közelebb fekvő lat. szert. esperesi körökhöz csatolta; ezen új beosztás folytán keletkezett a jelenleg fennálló erzsébetvárosi esperesi kerület, melyhez most tartozik: Erzsébetváros lat. szert. egyházközség, Segesvár, Medgyes, Kis-Kapus, Bolya és Sárpatak.

Az erdélyi örmények fölött gyakorolt esperesi joghatóság első bizonyítéka azon látogatás, melyet 1768. évben Karácsony Ker. János erzsébetvárosi esperes, a kerület jegyzőjével Pápay Mártonnal Gyergyó-Sz.-Miklós, Csík-Szépviz és Kantában tett. E látogatás jegyzőkönyvéből fölemlítjük, hogy Gyergyó-Sz.-Miklóson a sz. háromság, boldogságos szűz menybemenetele, sz. István vértanú és Krisztus szenvedése tiszteletére alakult társulatok kegyadományai hozták létre 1830-ban a kiválóan díszes anyateplomot 4 oltárral fölékesítve. A társulatok főnökei voltak: Jakabfi János, Jánosi Antal, Kabdebov Emanuel, Lukács Tódor és Gergely, Tódor Lukács, Fark János és Fark Gergely, Bocsáncki Tódor, Dávid Gergely, Lukács János, András Márton, Mártonfi Bogdán, Jakabfi Tamás és Verzár Kristóf.

Ugyanezen látogatási jegyzőkönyv tanúsítja, hogy a csík-szépvízi anyaegyház is a sz. háromság és Krisztus szenvedése tiszteletére alakult egyetek bőkezősége létesíté 1762-ben. Ezen egyházközséget Dániel erzsébetvárosi plébános püspöki meghagyás következtében még 1746-ban meglátogatta, feleit a kath. hitben megerősítette, új lelkeszt adott, a régi nős papokat, mint diakonusokat alkalmazta, szervezte a vallási társulatokat, kiknek főnökei Keresztes Márton, Gergelyfi Lukács, István Jakab, Száva Antal, István József, Szabó Ignác és Jakobi István, a ki mint egyházigazgató is szerepel.

1774-ben a kantai örmények lélekszáma 19-re apadt.

Ily viszonyok és a czélszerűség követelményei alkották azt a területi alapot, melynélfogva az erdélyi örmények nem nemzetiségi, hanem a hazai észszerű igényeknek megfelelőleg lettek beosztva; s ma az erzsébetvárosi esperesi kerület, mely egy századot átélt, ugyanazon kerületben ifjúi lelkesültséggel törekszik magasztos hivatását betölteni. Az erzsébetvárosi kerület jelenlegi főesperese Ávedik Lukács, az egyházkerület esperesei sorában a 8-ik. Az erzsébetvárosi örm. kath. egyház főgondnoka Dr. Issekutz Viktor orsz. képviselő, ügyvéd, gondnoka Szentpéteri Antal, ki 15 év óta buzgósággal és odaadással működik.

Erzsébetváros, mint az erdélyi örmények közigazgatási központja.

XIII.

Moldva és Oláhország adta az erdélyi örmények kontingensét, kik följegyzéseink szerint Ebesfalván 1685. évben állandó lakóhelyet alapítottak.

Már II. Apaffi fejedelem idejében Ebesfalva, mint az erdélyi örmények közigazgatási székhelye szerepel. Ugyanis II. Apaffi azon kiváltság levelében, melyet 1696. évben fogarasi kastélyából kibocsátott, bíróválasztásra engedélyt ad és a 20 pontba foglalt rendelet egyszersmind az örmények bírájának jogkörét is meghatározza.

„Tudtára adjuk mindenkinek, a kiket illet, hogy Ebesfalva falunkban megtelepedett örmény kereskedők maguknak és maradékaiknak bizonyos szabadságot és igazságot kértek tőlünk, miért is kivánságukra megadjuk, hogy maguk között bírót szabadon választhassanak, kinek hatalma legyen minden köztük előforduló törvényes ügyet elintézni és ha külső ember vagy jobbágy perel velök, elsőbben az örmények bírája ítéljen. (2)

A ki javaival együtt elköltözik, a házbért és adóságát a Compánia bírája előtt előbb megfizetni tartozik. (6)

Ha az örmény vagy cselédje gondatlansága miatt tűz támadna, tartozzék a Compania bírája a bűnöst kikutatni és a kárt megtéríteni. (8)

Idegen örmény a bíró tudta nélkül oda nem telepedhetik, és ha adósok lennének, nehogy az egész Compániának baja legyen, a Compania bírája tétessen satisfactiot a Compania háborgatása nélkül. (13)

A házbér és boltbér felett szabadon alkudhatnak és a Compania bírája ne akadályoztassa. (15)

Ha valamely háborúság-szerző vagy erkölcstelen és bírájuk szavára nem hallgató ember találkozik közöttük,

ki mind nekünk, mind nekik kárakra volna, azt tisztjeinkkel egyetértve a Compánia bírása kiutasíthatja.“

Ezen rendelet végrehajtása végett a felajánlott bírakat kinevezte és pedig Ebesfalvára compánia bírójának Gergely Miklóst, másodbiróvá Zakariás Andrást, Gyergyó-Szt-Miklósra másodbirónak Czifra Lukácsot és a különböző részekben élő örmények másodbirójává Szépviz székhelylyel Várteresz Lukácsot, mint kipróbált hűségű férfiakat alkalmazta. Ezek, valamint a jelzett községek is közigazgatás és igazságszolgáltatás tekintetében Szamosujvár kivételével, az ebesfalvi főbíró joghatósága alá tartozván, Ebesfalva volt az intéző központ.

Okmányaink tanúsítása szerint az erdélyi örmények ily politikai beosztása 1793. évig fennállott. Ugyanis :

Gr. Haller János ő császári és királyi Felségének valóságos belső titkos tanácsosa, Erdély főkormányzója ezt rendeli : Patentalis levelemet praesentáló Szent-Erzsébetvárosi, ugy Gyergyó-Szt-Miklósi, Csík-Szépvizi, Kantai és Görgényi örmények főbírája Lázár János eő kegyelme megyen hivatásából kifolyólag visitatiójára az említett alatta való örménységnek, elláttam azért oly végből, hogy minden helységbe bebocsáttatván, a hol valaki az ő alattvalói közül joghatósága ellen feltámadna, vagy egyéb okra nézve, a helységek tisztjei assistatioja kívánatnék, az ő megkeresésére meg ne tagadják. Ezen levelem elolvasás után a felmutatónak visszaadandó. Nagyszeben, 1741. évben, május 6. napján.

Gr. Haller s. k.

(P. H.)

Okirataink gyöngyét képezi azon összeírás, melyet a fenséges erdélyi kormányshék és kamarai igazgatóság rendeletéből eszközölt a három esküdt biztos u. m. Bors György csík-gyimesi harminczados, László János Gyergyóshék ülnöke és Balló József Gyergyóshék jegyzője. Ezek a helyszinén Gyergyó-Szt-Miklóson, Csík-szépvizen és Kantában megjelentek és beható vizsgálat után egyen-

ként lajstromba vették az ebesfalvi compániához tartozó örményeket vagyoni állapotuk és adóképességük szerint 1735. évi szept. 10-én.

A részletes kimutatás az örmények nevét, életkorát, születése helyét, családi állapotát, Erdélybe letelepedését, vagyoni állományát (ökör, tehén, ló, birka, kecske) kereskedés vagy más iparág gyakorlását, vagyoni állománya becsértékét és évi adómenyiségét foglalja magában.

Gyergyó-Szent-Miklós örmény lakószai az összeírás szerint:

Lukács Miklós, vagyona 304 szarvasmarha, 11 ló, szarvasmarhákat és kikészített bőröket árul, évi adója 57 frt. 20 kr., mesterségére nézve timár.

Gergely Tódor timár és fia, Gergely mészáros; kidolgozott bőrökkel és ökrökkel kereskednek, vagyonuk 300 ökör, 8 tehén, 8 ló, 320 birka, évi adójuk 25 frt. 50 kr. — Keresztes János- és Lukácsnak adója 20 frt.

Gergely Lukács 150 szarvasmarha, 6 ló és 150 juh vagyonnal bir, hasonlóképen Gergely Márton és Gergely János; mind három egyenként 18 frt. 20 kr. évi adót fizetnek.

Abrahám István, ifj. Abrahám Márton, Abrahám Tódor, id. Abrahám Márton és fia: Bogdán, János, Oláhországból kidolgozott és festetett kecskebőrökkel kereskednek, timárok, a legmagasabb évi adójuk 13 frt. 20 krig terjed.

Karácson Lukács 52 év óta lakik Szt.-Miklóson, lovakkal, vasneműekkel és bőrökkel kereskedik.

Márton Izsák, Moldova- és Oláhországból vásárolt ökrökkel és lovakkal egész Pestig kereskedést űz; évi adója 12 frt. 30 kr.

Mindezek 50 év óta laknak Gyergyó-Szent-Miklóson és Moldovából nősültek.

Papp János kereskedőnek vagyoni állaga 4 tehén, 4 ló és 1000 Rf. vegyesáru; Jakab Keresztély és fivére Gergely 1916 frt. 40 kr. vegyesáru, 1 tehén- és 7 lóval birnak, mindkettőnek évi adója 15 Rf. Gergely Izsák timár és mészáros, Cziffra András, Bogdán Márton, Jakab János, Jakab Bogdán, Tamás Jakab, Tamás Keresz-

tély, Tamás László, Abrahám Sándor, Vértán Márton, Kosotány Izsák, Ötves János timárok és kereskedők, Agopsa Bogdán czipész, Szöcs András szöcs, Kicsid Lázár szöcs, Márton András szekeres, Jakab András kereskedő, Jolobe Bogdán, Miklós János és Keresztes Sándor csizmadiák, Bogdán Izsák, Bogdán Márton kereskedők, Lukács Gergely és Zakariás csizmadiák, id. Keresztes Gergely, Keresztes Dávid, ifj. Keresztes Gergely, Keresztes Miklós, ifj. Márton András timárok, kik kidolgozott kecskebőrökkel egész Debreczenig kereskedést üznek, ezek 10 frtot meg nem haladó évi adót fizetnek.

4 frton alul adót fizetnek: Szöcs Izsák és fia, Bogdán kereskedők, Tarisnyás Lukács és fivére takácsok, Keresztes Márton, Jakab Keresztély, Zakariás Márton timárok, Lázár Bogdán és Lázár Kristóf kereskedők, Izsák Lázár a plebános szolgája, Zachariás Miklós csizmadia, Zachariás Márton és János Kristóf kereskedők, Jalábir János, Enchet Izsák, Kábdebov Bogdán, Albert László, Kábdebov Jakab, Kábdebov Kristóf, Kicsin Gergely, Kicsin Lukács, Jakab Izsák, Keresztes Kristóf, Retezsár Izsák, Keresztes Simon, Polgár Miklós timárok. Keresztes Jakab 60 év óta lakik Gyergyó-Szent-Miklóson, Halász Jakab, Bogdán Márton, mind a három koldulástól él; Jolobe kereskedőt Békés megyében a rablók mindenéből kifosztották; ezek adót fizetni képtelenek.

Csik-Szépvíz örmény lakói: Gergely Keresztély hal, birka- és szarvasmarhákkal kereskedő mézáró, évi adója 12 frt. 33 kr., Szöcs Abrahám 43 év óta, Császár Miklós 31 év óta laknak Szépvízen és Moldovából lovak- és szarvasmarhákkal kereskednek, évi adójuk 12 frt. 30 kr.

6 frton aluli adót fizetnek: Császár Zakariás, Keresztes Márton, Porumb András, Porumb Keresztély, Márton Dávid, Csohány Miklós, Rob Száva, Száva Antal, Máté Tódor, Máté Bogdán kereskedők, Szegény János, Vártig Márton, Porumb Gergely, Márton Tódor csizmadia, Vászlány Márk, Vászlány Márton, Zakhariás Márton és Keresztély teljesen elszegényedtek, azért adót fizetni nem képesek.

Vagyoni állaga és adó mennyisége ismeretlen Szépvíz és vidékén lakó következő örményeknek:

Stecho Auxentius, Dávid bíró, Manug János, Vaszlóvszki Gergely, Zádig Mihály, Ötves Auxentius, Joseffi Gergely, Lázár János Péter, Stechno József, Izsák Domokos, Izsák János, Izsák Kristóf, Márdirosz Kristóf, Császár Vártán, Tánel Gergely, Gergely Emánuel, Czárán Keresztély, Dombi Lukács, Persián Lukács, Bor Tódor, Zádig Sergius, Mártonfi Jakab, Lázár Mihály, Szabó Ignác és Beniáth Keresztély, kik általában bőr-íparral foglalkoznak.

Kantában, az erdélyi Fehérmegyében laknak a következő örménycsaládok: Császár Ádám, kinek 4 lova és 2000 frt. vagyona van, saját házzal bir, de a telekért évi bért fizet, adója 26 frt. 40 kr. Keresztes Lázár 24 év óta lakik Kantában, évi adója 18 frt. 20 kr., János Márton, ifj. Császár Ádám, Porumb Bogdán 10 frt. aluli adót fizetnek, Karácsony Lázár szegény.

A kiküldött biztosok megjegyzik, hogy Császár Ádám kivételével senki sem bir házzal vagy más birtokkal. A barmokat, bőröket Moldova- és Oláhországból veszik, a fehér bőröket kidolgozzák, megfestik, szóval, viasz, vas, kasza, méz és mindent összevásárolnak és csekély haszonnal elárúsítanak. A jövedelem azonban bizonytalan, mert ezen évben is a folytonos esőzés miatt néhány kereskedő a kidolgozott bőrökben mázsa számra károsodást szenvedett, mások a marhavész és a rablók támadásai miatt nagy nyomorba jutottak. Többnyire sok adóssággal vannak megterhelve, a miért nehéz kamatot fizetnek és a mi marad, a barmok vételére s életük fenntartására szükséges. Minthogy mezőgazdaságot nem üznek, nemcsak lakbért, hanem minden szarvasmarha után legelési díjban 6 krt, a többiért szintén a kialakult szerződés szerint bizonyos összeget kell fizetniök.

De a Compánia főbirájának tekintélyes joghatóságát legvilágosabban hirdeti a csík-szépvíziek azon jelentése, melyben kebli ügyeik jóváhagyását az erzsébetvárosi Compánia főbirájától kérik. Ekkor az erzsébetvárosi főbíró 1793-ból kelt iratával értesíti Szépvíz örmény közön-

ségét, hogy többé főnökség alá nem tartoznak s ezentúl Csíkszék az illetékes közigazgatási hatóságuk.

Mint egy kiváltságolt vármegye főnöke szerepelt az erzsébetvárosi compánia bírása az Erdélyben szétszórta lakó örmények fölött. De míg a főbíró alá más örmény-községek tartoztak, addig Erzsébetváros örmény közönsége a királyi okmányok rendelkezései szerint Küküllő vármegyének kiegészítő részét képezte, de úgy, hogy a halálítéleti eseteket kivéve azon vármegye tisztjei közigazgatási intézkedéseibe bele nem szólhattak, hanem mindenben a kormányzék felügyelete alatt intézkedtek. Küküllő vármegye nem egyszer kérte fel Erzsébetvárosát, hogy székhelyét odatehesse, de a mult századi viszonyok nem tartották czélszerűnek csaknem két autonom intézménynek ugyan városban együttlételetét és más-különben is az örményeknek ez specialis és kizárólagos városa lévén, idegen elemet nem engedtek oda telepedni még e század elején sem, a mint ezt Torday László előkelő földbirtokos letelepülési vitája igazolja, a ki ellen egész a királyi trónig felebbezéssel éltek.

Küküllő vármegye befolyását Erzsébetváros nem érezte, csak egy eset van, midőn Patrubány Antal plebános bevezetése végett Küküllő-megye főispánja és főbírája kiszállottak, hogy a megzavart rendet helyreállítsák. Erzsébetváros a 60-as években Felső-Fehér-megyébe ékeltetett és 1876-ig odatartozott, ekkor az újabb beosztás Kisküküllő-vármegyét alkotó Erzsébetváros székhelylyel, de fölénye nem sokáig tartott; saját fiai engedték elbukni. Egy újabb törvényczikk Dicsőszentmártonba helyezé át a székhelyet s azóta Kisküküllő vármegyének egyedüli városa és méltó központja másodrangú lett a vármegyében; mindazáltal derék főispánjai sorában különösen csik-sz.-mihályi Sándor János Erzsébetváros vagyoni, közigazgatási és tanügyi előhaladása körül oly érdemeket vívott ki, hogy a kitűnő közigazgatási tehetséget, e jeles főispánt az utókor számára megörökíteni kívántuk.

Csik-szentmihályi SÁNDOR JÁNOS
Kisküküllő vármegye főispánja.

Erzsébetváros önkormányzati szervezete.

XIV.

Eközség lakói az erdélyi Apaffi fejedelmek alatt mindenben, — az Osztrák uralkodó-ház idejében az erdélyi kormányzók polgári főigazgatása és az erdélyi hadparancsnokság katonai védelme alatt állottak. Belügyeit azonban maga intézte. Ebesfalva csaknem fél századig oly közigazgatási szervezettel birt, hogy rendeleteket, szabályokat alkothatt, azoknak érvényre emelését büntető jelleggel elláthatta s azokat végrehajthatta. Kezdetben a közigazgatás kereskedelmi ügyek elintézésére, adók beszedésére szorítkozott. Törvénykönyve Apaffi által kiadott jogvédelmi rendeletekből állott. Apaffi ki-nevezte a compánia biráját és melléje rendelte a másod birót, a ki pénztárosi és adószedői szerep körrel birt, majd 1735-ben szükségessé vált a bor és szeszes italok felügyelőjének alkalmazása és a rend, csend föntartása végett az utczai direktorok fölvétele és a postamester alkalmazása. Mindezeket a főbiró látta el a szükséges utasításokkal, a ki egyedül volt felelős alárendeltjei eljárásáról. Később, a mint a község lendületet kezdett nyerni, az ügyek megsokasodtak: ekkor 12 idős és tekintélyes községi polgárból álló tanácsot alkottak. Ezen tanács készítette, bírálta el az ügyeket és végrehajtás végett a birónak átadta. 1757-ben 40 taggal megszaportották a testületet és azért általánosságban 100-ak tanácsának nevezték el. Ez fölülbírálta a 12-sök tanácsának súlyosabb természetű ítéleteit, nagyobb fontosságú határozatait. A 100-ak gyűlésének elnöke volt a Szutas vagy a mint később neveztetett Orator, az az főszónok. Ő volt a város vagyonának főfelügyelője, tisztii ügyésze, peres

ügyekben képviselője. A tanács határozatait írásba foglalta a községi jegyző vagyis a notárius, ő volt az okiratok kiállítója és elrendezője, mindennemű be- és kiadvány elintézője, a ki a királyi okmány szerint csak kath. hitű lehetett. A városi pénztárt kezelték a tulajdonképeni pénztáros; az uradalom, vám, adó, a bérbe adott vagy eladott földek jövedelmeit beszédtek és elszámolták a számvevők. A kereskedők, iparosok társulatának elnöke volt a Száresztá vagyis a czéhmester, a ki ugyan nem volt városi hivatalnok, de a tanácsulésekben a kereskedelmi és ipar osztályt képviselte, és e két tárgyban nemcsak szólási, hanem szavazati joggal is birt.

Vessünk most egy általános pillantást a birói tisztiségre, a mint annak köre időnként módosult. Apaffi Mihály megengedte az örményeknek, hogy bírót szabadon választhassanak s ő a választottat nemcsak megerősítette, hanem megparancsolta, hogy az örmény alattvalók neki engedelmesskedjenek, hogy az Apaffi által kinevezett Gergely Miklós után kik voltak ezen város bírái 1727-ig, még kikutatnunk nem sikerült. Az örmény hivatalos okmányokban a bíró elnevezés a mult század első negyedében fordul elő s oly bizalmi állás volt, a melyre nem választás, hanem fölkérés útján szemelték ki a polgárok által méltónak tartott egyik tanácsnokot. Így találjuk ezt az 1727-ik évi jegyzőkönyvben: „Felkértük, ugy mond, Zakariás főbíró urat, hogy vállalja el a város birói tisztjét is“, a miből az következik, hogy nemcsak a compániának volt a főbírája, hanem a városnak is ő volt bírája. 1728-ik évben Zakariás János bíró fizetését 6 darab aranyban vagyis 30 forintban megállapítják, de kötelességévé tették, hogy a város számadásait gyakran megvizsgálja, a jövedelmekre felügyeljen, a bevételi és kiadási pénzeket utalványozza, valamint a büntetési összeget is haladéktalanul szedje be. A birói hivatal egy évig tartott; az év elteltével számolnia kellett ugy eljárásáról, mint a pénztár állásáról. Így találjuk ezt följegyezve az 1730. és 1732-iki évkönyvekben. Egy ily birói kimutatás azt tanúsítja, hogy 1739-ben 3414 forint volt a kiadás és ezzel szemben 3605 forint 17

kr. a bevétel, minélfogva a pénztári maradvány 191 frt. 17 krt. tett.

VI. Károly kiváltságlevele következtében a választási rendszer lépett életbe, és a választásban részt vettek az urak, tanácsosok, előkelő polgárok, egyleti főnökök, szóval az egész nép. Az alkotmányos eljárás lassanként a birói jog absolutismusát megszorítja és befolyást enged minden fontosabb ügyben a senatus közakarátának. Minélfogva azon jog-elv kezdett érvényesülni, hogy a mit a senatus határoz, az végrehajtandó és a ki nem engedelmeskedik, megbüntetendő. A birónak nimbuszát, mint a városi tekintélyének képviselőjét ezen határozat nem érintette, mert a mit elnökileg rendelt, annak mindenki engedelmeskedni tartozott. A birói tekintély külső jele abban mutatkozott, hogy két hajdu, egyik ajtónálló (janitor), a másik mint szolgálattelvő állott rendelkezésére, háza előtt volt az őrház s éjjel-nappal a hajduk egyikének ott kellett őrködni és szolgálnia; a kötelesség mulasztó egy forint büntetést és 10 pálcza ütést kapott; a deres, e keserves pad a biró háza előtt állott. 1742-ben a biró fizetése 30 forintról 100 magyar forintra emeltetik, vagyis a mai pénz szerint 40 forintra; ekkor kelt az elsőbbségi versenyből keletkezett azon határozat, mely megállapítja, hogy a tanácsosoknak a tanács ülésben hol van a helye. E szerint a legelőbb beérkező tanácsos az alsó helyet foglalja el, de az utána belépők megérkezési sorrend szerint mennek előre. Arra a tanácsosra, ki ezen szabály ellen vétett, 24 forint büntetést róttak ki. 1748-ban a birói önállóság és önzetlen ítélet eszközölhetése végett a tanácsülés azon határozatot hozta, hogy a biró adósságos ügyében az idősebb tanácsos hozott ítéletet. Szintén az 1748. márczius 14-ikén tartott ülés jegyzőkönyvében olvassuk, hogy ezen túl a biró a városi vőlegényektől nem fogadhat el régi szokás szerint rókabőröket ajándékba, csakis a compania azon tagjaitól, kik Erzsébetvároson kívül laktak. Az uradalom megvétele következtében a vagyoni ügyek gondozása nagyobb munkakört igényelt. Ekkor létesítették a 100-ak gyűlését, választották a vagyoni ügyek felügyelete végett az Oratort és a 24 községi képviselőt. Ezen

képviselők számából valahányszor a magistratus tagjai közül valaki távol volt, a tanácskozás megtarthatása végett a bíró ugyanannyit behívott. A tanácsülés rendszeren kedd napon 9 órakor tartatott és a főtemplom azon harangja szólítá föl erre, melyen maig is olvasható: „Ez hívja össze a tanácsosokat gyűlésre.“ 1760-ban, midőn Zakariás Tamást választották bírónak, 300 forintra emelték a bíró fizetését. A tanácsosok egyenként évi 6 arany jutalom díjat kaptak. 5 év múlva a bíró fizetése 60 forinttal kiegészítették, de ugyanekkor az is kimondatott, hogy valahányszor a bíró saját ügyei végett a városról eltávozik, a távozási idő arányához mért fizetését a helyettes bíró kapja, a ki a helyettesítés ideje alatt minden ügyről teljes felelőséggel tartozik. 1771-ben, midőn Vikol Bogdán bírónak választott, ugyanekkor beállította a városgazdát és megosztotta a két egyén közt a munkakört, ugyszintén a fizetést is. Ekkor lett a bíró- és városgazdának egyenlő fizetése, vagyis 200—200 forintja. Eddig a távollevő tanácsos szavazatát egy másik tanácsos társa által érvényesíthette, de ezentul csakis a gyűlésen tényleg résztvevők birtak szavazati joggal. 1777-ben már főkormányszéki befolyás mutatkozik a bíró és a többi hivatalnokok választási eljárásánál. Január 4-én összegyűlt a bíróválasztó közönség és szavazattöbbséggel 3-mat jelöltek ki, kik közül a kormányszék kiküldöttje által az első helyre jutott, vagyis legtöbb szavazatot nyert egyén bírónak kineveztetett. A hivatalnokok hivatalba léptük előtt esküt tettek. Már 1758-ban a bíró esküje így szól: „Én esküszöm a Szent Háromság egy Istenre, a Boldogsógos Szűz Máriára és minden szentekre, hogy minden erőmből arra fogok törekedni, hogy Erzsébetváros közönségének előhaladását tehetségem szerint előmozdítsam, ugy a mint a közönség s a százak gyűlésének nagy része kívánja. Ha olyast észlelek, a mi a város kárára volna, azt a közgyűlésnek tudtára adom. A város javát mindenben elősegíteni, a bajt megakadályozni fogom, gazdagot vagy szegényt, rokont vagy barátot tekintetbe nem veszek; a község és a százak gyűlésének azon határozatait, melyek titkosok, nyilvánosságra

nem hozom; a tanácsülés és a város irományait, melyek kezeimnél vannak, ugyszintén a kiváltság és királyi adomány-leveleket, melyek a községet illetik, különösen a titkos szekrény irományaira felügyelek, és a magistratus tudta nélkül senkinek ki nem adom. Hasonlóképen a város két pecsétjét csak ott használom fel, a hol a hivatalos ügyek kívánják, szóval úgy fogok viselkedni, hogy a közönségnek kára ne essék; a mennyiben tőlem kitelik, körültekintő leszek, hogy minden a közönség beleegyezésével és igazságosan történjék; Isten engem úgy segítjen.“

Itt közöljük időrendben Erzsébetváros biráinak és polgármestereinek sorozatát:

- 1727—1732 Zakariás János,
 1732—1736 Issekutz Miklós,
 1736—1737 (ismét) Zakariás János,
 1737—1740 Dániel Imre,
 1740—1742 Lázár János,
 1742—1743 Issekutz Emanuel,
 1743—1745 Dániel János,
 1746—1747 Dániel Imre,
 1747—1749 Lukács Tódor,
 1749—1751 Lázár János,
 1751—1753 Ötves János,
 1754—1755 Issekutz Auxent,
 1755—1757 Gáspár Melthon,
 1757—1760 Issekutz Auxent, a ki Vikol Bogdánal együtt Ernye és Hundorf megszerzése végett Mária Terezia királynő előtt, mint küldöttek megjelentek; a követek egyenként 100 frt. havi fizetést, egy rend finom posztóruhát, kalpagot és csizmát kaptak fáradságuk díjazásába.
- 1760—1762 Zakariás Tamás,
 1762—1763 Kosotán Márton,
 1763—1764 Issekutz Auxent,
 1764—1766 Zakariás Tamás,
 1766—1768 Dániel Eugen,
 1768—1770 Issekutz Antal,
 1770—1771 Csiki Tivadar,
 1771—1772 Vikol Bogdán,
 1772—1773 Csiki Emanuel,
 1773—1774 Dániel Eugen,
 1774—1775 Issekutz Auxent,

- 1775—1776 Dániel Lukács,
 1776—1777 Dániel Eugen,
 1777—1779 Csiki Emánuel,
 1779—1780 Dániel Eugen,
 1780—1781 Issekutz Antal,
 1781—1782 Csiki Emánuel,
 1782—1784 Issekutz Antal,
 1784—1789 Csiki Emanuel,
 1789—1790 Török János,
 1790—1792 Issekutz Auxent,
 1792—1793 Lengyel Lukács,
 1793—1794 Csiki Mihály
 1794—1795 Patrubány Vártán,
 1795—1796 Issekutz Antal,
 1796—1798 Csiki Mihály,
 1798—1799 Török János,
 1799—1800 Dániel Cergely,
 1800—1801 Csiki Mihály,
 1801—1802 Török János,
 1802—1803 Csiki Mihály,
 1803—1804 Zakariás Zakariás,
 1804—1805 Csiki Mihály,
 1805—1810 Csiki Lázár,
 1810—1813 Dániel Gergely,
 1813—1814 Dániel Imre,
 1814—1832 Dániel Cergely,
 1832—1839 Lengyel Márton,
 1839—1850 Dániel Eugen,
 1850—1851 Fark János,
 1851—1855 Dr. Wolf József
 1855—1860 Bilez József,
 1860—1861 Nuridsán Bogdán,
 1861—1875 Karácsony János,
 1875—1877 Csiki Lázár,
 1877—1882 Tompos Gergely,
 1882—1885 Joseffi József,
 1885—1893 Lengyel Márton,

1894. Trajánovits János a milleniumi alkotások lelkes és finom műveltségű polgármestere, kinek arczképét a következő lapon bemutatjuk.

Az örmények mint a vallás-erkölcs tisztelői, mihelyt községi határozat folytán a ó-templomot fölépítették, a vallásos élet biztosítása végett több nevezetes határozatot hoztak u. m. a templom látogatásáról, melynélfogva a városi tanács és közönség vásár- és ünnepnapokon

testületileg köteles a templomba menni, s az őt illető helyet senkinek sem szabad elfoglalni, a városi nép büntetés alatt köteles volt a nevezett napokon istenitiszteleten megjelenni. Erre mutat a tanács eljárása, midőn 1761-ben kiűzték a borbélyt fiával együtt, mert nem akart templomba járni, s csak azon feltétel alatt fogadták vissza, hogyha az isteni tiszteleten megjelene, üzentét ünnepeken bezárja és műhelyébe örmény tanulókat fogad be; határozatot

Trajánovits János.

hozott az ünnepek megszenteléséről, melynélfogva vasár- és ünnepnapokon a boltok bezárandók és mindennemű zajos munka szigoruan eltiltatott, ugyszintén estve Ave Mária harangszó után a korcsmákban bort kimérni, oda összegyülekezni.

A városi tanács arra törekedett, hogy az őshazából átjött szokások az új haza szokásaival összhangzásba hozassanak. Ezt mutatja az 1718. január 3-ik napján kelt hatósági rendelete, mely a jegyváltás, házasság-kötés és a stoláris díjazásra vonatkozik. E nevezetes okmány a következő:

1) Jegyváltás alkalmával, a mint eddig szokásban volt, hogy a vőlegény tiszteletére a menyasszony házá-nál nagy vendégséget tartottak jövőre nézve ezt eltiltjuk. A vőlegény elmehet ugyan a menyasszony házá-hoz ebédre, de se a menyasszony, sem a vőlegény részéről oda senkit se hívjanak meg, ugy szintén a zene is legyen kizárva és ajándék se adassék a vőlegény-nek, a mint ezelőtt szokásban volt.

2) A menyasszony atyja ugynevezett sirató es-télyt ne tartasson, mint ezelőtt szokásban volt, mindazon-

által a sirató estélyre szabad lányokat összehívni és a legközelebbi rokonokat, azonban a násznagy senkit se küldjön az estélyre; a vőlegény legfőlebb 4 vagy 6 ifjut meghívhat, kik ott egy-két óráig tánczolhatnak, de a menyasszonynak ajándékot ne adjanak, valamint a menyasszony is a fiataloknak.

3) A nászajándék jövőre eltörültetik. A násznagy a násznagnéval menjenek az esküvőre, de a menyasszony sem a násznagyoknak, sem a lelkészeknek keszkenőt ne adjon ajándékba.

4) Az esküvő napján a menyasszony apja vagy helyettese csak 6 párral jelenhetik meg a vőlegény lakomáján; ugyszintén a násznagy saját nejével, a vőlegény részéről is 6 pár, 7-ik lesz a vőlegény atyja, ide nem számítva a lelkészeket, a birót és az ismerősöket.

5) A menyasszony atyja házánál menyegző napján ne legyenek terített asztalok, mindenki otthon egyék, ugyszintén zene se legyen.

6) Az esküvő másod napján, ha kedve lesz a vőlegénynek, de nem kötelességből, megvendéghelheti társait, zenét is hozathat, azonban mindenki a maga idején haza siessen.

7) Szokásban volt, hogy a menyasszony atyja a vőlegényt menyasszonyával együtt lakásába kísérte s ezen alkalommal oly pompás vendégséget adott, mely felért az esküvő napján tartott vendégséggel. Ezt a fölösleges és ok nélküli költséget a tanács ezennel megszünteti. A menyasszony atyja csakis a vőlegényt menyasszonyával együtt vendéghelje meg, ugyszintén nős fiait és férjhezment leányait is a vendégségre hívhatja, de más senkit még a legközelebbi rokonait sem. Ajándékot sem a vőlegénynek, sem a menyasszonynak ne adjanak.

8) Azt is megtiltjuk, hogy se kalácsot, se bábakalácsot (chadajegh) jövőre nézve ne készítsenek, hanem elégedjenek meg kenyérrel és más eledelkkel.

9) Ezelőtt szokásban volt, hogy nyilvánosan felolvasták a hozományt, e szokást eltöröljük. Készíthetnek

ugyan szerződést, melyet azután a bíró és jegyző aláírásaikkal megerősítenek, és a mit a menyasszony szülői kelengyeképpen adni akarnak, azt mind beírhatják a hozomány okmányba, de mindezt a menyasszony szekrényébe helyezték.

Bizonyára nem lesz érdektelen, ha most a városi tanács idevágó további határozatait kevéssel alább közöljük, hogy itt emlékül egy kelengye jegyzék drága tartalmát megörökíthessük, mely így szól: „Isten akaratjából és Jézus Krisztus a mi megváltó urunk bőséges kegyelméből, 1761 Január 28-án Erdélyországban, az örmények Erzsébetvárosában, a Szent Háromság templomának ajtajában, XIII. Kelemen pápa, a jótevő Mária Terézia apostoli király, Battyáni József megyés püspök, Gróf Kemény László kormányzó, Dániel Mihály apostoli hitküldér és főjegyző, kanonok, az örmény nemzet főesperese és a nevezett város plebánosa, Diakoni Donik egyházi főgondnok és a compánia bírāja, végre Zakariás Tamás városi bíró idejében ez a boldog menyegző tartott. Eljött Simon Bogdán ur szeretett hites társával Margit urnővel és a lelkészek jelenlétében megkérték Murád Auxent ur és szeretett nejének Manuság urnőnek kedves leányát Dsischathunt szeretett fiók Dávid számára törvényes házastársul. Házasságukat tegye az ur Isten boldoggá Amen. Viszont én Auxent és hitestársam adjuk szeretett lányunknak mindenekelőtt az Isten áldását, azután a szülei áldást; végre ennyi aranyot, ezüstöt és drága gyöngyöt u. m. négy arany jegygyűrűt, értéke 60 aranypénz; egy nyaklánczot, értéke 30 arany; két pár fülönfüggőt, az első párnak értéke 6, és a másodiké 3 arany; hat sor drága gyöngyöt, értéke 30 arany; egy drága gyöngy nyaklánczot; egy aranyozott ezüst övet és egy más karmazsin selyemcsattos övet, a kettőnek értéke 6 arany; továbbá négy szoknyát. Az első szoknya zöld szövetből készült, mely aranyszállal ékített. Egy pozsonyi mellényt, a mellényen 16 pár ezüst kapocs van, ezzel a ruhadarabbal jár egy fehér recze-kötény. A második hamúszinű szoknyának ugyanolyan színű mellénye van, melyen 10 pár ezüst kapocs van, ezzel a ruhadarabbal

is jár egy linczi kötény. A harmadik szoknya kék troket, ugyanoly színű mellénnyel és sváb szövet köténnyel. A negyedik szoknya kálámájká-ból, mellénnyel és köténnyel. Két mente; az első, mely zöld moárból készült, rövid és aranszállal van ékítve; 8 pár aranyozott ezüst gombbal, szörméje prémje nyest. . . A másik mente galambszin vékony posztóból, arany poszománttal van ékítve; 8 pár aranyozott ezüst gombbal, ki van béllelve mállal és prémezve. Két felső ruha; az egyik szövetből, arany poszománnyal ékítve és prémezve; a második kék troketből készült, ékítve van arany poszománnyal béllelve és prémezve. Két fejkötő; az egyik szövetből készült és széles aranycsipkével van díszítve, a másik karmazsin dámásztból, mely szintén aranycsipkével van díszítve. — 22 ing, ezek közt van a völegénying is. Két abrosz: egyik szines, selyemmel van himezve és csipkével ékítve; a másik, mely szintén csipkével van ékítve fehér. — Két lepedő: az egyik linczi vászonból, széles fehér csipkével díszítve; a másik örmény vászonból való. — 4 párnahéj: kettő fehér lincziből, csipkével díszítve és kettő lipcsei szövetből (czivilich.) — 5 velencei kendő: egyik a jegykendő (igy neveztetik a jegyváltáskor használt kendő), másik a völegényé, harmadik a nyakkendő. — 3 sing fekete fejrevaló fátyol: egy derekalj lipcsei czivilichből készült borítóval; két párna, egy tálcza, egy láda stb. Isten kegyelme legyen folyton folyvást rajtuk. Amen.

Viszont én hitvestársammal Margittal igérünk a mi szeretett menyasszonyunknak 60 aranyat és egy paplant nászajándékba. Egyébiránt Isten bő kegyelmével áraszsa el őket. Amen.

És most ujolag felveszszük a jelentékenyebb határozatok fonalát. Erzsébetváros hatósága 1718. január 3-án tartott ülésében az egyház stolaris díjait így szabja meg:

Mivel más időket élünk, — így szól a határozat — mint a minőket őseink éltek, azért kénytelenek vagyunk az elavult szokást elhagyni és írásba foglalni a szamosujvári tanács megállapodásait és mindenkit figyelmeztetni,

hogyan azokat megtartsák, mert ellenesetben a bünösre 24 magyar forint bírságot szabunk.

A 20 pontból álló határozat ez:

1) Ha az ifju valakit eljegyzett magának, erről értesítse a lelkészt, a templomban 3 vasárnap a jegyesek kihirdettetnek s a ki házassági akadályt tud és be nem jelenti, az büntetést kap. A harmadik vasárnap után a lelkész megáldja a gyűrűket. A jegyváltásnál lelkészi-díjba első osztályu vőlegény 2 magyar forintot, a második osztályu 4, és a harmadik osztályu 2 sustákat*). A menyasszony is, ha az első rendhez tartozik fizet lelkészi illetménybe 3, a második és a harmadik rendhez tartozó 2—2 sustákat. A jegyesek kötelesek a templomból kijöve bevárni a lelkészt s az illetéket neki átadni és a gyűrűket a lelkésztől átvenni.

2) Esketési díjba az első osztályu vőlegény fizet 6 magyar forintot, a második osztályu 4 és a harmadik osztályu 2 magyar forintot. Ha pedig idegen helyről hozza a menyasszonyt, a vőlegény csak felét fizesse az említett összegnek.

3) Keresztelés és bérmálás díja ugy a nagynak, mint a kicsinynek 3 susták, ha a keresztapa szegény, akkor csak 10 pénz.

4) A hol a szegényeket megakarják vendégelni, ott tegyék fel az asztalra az ételeket, hogy mikor a násznép hazatér a templomból, az asztalon találja. Ezen áldozati ajándék után 1 magyar forint fizetendő a lelkésznek.

5) Ha elsőrendű ember hal meg, a temetésért 2 magyar forint, a másodrendű 4 és a harmadrendű után 2 sustákat kap a lelkész. A sírásóknak adjanak az elsőrendűért 3 horgost, a másodrendűért 2-, és a harmadrendűért 1 horgost**) de keszkenőt nem szabad adni. A rendes sírásók távollétében joga lesz a másik társulatnak sírt ásatni és a díjt osszák fel egymásközt.

*) Egy susták 6 kr.

**) Ez pénznem.

6) Beavatásért a lelkész elsőrendű személy után kap 8 magyar forintot, a másodrendűtől 6-, és a harmadrendűtől 4 magyar forintot.

7) A jegyváltáskor előforduló költségek fedezéséhez az elsőrendű ifju 6, a másodrendű 4-, és a harmadrendű 2 magyar forinttal járul, de bárki önkényt többet is adhat.

8) A társulatok főnökei tegyenek szolgálatot a vőlegény mellett de a kardért ne vegyenek fizetést.

9) A vőlegény ne vezesse karöltve menyasszonyát a templomba, hanem a vőlegény a házi férfiakkal, a nő a család nőivel menjenek és a templomban se a vőlegény se a menyasszony le ne üljön, se a menyasszony homlokát ne csokolják meg, hanem csak szerencsét kívánjanak neki. A lakoma estélyén a vőlegény ne üljön a nők asztalához, csak szolgáljon fel, mert úgy illik.

10) A vendégségen megjelenteken kívül a lakomából mások is részesülhetnek. Az asztalfőnök az ifjakkal küldözgesse el az ételeket, mely szolgálatért az elsőrendű ifju 4, a másodrendű 3 sustákat kap. Az utczán ne énekeljenek, sem a lakoma, sem esketés alkalmával, sem a háznál ne énekeljék meg a „király“-nak nevezett vőlegényt.

11) A vőlegény ruhája megáldásáért a násznagy fizet 3 sustákat.

12) Jövőre nézve többé „Káta“ édesség ne legyen a lakomán.

13) 8 keszkenőnél több ne le legyen a lakadalmon, ebből hármat a násznagynak, 1-et a vőlegénynek és 4-et a vőlegény atyjának vagy fivérének adjanak; ezek azután kioszthatják a kiknek akarják, de egy a társulat főnökeinek adandó. Ha más helyre mennek menyegzőre, akkor az egész násznépnek adjanak keszkenőt, még a hivogatóknak is.

14) A lakadalmon 18 párnál több személy ne legyen. 6 párt meghivhat a násznagy, 6-ot a vőlegény és 6-ot a menyasszony. Ha pedig más helyről hozzák a menyasszonyt, 9 párt hívhat a násznagy, 9-et a vőlegény.

15) A vőfelek lakomáján a násznagy köteles 3 pár emberrel megjelenni, ezek közt legyen a menyasszony atyja két legjobb emberével.

16) A rókabőrt az a biró kapja, a hova való a leány, de a keszkenő azon egylet főnökét illeti, a hol az esküvő leend.

17) Tiltatik, hogy az ifjak a násznagyhoz illatszerrel menjenek.

18) Ezentul a lakomán ne használjanak kupát, hanem poharat. A zenészeknek ajándékot ne adjanak, mert azokat a gazda fizeti.

19) Menyekző alatt a vőlegény a násznagygyal, lelkészével és a társulati főnökkel és más társaival, összesen 12 személy, menjen fürdeni és beretválkozni, a fürdés és beretválás díját személyenként 1—1 magyar forintot a násznagy fizesse.

20) a lelkész a nászajándékot tegye írásba.

Említést érdemel Erzsébetváros tanácsának 1744. okt. 18-án kelt azon határozata, hogy a szamosújvári férfit, ha Erzsébetvárosra jött házasságot kötni, itt 3 napnál tovább nem tartózkodhatott.

Ezen kizárólagosság arra mutat, hogy még feleiket is idegennek tekinték, ha más községbeli örmény volt.

1731. január 2-án kelt tanácsi határozat folytán elrendeltetett, hogy január 6-án a vizkereszt ünnepevel együtt tartott karácson napja előestéjén 8 társulati főnök és két kántor a Szűz Anya képével menjenek énekelni előbb a papok-, főgondnok- és biróhoz; azután két csoportra oszolva üdvözölgék a lakosságot. A kapott ajándékot oszszák fel úgy, hogy az énekesek kapnak 12-, a többiek fejenként 10—10 pénzt.

Az iskolás gyermekek négyesével menjenek énekelni, és minden csoportnak legyen a lelkész által aláírt képe, mely tanusítja, hogy tanulók; de minden csoport csak éjfélig járhat énekelni, azután a templomba menjenek éjféli isteniszteletre.

A tanács azt is megrendeli, hogy ezen határozata a templomban legalább háromszor felolvastassék, hogy arról a közönség tudomást szerezhessen.

A josephinismus eltiltá a házszentelést, azonban 1791-ben újból életbe lép, és a városi tanács elhatározta, hogy a főbíró- és senátorokhoz az egész papság megy, és ha az uraknál bevégeződött, azután egyenként végezzék a házszentelést, de csak délelőtt.

A tanácsosokon kívül másnak nádpálczával járni, bort és húst idegennek árulni, nem volt szabad. Meghatározta a tanács, hogy milyen ruhát kell viselni, hol és miképen kell a lakházakat építeni, felügyelőket tett a tűzvész meggátlása és kémények kitakarítása végett, és a nem engelmeskedőket 100 frtig terjedhető birsággal megfenyítette. Megállapította az egyházi személyek és városi hivatalnokok fizetését. Legyen szabad az érdeke-
sebb rendszabályok közül itt egy párt elősorolni, részint azért, mert ezekből láthatjuk, hogy milyen volt az erzsébetvárosi örmények erkölcsi és politikai közéleté, másrészről azon okból, hogy a hasznost s erkölcsöst kiszemelve, mint mindig szükséges jót alkalmazni meg ne szünjünk. A városi tanácsnak 1829. november 7-én kelt határozata úgy szól, hogy mindenkinek pálczát, különösen nádpálczát hordozni nem szabad. Az ezüst gombos csucsban végződő pálcza a hatalom és tekintély jele, ennél fogva a hivatalnokoknak illetőleg a bírónak, tanácsosoknak, főjegyzőnek és a közügyekben érdemeket szerzett előkelőségeknek volt szabad nádpálczát hordozni. Közönséges polgár csak a bíró engedelmével egy arany díjának lefizetése mellett használhatott pálczát, de ezüst gomb nélkül. Egy más határozat szól a borkimérésről. Ezen szabályzat alapján bor csak a korcsmában árulható, de az esti harangszó után kötelees volt a korcsmáros árudáját becsukni és senkinek, sem ételt sem szeszes italt nem adhatott pénzért. A ki az esti harangszó után bort akart élvezni, azt *flaskóval* hazavitethette, míg ellenben ha a korcsmában a jelzett idő után tovább tivornyázott, 3 magyar forintig megbüntették, ugyszintén a korcsmárost is. A régi örmény jegyzőkönyvekből az az is kitűnik, hogy a fizetés nélkül szolgáló tanácsosok nem teljesítették pontosan megjelenési kötelességüket, miért is 1751. július 21-én büntetés mellett megrendelik,

hogy minden tanácsos a tanácsülésen részt venni köteles, a bíró tudta és engedélye nélkül a városról el nem távozhatik. Ha a városszolga valakit a gyűlésbe meghívott s ez a bíró rendeletét számba nem vette és nem jelent meg, 3 máriást kellett hogy fizessen. A pontosság sem tartozott erényeik közé; ezt látszik igazolni az 1755. november 18-án kelt határozat, hogy a tanácsos hetenként egyszer, kedden 9 órakor a harangozó jelzésére a tanácsülésben megjelenni köteles; a ki egy negyed órával később jelent meg, egy garas büntetést fizetett, de ezen enyhe határozatot később megszigorították.

A fényűzés ezen időtájban nagyon elhatalmasodott, a mit az idegenek irigyszemekkel néztek, sőt a városra nézve is az egyszerűség s ezzel a testvériség megbomlásnak indult, mert a gazdag és szegény között gögös ür támadt. Ez indította a városi tanácsot, hogy a drága ruhák divatba hozatala ellen büntető határozatokkal föllépjen; különösen a nők ruházatát szabályozták, hogy milyen öltözeteket használhatnak és milyeneket nem. A városi tanács azzal indokolja határozatát, hogy napjainkban a fényűzés már a szegényt is magával sodorja, utánozva a lehetetlenig a gazdag sorsát a külső ruha viselet tekintetében. „Saját füleinkkel hallottuk — panaszkodik a közgyűlés — az idegen uraságok azon alaptalan föltevését, hogy Ebesfalván szegény nincsen, egyik gazdagabb ruhában jár a másiknál; mi is átlátjuk, hogy az ily viselet nem csak anyagilag káros ránk nézve, hanem erkölcsi veszélyt is hoz, miértis már 1738-ban a január 30-iki közgyűlésen a ruhák használatára nézve szabályt alkottak, melyet azonban 1750. június 16-án részletesebben is kibővítettek és büntető határozatokkal láttak el; ennél fogva ha az urinő tótfejkötőt hord, az utcán bárki lehuzhatja a fejről és 24 forintig terjedő birságot fizet; megtiltották, hogy senki hajporral be ne kenje se fejét, se arcját, se aranylánczat, fehér gyöngyöt, drága melltűt, boglárt, pártát, karkötőt vagy diademot, szóval semmiféle drága ékszert, annál kevésbé álhajat ne merjen viselni sem nő, sem férfi. Tilos arany szövetű ruhát viselni, ugy a városon, mint a városon kívül, tilos a mente, a

csipkés szoknya öv, kötény viselete arany fonállal, sujtással kivarrva. Másodsor mindennemű arany, gyöngy, vagy ezüst kivarrás, arany-sujtásos kötés, széles csipke, paszománt, rójt, arany-szegélyezés mentéken, kötényeken, öv és mellényeken szigoruan eltiltatott, arany zsinorozás, vitézkötés és minden ehez hasonló ékítése a ruháknak, ugyszintén az arany és ezüstös zsebkendő, nyakkendő, keztyű használata tilos; büntetés érte azokat is, a kik drága abroszokat, párnahéjakat, lepedőket, a melyek arany vagy ezüst fonállal vannak kivarrva, használtak, ugyszintén aranyos és ezüstös czipők, selyem-harisnyák viselete a lányok- és fiatal asszonyoknak, szóval mindenkinek eltiltatik. Férfiak és nők öltözetét ezüst vagy selyem gombokkal díszíteni, arany és ezüstös zsinorral kivarrt csizmába járni birságot vont maga után, továbbá az ingekre nézve ugy határozott a közgyűlés, hogy a kinek drága ingei vannak készen, azokat használhatja, mig elszakadnak, de azután ékes ingeket viselni tilos; ugyanily határozat kelt az ágyterítőkről és selyempaplanokról, hogy a kinek drága szövetű ily ágyneműi vannak, azokat használhatja békével, de ezentul sem damászt, sem brokát, sem más selyem szövetből arany, ezüst áttörésű kelméből, sem bársonyból ujakat nem csináltathat; hasonlóképpen a vőlegénynek inge se legyen selyemmel vagy arany-, ezüstszállal kivarrva, a mit a menyasszony ajándékozott vőlegényének, hogy ezzel lépjen az oltár elé. Az is határozatba ment, hogy a női hozományt ne tegyék fel az asztalra, nehogy az idegenek lássák, ugyszintén a vőlegény a menyasszonyának, se a menyasszony vőlegényének ételneműeket ne küldjön; ezenkívül a vőlegény maga öltözködjék fel, nem pedig a fiatalok öltöztessék fel őt. Ez a városi tanács rendelése, folytatja a gyűlés, melyet 9 pontban összegezett, melyekről reméli, hogy Isten kegyelméből és a Szűz Mária közbenjárása által teljesülni fognak, mindazonáltal ha találatnék oly makacs ur vagy városi polgár, mondja a közgyűlés, ki ezen határozatok ellenére a megerősített szabályokat megsemmisíteni akarná, az olyant a tanács nemesak Krisztus irtóztatós ítéletére bizza, hanem ezen fölül még 24 darab

arany birságot fog fizetni. Ezen gyűlésben az esperesplebános is részt vett a bíró fölkérése folytán. A gyűlés arról is intézkedett, hogy ezen birság mikép és kik között osztassék el; megválasztotta ezen határozat érvénybe tartása végett a felügyelőket: Ötves János, Issekutz Auxent, Unán Török Tódor és Dániel János személyében, kiknek teljhatalmat adott, hogy ezen határozatokat végre is hajtsák és a büntetés-pénzekekről beszámoljanak. A felügyelők hűségesen is teljesítették ezen kötelességöket, a mint kitűnik az ide jegyzett birsági lajstromból.

Lengyel Vártán 6 forint büntetést fizetett, mert aranyzálú zsinoros nadrágot viselt.

Tódor Lukács neje, ki ezüstcsipkével szegélyezett köténnyel ment a templomba, 6 forintot fizetett büntetésekképpen.

Patrubány Márton leányára, mert kezelőjén aranycsipkét láttak, 3 forint birságot szabtak; Róza nevű leányáért, ki paszománynyal füzte be derekát, 4 forintot kellett az atyának fizetnie.

Medgyesi Gergely neje és nővére, mert aranyfonallal himzett keztyűt viseltek, együttesen 4 forint 76 kr. befizetésére ítéltettek.

Szarkisznak, Szenkovits Mártonnak, Vártig Tódornak, Jolbej Vártánnak, Várteresz Mihálynak neje, Kendofnak menyee, Szentpéteri Kristófnak leánya aranynyal himzett keztyű viseléseért egyenként 2 forint 38 kr. birságot fizettek.

Gyertyánfi Miklós neje aranyfonallal himzett vőlegényi ingért, Pap Chacsadur leánya bársony mellényért 4 frt. 80 krt. Lázárék nász-süteményért 2 frt. 38 krt. és Patrubány Lukács aranyfonalas sipkájáért szintén 2 frt. 38 kr. birságot fizetett, Tódor Szárkisz felesége; mert aranszállal himzett-, és Dániel Lukács neje, mert selyemmel kivarrt kezelőt viselt, egyenként 3 frttal; Daniel János neje, ki selyemszállal himzett keztyűt viselt, 2 frt. 38 krt, Daniel Lukács családja, Tódor Lukács családja-hoz küldött menyegzői süteményért 2 frt. 38 krt. és Lázár ur fia — habár nadrágán az aransujtás megfordítva volt kivarrva — 2 frt. 38 kr. birságot fizetett. —

De nemcsak személyi, hanem közügyekben is életre való szabályokat állítottak föl; rendeleteket adtak egészség és közbiztonság fenntartása végett. 1762. szept. 2-án a tanács elhatározta, hogy a 15 lovas örön kívül éjjeli öröket is szervez; elrendelte, hogy felügyelő nélkül házát senki el ne hagyja, mert a bekövetkezhető károsításért a gazdát vonják felelősségre; szabályozták a cselédügyet, az idegenek, parasztok, szolgák magatartását uraikkal szemben. Szabályokat alkottak a kereskedés lendítésére, a sátrak felállítására, a ház és kerítések építésére, a bérlok és zsellérekre, valamint arról is, hogy a mészárosok mikor és milyen húst s milyen árban árulhatnak, és meghatározták, hogy a város nagy és kis pecsétje mily ügyleteknél használható.

Tudva van az előbbiekből, hogy a beköltözött örmények kezdetben bizonytalan viszonyok között éltek e haza földjén a zavaros állapotok miatt, állandó lakhelyre itt sem számítottak s ezért a kis fakunyhókat nem cseréppel, sem zsendelylyel, hanem szalmával, náddal, vagy kukoricza kóréval fedték be és csak akkor kezdtek rendszeresebben építkezni, midőn a harcziás tünetek a láthatárról elszállottak; ekkor már a megfizetett házhelyre szilárdabb épületeket kezdtek emelni; minden építés hatósági engedélyt igényelt; a tanács kiküldöttje által megvizsgáltatta, hogy az építkezés szabályszerű legyen. Már 1731. július 31-én oly határozatot olvasunk, melynélfogva, a tanács megtiltja, hogy a házak szalmával vagy kukoricza kóréval befedhetők. Ezen rendelet megengedi ugyan, hogy a szalma a házon maradjon, míg el nem rothad, vagy a vihar el nem ragadja, de ily eset után többé nem szabad szalmával fedni, hanem legalább is deszkával vagy zsendelylyel; és a ki e rendelést megszegi, 12 forint birságot fizet; kivételnek azonban e szabály alól az oly szegények, a kik nem képesek házaikat azonnal deszkával befedetni, az ilyeneknek ideiglenesen a szalma használatát is megengedte, de ha a kérelmező három hónap múlva sem fedte be deszkával, a városi tanács lehuzatta a szalmát a házról és a gazdát megbüntette.

Az is ismeretes, hogy úgy az Apaffiak, mint a többi királyok kiváltságleveleikben megengedték az erzsébetvárosi örményeknek, hogy az ország bármely részén szabadon kereskedést üzhessenek, vásárok alkalmával sátrat állíthassanak és árúikat eladhassák. Természetes, hogy ezen kiváltság következtében az örmények árúikkal minden vásárra elmentek, s nemcsak belföldi, hanem külföldi czikkekkal is megrakták sátraikat. Ezt a belföldi kereskedők és iparosok nem nézték jó szemmel, sokszor nyugtalanították az örményeket, fölállított sátraikat vagy maguk rontották le, vagy a felbérelt örmények által romboltatták le. Az ebesfalviak türték egy ideig ezen igazságtalan állapotot, de midőn már nem láttak más mentességet Apaffi fejedelem hitvese, Bethlen Katalintól segítséget kértek; miért is a nemeslelkű fejedelemnő meghagyta tisztjeinek, hogy az örményeket ne bántsák, és a hol ők áruczikkeikkal megjelennek, ne merészeljék azok sátraikat lebontani vagy lebontatni.

A közgyűlési határozatok azt is sejtetik velünk, hogy az örmények nem egy sátrat állítottak föl és nemcsak egyféle belföldi czikkekkal kereskedtek, hanem Európa nagyobb városaiból Danzig, Lipcse, Bécs, Brünn, Olmütz, Prága, sőt Kelet nevezetességeivel is ellátták sátraikat; azért 1741. deczember 21-én kelt határozat megparancsolja a kereskedőknek, hogy egy háztól, vagy egy kémenytől csak egy sátor állíttassék föl és csak egyféle áruczikkekkal kereskedhessenek, hogy a ki fi-utód, vagy fi-rokon nélkül elhal, annak a sátor joga a városra visszacsúszik. Megvolt minden kalmárnak a sátorhelye, a kit onnan elmozdítani nem lehetett, szóval a kereskedésre nézve a legaprólékosabb ügyekben intézkedéseket tett a városi hatóság.

A mi a húsvágást illeti. 1696-ban kelt Apaffi-féle fejedelmi rendelet kivétel nélkül mindenkinek megengedi a húsvágást, azonban kiköti, hogy szombat napon minden mészáros a marhanyelvet az udvar számára beadni tartozik. A városi tanács is a mészárosok részére különféle rendeleteket hozott; 1745-ben a húsvágást 4 személynek bérbe adja 40 forintért, azonban csak szarvasmarha

levágásának joga volt ebben kikötve, mert a kisebb házi állatokat maga számára bárki fölhasználhatta; bárány- és kecskehúst mindenkinek szabad volt árulni nagyban és kicsinyben, de juh- és ürü húst nem volt szabad senkinek árulni annál kevésbé idegennek. A húsvágásra következő szabályok léteztek:

1) Minden mészáros csak jó és friss húst árulhatott, a ki ez ellen vétett, attól a marha bőrét elvették.

2) A mészáros köteles volt estve az állatot leölni, hogy reggel annak húsát eladhassa, az estve eladni valót pedig reggel megnyuzni. A ki frisen nyúzott, vagy meleg húst árult, 1 forintig megbüntették.

3) Szombatonként, — mely napon heti vásár volt — 1 font húsnak az ára $\frac{1}{2}$ krral olcsóbb volt.

4) A mészáros tartozott kellő hűszerszettel birni.

5) A czigányoknak tilos volt segédkezni a mészárosnak akár a levágás-, vagy nyúzásnál; és nem volt szabad, hogy hátukon a húst becipeljék. A sertéshús is minden polgárnak szabad elárúsítási jogához tartozott, ezért az idegenek se heti vásár, se más alkalommal nem árulhattak sertéshúst kis, csakis nagy adagokban.

A bor és szeszes italok kimérési jogát, még 1758. november 28-án megvásárolta a város közönsége Mária Terézia királynétól 16,000 forintért, azért nemcsak Erzsébetvárosban, hanem Erzsébetvároshoz tartozó falukon is élt ezen jogával. A bor elárúsítását a városi hatóság eleinte egy igazgatóságnak adta át, melynek elnöke volt a borbíró. Ennek köteleességét képezte arról gondoskodni, hogy a szeszes italok elárúsítsanak és fölügycelni, hogy a raktárban mindig elég bor, sör, pálinka legyen készletben. Az italmérésből bejött összegről az igazgatóság az exactoroknak kellett, hogy beszámoljon. A borbíró évi fizetése 360 forint volt. De 1763-ban a szeszes italok árulása újabb stádiumba jutott. Ugyanis a városi hatóság Ötvös Lukács borfelügycelővel egy évre oly szerződést kötött, hogy 360 forint helyett 50 darab aranyat vagyis 250 forintot kap, egyéb semmit. Ha a borbírónak segédszemélyzetre van szüksége, saját költségén állíthat, valamint a serfőzést is saját költségén eszközölje az urada-

lom 5 falujában, úgy mint Szász-Ujfalu, Rudály, Ernye, Hundorf és Ebesfalván, ugyszintén a városi korcsmárosoknak a bort, sört, pálinkát mértékkel és számadás mellett adja ki és vegye át a pénzt, valamint a fönnmaradt italokat. Ha medgyesi lakóstól bort akar venni, azt csak a városi hatóság előleges bejelentése mellett teheti; az exaktorok ügyeljenek, hogy sem a faluban, sem a városban szeszes italokkal visszaélés ne forduljon elő.

A városi tanács mindennemű határozata pecséttel ellátott hivatalos okmányban közöltetett a város lakóival, a hivatalos személyekkel és egyes kérelmezőkkel. Már 1758. november 30-iki kiváltságlevelében Mária Terézia megengedi, hogy Erzsébetváros nevének megfelelő pecséttel vagyis Szent Erzsébet magyar királyleány képével és köriratával ellátott pecsétnyomót használhasson. A pecsét leírása a következő: a középben van Szent Erzsébet álló alakja, balkezeiben királyi jogar, fejét sugarak övezik, melyek a királyi koronára lövelnek, a sugarak felsőrészén kereszt, gömbbe illesztve, a hercegnő előtt jobb lábán térdel egy koldus, balkezeiben koldusbotot tart, míg jobb kezével Szent Erzsébettől alamizsnát kér, Szent Erzsébet pedig jobb kezével pénzt nyújt a koldusnak; a pecséten ezen körirat olvasható: „Sigillum opidi arm. Elisabeth 1746.“ A pecsét használata a következő hatálylyal birt: Ha valamely polgár ellenfelét bíróság elé akarta idéztetni, a hatósághoz járult, illetékbe egy sustákat fizetett, átvette a város pecsétjét és pecséttel hívta ellenfelét a bíróság elé; a ki e pecsét hatalmát megvette, első ízben egy magyar forintot, másod ízben 6 forintot kellett büntetés czimén fizetnie és az illető karhatalommal is a bíróság elé vezetettetett. Később az idézés ára, melyet a főjegyzőnek kellett aláírni, egy máriásra emelkedett; azért a városi tanács elrendelte, hogy legyen egy kisebb városi pecsét, melynek használataért csekélyebb díj fizetessék. A városi pecsétek felügyelője mindig a főbíró volt, ki azt lemondása esetén, mint hivatali jelvényt utódának jegyzőkönyv mellett adta át.

De ha a mult század oly gazdag érdekes és jelentőségteljes határozatokban, e századból mint üstökös

jelenik meg azon hatalmas fény, mely az 1852-ik évi május 3-án tartott közgyűlés határozatának magja, mely bevilágít hazafias multunkba és hasonló önérzetes eljárásra buzdít. Ezen egy határozatban legyen a többi is megörökítve.

A reactió Erzsébetváros területét a szászföld területéhez csatolta. Ezen kényszerhelyzetből akart városunk menekülni. Örök emlékezetre méltó a Felsőghez intézett felírat, melynek szerkesztőjét Karácsonyi János akkori jegyzőt, midőn kegyeletünk jeléül a sírból is megelevenítjük; a magasztos gondolatokat im ezennel a jövőnek átadjuk.

Erzsébetváros ősidők óta mindig a magyar földnek, jelesen Küküllő vármegyének volt kiegészítő része, soha a Szászföldhöz, annak valamely hatóságához nem tartozott; odatelepedtek őseink, a mint az országba bejöttek. 1791-ben a 61. t. cikkben oly módon honosítottak, hogy a fejedelem és az ország kimondották, hogy az örményeknek külön nemzetiségük nem lehetvén, egyenesen a magyar nemzet tagjaivá válnak, városunk magyar kir. város lesz. Ők e szerint — így szólnak a kérvényezők — a magyar nemzet testébe olvasztatván: törvényes kötelességöknek tekintették a magyar törvényt, nemzetiséget, nyelvet és szokást venni be, mint a melyeket törvény tett sajátjokká annyira, hogy ők már a magyar nemzetiségen kívül mást nem ismernek. Az Ő Felsőge, V. Ferdinánd királytól 1837-ben nyert diploma által — mondják tovább — nekik adatott magyar nemzetiségök, a magyar földtől elszakíttatásuk és szász kerületbe osztatásuk által veszélyeztetve, a magyar nemzeti terület egy önálló hatóságnak abból kiszakításával s a magyar nemzetiséghez tartozó népének a szász-föld területébe átvitelével csonkítva lenne. Városunknak — így folytatják a kérvényezők — a szász-földhöz kebelezéséből eredne azon elviselhetlen fájdalmunk, hogy ez által természetes rokoninktól, kikhez mindig egy érdek kötött — elszakíttatnánk, s egészen idegen elem közé lennénk mintegy kivetve, minden magyar városok közt egyedül. A szász-földhöz csatoltatásuk kebleiknek csak a feledés

által némileg enyhült sebeit szaggatná fel, mert azon környék népe, melyhez őket kapcsolni akarják, irányokban soha rokonszenvet nem tanúsított, és nem akarva is meg kell emlékezniök elkeseredetten a lefolyt szerencsétlen időkre, mikor sok gyújtás és gyilkolás után városuk azon környék népe által egészen kirabolgatott, holott azok tőlük soha legkisebb hántalmat nem szenvedtek. Igen, ez okokhoz méltán járul azon érzés is, mely szerint ők irtóznak egy oly környék népével való egybeköttetéstől, mely üldöztetésüket tűzte volt ki, melynek idegenségét ma is érzik, és naponta fájdalommal tapasztalják; ellenben azon nemzet kebelébe, melynek testületébe, mint annak tagjait törvény és királyi akarat olvasztotta.

„Ez indokok alapján kérték, hogy városuk, mint törvényesen magyarokká lett polgároknak adományozott helységből lett magyar város, a szász-földtől csatoltassék vissza a magyar földhöz és hogy törvényes joga szerint, mint eddig örökké, ezután is függjön egyenesen a legfőbb kormányhatóságtól.“ Az eredmény természetesen kedvezőtlen volt.

Ime a példányszerű vérhűség s a mély hazaszeretet a megpróbáltatás legnehezebb napjaiban! Ez indokok mindegyike egy-egy fényes oklevél örmény eredetű magyar testvéreink történeti hírnevéhez s első vonalban Erzsébetváros derék polgárságához.*)

*) Jakab Elek: Két szép mozzanat Erzsébetváros történetéből, „Erdély“ című lap tárczacikke 1875. évi 52., 53. szám.

Ipar- és kereskedelmi viszonyok.

XV.

A ki az 1735. évben megrendelt hivatalos összeírását az erdélyi örmény lakosoknak, különösen azok önfentartási módját alaposan áttekinti, azonnal látni fogja az örmények foglalkozási minőségét; mert az összeírásban neveik után bejegyzett foglalkozási és vagyoni állapot jelzi egyszersmind a megélhetés módozatát. A beköltözöttek jobbra a mesterségek minden szükséges fajtát ismerték és azt annyira kultiválták, hogy Apaffi idejében szabadalmakat nyertek azok kizárólagos gyakorlására. II. József 1785. évi kiváltságlevelében oly elő-jogokkal ajándékozta meg az erzsébetvárosi örmény iparosokat, melyeknek czélzata különösen az: „hogy gyártmányaik terjesztésére s új műhelyek berendezésére minél inkább szorgalmaztassanak.“ A nyers bőroket, melyeket leginkább tudtak alkalmazni, a külföldnek kikészítve is eladták. Csak maga Erzsébetváros e tekintetben jelentékeny jövedelemhez jutott, a miről ecclatans tanuságot tesz még e században is virágzó timár-társulat, melynek saját háza, vagyona volt, de a század közepe felé részint szétoszlottak, részint a kereskedelemre szánták magukat; ez okból a timár-társulat feloszlott s mint az adatok igazolják, vagyonuk nagy része az iskolai alapnak jutott. Hasonlóképpen Erzsébetvároson egy hatalmas czéhet alkotott a mészárosok társulata. Ha a sokaságra következtetni lehet, eléggé mutatta azt, hogy a régi mészárszék helye egész utcát képezett; mert ma azon része a városnak, hol a régi mészárosok részint fabódékban juh, kecske, bárány és egyéb apró jószággal üzérkedtek, részint az Apaffiféle kastély külső udvara kő-épületében elhelyezkedve, különösen a marha- és sertéshús árulásával foglalkoztak: valódi mészáros terület volt.

A mészáros-társulat jelentékeny számát igazolja, hogy külön fölszentelt, 3 rúdra alkalmazott zászlójuk volt, ez alatt szokott kivonulni minden ünnepi ténykedés alkalmával, de úgy látszik, hogy miként a század elején bekövetkezett pénz devalváczió a timártársulatot tönkretette; a forradalmi idő a gazdag mészárosokat fosztá meg marha-állományától.

De minden jel mégis arra mutat, hogy a beköltözött örmény nép természeti jellege a kereskedés volt. Mihelyt Erzsébetváros tanácsa messzelátó intézkedésével e város lakói számára biztos földet szerzett, hogy magára vállalt adósság terhe alól mielőbb minden megrázkodtatás nélkül megmenekülhessen, a megvásárolt Ebesfalva területét házépítés és telekszerzés végett egyeseknek szerződvény mellett eladta. Így törekedett a városi tanács a lakosság jövőjét biztosítani, de egyszersmind saját kötelezettségét is a kincstárral szemben biztos alapra helyezni, adósságából kibontakozni. Egy ily telek eladási okmányt mutatunk be latinból magyarra fordítva.

„Mi szabad kir. Erzsébetváros örmény tanácsa és közönsége jelen iratunk alapján emlékezetül adjuk mindenkinek és egyeseknek, hogy a szenvedő adósságok le törlesztése végett, melyek közönségünkre nehezednek, — tanácsi és közönségi tagjaink összhangzó beleegyezése folytán, városunk területéből, illetőleg szántóföldjeiből az ugynevezett *Lunkából* eladtuk a polgári fölosztás által kiszakított részt; minden bécsi szélességű öl után 5 magyar forint meghatározott ár fizetése mellett körültekintő Pápai Lukácsnak, hogy azt örök joggal birhassa, mely szélességben 130, hosszúságban pedig 17 bécsi ölet foglal magában, keletről Pápai Miklós és nyugatról Avedik Miklós földjei szomszédságában eső területet összesen 2253 □ bécsi ölet 94 magyar forintért.

Miután azt teljesen lefizette, ezen szerződési okmányt városunk községi nagyobb pecsétjével ellátva, bizonyosságul, mint örökös jogot a nevezett polgártársunkra és minden utódaira átruházva kiadtuk. Erzsébetváros tanácsából 1788. évi január hó 2-ik napján. Kiadta Csiki Lázár főjegyző.“

A tanácsnak azonban szomoruan kellett tapasztalnia, hogy a telekvásárlás után a részletfizetést pontosan nem teljesítik, mert a kereskedés és iparúzés az önfentartásra tekintélyes összeg befektetését igényelte; azért a városi tanács érezve az egyetemleges kötelezettség nehéz föladatát, elhatározta, hogy a kereskedelem újabb lendítésére áruházat épített; de halljuk a tanács 1759. ápril 19-én kelt jegyzőkönyvi határozatát.

„Tetszett a városi tekintetes közönségnek, hogy telkeket adjon el, és a piaczon boltokat építhessen, mivel nagyobb szüksége van a tekintetes városnak pénzre, hogy az adósságtól egy kevésbé könnyebbüljön; miértis az eladás feltétele, vagyis a fizetés határideje ez lesz, hogy a vevő a vételár felét tartozik fizetni a jövő Nagy-Boldogasszony napján vagyis augusztus 15-én, és a másik felét a jövő Karácsonykor, és ezen föltételek alatt köteles minden vevő a tekintetes tanács számvevőségének kötelezvényt kiállítani. És tudja meg mindenki, hogy a mi eladatik, az licitációval adatik el, azért a ki többet ad, az lesz a terület ura, de vegye tudomásul mindenki, hogy ezután a ki valamit megvett, és annak az nem tetszenék és azt gondolná, hogy drága és nem akarná elfogadni, annak szabadságában áll a telket, ára negyedének lefizetése után fölmondani és akkor a telek a városé marad, a vevő pedig a további kötelezettségtől föl lesz mentve.

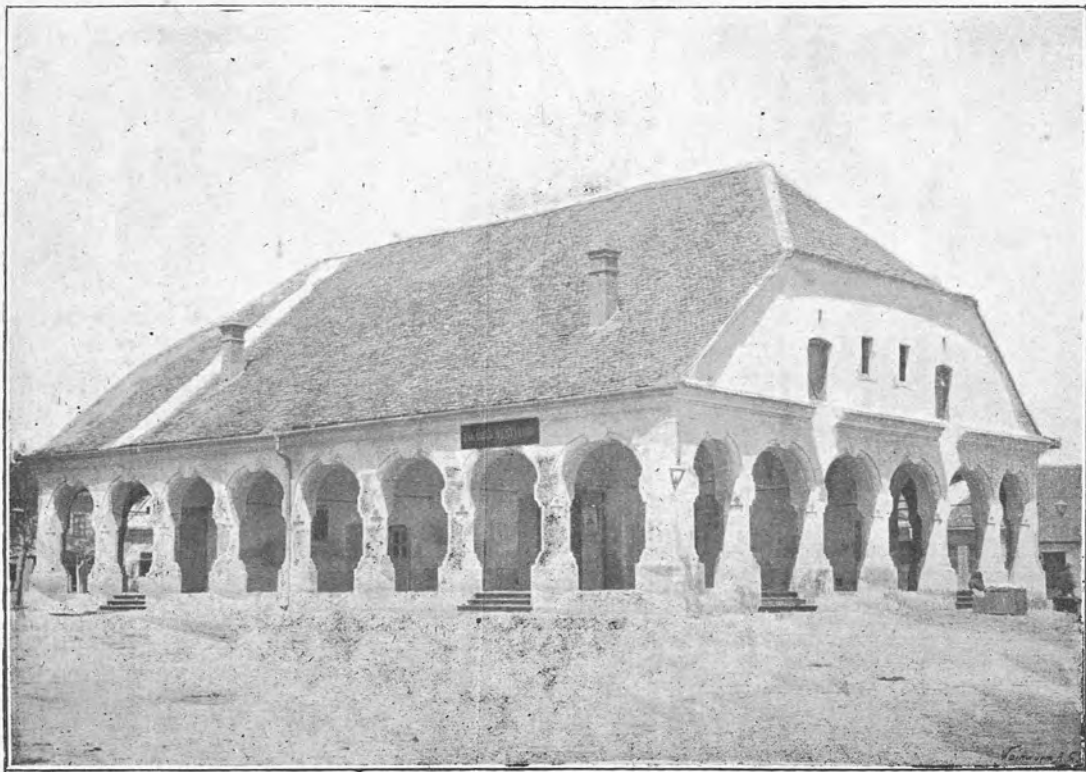
A bolt helyiség eladási feltételei ezek;

1) A bolt belvilága hosszában és szélességben 3 öl legyen.

2) A boltnak körös-körül tornáczai legyenek, melyeknek belvilága 5 láb az oszlopok leszámításával, és a két oszlop közti tér $1\frac{1}{2}$ öl legyen, ezen folyosó a városé leend és ott kenyeret vagy gyümölcsöket csak azok árulhatnak, kiknek a város megengedi.

3) A kereskedők ládákat, tonnákat a folyosókon hosszas ideig ne tartsanak, kivéve, ha portékáikat leadni szükséges.

4) A kereskedőnek semmit sem szabad a tornáczon árulni.

Erzsébetvárosi áru-ház.

5) Azt is elhatározta a tanács, hogy a kereskedők a folyosó mentén vastag vasrúdakat keresztbe tegyenek, hogy a tekintetes város a szükséges horgokat, bőrvédreket és létrákat tűz esetére elhelyezhesse. Mindennemű fölmerülendő költséget, úgy a boltok, mint a folyosók javítása tekintetében a kereskedők hordozzák.

6) Nagy vásárok alkalmával, vagyis évenként négyszer, úgy szintén hetivásárok alkalmával különösen mikor eső vagy hó esik, a szücsök és tímárok ott árulhasanak, azonban a kereskedés bejáratát el ne zárólják.

A kereskedések birtokosai a következők:

1) Kosotán Márton, kinek boltja a szögleten van, egyik ajtaja a klastrom felé néz, a másik a (piacon levő) kápolna felé, az ára 870 ft.

2) Issekutz Auxent boltja, melynek arczulata a klastrom felé néz 870 ft.

3) Gergelyfi Emanuel boltja melynek egyik ajtaja a lefelé vezető utczára néz, a másik a klastrom felé 870 ft.

4) Issekutz Antal boltja, melynek egyik ajtaja a város végére, a másik a boltos úr háza felé tekint 1070 m. f.

5) Khel Bogdán boltja, mely a boltos ur háza felé irányul 790 m. f.

6) Csiki Emanuel boltja, melynek egyik ajtaja: Lukács Tódor háza, a másik a kápolna felé néz. 1170 m. f.

Azt is tudomásul adja a városi tanács, hogy a padlás és pincze a boltos urak rendelkezése alatt áll. De ha idővel a boltok fölé házat akarnának építeni, abba már beszól, mert mostis többen akarták házukat ráépíteni, de azt fontos okokból, melyeket ide be nem jegyeztünk, meg nem engedték.“

Ez a jelenlegi áruház alapítása története melynek képét ide csatoljuk.

A kereskedők, jöllehet Ebesfalva uraitól: Apaffi Mihály, Bethlen Kata, majd az erdélyi kormányzók és a királyok kiváltsággleveleiben biztosítékot nyertek annak gyakorlására, mégis sok ellentállással, igaztalansággal találkozottak. Erről tanuskodik 1726. okt. 11-én hozott közgyűlési határozat, mely tárgyalta Bábig Vártán kis kereskedő esetét, a ki 56 magyar forinttal adósa lévén egy

fogarasi kereskedőnek, tartozásáért nemcsak elzárták, hanem szolgálattételre kényszeríték; ezen eljárást a városi tanács felpanaszolta.

Jóllehet III. Károlytól kezdve az erzsébetvárosi örmények a kereskedelmi vám, adó és egyéb jogtalan illetékek kirovása alól föl voltak mentve, sőt a hatóságok útasítást is nyertek, hogy az erzsébetvárosi kereskedő örményeknek szükség esetén az erődök kapui is megnyitandók, hogy drága áruikat az ellenséges pusztítás elől oda biztonságba elhelyezzék; jóllehet az 1741. évi 29-ik t. cikk a kereskedés biztosítását kimondotta, mégis még 1755. évben is kénytelen volt Erzsébetváros közönsége *nemes Küküllő vármeyye manipulator urainak kelletinél többre kiterjedt munkája ellen emlékiratban felfolyamodni gróf Bethlen Gábor consiliarius útján Ő Felsége Mária Teréziához*, melyben így panaszkodnak:

„Egy kenyéren levő testvéreket, vagy az atyát fiával, úgy a fiát özvegy anyával oly formán tekintik, hogy külön-külön vegyék fel mind fejekről, mind kereskedésekről, mintha külön kereskedést exerceálnának.

A ki másoknak százakkal és ezrekkel adós, úgy tesz fel portékáit, mind az, aki senkinek semmivel nem adós. Ő Felségétől városunknak kegyelmesen conferaltott privilegiális levelünk 12-ik punctuma azt tartja, hogy az adónak növekedése és kisebbedése legyen a családok növekedő vagy apadó száma szerint; a család pedig áll a családatyából, a kik neki alá vannak rendelve és ugyanazon kenyéren élő házbéliekből, melyhez képest, sőt ez országban mindenütt observáltatni szokott praxis szerint is csak azok, kik egy kenyéren vannak s egy kereskedést folytatnak különösen ne manipuláltassanak. Az ki másoktól hitelben, vagy kölcsön kért pénzzel vette a kereskedésre való portékát, annak portékája annyi részben nem magáé, a mint hogy tanáltatnak közülünk olyanok mindenkor, kiknek egész portékájuk az rajtok fekvő adósságot közel sem érik fel, csak ezelőtt két-három esztendővel történt, hogy egy kereskedőnek adósságos tartozása és portékái az Ő Felsége parancsolatjá-

ból conscribáltattak és circiter 20000 forinttal ment többre az rajta levő adósság minden bonumainál.

Mindezekre nézve instálnak — írja a felfolyamodó közönség — méltóztassék manipulator uraiméknak oly szabályt praescribálni, hogy ne hozzon annyi terhet nyakunkra, az menyi nem illenék.“

Habár őseinknek sok nehézséggel kellett küzdeniök, mégis a kereskedés terén oly nagy tekintélyre tettek szert, hogy az erzsébetvárosi áruczikkék mind finomság, mind tartosság és olcsóság tekintetében ismeretesekké váltak; Erzsétváros a sokkal nagyobb városok kereskedelmi emporiuma lett s innen szerezték be nem ritkán szükségleteiket a többi erdélyi községek és nagyobb városok.

Az állami elemi fiúiskola, óvoda és ipariskola rövid története.*)

XVI.

Ha bonczolás alá vesszük ez iskola történetét, kitűnik, hogy e hazafias város mennyi jó akarat-tal s milyen kis csirából fejlesztette népiskoláját.

Midőn az örmények 1685-ben nagyobb számmal települtek ide, papok voltak tanítóik, a kik inkább a nyelv- és vallástanra oktatták a fiatal nemzedéket. 1729-től hatalmas támaszt nyertek az örmények az ide küldött velencei Mechtárista szerzet tagjaiban. E jeles szerzet tagjai, mint ügyes nyelv-mesterek megkezdették a tanítást, de csak egyes családok körében, mert iskolának alkalmas helyük nem volt; közös helyre gyűjtötték a tanulókat: Verzeszki Lukács és Meskó Zakar, kiknek fizetése egy-egy gyermek után 4 magyar forint volt s 72 tanítvánnyal birtak. Az 1744-ik évben „helyi tanácsos Kópacz Péter házas telkét a Mechtáristáknak hagyományozá“, ekkor és ezen házban nyitották meg a szerzetesek az első örményiskolát.

Az 1775. nov. 21-én kelt püspöki leirat a működő elemi iskola igazgatását állandóan az örmény plebánosra bizza.

Midőn gróf Batthyáni Ignác erdélyi püspök 1781. november 1-én e város örm. egyházát meglátogatta, látogatási okmányában már háromféle iskoláról emlékezik meg: magyar, örmény és német iskoláról. A magyar nyelv tanító Czirják Ignác, az örmény nyelv tanító Frenkul János s a német nyelv tanító Kirsch volt, a kik csekély fizetéseiket részint a tanulók szülőitől, részint e

*) 1893—94 évi Értesítőből. Irta Eperjesi Ferencz igazgató.

városon létezett 9 egyházi társulat pénztárából, részint a városi közönségtől (communitate oppidana) nyerték, még pedig az örmény nyelv tanító 120 rénes forintot, a magyar nyelv tanító 150 m. forintot s a német nyelv tanítója nem kapott rendes fizetést, hanem a vagyonosabb gyerekek szülőitől bizonyos megállapított díjat.

Az 1800-ik év elején a német nyelv tanítása kötelező tantárgyul vétetett fel s a tanítók: Ötves Zakariás, Császár Ábrahám és Petraskó Simon voltak, a kik a fent említett fizetésen kívül még 4—4 öl fát kaptak a várostól. 1810. okt. 13. elhatározta a közönség, hogy az örmény nyelv tanításáért 100 pengő forint jutalmat ad évenként a helyi mechtárista szerzetnek. A fenti tanítók után 1815-ben első tanítóvá Issekutz Lázár, másodiknak Petrovits Antal és német tanítóvá Wéber János választatott.

Midőn az iskola 1815-ben Kábdebó János esperesplébános igazgatása alá került, lényeges átalakuláson ment át, rendszeresebb alakot nyert. Ezen minden tekintetben kitűnő férfiú rendkívüli tevékenységgel és vasakarattal működött iskolája újjászervezésén; az eddig két csoportból álló vegyes iskolát 3 osztályba sorozá, a fiúk tanítását a leányokétól elválasztá, atyailag gondoskodott a tanítók anyagi helyzetének javításáról; tanítókul képzett és a város legmiveltebb osztályához tartozó egyéneket igyekezett megnyerni; Nagy Antal helyettes tanítót elmozdítván, helyébe a kolozsvári liceum egyik jeles növendékét, Papp Jánost nyerte meg; 1831-ben a grammaticalis rendszert hozta be iskolájába s minthogy azon időben még gymnasium nem létezett e városon, hogy e bajon segítsen, — az elemi iskola tehetségesebb növendékeit Papp János tanítóval a grammatikai osztályok tantárgyaira is taníttatta. Ezen növendékek aztán valamelyik nyilvános jelleggel bíró gymnasiumnál vizsgáztak s a következő osztályokban folytathatták tanulmányaikat. Kábdebó esperes, illetve már tiszteletbeli kanonok, iskolai bizottságot szervezett; e bizottság az egyházi hatósággal együttesen intézte el az iskola ügyeit. Ezen időtájban mint tanítók: Papp János, Retezár Kristóf és Domby János szerepelnek. A két első, a második és harmadik osztályok vezetéséért

250—250 pengő forintot és az utóbbi az első osztály vezetéseért 100 pengő forintot kapott a városi közpénztárból. Ezen időtájban az iskolát nagy csapás érte, mert Kábdebó kanonok, a minden tekintetben kitűnő, korát meghaladó férfiú 1832-ben 52 éves korában meghalt. Ha az ezen pontig fűzött történelmi fonalon végig tekintünk, meggyőződünk, hogy az iskola egy század alatt nem mutat fel annyi haladást, mint az ő másfél tized évi fáradságtalan működése alatt. Az ő neve, — e város nevelésügyi történetének lapjain fényes betűkkel van megörökítve.

Az 1832-ik évtől Pópoi József akkori örmény plébános vette kezébe az iskola igazgatását; ezen időben az előbb említett tanítókon kívül még működik Spatz Antal német tanító. Ugyanezen időben, mint az adatokból kitűnik, a süket-némák oktatására külön tanító volt alkalmazva Bacsila János személyében, „a kit Kovács Miklós erdélyi püspök sikeres működéseért a magas kormányznak fizetés adományozás végett figyelmébe ajánlott.“ Az említett egyének vezetése alatt, nevezetes mozgalom nélkül folyt a tanítás 1848/49-ig, mikor az iskola ajtói a viharos napok alatt becsukódtak s zárva maradtak egész 1853-ig. Ekkor Haynald Lajos püspök támogatása mellett újból megnyiták a muzsák ajtóit. E közben Papp János, a jeles tanító, a brassói főgymnasiumhoz tanárrá megválasztatván, helyére Bosnyák István választott tanítónak, kivel, — a viharos napok után megnyitott iskolában — egyidejűleg működnek még a fent említett Retezár és Domby. Ezen időtől kezdve egész a 70-es évekig minden nevezetes újítás nélkül csak is a tanerők folytonos változásának lánczolata tűnik fel. 1856-ban működő tanítók: Pautz Mihály, Bács József és Mike Simon; 1858-ban Pautz helyébe Szenkovits Imre jön s ennek halála után Baricz Oktávián választott meg; Mike Simon a helyi gymnasiumhoz tétetett, helyébe Légárd József jön, később Baricz udvarhelyi, Légárd pécsi és Bács zentai tanárrá választatván, helyükön a 60-as évek elején Biró Tamás, Patrubán Antal és Györffy Ivánt találjuk. Nemsokára Györffy az esztergomi tanító-

képezdéhez neveztetett ki s helyét Stojka Péter foglalja el. 1869. szeptember 1-én tartott városi közgyűlés határozatilag kimondotta: „hogy a városi iskolák örm. kath. felekezetieknek tekintendők.“ Ezen időre esik a felsőbb osztályt vezető tanító fizetésének 200 forintra való felemelése is.

A hetvenes évek elején Biró Tamás a helyi gymnasiumhoz helyeztetett át s helyébe a felső osztály tanítójává Csiky Lukács Miklós mechtárista szerzetes hivatott meg; 1874-ben Stojka távozván, Lengyel Ferencz választott helyettes I-ső osztály tanítónak. Ez ideig a tanítványok száma átlag 60—80 közt váltakozik. Ugyanezen időre esik a IV. V. VI. oszt. szervezése is. Az iskola — a 70-es évek végén — egy jeles tehetségű s lankadatlan szorgalmú igazgatót nyert Ávedik Lukács örm. plébánosban, a ki, mint volt gymnasiumi tanár 1878-tól kiváló paedagógiai tapintat — s fáradhatatlan kítartással működik a vezetése alatti iskola felvirágoztatásán. Főtörekvése legelőbb az volt, hogy iskoláját képzett tanerőkkel lássa el s azoknak anyagi helyzetét javítsa. Ezen törekvésében hatalmas támaszt talált 1884-ben Horváth László kir. tanfelügyelőben, a ki sürgette a városi közönséget, hogy tanítóinak legalább a törvényes minimum fizetést adja meg s iskoláját lássa el tanképesítéssel biró egyénekkal. Ennek meg is volt a hatása, mert a városi közönség 1885. október 5-én tartott közgyűlésén mindenik tanítónak 300 forint fizetést, lakást s a begyűlt tandíj kétharmadát megszavazta; a tanítók fizetését a 70050 frt erdélyi földtehermentesítési kötvény kamataiból határozta fizetni.

Az 1885-ik év végén gyökeres átalakításon ment át az iskola; ezelőtt a gymnasium s elemi iskola egy épületben volt elhelyezve, ekkor elkülönítettett; a régi leányiskola nagy áldozattal fiúiskolává alakított. Ugyanekkor a nyugdíjazott, illetve felmentett tanítók helyére Déesy Lajos és Eperjesi Ferencz okleveles tanítók választattak meg; 1886. végén Déesy Lajos eltávozván, helyébe Nedelka István jött; ezen tanév közepén Csiky Lukács Miklós Mechtárista szerzetes 10 évi fáradhatatlan mun-

kásság után ezen iskolától — szerzete előljárósága által — Krimianak Simferopol nevű városába helyeztetett át plébános- és iskolaigazgatónak; helyére a szelid lelkületű P. Csiszár Elek szent Ferenczrendű szerzetes hivatott meg. Ekkor már három kellő képzettségű, fiatal tanerővel bir az iskola, minek legjobban örvendett Avedik igazgató, ki felhasználva az alkalmat, rohamosan kezdi iskoláját fejleszteni. Előbb is figyelme az azelőtt kevésbé, vagy nem is fejlesztett torna és ének tanításra irányul; az elsőt Eperjesire, az utóbbit Nedelkára bizza, kik azt rövid idő alatt kellő fokra fejlesztették. Azután gondja a felszerelésre irányul; iskolai multságok jövedelméből beszerzi a szükséges tornaszereket, saját költségén 36 frt. értékű természetrajzi ábrákat hozat, 200 kötet könyvet ajándékoz, mivel megalapította az eddig nélkülözött tanítói könyvtárt. Buzgó működésével létre jött a „szegény gyerekek alapja,“ mely ma 400 korona. A tanítókat fokozott munkásságra serkenti, paedagogiai tételeket ad nekik kidolgozás végett, a fontosabb dolgozatokat az általa már 1881-ben megkezdett, minden tanév végén megjelenő értesítőben közzé teszi; szóval az ő utasításait követő, megedződött a munkára. 1887. végén részint hogy a tanítók anyagi helyzetén javítson, részint azért, hogy az iparos-tanulók is kellő oktatásban részesüljenek, buzgó munkásságával az államtól kapott 180 frt. segélylyel létre hozta az ipariskolát, melynek vezetéseért a tanítók megfelelő díjban részesültek. Ugyanezen évben a városi közönség, hogy mindenik osztálynak külön vezetője legyen, szervezte a negyedik tanítói állást, s a tanítók fizetését 60—60 frttal felemelte. A negyedik tanítói állásra Sántha Angelus sz. Ferenczrendű pap választatott meg. Már most négy fiatal tanerővel bir az iskola. Érdekes feljegyezni róluk azt, hogy mindenik majdnem egykorú, gyerekkori ismerősök, tanulótársak, egy vidékről való székely emberek voltak. Ugy éltek egymással, mint testvérek, egy épületben laktak, konyhát tartva, közösen étkeztek mint egy család. Megmutatták, hogy egyesült közös erővel mit lehet mivelni; ezen tanerőknek lényeges részük van ez iskola fejlesztésében.

Az 1889-ik év végén a minta szerzetes: Csiszér, gyengélkedése miatt visszahivatott a szerzetbe s helyébe P. Bartha Solán jött, a ki méltó utóda volt Csiszérnek. 1890. július havában a rendtartományi főnök végleg visszahívta Angelus és Solán szerzeteseket a zárdába. Az így megürült két helyre: Krämer Antal és Parizsa Ferencz világi tanítók választattak meg. Nedelka István — 4 évi fáradságtalan működés után — a legjobb emléket hagyva maga után, — 1891. február havában a buziási állami iskolához távozott. Eddig tart Avedik plébánosnak, mint igazgatónak működése. A fentiekből kitűnik, hogy annyi jó indulatot, törekvést, kitartást, a mennyit ő tanúsított ezen iskola felvirágoztatása érdekében, csak kivételesen találunk egy emberben összpontosítva, ezért valóban méltó a főesperesi címre, a mivel főpásztorra felruházta.

1891. június havában lényeges változáson ment át az örm. kath. iskola, mert felsőbb hatóság által községi jellegűvé lett változtatva. A városi képviselő-testület megalakítván az iskolaszéket, ennek tagjai lettek: Avedik Lukács esperes, Dr. Issekutz Viktor, Dr. Antalfy Manó, Csiky József, Gross Albert, Incze Lajos, Jakabfy József, Campián István, Lengyel Márton, Márkovich János, Rozgonyi Ottó, Nagy József, Steinhauer Ferencz, Szentpétery János és Eperjesi Ferencz. Az iskolaszék legelső ülését 1891. június 22-én tartotta Téglás István s. tanfelügyelő elnöklete alatt, letevéen a hivatalos esküt, megalakult; elnökévé, ez iskola fejlesztésében elévülhetetlen érdemeket szerzett Avedik Lukács esperes, igazgató-tanítóvá s iskolaszéki jegyzővé, ez iskolánál már hét év óta működő Eperjesi Ferenczet, gondnokká: Dr. Issekutz Viktor képviselőt választotta meg. Ezelőtt a városi közönség által eszközölt tanítói választás már most a törvény szerint, az iskolaszék hatáskörébe tartozván, első gondja volt az iskolaszéknek a Nedelka és Krämer eltávozásával megürült tanítói állások betöltése, a mit 1891. augusztus 19-én tartott ülésén eszközölt; az említett állásokra Hajkó László volt gymn. tanárt és Tóth Károly okl. tanítót választotta meg; az előbbi néhány havi működés után

a marosvásárhelyi gymnasiumhoz tanárrá neveztetett ki. Az iskolaszék, hogy a tanerők anyagi helyzetén enyhítsen, a negyedik tanító teendőit s fizetését is a három tanerő közt felosztani határozta. Az iskolaszék felfogván magasztos feladatát, lankadatlan buzgalmat fejtett ki. Hogy e város művelődés templomai közül egy se hiányozzék, feladatául tűzte ki a kisdud-óvó létesítését. E végett élénk mozgalmat indított a társadalomban; mi 320 frtot eredményezett. Midőn Dr. Issekutz Viktor képviselő e célra 800 frt. alapot s négy éven át — évenként 300 frtot ajánlott föl az óvónő fizetésére: megnyilt az óvoda is 1892. október elején.

Az 1893. év május havában feljegyzésre méltó eseménynek volt színhelye iskolánk, mert Avedik Lukács főesperes kezdeményezésére a Nagy- és Kis-Küküllő vármegyei ált. tanító-egylet és a nagyszebeni róm. kath. tan. egylet iskolánkban díszgyűlést s tanszer kiállítást rendezett, mely hogy mily eredménnyel sikerült, tanusítja a vallás és közoktatásügyi minister úr elismerő irata. Ezen tanév végén Parizsa Ferencz más állásra távozván, helyébe s a már ezelőtt üresedésben levő negyedik tanítói állásra az iskolaszék 1893. augusztus 1-én tartott ülésén Keresztes Gábor és Tatár Jánost választotta meg.

Daczára annak, hogy a városon még német és román iskolák is vannak, a községi iskola növendékeinek száma rövid idő alatt 160-ra emelkedett, a vidéki idegen ajkú tanulók évenként mind nagyobb számmal látogatják iskolánkat, úgy annyira, hogy a jelenlegi épület nem elegendő azok befogadására. A város közönsége az iskolaszék ajánlatára elhatározta iskoláját államosítani; ezen tervnek elérésében fáradhatatlan buzgalommal támogatta Horváth László kir. tanfelügyelő úr, a ki több ízben felterjesztést intézett a vallás- és közoktatásügyi ministeriumhoz iskolánk államosítása végett s végre az 1893. év végén tett ajánlatára a következő magas leirat érkezett:

„2345. szám. Hajlandó vagyok Erzsébetvároson 1894. évi szeptember hó 1-én öt tantermű állami elemi iskolát szervezni, ha a város kötelezi magát általam előzetesen jóváhagyott, esetleg műszaki közegem által a város költsé-

gére készített tervek szerint öt tantermet, igazgatói lakást és irodát, szertárhelyiséget és szolgáló lakást magában foglaló épületet emelni s azt 1896. szeptember 1-ig felszerelni s az állami iskola örök használatára telekkönyvileg biztosítani, annak jó karban tartását elvállalni, az épület elkészültéig öt ideiglenes tantermet rendelkezésemre bocsátani s végre a tanerők után évi 12 frt. nyugdíj-intézeti járulék viselését, ugyszintén évenként 20 öl tűzifa szolgálatát megajánlani.

A mennyiben a város feltételeimet elfogadja, tekintetességed törvényhatósági jóváhagyással ellátott kötelező nyilatkozatot terjeszszem hozzám. A mennyiben a város állami kisdud-óvoda szervezését is ohajtja, hajlandó vagyok azt engedélyezni, ha az elemi fiúiskola épületében még két óvoda termet s egy óvónői lakást is épít a város. — Budapest, 1894. évi február hó 5-én. Gróf Csáky Albin s. k.“

Ezen magas leiratot a városi közgyűlés f. évi márczius 31-én tartott ülésén tárgyalás alá vette s azt 46. számú határozatával elfogadta s arról a következő kötelező nyilatkozatot állította ki:

„Kötelező nyilatkozat. Szab. kir. Erzsébetváros közönsége a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister úr ő nagyméltóságának f. év február hó 5-ről kelt 2345 számú magas leiratában foglalt, ugy az iskola, mint az óvodára vonatkozó feltételeket egész terjedelmükben elfogadja és kötelezi magát, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister úr ő nagyméltósága által előzetesen jóváhagyott, esetleg műszaki közege által a város költségére készített tervek szerint 5 tantermet, igazgatói lakást és irodát, szertár-helyiséget és szolgáló lakást magában foglaló épületet emelni és azt 1896. szeptember 1-ig a jelenlegi iskola felszereléssel ellátni, az állami iskola örök használatára telekkönyvileg biztosítani, annak jó karban tartását elvállalni; az épület elkészültéig 5 ideiglenes tantermet a fiú elemi iskola céljaira és a megfelelő helyiséget a kisdud-óvoda rendelkezésére bocsátani, s végre a tanerők után évi 12 frt. nyugdíj-intézeti járulékot és évenként 20 öl tűzifát kiszolgálni; kötelezi magát a

város, hogy az elemi fiúiskola épületében még 2 óvóda-termet és egy óvónői lakást is épít. — Szab. kir. Erzsébetváros képviselő-testületének 1894. márczius 31-én tartott üléséből. Bokros Emil s. k. h. polgármester, Pokorny Béla s. k. főjegyző.“

A nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi miniszter ur ezen kötelező nyilatkozat alapján 1894. évi február 5-én 2345 számú rendeletével a községi népiskolát állami kezelés alá vette, és a tanítókat kinevezte, Eperjesi Ferenczet igazgatóvá, Tóth Károly, Keresztes Gábor, Zsögön Árpád és Gábor Antal tanítókat rendes tanítókká, az iskolai gondnokságba: Ávedik Lukács főesperes elnökké, tagokká: Dr. Issekutz Győző országgyűlési képviselő, Dr. Antalfy Manó orvos, Bokros Emil városi tanácsos, Markovich János ügyvéd, Dr. Vikol János gymn. igazgató, Steinhauer Ferencz róm. kath. lelkész, Zayzon János ev. ref. lelkész, Pokorny Béla városi főjegyző, Rozsnyay János erdész, Török Ferencz városi pénztárnok és Szentpéteri Antal kereskedő lettek kinevezve.

Az iskolai gondnokság nemcsak a berendezés anyagi oldalát karolta fel, hanem igyekezett a népoktatást megkedveltetni, a szegény szülőknek segítségül lenni. Ezen gondnokság, a női választmánynyal együtt örökdik az óvoda felett is.

Az óvoda a népiskolának első fokozata lévén, saját erejéből létesítette azt a városi közönség. Dr. Issekutz Viktor orsz. képviselő volt az óvoda-intézmények mae-cenása, midőn e célra 800 frt. óvoda-alapot tett a városi közönség kezelése alá és ezenkívül négy éven át az óvónő fizetésére évenként 300 frtot felajánlott; a város közönsége a szükséges tűzifával és 100 frttal biztosította az óvoda fentartását. A felszereléshez való összeg is a polgárok önkéntes adakozásából csakhamar létrejött. A városi tanügy iránt érdeklődők meghozták a kisdedeknek áldozataikat; és pedig: László Dávid, Mühlsteffen Gusztáv, Márkovich János, Dr. Antalfy Manó, Szenkovits Zakariás, Lengyel Lajos, Ávedik Lukács, Campián István, Gillyén Lajos, Gorove János, Zakariás testvérek,

Borosnyai István 10—10 frtot; Fark Kristóf 50 frtot; Dr. Wolff Bogdán, Novák Béla 20—20 frtot; Rozgonyi Viktor és Gross Albert 15 frtot; Szenkovits Bogdán 8 frtot; Szenkovits Lajos, Földesy János, Steinhauer Ferencz, Vukovits Péter, Szentpéteri Istvánné, Kabdebó Antal, Rozsnyay János, Smigelschi Oktáv, Incze Lajos, Csiky testvérek 5—5 frtot; Szentimrei István 4 frtot; Török Gergely, Török Ferencz 3—3 frtot; Szentpéteri Antal 2 frtot; Zakariás Manó, Schvarcz M., Deák Gyula, 1—1 frtot és Wachsmann Károly 1 frt. 50 krt. adományoztak. Az óvoda Száva Mária vezetése alatt megnyilt.

Ezen óvodát az állam szintén átvette és Száva Máriát állami óvónővé kinevezte.

Az államilag segélyezett ipariskolának első alapját még az 50-es években találjuk, midőn a kereskedő és iparos tanulókat, irás, olvasás, fogalmazás és számvetésre Ávedik Antal, Szenkovics Imre és később Török József tanár oktatták, eleinte csak a vasárnap délutánjain. Az iparoktatás rendszeresebb alakot nyert ezelőtt 8 évvel, midőn 180 frt. segélyt az állam is felajánlott; ekkor az elemi iskolai tanítók vették át az ipariskola vezetését.

Ma már az állami segély is gyarapodott; a tanoncok egy előkészítő és két rendes osztályba vannak beosztva s a négy tanító heti 4—4 órában tanítja őket az állami tantervben előírt ismeretekre.

Az erzsébetvárosi zárda és leányiskola.

XVII.

 gyermekek iránti természetszerű vonzalom, a növendékek hajlamainak nemes irány felé vezetése még Göröghonnak is legszebb erényei közé tartozott. Ott találjuk az anyai szeretet istenítését, a mint Niobe 12 gyermeke elvesztése miatt a kiapadhatlan könyözönben kővé válik; ott gyakorolták azt a lelkesítő szép szokást, hogy a tanév bezárása alkalmával a „jelesek csarnokába“ vezették az ifjuságot s ekkor az előljáró félretolván a függönyt, felkiáltott: Olyanok lesztek, mint ezek, ha olyanok lesztek, mint ezek voltak, vagyis halhatatlanok, ha a tudomány és erény lesz drága kincsetek. E kultur-érzelem lángja lobogott Erzsébetváros törzslakóiban, midőn a hiterkölcsei nevelés-oktatásnak a mellékelt képben megörökített csarnokát megnyitották s ezt mint legelső követelményt elismerték, mert a példabeszéd könyvében azt olvassuk: „a hol nincs a léleknek tudománya, ott nincs jövő.“ (19, 2.)

Majdnem két század hiterős multjából kiemelkedett művelődési intézetünk fotyton beigazolta jellegét, hogy ezen emlékmű a keresztény kath. egyház talaján épült s hogy homlokán mindig kettős czél csillagzatát hordozta, s ez iker-czélt testvéri összhangban megvalósította; vagyis azt, hogy a jó keresztény lehet valódi jó polgár, fennkölt honleány, s hogy csak az végez helyes nevelői munkát, a ki az ismeretek bőségét ugyanannyi vallásos érzelem beoltásával ápolja. E zárda, mely eredeti rendeltetésének megfelelőleg maig is a leánynevelés temploma, alapjában kath. jellegű, mert egyházi személy adománya. Lengyel András, — kit a kisebb egyházi rendek felvétele miatt „Diákon“ Andrásnak is neveztek — nőtlen életre

Erzsébetvárosi leányiskola.

kötelezve lévén, házastelkét az örm. kath. egyháznak ajándékozta oly kikötéssel, hogy az épület alsó része iskolának, az emelet pedig lelkészi lakosztálynak legyen beosztva. A sz. Háromság társulata azt 2680 forint költséggel átalakítá s a jelenlegi elemi fiu-iskola egyik szobájával megnagyobbítá, miről maig is tanuságot tesz a leány- és fiu-iskola közt befalazott ajtóhely. E zárdának közelebbről leszedett tornyából négy harang hívta össze a szomszédos régi anyatemplomba a hitbuzgó hiveket, e fatoronyból siratá meg a lélekharang éles csengésével az örökkévalóságba elszálló lelkeket; s így a kegyes hagyományozó akarata a célnak híven megfelelt, a kath. célra tett adomány kath. jellege szerint haladott.

A „Diákon“ háza papilakul szolgált 1853. évig; de ezen évben a madrasi születésű Rafael Sándor által alapított örm. kath. gymnasium boldogult Haynald Lajos akkor erdélyi püspök közbenjárása folytán ismét megnyitvatván; az algymnasium 4 osztálya ezen épület alsó részébe költözött, hol a 4 osztály a jelenlegi elemi fiu-iskolával szomszédos helyiségbe, — mint e papilak tartozékába jutott, míg az emeleti részt az igazgató és a tanárok foglalták el. E lakváltozás 1862. szeptember 5. napján a városi közönség s a helyi örm. kath. egyház közt létesült csereszerződésben nyert megerősítést, mely szerint a papilak gymnasiumi s a régi leány-növelde, lelkészi birtok lett. De ezzel sem szűnt meg az átalakulás, mert 1885. évben a gymnasium visszaköltözött a tulajdonképeni Rafael utcában levő gymnasiumi helyiségbe s a leányiskola apácák vezetése mellett bevonult a „Diákon“-épületbe. Ennélfogva, ha e birtok eredeti rendeltetését tekintjük, vagy a jelenlegi örm. kath. plebánia lakot, — melyet Rafael Sándor angol lovag leány-növelde részére 2000 pfton megvásárolt, — vagy mint törvényszerű cserét is vesszük bírálathoz alá, mindkettő kath. célra s a leányiskola részére lett adományozva.

E zárda-iskola alsó részén van 3 tanterem és egy cselédszoba, az emeleten a csinos kápolna, a 4. tanterem, a zongora-szoba és a nővérek számára 2 elő- és 3 be rendezett szoba.

Az erzsébetvárosi leánynevelés történelmi emlékei a múlt század kezdetéig felhatolnak; midőn az örmény közönség 1730. ápril 11-én kelt határozata szerint a leányiskolát beállította Szenkovits Bogdán házában s azt a helyi kath. lelkészek: Nerzes és Emanuel atyákra bizta. Az 1781. püspöki látogatási okmány már két tanítónőt is említ: Babig Mária és Merekutz Erzsébet hajadonokat, kiket hitbuzgóságuk miatt közönségesen apáczáknak neveztek. A leány-iskola pénzalapját 1762. Dániel Mihály esperes 1000 frttal kezdé meg, Máré Katalin 1811-től fogva húzamos ideig vezette a leánynevelést még pedig oly odaadással, hogy halála perczében sem feledkezett meg az egykori tanítónő, és megtakarított filléreiből 278 Rf. alapítványt hagyott. 1827-ben a jótevő Rafael Sándor madrasi születésű angol lovag 2000 pf. tőkét tett az erzsébetvárosi közpénztárba a nőnevelés korszerű irányítása végett.

Az 1827. május 11-én 4438 sz. alatt kelt kormányzégi megerősítéssel ellátott alapítólevelet — melyre a sokkal később alapított rafaeli gymnasium adománylevelében is hivatkozás történik — a következőkben közöljük:

„Mi szabad kir. Erzsébetváros tanácsa és közönsége jelen iratunk alapján tudomására adjuk egyeseknek és mindenkinek, kiket illet, hogy a mai napon tekintetes Rafael Sándor angol lovag úrtól örökös és visszavonhatlanul fenmaradandó alapítvány czimén 5000 Rftot, évenként fizetendő 6 százalékos kamat mellett majorsági pénztárunkba valósággal bevettünk.

Miután a jelzett jótevő és alapító urunk célja és változhatlan akarata csakis egyedül az, hogy az említett összeg évi kamata tisztán és határozottan egyedül ezen Erzsébetváros örm. leányai nevelésére, azoknak a vallás és erkölcs tanaiban való oktatására fordíttassék; ezért ezen erzsébetvárosi új iskolát hálás érzelmünk nyilvánítása végett, az alapító úr örök emlékére Rafael intézetnek akarjuk neveztetni; ezenkívül, mivel a többször említett jótevő úr azon meggyőződésben van, hogy a jó nevelés gondozása a lelkipásztorokhoz tartozik s városunk jelen-

legi plébánosa főtszt. Kábdebó János kanonok és esperesben, benső barátját és testvérét tiszteli, ezért ezen intézet gondviselését aként óhajtja nevezett esperesre bízni, a mint ezennel rá is bízta, hogy élte folyama alatt az alapító úr távollétében, a tanítónő választása és kinevezése, ugyszintén a tanmenet tekintetében az ő bölcsesége és ismert buzgalma szerint mindent igazgasson és rendezzen.

Ha a nevezett alapító és kegyur e czélra ezentul bármit küld, ezen intézet nevére s ezen czélra fordittassék, hacsak ő máskép vagy mást nem rendel; s nem fogunk élni e részben semminemű engedmény, magyarázat vagy fölmentvény kedvezményével. Miértis ezen, sajátkezüleg s a város szokott pecsétjével megerősített hála-elismervényünket adjuk.

Erzsébetváros közönsége és tanácsa üléséből 1827. ápril 23.

Dániel Gergely
főbiró.

Csiki Lázár
tanácsos.

Kábdebó Péter (P. H.)
főszónok.

Csiki József
aljegyző.

Hogy ezen másolat az erzsébetvárosi tekintetes tanács és nemes közönség által eredetiben átadott okmány minden pontja- és záradékával megegyező, következőleg hogy-adományom, melyet említett eredeti okmány szerint, valóságosan leszámllálva a nevezett tekintetes tanács és nemes közönségének tényleg 5000 Rftban már beszállítottam és átadtam, örökre és visszavonhatlanul Rafael intézet nevezete alatt, az erzsébetvárosi örmény lányok szükségletére fordítandó; s hogy más czélra ezen adományt használni sohasem szabad, ezennel a dolog örök emlékére sajátkezü aláírásom és szokott pecsétemmel igazolom és megerősítem.

(P. H.)

Rafael Sándor s. k.

A tanrendszert illetőleg, Rafael az alapító 1841. okmányában eképen intézkedik.

„Égtem a vágytól, hogy a leányoktatásnak örökös lakóhelyet saját költségemen szerezzek, a mi ezelőtt már 10 évvel teljesült; most ezt így kívánom szabályozni.

1. Átlátva, hogy az erzsébetvárosi nőnem kevésbbé szerencsés, különösen azok, kiknek szülői szegények, a néhai nagy emlékű esperes tanácsával élve, ígéretemnek oly módon eleget tettem, hogy 2000 pfton magánházat vettem a tanítónőnek lakóhelyül, kinek kötelme leend a növendékeket hit-erkölcsre oktatni s oda hatni, hogy korukhoz mérten, időfolytán a helyi esperes-plébános közbejöttével magasabb osztályba juthassanak s megtanulhassák az anyanyelven kívül a hazai magyar nyelvet és kézimunkát, mindig szem előtt tartván Jézus parancsát: „Keressétek először az Isten országát.“

Azért a tanítónőnek kiváló gondja legyen a nőhöz illő szerénység, az Isten, — felebarát — és önmaga iránti kötelesség oktatására, a mely teher könnyebb elviselése végett nem bánom, ha az esperes beleegyezésével maga mellé egy társnőt vesz segélyül. Ezen, minden tekintetben alkalmas tanítónőnek adandó évi tiszteletdíjban 2000 Rftot már 14 évvel ezelőtt a helyi nemes közönségnél elhelyeztem, melynek évi kamatja a nevezett tanítónő évenkénti fizetésére szolgáljon. Midőn azon kedves idő eljött, hogy igen kedvelt városomat meglátogathattam, személyesen megjelenve, az esperes-plébános és más előkelő tagokkal együtt az új ültetvényt szent czélomhoz hiven megszemléltem, a hol mindent a hit-erkölccsel megegyezőleg találtam, s miután Bosnyák Anna 40 éves tanítónőben, — a ki 10 év óta működik a leányoktatás terén — teljes jártasságot tapasztaltam, azért ugyanezen tanítónőt én, mint ezen sz. intézmény alapítója saját tekintélyemmel megerősítem, melyet a nagyméltóságú püspök úrtól is kérek, mint az erdélyi kath. iskolák legfőbb igazgatójától azon alázatos esedezésem mellett, hogy az esperes úr közbejöttével mindazokat fentartani rendelje, melyeket én ezen intézet törvényeiként előírtam.

2. Leginkább ohajtom, hogy e nép saját nyelve anyéim közt főhelyet nyerjen s addig más tudományos ismeretet ne sajátíthasson el, a míg az örmény nyelvet nem érti.

3. Miután ezen intézet létrehozásában az volt a szándékom, hogy az igaz Isten ismerete s az imádandó istenség legszentebb parancsainak megtartása mélyen bevéssék a lányok szívébe, azért, ha ezeknek bármily csekély száma is összegyűl, a tanítónő imádkozása mellett reggeli 8 órakor és délután 2 órakor mondják el a miatyánk, hiszekegy, a hit, remény, szeretet és a töredelem imáit és azután mindenki felmondja a leczkét, a tanítónő minden személy-válogatás nélkül, megnyerő tekintettel, mint mindegyiknek anyja őket kihallgatja. A tanítás délelőtt 3 és fél óráig, délután kettőtől 5-ig tart.

4. Hogy a leánykák az ősi keresztény vallás alapelveit szíveikbe véssék, a tanítónő kötelessége leendő lányokat minden vásár- és ünnepnapon a plebániai templomba kísérni, a sz. mise egyes részeiről szólani, hogy tisztelettel vegyenek részt a sz. misében s a nyilvános körmeneteken a tanítónővel együtt jelenjenek meg. Hogy pedig sz. vallásunk már a gyöngye korbán minden rossztól megvédje őket, a tanítónő mulhatlanul arra törekedik, hogy a gyónás és oltári-szentséghez minél gyakrabban járuljanak.

Ime nagyméltóságú püspök úr ez óhajaimnak eszményképe intézetem érdekében, melyet magas tekintélyével kérek megerősíteni.

Ezen egyszerű, de vallásos élet kifejlődésére alkotott nevelési szabályzat, társadalmunknak házias, kevéssel megelégedett, gondos és önfeláldozó nőket adott. Ezen irányt még a forradalmi idő sem zavarta meg, habár a fegyverek parancsa bezárta a múzsa ajkát. Ez sokáig némán türte sorsát, míg a Gondviselés a bilincseket le nem verte. 1851. május 28-án 893. szám alatt kelt kormányzéki rendelet ujabban jóváhagyván a Rafael Sándor által alapított leányiskolára nézve a felügyeleti jogot: az örm. kath. egyházközség ismét Bosnyák Annát válasz-

totta meg tanítónőnek, a ki 1865-ig úgy működött, hogy húzamos pályája e város átalakulásával összeesik. Eddig csak két szakaszban folyt a tanítás: a kezdők s a haladottak részére; majd az iskola 4 osztályra emelkedett s 1879. óta hat osztályba lett felosztva két tanítónő vezetésével.

A nyolczvanas évekig a leánynevelés másodrendű szerepet viselt, de a mint a társadalmi követelmények a nők részére is megnyitották a megélhetés sorompóit, a mint a műveltség kívánalmái nem tűrték meg az egyedáruságot, hanem azt mindenki számára elodázhatlanul parancsolák: Erzsébetváros is felfogta a leánynevelésnek átalakítása szükségességét s az 1882. évi június 16-án 126 szám alatt kelt nagyhorderejű határozatával versenyre kelt a haladás tekintetében a szomszédos városokkal, leküzdve a folytonos ingadozás, tanítónő-változás esélyeit; de másrésről tekintetbe véve anyagi állapotának nehézségeit, úgy kellett rendezni, illetőleg megszorítani az előmenetel vitorláit, hogy a színvonalra törekvés biztos, a kiadás mérsékelt, s a változó tanügyi helyzet állandó alapra juthasson, miért is az 1882. évi 1779 szám alatt kelt püspöki leirat kívánalma szerint 3 apáczavezetésére bizta növendékeit s Erzsébetváros képviselőtestülete szerződésre lépett, melyet Erdély nagyméltóságú püspöke, mint a kath. iskolák főigazgatója, valamint a szatmári irgalmas nővérek előljárósága is elfogadott és jóváhagyott. E szerződés a következő pontozatokat foglalja magában:

(Másolat).

S z e r z ö d v é n y.

Mely köttetett egyrésről alólírt Erzsébetvárosi képviselő testület megbízottjai, mint a városi közönség és iskolák kegyura, másrésről a tisztelendő irgalmas nővérek szatmári anyaházának előljárósága által a következő feltételek mellett:

1. Erzsébetváros közönsége köszönettel fogadja a tisztelendő irgalmas nővérek anyaháza előljáróságának

azon áldozatkészségét, melynélfogva a város leányiskolája sikeres vezetése mellett 3 tanképesített nővért átenged.

2. Erzsébetváros közönsége a 3 tanképesített nővér tisztességes ellátásáról gondoskodik, e végből átadja a volt gymnasiumi épületet zárdahelyiség, illetőleg a nővérek lakóhelyeül, azt ezuttal a kivánalmak szerint felszereli s kötelezi magát arra, hogy a fölmerülhető mindennemű, közmegegyezéssel szükségesnek látott épületbeli javításokat közpénztára segítségével eszközölni.

3. Biztosítjuk a nővérek részére a szükséges felszereléssel ellátott kápolnát s azt, hogy a ft. egyházmegyei hatóság útján kinyerendő lelki ellátásról a nővérek részére gondoskodva lesz.

4. Erzsébetváros közönsége magára vállalja nemcsak a zárdaeépület kül- és belrészeinek takarítását, kiigazítását, kimeszelését, hanem a benne elhelyezett iskolatermeknek a szükséges tanszerekkel való ellátását is.

5. A nővérek díjazása a közpénztárból fog kiutaltatni; és pedig oly formán, hogy a nővérek részére 900 forint fizetés és 150 forint cselédbér félévenként előleges részletekben az erzsébetvárosi zárdafőnöknő aláírása s a plebános-igazgató hitelesítése mellett kiállított bélyeges nyugtára adatik ki. (Jelenleg a 4 tanítónő részére 1200 forint járul és pedig 720 frt. a városi közpénztárból a többi a Rafael-féle alapból.)

6. Az iskolák fűtése végett évenként az iskolatermek s a zárdahelyiség részére 15 öl fa szállittatik be. (Jelenleg 20 öl az 1886. évi április 21-én kelt határozat alapján.)

7. A városi közönség fölkérése folytán tiszt. Ávedik Lukács plebános úr a zárdaiskola melletti kertet részben udvar, részben felüdülő sétahelyül használatra addig, míg a fensőbb egyházi hatóság jóváhagyásával találkozik, átengedi a gyümölcsössel együtt.

8. Az irgalmas nővérek minden kitelhető szorgalommal igyekezni fognak Erzsébetváros közönsége igényeihez mértén hiterkölcösen nevelni s folyton haladva

tanítani, mi végből Erzsébetváros közönsége felügyeleti jogot gyakorol.

9. Ha a viszonyok bármely részről úgy alakulnának, hogy a fiókház feloszlatása volna szükséges, szabadságában marad úgy az alapítónak, valamint a congregatio előljáróságának, ha a viszonyok ezt valaha bármely részről kívánatossá tennék, jelen szerződést felbontani; ezt azonban akármelyik részről is félévi felmondás előzi meg.

10. Az irt feltételeket mindkét fél elfogadja, minek hiteleül e szerződvényt a felhívott tanuk előtt sajátkezűleg két példányban aláírva kiadtuk oly kijelentéssel, hogy e szerződés az illetékes egyházi főhatóság megerősítése után válik jogerejűvé.

Kelt Erzsébetvároson, a képviselő-testületnek 1885. évi szeptember 1-én tartott közgyűléséből.

A haladásnak világosabb bizonyítékát misem jelzi inkább, mint a növendékeknek folytonosan emelkedő számaránya, úgy hogy meglevő adataink szerint 1860—1885-ig iskolában járt összesen 1337 leány, 1885—1896. évig 1508 növendék vagyis 25 év alatt 171-el kevesebb, mint 1885-től kezdve a jelen tanév kezdetéig; de nemcsak számban növekedett intézetünk tekintélye, hanem a szellem-erkölsi siker tekintetében is, a mint a felsőbb tanintézetből haza hozott bizonyítványok örvendetesen igazolják.

Ezen sikert előmozdították: tisz. Csatt Margit, Fridrik Fidelis, Lengyel Fridolin, Déér Aurea, Rákosy Ildefonza, Horváth Zsófia, Tuma Rudolfin, Markus Kapisirána, Virág Rozina, Tondly Cypriána, Bedross Gaudentia és Einbeck Reginálda szerzetes-tanítónők.

Részletezzük most azon alapokokat, melyek ezen intézet kath. jellegét hirdetik:

1. Az erzsébetvárosi elemi fiúiskola homlokzatán egy emlékkő ily felirattal van ellátva: „Szabad kir. Erzsébetváros Rafael-féle tanintézete, örmény nemzetiségű leányok számára, melyet londoni Rafael Sándor angol lovag 1827. ápril 5. alapított.“

2. A leányiskolában kezdettől fogva a jelen ideig működők, mint Bogoz Anna, Bábig Katalin, Máré Katalin, Bosnyák Anna, Fater Lukácsné, kit az 1848-iki forradalomban az ellenség golyója fosztott meg életétől, Szentpéteri Laura, Botár Klára, Markó Matild, Markó Mari, Kabos Ilona, Grail Lóri, Incze Róza, Kozocsa Eliz, Molnár Matild, Izay Teréz, Kozocsa Ernesztin, Persián Szidonia kath. vallásuk voltak; s e jelleggel szállott át iskolánk az irgalmas nővérek vezetése alá.

Eltekintve ezen jogfolytonosságtól, határozott intézkedéseket is találunk a leányiskola jellegének megóvása tekintetében, nehogy a szabad szellem, az ősi hagyományok céljától eltérőleg rendelkezhessék; azért a leányiskola igazgatása mindig az örm. kath. egyház védszárnya alatt állott.

Ugyanis az 1775. november 21-én kelt királyi rendelet szerint az iskolai felügyelet az esperesre bízatik.

1827. május 11-én Rafael lovag jelenlétében tartott egyházközségi gyűlés határozatilag kimondotta, hogy a leányiskola a megyegyűlés alatt áll s e határozatot megerősíti az 1851. május 28-án 893 szám alatt kelt kormányzékai leirat.

Hogy a leányiskola fölötti intézkedés az örm. kath. egyházközséget illeti, elismerte a városi közönség még akkor, midőn Mártonfi Amália nőimunka tanítónőnek a városi közönséghez benyújtott kérését 1835. augusztus 28-án 1210 szám alatt, „Karácsonyi János notarius“ aláírásával s ezen közgyűlési intézkedéssel: „folyamodó kérésével a megyegyűléshez utasittatik“ — a kérés tárgyalására magát illetéktelennek nyilvánította.

E megyegyűlés állapította meg 1835. november 8-án az iskola rendszabályait. 1841. augusztus 24-én Rafael jelenlétében tartott megyegyűlésen, melyen a papságon kívül a tanács és közönség tagjai, összesen 34-en vettek részt, szóba jött a leányiskola körül szükséges módosítások eszközzése; ezen indítványból kifolyólag elhatároztatott, hogy ezentúl fi-gyermekek a leányiskolába föl nem vehetők, hogy a tanítónő az 5000 Rfrt. kamatját,

vagyis a 300 forintot élvezi, Bosnyák Annát továbbra is tanítónőnek meghagyja s „örök emlékül elrendelte, hogy ezen intézetben tanulók reggel és délután a báró úr élete fentartásáért, elhalálózása után pedig lelkéért hála jeléül egy miatyánkot s üdvözlét mondjanak.

A leányiskola kath. jellegét igazolja az 1868. évi XXXVIII. törvényczikk alapján 1869. szeptember 2-án hozott ezen határozat: „Városi iskoláink örm. kath. iskoláknak tekintetnek jövőre is, mivel magánszemélyek által tett alapítványokból állanak fenn.“

S hogy jelentékeny lehetett a város gondozása alá bízott iskolai alapítványok összege, semmi sem jelzi világosabban, mint azon régi intézkedés, hogy az alapítványokat a közönség kebeléből választott „scholastica commissio“ kezelte. 1850. után a bizottmány megszűnván, a hagyományok a városi pénztárba beolvasztattak; de a városi közönség, mint jogi testület felelőssége alatt e kath. alapok el nem enyészhettek, el nem évültek. A hagyományozók iránti kegyelet parancsolja, hogy ez alapok mielőbb tisztáztassanak s mint iskolai alapok elkülönítve kezeltessenek.

Az eddig ismert iskolai jötevők a következők:

1762. Bosnyák István egyházgondnok 12 fi- és leánynevelésre adományozott	2000	frt.
1766. Dániel Mihály esperes-plébános hagyományozott	1000	frt.
1768. Lengyel András diákonus 30 gyermek iskoláztatására	1000	frt.
1780. Kiss Gergely 30 aranyat	150	frt.
Anonymus 5 gyermek tanítására	150	frt.
1795. október 28-án Issekutz Márk	1000	frt.
1802. ápril 21-én Patrubány Márton	100	frt.
Tucsig Bogdán	300	frt.
1803. január 7-én Lengyel Lukács	1000	frt.
1806. október 21-én Dániel Lukács	1000	frt.
1811. Kábdebó János esperes gyűjtése	1765	frt.
1821. deczember 5-én. Timár-társulat adománya	1000	frt.
1823. február 15-én Rafael a városi közönségnél letett	1000	frt.

1824. január 25-én Bábig Katalin	300 frt.
1827. ápril 23-án Rafael a városi közönségnél letett	5000 frt.
1823—1829-ig Kábdebó János esperes gyűj- tése	3240 frt. 01 kr.
1829. december 31-én Szenkovits Lukács	335 frt. 50 kr.
1844. május 5-én Rafael a leányiskolának há- zat vesz	2000 frt.
1842. Az erdélyi kath. status kezelése alatt álló rafaeli alapra	15000 frt.
1851. augusztus 7-én Máré Katalin	278 frt.
1878. október 18-án Ávedik Lukács plébános	50 frt.

Végre a kath. jelleget elismeri a legközelebbéről egyhangulag hozott intézkedés, melyet szóról-szóra itt közlünk:

Szab. kir. Erzsébetváros képviselő-testületének 1892. évi május hó 10-én Lengyel Márton polgármester elnöklése alatt tartott rendkívüli üléséből vezetett

Jegyzőkönyvi kivonat.

Sz. 39. Elnök polgármester előterjeszti a Rafael alapra vonatkozó a jogi és gazdasági együttes szakbizottság véleményét, mely szerint kéressék fel az erdélyi püspök úr ő nagyméltósága illetve az erdélyi róm. kath. Status igazgató-tanácsa, hogy bárha az erdélyi róm. kath. rafaeli algymnasium állami kezelés alá jutott, annak fentartási költségeihez a város közönsége évi 5000 forint segélylyel járul hozzá, az állammal kötött szerződés 3-ik pontja értelmében ezen felajánlott 5000 frt. hozzájárulási összegbe minden eddigi a gymnasium fentartására fordított jövedelmeket beszámított, s így a kérdéselt Rafael tanulmányi alapból eredő évi 945 frt. jövedelmet is; mindezekről eltekintve, miután a közönség apáczák által vezetett 6 osztályú *róm. kath. leányiskolát* tart fenn évi 1050 frt. kiadás mellett, ezen rafaeli tanulmányi alapból eredő évi 945 frt. segély utaltassék ki a leányiskola javára; ezáltal a város közönsége is meglesz könnyebbítve

egy, évi 945 frt. kiadással, az alapítványt tevő szándéka is meg lesz valósítva, hogy itt Erzsébetvároson használ-tassék fel az általa tett alap jövedelme tanulmányi czé-
lokra.

A jogi és gazdasági szakbizottság javaslata egy-
hangulag elfogadtatik s egyidejüleg elhatároztatik, hogy
az 1891. évi szept. havától 1892. évi junius hó 1-éig
bennmaradt kamat, mivel azon határnapig a fizetés fel
van véve, a nagyméltóságú püspök úr illetőleg a róm.
kath. Status igazgató-tanácsa beleegyezésével a 15000
frt. alaphoz csatoltassék s 6 százalékkal kamatoztassék.

(P. H.)

Lengyel Árpád
h. főjegyző.

Ezen, csaknem pár évszázadra terjedő történelmi
múlt logikája igazolja, hogy e leányiskola alapításától
kezdve örm. kath. jogi természettel birt, hogy ezen jel-
leget a százados gyakorlat, kormányzékai s közgyűlési
határozatok, az 1885. szerződés, de főképen alapítvá-
nyaink megőrizték.

Csatt Margit.

Görög kath. egyház.

XVIII.

Ezen egyházközség legrégebbi múlttal bír. Adataink szerint már az Apaffiak korában az „unitok Ebesfalván nemcsak protopopa vezetése alatt állottak, hanem terjedelmes lelkészi birtokuk is volt. A hivek száma is jelentékeny, mert az 1727-iki összeírás szerint a cigányokkal együtt 282 lelket számlált. A gör. kath. hivek zöme Ebesfalván lakott és oda építék első fatemplomukat és a lelkészi lakot. Ezen fatemplomhoz az uradalom adta az anyagszereket s mint az adatokból kitetszik, a jelenlegi „Nagy Rét“ területén levő hely fáiból készült az a kis templom, mely 1871-ig fennállott. Ekkor az egyházközség látván, hogy a sírkertben levő fatemplom korhadt állapotban van és egészségi, valamint közbiztonsági tekintetben is veszélyes, lebontását elhatározta és a Gorove Jakab-féle utczában Dániel Simon telkes házat megvásárolta és oda akarta a hivek egy része templomát felállítani; azonban az ebesfalvi gör. kath. hivek szívósan ragaszkodva őseik intézményeihez, fellázkodtak ezen sérelem miatt és bár a hatóság is közbevetette magát: a kedélyeket lecsillapítani már nem lehetett. Megoszlottak maguk közt s habár most a kőből épült és tornyocskával ellátott Dániel-féle házban tartják istentiszteletüket, de a béke galambja elszállott örök bizonyosságául azon igazságnak, hogy a nép szívéből a régi intézmények iránti kegyeletet megbolygatni kényes, reactiót szül. Jelenleg az 1890-ik évi összeírás szerint folyton emelkedik a lélekszám, kiknek lelkipásztora a jelesen képzett Campián István esperes. Ezen egyházközség népiskolát is tart, csak kívánatos, hogy az épület a hygienikus követelményeknek mindenben megfeleljen.

Az ágostai hitvallásuak egyháza.

XIX.

Alapítása az 1864-ik évi február 2-án tartott hitköz-ségi gyűlésen történt. A kis nyáj alig 125 lelket számlált, de azért nem maradt lelki vigasztalás nélkül. Kezdetben nem lévén imaházuk, a helyi ev. reformátusoknak roskatag, kis templomában tarták összejöveteleiket, a hol a domáldi lelkész látta el őket a hit eledelével. Fizetése a lelkésznek nem volt, valamint hogy most sincs, hanem minden pár 2 frt. lelkészi díjat fizetett évenként.

Az egyházak mintegy velök született testvérüknek tekinték mindig az iskolát is, azért a hol csak lehetett, a templom mellé iskolát is szerveztek. Így történt ez Erzsébetvároson is. Miután 1865-ben az Erzsébetváros levő Szentpéteri Lajos-féle házat 3200 frtért megvették, emeleti helyiségeiben a templomot és iskolát elhelyezték.

Az első tanító Fernengel Simon volt, kinek fizetése 250 frt-, tanítási díjban 20 frt-, és fa-illetményből állott. Azonban a hitközség iskolája a csekély javadalmazás miatt 1878—1886-ig zárva maradt. Ekkor Binder János tanító lett kinevezve, ki az istenitiszteleti cselekvényeket is végzé.

Ujabb időben ezen egyházat, melynek önnálló lelkésze máig sincs, a szászsárosi lelkészi hivatal gondozza, míg az iskolát Geltch Mór okl. tanító vezeti, a ki az állami népiskolában, ugy szintén a gymnasiumban mint vallásoktató működik.

Görög keleti egyház.

XX.

Elégedetlenség eredménye: minden hitbeli szakadás. Ez volt oka a gör. keleti egyház keletkezésének is. Az 1871-ben fellázadt gör. kath. hívó sereg, hogy elégtételt vegyen a kegyeletében történt sérelme miatt; egyrésze kivált és Sánku Nikuláj és Bumbea vezetése alatt Nagy-Szebenben a metropolitánál jelentkeztek, hogy őshitőket elhagyják és a gör. keleti egyház kebelébe kíván mintegy 60 család felvétetni. Az áttérés megtörtént, házat szereztek maguknak az isteniszteletek megtarthatása végett s e célból 4000 frton megvásárolták a Nemes-utcza szögletén levő Csiki Lázár-féle házastelket. E kevés számú hitfelekezet lelkésze az idevaló születésű Drágolya János, a ki az állami elemi népiskolában, mint hitoktató szorgalmasan működik.

Az örmények honfusítása.

XXI.

Százados tapasztalat érlelte meg a magyar haza szívében azt az erős meggyőződést, hogy keresztény hite miatt a vértanúságig elkinzott, őshazájából kiköltözött örmény népben meg van a fogékonyság, hogy minden viszonyok közt azon nemzethez ragaszkodjék, melynek világnézete, szellemi törekvése az ő eszméihez, mintegy természetszerűleg fűződik, melylyel egybeforrni már egykori keleti szomszédos helyzeténél s gyakori érintkezésénél fogva hozzászokott.

A Szt-István alapította magyar birodalom népei közül egyedül az örmény volt az, mely kezdettől fogva elkülönző áspirációk által vezéreltetni, a patricularismus hitegetései által eltántorittatni magát sohasem engedte.

Azért, ha vendégszeretetre méltónak találta őket Apaffy fejedelem, nem volt indokolatlan az 1791. évi országgyűlésnek bizalom-nyilvánítása is, melynélfogva az örmény népet hazaszeretetéért a magyar nemzet testébe fölvette.

Ekkor létesült a magyar nemzet és örménység között azon házasság, melyben a változékony polgári szerződés feltételeit absolute nem találjuk, hanem azon feloldatlan szentségi jelleget, mely a multban tanusított hűség elvén alapulván, azt a lét végeig biztosította.

De szóljon helyettünk a történelem, mint az események hiteles tanúja. Habár az 1791. évet megelőző több mint 100 év lefolyása alatt az örmény nép az Apafiak, III. Károly és Mária Terézia kegyéből kiváltságleveleket szereztek, lakhelyöket I. Lipót várossá és I. József szabad királyi városokká emelte, sőt már 1725-ben

az örmények képviselői a kolozsvári országgyűlésre hivatalosak voltak; mindazonáltal az alkotmányos érületéről is ismeretes örmény nép csak az országgyűlés hozzájárulásával óhajtott ezen szeretett kiváltságoknak törvényes érvényt eszközölni.

Nagy siker megszerzése, kitartó előkészület, teljes odaadást, az erők tömörülését igényli. Őseink a honfiusítás nagy és életbiztosító kérdésének horderejét felfogták s azért szívós elhatározással tömörült a nagy cél elérése végett Szamosujvár és Erzsébetváros közönsége, amint a következő örmény nyelven írt kölcsönös egyezményből kitűnik.

Isten segélyével 1768. év május 24-én Szamosujvártt egyezség történt a két város, Szamosujvár és Erzsébetváros lakói közt a honfiusítás tárgyában, vagyis, hogy a haza gyermekei legyünk, melyre nézve a gyűlésben az alább írt pontok szerint egyeztünk meg.

1. Szamosujvár két képviselőt küldend Bécsbe maga részéről saját költségén, mind a fizetés, mind az élelmezés a szamosujvári városi pénztárból lesz.

2. Hasonlólag Erzsébetváros két képviselőt küld Bécsbe, Erzsébetváros saját költségén, fizetés és élelmezés Erzsébetváros pénztárából lesz.

3. A fennirt honfiusítás fedezeti összege végett, hogy a felséges királynénak, valamint más bécsi hercegeknek is, ezen országban vagyis itt Erdélyországban levő és más bécsi főuraknak ajándékot adhassunk ez aképen leend:

4. Az egész pénzösszeg a honfiusítás végett egy tőke összegnek vétetik, és ezen egész összegbe először Szamosujvár fizet száz után tizedt, és kifizetvén a tizedrész a többi egész maradvány összeget félarányban fizetik, vagyis, Szamosujvár felét, és felét Erzsébetváros, azaz, hogy jól megérthető legyen minden 1000 magyar forintból Szamosujvár fizeti előbb a 100 magyar forintot és a kilenczszáz forint felét vagyis 450 forintot Szamosujvár és 450 magyar forintot Erzsébetváros, s

igy az egész összeg a mit elköltenek a fennirt módon osztatik fel.

5. Az erdélyi költségek végett a képviselőket illetőleg mind a fizetés, mind az élelem, mind egyéb költség teljesen az egész tőkéből leend.

6. A fennirt képviselők Bécsben együtt tanácskozva felvesznek egy, vagy ha kell, két ügynököt is és ezen ügynökök díjazása az egész tőkéből fizetendő.

7. Minden díj, melyet a honfiusítás végett kell Bécsben adni, legyen az ígéret vagy ajándék, mindig mindkét fél tanácskozásából történjék; általában egyik fél a másik nélkül sem ígéretet nem tehet, sem nem adhat, hasonlóképen az erdélyi képviselőkre nézve is ugyanaz a módozat fog állani.

8. Ha a fennemlített honfiusítást Isten irgalmából és felséges királynénk kegyességéből örmény nemzetünk megnyerhetné, a költség, miként a két város közt az egyezés történt, és azon feltételek alatt lesz a fizetés is, de csak a honosítás végett.

9. Ha ezután is valami szükség merülne fel, örmény nemzetünk vagyis a fennirt két város végett, együtt tanácskozva és megegyezve a t. képviselőknak levél irasék Bécsbe, hogy az ügy mellé álljanak, hogy a fennirt határozat rendületlenül és változatlanul maradjon minden tiszteletben levők előtt. Ennek nagyobb állandosítása és megerősítése végett egyezményi levelünket mindkét város saját pecsétjével és a közönség aláírásával ellátva a fenti hó és szám alatt kiadtuk.

Jakabfy Kristóf néhai Miklós fia Szamos- ujvár birája.	(P. H.) Szamosujvár tanácsa és közönsége,
Todor Jenő szamosuj- vári tanácsos.	(P. H.) Erzsébetváros tanácsa és közönsége.
Novák Kristóf szamosuj- vári tanácsos.	Lázár János erzsébetvá- rosi képviselő és a fenn- irt egyezménynél meg- hatalmazott.
Simai Tódor néhai Ger-	

gely fia szamosujvári tanácsos.
 Govrik Ker. János alszónok Szamosujvárt (potszutás).
 Placsintár Lázár szamosujvári alszónok (potszutás).

Kosotán Márton erzsébetvárosi képviselő és a fennirt egyezménynél meghatalmazott.
 Khell Bogdán ideigl. főszónok és erzsébetvárosi képviselő.

Az 1791-iki országgyűlés földeríté az örmény népnek „arany napját“, mert ez hozta meg biztonságának örömét.

Erzsébetváros és Szamosujvár képviselői folyamodást intéztek az országgyűléshez, melyben ezeket írják:

„Mi a magyar nemzet őszinte hajlamaitól vonzatva, valamint az új haza kellemeitől, biztosító törvényeitől édesgetve, itt állandó lakhelyet alapítani törekedtünk; ez okból fejedelmeink iránti hódolatunkat, hűségünket, szolgálatainkat a legnagyobb készséggel teljesítettük; amiért uralkodóink kiváltságokkal megjutalmaztak. De mindezen kiváltságaink mellett is béna szülötteknek éreztük magunkat, mert habár a birtoklási jogot Erzsébetváros és Szamosujvár részére a Lipót-féle diploma B. pontja, az Approbáták III. része, 41. fejezetének első cikkelye szerint a királyi adománylevelekben megnyertük, — mégis ezek status Karaitól és Rendeitől az örmények honfusítását kérjük.“

Bizonyára nemcsak a történettudóst, hanem a haza polgárait is érdekelné fogja annak ismerete, ami e kérvény indokolásához fűződött, melyet a szamosujváriak részéről Gorove Kristóf és Novák Tivadar, az erzsébetvárosiak részéről Issekutz Antal, Zachariás Tamás és Csiky Lázár nyújtottak be az országgyűlésnek, — s azon fejlemény, mely azon kornak nézeteibe betekinteni enged.

E kérvény, előrebocsátván azt, hogy a hazai örmények, hűség, pontos adófizetés, az ország anyagi felvirágoztatása, a közterheknek néha másoknál is nagyobb mértékben való hordozása s a haza védelme tekintetében mindig készséggel meghozták áldozataikat; a Rákóczy

forradalom idején 1703-ban hadügyi czélokra a kormánynak 5000 frtot, 1737-ben a katonák élelmezése végett gabonát; 1742-ben lovas és gyalog katonaságot állítottak; 1746-ban Szamosujvár és Erzsébetváros hadi szerekre 2500 aranyat; 1757-ben a két város a poroszok ellen viselt háboru terhei könnyítése végett 3008 aranyat küldött s ezenkívül minden nemes a kimért rovattal is teljesítette; 1758-ban a katonák előállítására s felszerelésére ismét jelentékeny összeggel járult; 1761. november 10-én tartott közgyűlés határozatából kifolyólag Mária Terézia királynénak 4000 aranyat ajánlott fel s az 1784-iki parasztlázadás alkalmával hazafias érzelmének kétségtelen jeleit mutatta, melyről Kolozs- és Belső-Szolnok megye, ugyszintén Torda, Nagy-Enyed, Gyulafehérvár és Szék városok is tanuskodnak; megemlítvén azt, hogy a szászok betelepítésök után azonnal polgárjogot nyertek, az unitáriusokat Bethlen Gábor fejedelem jószágokkal s Alvinczen kiváltsággal is felruházta, jóllehet pogányoknak tekintettek: mi ellenben — mondják a kérvényezők — sem királyainkra, sem a hazára nézve soha haszontalanok nem voltunk; mint kereskedők és kézművesek a haza javát előmozdítottuk, s miután mások, a kik ily dicséretes tettekkel nem bírnak, Erdélyben csendesen élhetnek, hivatalokat viselnek s hazafiaknak neveztetnek; mi pedig a magyar nemzet erényeit nemcsak nagyra becsüljük, azokat követni, sajátunkká tenni óhajtjuk, törvényei-, öltözete-, s nyelvével élünk; hanem ezek mellett a magyar nyelv mívelése — s terjesztésére ezennel 4000 darab aranyat ajándékozni készek vagyunk: a tekintetes Status Karai és Rendeihez folyamodunk, hogy városainkat a magyar kir. városok és taxalis helyek közé fölvenni, a katonai elszállásolás s előfogatok szolgáltatása alól felmenteni, a szamosujvári és erzsébetvárosi nemeseket a honfúsítás által valódi s nem czimzetes nemeseknek elismerni méltóztassanak.

Az országgyűlés véleményadás végett közölte a két város kérelmét a székelyek s a szabad királyi városok követeivel.

A székely képviselők sérelmet találtak abban, hogy Szamosujvár és Erzsébetváros, több királyi város kárára,

az ország tudta nélkül más városok felett szabadalmakat szerzett, a vármegyék és székek által tett ellenmondásokat nem tisztázták, hogy a kieszközölt nemeslevelek és szabadalmi okmányok palástja alatt a fennálló törvények ellen jószágokat vásároltak; azért követelik, hogy minden adomány és nemeslevél érvénytelennek nyilvánítsák és szabadságuk korlátoltassék.

Kolozsvár, Gyulafehérvár és Maros-Vásárhely szab. kir. városok biztosai feleleteikben, melyeket a többi kisebb városok is elfogadtak, 8 feltételhez kötötték azon engedmény megadását, hogy Szamosujvár és Erzsébetváros közönségét a Status Karai és Rendei a szabad királyi magyar városok sorába felvétessék. E 8 tételt az országgyűlés a következő két pontba foglalta:

1. Hogy a befogadás azon feltétel alatt történjék, ha a többi városok jogai, szabadsága, haszonvételei ép-ségben maradnak, terhei nem növekednek. Minthogy pedig a kérelmező városoknak a katonai elszállásolástól való mentessége jelentékeny terhet ró a többi városokra; ez okból a kérés — mint az igazsággal ellenkező — elutasítandó.

2. Ha a status a két várost a szabad kir. magyar városok közé fölvenné; e két város szabadsága s haszonvételei joga csakis ezen városokra terjedjen; ennél fogva ne kényszeríthessék a többi városok tanácsait arra, hogy az örmény lakókat polgárokul bevegyék, hanem szabadságában állhasson a többi városi közönségnek a polgárok közé felvétel iránt kizárólag intézkedni, s a concivilitás díját meghatározni.

Ha közülök némelyik II. József rendelkezéséből polgárjogot nyert s ennél fogva örökös jogon örökséghez jutott, az olyantól az örökséget, rokonok, szomszédok, vagy a közönség polgárai is visszavehetik. Ha pedig ezután valakit rendes úton egy város polgárai közé felvesz, ezen felvétel csakis a kereskedés üzésére vonatkozzék s ennél több jussa ne legyen, ha szintén házat is szerez idővel. A városokban mindennemű haszonvétel azoknak tősgyökeres lakóitól és a kereskedési jog mint eddig, úgy ezután is bizonyos váltságdíj lefizetése

mellett engedtessek meg s a portékáikat oly áron kötelesek eladni, mint az idegen kereskedők.“

A székely és a szab. kir. városok képviselőinek nyilatkozatát az országgyűlés 1791. évi Sz. Jakab havának 26. és 29. augusztus hó 16. és Kisasszonyhava 2. napján vette tüzetes tárgyalás alá s az 1791. évi 61. cikkben a következő érdekes határozatot hozta: „Mivel az ország népesedése annak boldogságát érezhetőképen eszközli, erejét gyarapítja, ha oly tagokkal szaporódik, melyek eddig is viseletök által a hazának kárára nem voltak, sőt jövőre is hűséges hazafiságukról biztos reményt nyújtottak; meggyőződve levén, hogy valamint a multban kérelmezőket hűtelenségben soha sem találtuk, hűségöket e hazához annak terhes körülményei között bebizonyították, annak szükségeit katonákkal, élelemmel enyhítették, e mellett e század elején az egyik befogadott vallásfelvették s abban állandóan megmaradtak. Ezen okokhoz járult felséges fejedelmünknek mult Szent-Iván hava 18. napján kelt királyi leirata, melyben a két város kérelmét melegen ajánlja; ezen indokokból a felajánlott 4000 arany letétele mellett Szamosújvár és Erzsébetváros közönségét a szabad kir. városok sorába, az országgyűlésen ülési és szavazati joggal felruházva s a taxális helyek közt Gyulafehérvár után beosztva — felvesszük a nélkül, hogy különös negyedik nemzetet képezzenek, a többi városok törvényes intézményeinek s kiváltságainak sérelmet okozzanak; miért is a nemes székely nemzet s a szabad kir. városok képviselőinek véleményét tekintetbe nem vehettük, mert az előadott kívánalmakról a haza törvényei, a taxális helyek szabdsága s különösen a következő feltételeink biztosítanak:

1. Szamosújvár és Erzsébetváros, a szabad kir. magyar városok jellegével felruháztatnak.

2. E városok a közügyek terén a magyar nyelvet használják, a magyar kir. városok szabadságával éljenek, magyar iskolákat tartsanak, bármily nemzet lakhassék közöttük s ezeket szabadságukban, örökségükben ne gátolják és semmivel túl ne terheljék.

3. Hogy az említett két közönség a többi szabad kir. város szabadságán felül többet ne tulajdonítson magának; hűségét a haza, fejedelem s az unióhoz mindig épségben tartsa; a közügyet vállvetett erővel emelje; s ha e feltételek teljesítésétől a legkisebb mérvben is eltávoznék, az Approbata törvény szerint minden kiváltságát és szabadságát elveszítse s ezen feltételek megtartása végett a két város biztosai az országgyűlés előtt eskűt tegyenek.“

A katonai elszállásolás s előfogatok szolgáltatása alóli mentességet az országgyűlés, támaszkodva a hármas törvénykönyv II. része, 11. fejezetére — elvetette; „mert oly kiváltság, mely másnak sérelmet okoz — fenn nem állhat; sőt aki ily privilegiumot nyert, az érvényt annak soha se szerezhessen, mivel ha a kérelmező városokat e terhektől fölmentjük, azokkal más helységeket nyomunk alá.“

„A nemesség megszerzésére, hazai törvényeink szerint, hazafiság kívántatik, s minthogy az említett közönség törvényes úton kívül nyert nemességet, azt el nem ismerjük annyival inkább, mert Mária Terézia leirata szerint az eddig adott nemességek nem gyökeres, hanem csak tiszteleti nemes jelleggel bírnak. Ennélfogva valódi nemesi szabadságot nem igényelhetnek; azonban megengedjük, hogy armalis leveleiket a következő országgyűlésnek bemutassák, úgyszintén kiváltságleveleiket is; hogy ő Felségének új adománylevelek kiadása végett felajánlhassuk.“

De ezzel sem lett befejezve a honfűsítés; mert az ország Rendei föltétel gyanánt kimondották, hogy a két város a hazai törvényekkel megegyező új kiváltságleveleket szerezzen ő Felségétől s azokat az országgyűlésnek mutassa be. Erre vonatkozólag írják a kérelmezők: „Nem volt célunk méltóságos és tekintetes Karok és Rendek már legelső kérésünkben is, hogy a többi városok kárára magunkat, minden kötelező feltétel nélkül, a fennforgó terhektől megszabadítsuk; hisz midőn még törvényes tagjai nem voltunk a méltóságos Rendeknek: akkor is a szükségben fejedelmünket és hazánkat pénzzel,

lóval, gabonával nagy mértékben segítettük; most már hálátlanok lennének, ha azután, midőn tagjaikká tesznek, a közjó előmozdításán összetett erővel munkálni vonakodnánk. S valóban biztat is a méltóságos Rendeknek eddig is bőven tanusított kegyelme arról, hogy saját fiaira oly terheket nem fog róni, melyek életmódjukkal ellenkeznek s melyek alól az 1792. s 1793. évben kelt kegyelmes udvari leiratok a megváltást megengedik.

Tudva van a méltóságos Rendekek előtt, hogy a mi életmódunk a kereskedés; ez nyujtott feleségeink- és gyermekeinknek életfentartást; ez nyujtott segedelmet, hogy fejedeleinknek s a hazának szükség idején szolgálatjára lehettünk. A kereskedésnek a katonatartás, a forspontozásnak határaink csekély kiterjedése — ellensége. Ugyanazért alólirt követek (Szamosujvár részéről: Balta Márton és Simai Gergely, Erzsébetváros részéről: Issekutz Antal és Dániel Gergely) mint az első, 1791-i országgyűlésre választott képviselők a két város részéről, a katonatartás és előfogatok szolgáltatása alóli mentesség váltságdíjában 7500 aranyat ajánlanak s kéri, hogy az új törvényczikk alapján a hűségí esküt letehessek.“

Ezen kérés véleményadás végett a székelyszékek s a taxális helyek követeivel közöltetvén, az előfogatok és katonatartás pénzbeli megváltásának ellenmondottak.

Ezen ellenmondás megoldására ismét felhivatott a két város s minthogy a válaszszal késedelmeskedett, a két város jelenlevő meghatalmazottjait a főkormányszéki biztos: Incze István megintette, s felhívta, hogy válaszaikat a közelebbi országgyűléshez terjeszszék be, mert ekkor fog a kirendelt küldöttség a városok sérelmei fölött határozni. 1795-ben beadta a két város kérelmét, melyben jelzi, hogy a hitletételt a privilegiumok megszerzése után fogja csak igénybe venni, ugy szintén, hogy az előfogati s katonatartási fölmentésre vonatkozó észrevételeit a kiküldött deputatio munkálatára óhajtja kiterjeszteni s ezen okból halasztásért esedezik; azonban a székely és a városi követek elodázhatlan intézkedést kívánnak, mivel az örmények községeikben a szabad kir. város nevet használják, beneficiumokban részesülnek;

ezért a terhet is a többi városokkal közösen viseljék. Ezen kivánalmakat is az országgyűlés áttette a küldöttséghez elbírálás végett.

A deputáció a kir. kormányzék képviselőivel tartott tanácsban megállapította, hogy tekintve azt, miszerint Erzsébetváros és Szamosújvár 7500 aranyat ígért váltságdíj fejében, mely összeget laktanyák építésére lehet fordítani; minthogy e két város eddig sem volt kötelezve ily szolgáltatokra, s minthogy a kereskedést biztonságban folytatni csak úgy lehetséges, ha e szolgálmányok alól felmentetnek, más városok terheinek fölhalmozása nélkül; tekintve azt, hogy a kültartományokban lakó kereskedők szintén ily terhek hordozása alól fölmentvék, e véleményt az erzsébetvárosi és szamosújvári képviselőkkal közölni javasolták. Azonban a városok követői újabb kérelemmel, a katonatartás és előfogatok természetbeni kiszolgáltatására akarták a két várost kötelezni, s a felajánlott megváltási díj elvetését sürgették.

Igy folyt a vita 1791—1811-ig, míg végre a 20 évig húzódott tárgyalásnak az lett az eredménye, hogy a két várost 6 évi időtartam alatt építendő laktanyák berendezésére, valamint az előfogatok megadására s ezen hat év alatt 30.000 frt váltságdíj lefizetésére kötelezték.

Ezen határozat után a két város küldöttséget menesztett Ferencz királyhoz oly utasítással, hogy e végzés szentesítését elodázní kegyeskedjék s így ez ügy függőben maradt 1837-ig. Ekkor Erzsébetváros belátván az üdvtelen halasztás hátrányait, Ferdinánd királyhoz folyamodott, hogy Erzsébetváros kir. várossá felvétele felől új kiváltságokmányt kiadni kegyeskedjék, a mi végett felajánlotta, hogy a katonatartást és előfogatokat a többi városokkal egyenlő arányban hordozni fogja. A privilegium 1837-ben kiadatott, a városlaktanyát épített s 1840-ben a katonaság azt el is foglalta.

Ezen nevezetes eseményt a honvéd laktanya bejáratába ékelt kőlap ily szavakkal hirdeti: „V. Ferdinánd nagy fejedelmök dicső nevére édes hazánk békeörjei lakául emelték sz. kir. Erzsébet városának hiv polgárjai 1840-ben.

Városunk ezen laktanyát a millenium emlékére mintegy 50000 frt költséggel kibővítette és mint a képen látható díszesen, az egészségügyi kívánalmaknak megfelelőleg átalakította.

Ennyi phasion ment át a honfiúsítás s ezzel egyidejűleg a katonatartás és előfogati kérdés ügye, míg végleges megoldást nyert.

A népeknek hazájuk iránti érzületét csak hosszabb tartamú együttérzés, — öszműködésből lehet levonni; mert a hazafiság mindaddig csak ünnepélyes szólam, míg az tettekben nem nyilvánul, különösen oly zilált időkben midőn a barátnak az ellenség, a honszeretetnek a honárulás veszélyes ligájával kell küzdeni. E tekintetben önérzettel szemlélheti multját és jelenét az örmény nép. A magyar nemzet küzdelmes sorsában odaadóbb részvétellel még nemzet e haza földjén nem osztózott, mint az örmény; mindig állhatatosan vele élt, szenvedett, együtt vívott a harc téerein a szabadság óriási küzdelmeiben, a miről Erzsébetváros az 1848/9-i időszakból világos bizonytságot tett.

Valahányszor e haza anyagi áldozatot kért, e nép csaknem önkifosztásával rakta le a haza oltárára utolsó filléreit, sőt mint Erzsébetváros a forradalmi időben — templomi drága ékszereit is. Romának egy Fabritiusa volt, kit az igazság útjáról eltántorítani nem lehetett; az örmény nép maga egy megtettesült Fabritiusa a hazaszeretetnek s mindezt azon tudatban tette, hogy a hazaszeretet legmértöbb jutalmát: a honfiúsítást elnyerhesse, hogy a haza valódi gyermekeinek nézze őt, ki hozzá szívevel, lélekkel ragaszkodik, ki fényre derültét kezdettől fogva elősegítette.

M. kir. honvéd-laktanya.

Erzsébetváros az 1848/9. évi forradalom alatt.

XXII.

Az európai légkör a francia forradalom lázas eszméi által telítve volt és nem sok idő kellett ahhoz, hogy a szabadság, egyenlőség, testvériség varázsigéi áthatoljanak a Kárpát bércei közé. A mint az 1848 év tavasza felszabadítani kezdé a föld jégkergét már a bilincsbe zárt szív vére is hatalmasabban kezdett lüktetni; s ez a népszabadság villany árama volt, melynek habár nagy robajjal, de nemsokára kitörnie kellett. Márczius 15-én a magyar nemzet szabadságának hajnala felderengett. Egy öszgondolatban jelzé kívánalmait: a nemesi kiváltság és urbér megszüntetése, a közteherviselés arányos megosztása és a sajtószabadság kivívásában.

A haza szivéből megindult ébresztő hangok csakhamar elterjedtek a távoli vidékekre is, Erzsébetvároson már előbb látszottak fellegek; rémes hírek keringtek e nemzetiségi oáz körül. A lakosok már 47-ben sejtették a vész erejét, jókor leszedték csaknem éretlenül török-buzájokat, szüreteltek, de nem nagy örömmel vajmi csekély mennyiségben; és azt a kevés mustot is potom áron kellett eladniók. Megingott a közbiztonság is, a mennyiben nemcsak a leveleket elkobozták, hanem egyeseket megtámadtak, megraboltak. Az erőszak kezdett éledni a szabad gondolkozással együtt.

Az 1848-i nagypéntek utczaí zenéje egy temetés gyász indulójának volt visszhangja. A városi polgársághoz ekkor érkezett a népszabadság riadója, mely felzaklatta e csendes város ünnepi gyászát. Czigány zene és éljen a szabadság harsogott estvétől reggelig. A fel-támadás napjára már nemzeti zászlók lobogtak a templom

tornyából a praetorialis házon és a Casino épületén azon meggyőződést hirdetve, hogy a legyőzött számára is lesz feltámadás.

A feltámadás ünnepe méltó volt a városiak vallásos érzelméhez és hazafias hangulatához; minden ablak este fényárban úszott, zene és mozsárdörgés vegyült a zavargó légkörbe.

April 29-én már megindult a fegyveres mozgalom, új laktanyánkat a Károly Ferdinánd nevet viselő katonaság felsőbb parancs folytán elhagyá s ápril 30-án az első székely ezredből bevonult egy század önkéntes, mely csakhamar megteremté a városi polgárokból alakult őrsereget. Május 8-án nemzeti zászlóval és zenével jelent meg a kis csapat a tanácsház előtt, a hol a nyomban jelenkezők által 130-ra emelkedvén, az őrsereg megválasztá első tisztikarát: gr. Haller Józsefet, az őrsereg kapitányának; Szenkovits Imrét hadnagynak, Tamásik Alajost és Schedelmajer Mártont segédtisztoknak. Az őrsereg Bogdánfi Antal később honvéd alezredes vezérlete alatt tartá a „barompiacson“ majd a faraktár környékén gyakorlatait és mindannyiszor zenekísérettel tért vissza, a százados háza előtt álló várdaházhoz tisztelgésre és újabb parancs meghallgatása végett.

Junius 28-án történt az új országgyűlési képviselők megválasztása, Karácsony János és Másvilági István újólág megválasztattak, és a „magyar köztársasági párt“ tagjai lettek, melynek törekvése két jelszóból állott „Önálló Magyarország és a köztársaság létesítése.“ E párt sorában följegyezve találjuk: Vörösmarty Mihály koszorus költőnket, Kemény Zsigmond, Irányi Dániel, Horváth Boldizsár, Berzenczei László és a szamosujvári képviselőket.

Julius 29-én az itt állomásozó székely katonaság a holdvilági fogadónál összetűzött a szászokkal, minek következtében a szászok közül többen nehéz sebet kaptak; úgy látszik, hogy az ellenszenv már lábrakapott, és a harczias hangulat már tettben nyilvánulni kezdett minden nemzetiségnél.

Julius 30-án a székely katonaságot innen Háromszékelé mozgosították. Az osztrák hadsereg is nem-sokára megindult.

Okt. 10-én és 13-án 10 ágyúval és élelmi szerekkel felszerelve katonaság vonult fel Segesvárnak.

Okt. 20-án a körülfekvő hegyeken az oláh népeste tűzfény mellett tanyát ütven nagy zavart idézett elő városunkban, a harangot félreverték s az őrsereget fegyveres ellenállásra a város különböző pontjain felállították; de ez csak kémszemle volt az oláh nép részéről.

Október 26-án reggel 9 órakor érkezett Krisztián tribun bocskorban és kucsmával, lóháton vezérelte az 1500-ra menő sereget, körülvétette a várost és felhívta a városi tanácsot, hogy Erzsébetváros feltétlenül adja meg magát; maga elé idéztette Dániel Eugen főbíró, Patrubány Márton és Nuridsán Bogdán tanácsosokat és megparancsolta, hogy két óra alatt az összes fegyvernemeket főbelövetés büntetése alatt beszedjék és átszolgáltassák, de a városi lakosság nagy része elrejté azokat az ó-templom alatti kriptákba, mások a Zárdatéren levő kútba vetették, hogy ismét szükség esetén megtalálják.

Krisztiánnak második parancsa az volt, hogy az oláhoknak két óra alatt kenyeret, szalonnát, bort, pálinkát adjanak. Ezenkívül a népvezér azt is követelte, hogy biztosítékul, — mely szerint a város területén tartozkodásuk ideje alatt semmi bántalmuk nem lesz — Szentpéteri Jakabot, Szentpéteri Lajost és Benedek ref. lelkészt szolgáltatassák ki. A kezeseket lánidsás oláhok Holdvilágra, Kópet svalizser ezredes elé kísérték, a ki az oláhok eltávozása után 12 svalizsér kíséretében haza küldötte őket; azonban ezt megelőzőleg a katonaság által kutatást rendelt, kik a praetoriális épületet, templomokat, a zárda sírboltját, pinczéket, boltokat és magán házakat is átvizsgálták, azonban fegyvert nem találtak. Kópet ezredes a General Commando nevében betiltotta a tanácsulések megtartását, valamint a magyarokkal továbbra is folytatandó levelezéseket, s a város ellenőrzésére 50 svalizsert hagyott hátra. Ezekután némi csend állott be, ha a katonaság átvonulása közben tett károsításokat leszámítjuk; de az

új év annál nehezebb napokat hozott e városra; nap nap után tódult a császári haderő Nagy-szeben felé, melyet oláh és szász csapat kísért, városunk magára hagyatva, várta a rémes jövőt. 1849 január 18-án a gálfalvi ütközet után Erzsébetvárosba jött Szarvadi Lajos mintegy 150 lándsával és fegyverrel felszerelt erdélyi szabad csapattal és 25 székely huszárral; ez utóbbiak a környéket átkutatták, a fegyvereket elvették. 1849 január 20-án Szarvadi tanácsulást hívatott össze s mint-hogy az eddig létezett őrsereg semmi életjelt nem mutatott, az összeírást elrendelte, minek következtében 240 személy alkalmasnak találtatott, fegyver és lándsa gyakorlására szorítottatott. Hadnagygyá: idősb Lengyel Lukácsot kinevezte és felhatalmazta, hogy a szabad csapat és az őrsereg felváltva egyenként őrizetet gyakoroljanak. Január 21-én a gyanus egyének ellen kutatást eszközöltek, és Ocsinik Mojszát, ennek fiát és szász-ernyei Farkas Jánost a vámoshid mellett, mint gyanus egyéneket főbe lőtték.

Január 22-én a városi közönség által készített nemzeti selyem lobogó főlleszteltetvén, Dániel Ödön főbíró szép beszédet tartott és azonnal a templomra kitűzték. Ugyanezen nap Szilágyi ezredes Medgyesről hazabocsátotta a keresdi lelkészt társaival együtt, de Király János önkéntes ezeket a város határán főbelötte, mint engedetlenkedőket.

Január 25-én a huszárok visszatértek Háromszékre toborzani, a mely alkalmat az oláh és szász nép egyesülve fel is használt.

Január 26-án b. Heydte és Fabini vezetése alatt mintegy 1500 főből álló gyalogos és lovas, lándsával és fegyverrel ellátva városunk felé nyomult; a harangot félreverték. Az őrsereg Szarvadi szabad csapatjával együtt Holdvilág és Erzsébetváros között ellentállott, de a kicsiny sereg csakhamar visszavonult és Medgyes felé indult, hogy Szilágyi ezredest segítségül hívja, vele tömörülve támadhassa meg az ellenséget. Midőn a városi nép ezt látta, ő is elhagyá a várost, némelyek azonban a Kotkorováni oláhokhoz menekültek, a hol őket elrejtették,

megvédelmezték. Fabini seregével a városba hatolván, követői által felhívta az előljárást, hogy előtte jelenjenek meg, a főbíró, Nuridsán Bogdán tanácsost és Szenkovits Lászlót küldte ki, de a nevezett vezér ezekkel nem elégedett meg, hanem kísérettel az öreg főbíró magához idéztette. Ekkor a megjelent előljáróknak megparancsolta, hogy hadi költség végett 40000 forintot egy óra alatt előteremtsenek, különben a várost porrá égeti; egyszersmind a főbíró kivül a két városi előljárót kezesekül magánál tartotta. A míg Fabinival az alkudozások tartottak, Papp Márton és Beáta Gergely Medgyesre szaladtak segítségért s midőn Fabini seregével a városon cirkált délután 4 órakor 5 Vilmos huszár rohant a városba Medgyes felől, fegyvereikkel és kardjaikkal halált osztogatva a városon koválygó ellenségre; ekkor Fabini seregével rendetlen futásban keresett menedéket; de a huszárok még a város végéig sem üldözhatték, mert csak öten voltak. Mihelyt a huszárok kivonultak, Fabini is visszatért a városba. A felbőszült vezér parancsot adott a rablásra; ekkor a sorkatonaság ép úgy, mint a vidéki oláh és szász nép feltörte a boltokat, pinczéket, lakházakat. A piactér tele volt kávé és fűszerneművel, egyesek hátukon vitték a tükröket, ágyneműt, sőt néhai édes atyám előadása szerint neki kellett szarvasmarhát az istállóból az ellenség számára kihajtani és átadni; de nem elégedtek meg ezzel, hanem fölgyújtották a jelenlegi Apaffi uton levő Dr. Wolff házát, a Gorove házát, Pap István házát; meglőtték Csiki Károlyt, Norkoj Jánost a Casinó alatt, özv. Fatter Péterné tanítónőt és a 81 éves András mechtárasta szerzetest; de a városon portyázó sereget csakhamar megfutamtotta a Szarvadival egyesült medgyesi honvédség, 4 Vilmos huszár a meggyújtott vámoshidon áttörve, szablyájok, mint villám szórta szét a halálos vágást; a híd mellett és a facsúr közelében elsütött mozsárágyúk rettenetes viszhangja zavarba ejtette az ellenséget, futásnak indultak, és a 4 huszár golyója 18 embert terített le.

Miután a város az ellenségtől megszabadult, visszatért az őrsereggel és Szarvadi szabad csapatjá-

val együtt; de nemsokára még nagyobb veszélyre ébredtek fel.

Január 30-án Báró Heydte Lajos, Gedeon és Fabini, miként a „Történelmi Lapok“ 1894 évi számai*) megjegyzik 6000 oláh és szász lándzsával Erzsébetváros felé indult.

Ágyú golyók repültek főtemplomunk tornya körül, és a város végéhez közelfekvő utcákba, mely alkalommal néhány ház, köztük a ref. templom és papilak is rombadúlt. Megkondult a vészharang és a toronyból kiáltotta a város hajduja és állandó őre a rémes hirt; „jő az ellenség.“ Szarvadi ismét a kevés számú csapattal elébe ment az ellenségnek, de látván a nagy táborn, retirált Medgyes felé s őt követte a városi polgárok nagy része és az előljáráóság. Ekkor az ellenség beütött a magára hagyatott városra, a hol néhány cseléd járt az utcákon; ezektől megtudták, hogy hol lakik a harminczados; Heydte maga elé idéztette őt és Fark Gergely rendőrfőnököt; megparancsolta nekik, hogy január 31-én délelőtt 10 óráig hadi költségül 8000 pengő forintot és 20 ifjat szolgál-tassanak ki, ezenkívül a holdvilági és szászvárosi nép károsodásait térítsék meg; ellenesetben nemcsak a várost elpusztítja, hanem a kezeseket is főbe löveti. A végsőhöz jutott városi nép minden erejét megfeszíté, de a követelt hadiköltséget egészen beszerezni nem lehetett, 1005 frtot ezüst pénzben és a főtemplom összes arany és ezüst-nemű tárgyait Segesvárra szállították, hogy biztosíték legyen az összeg megszerezhetőseig, az odaszállító egyé-neket, névleg: Patrubány Mártont, Kozocsa Jánost, Már-tonfi Istvánt, Medgyesi Antalt és Sóós Károly gyógy-szerészt letartoztatta. E szerencsétlen viszonyokat is a környék zsákmányra éhezett népe rablásra használta fel; a boltok üresen állottak, a házakból még az ágyneműt, asztalt, ablakokat és ajtókat is elvitték; 5 napig tartott a fosztogatás, úgy hogy a városi lakosságnak betevő falatja sem volt és mindenki menekült, a hová csak lehetett; de a Medgyesre menekülteknek rossz napjai támadtak, mert ott többeket elfogtak, városunk főbirájával együtt

*) 3. 5. 9. szám.

és halálra ítélték, de február 8-án éjjel a magyarok visszavették ismét Medgyest és az erzsébetvárosi polgárokat rablánczaikból szabadon bocsátották.

Márcz. 2. és 3-án véres harc folyt Medgyes elfoglalásáért, az osztrák haderő győzött. Ezen nap történelmi nevezetességű Erzsébetvárosra nézve, mert ekkor látogatták meg városunkat Bém, Petőfy, Czetz János és gr. Teleky Sándor ezredes. Ugyanis a magyar sereg Darlacz és Szász-Kis-Almásan át, vonult Erzsébetváros felé; de az éjjeli sötét miatt a nagy sárban seregestől együtt megrekedtek. Ekkor Papp Márton jeles honvéd huszár főhadnagy, a ki átfutott a közeli Somogyomba birtokára, midőn visszatért a sereghez Bémet kíséretével együtt rövid várakozásra hívta fel; ő pedig vágatva városunkba sietett és Szenkovits László 4 pej lova segélyeivel a megszorult társaságot még azon éjjel Szenkovits László vendégszerető házába szállította; másnap hajnalba a visszavonuló magyar sereg is a legnagyobb lelkesültség nyilvánulásai közt megérkezvén, márcz. 4-én délután a segesvári magaslatok felé vette útját, hogy — mint Bém előre megjósolá — a piaczon felállított seregeink, mielőbb „jó hirt” szerezzenek. És valóban 8 nap mulva miután márczius 9-én városunkon Bém Medgyes felé gyorsmenetben vonult, márczius 11-én Nagy-Szebent be is vette!

Márcz. 6-án gr. Alberti osztrák kapitány Kund felől jött városunkra s valizser és lándzsás csapattal és megparancsolta, hogy a kiknek fegyvere van, adják át és a lappangó magyar katonákat jelentsék be; (de áruló — Istennek hála — köztünk nem találkozott,) és hogy senki se menekülhessen ki a városból, katonaságot hagyott vissza; míg ő és nagyszámu új csapatok Segesvár felé tartottak. Ekkor bocsátotta szabadon b. Heydte a január 30-án elfogott Patrubány Mártont és Sóós Károlyt.

Márcz. 9-én Segesvár felől több ezerből álló magyar sereg, Vilmos-, Koburg-, Kossuth- és Székely huszár 12 ágyuval gyorsan haladt városunkon keresztül, más része a Nagy-Küküllőn túl a hegyek felé tartott; a harmadik csapat Szt-Iván felé hatolt. B. Heydte megkésett üldöző csapatával, mert márcz. 10-én Váldhidra érkeztén, még

az nap két lovast küldött a 8000 frtból visszamaradt hadiköltség beküldése végett, a mit Fark Gergely és Fatter Gergely városi pénztáros erős fedezet alatt azonnal el is vittek. Heydte Medgyes felé tartott s itt megütközött Bém seregével, de oly szerencsétlenül, hogy Szt-Lászlóig kellett visszafutnia.

Márcz. 25-én Szilágyi segesvári térparancsnok elrendelte, hogy a magyar 5 forintos bankót minden vásárlásnál fel kell használni ép úgy, mint a többi magyar pénzt. Hasonlóképen puhatolást eszközöltetett, hogy mennyiben igaz, miszerint Fleischer berethalmi lakos főszerepet vitt Erzsébetváros kirabolgatásában? Egyszermind a város biztonságára magyar katonaságot küldött, kiket néhány hónapig ott hagyott.

1849. június 22-én történt a tisztujítás 1848. évi XXIII. törvényezikk értelmében Pekri Sándor kormánybiztos elnöklete alatt; ez ideiglenes választásnál a régi tisztviselők ismét megválasztattak. Városkapitány lett Csiki József és rendelést kapott a rablás alkalmával okozott károk összeírására és megbecsültetésére.

Erzsébetváros a megpróbáltatás ezen nehéz napjaiban sem szűnt meg a vendégszeretet városa lenni. Felső Fehér-megye falvaiból több nemes család költözött hozzánk, mindaddig, míg az a hír nem érkezett hozzánk „jó a muszka sereg“; ekkor többen kiköltöztek; az őrsereg feloszlott és fegyvereiket a magyar kormány beszedte. Julius 28-án reggeli 10 óra tájban a toronyból lehangzott a rémkiáltás: „itt a muszka“. Már azelőtt borzasztó hírek keltek szárnyra, „hogy a nőket elrabolják, a kisdedeket kardra hányják, a férfiakat Sziberiába hurcolják, megkancsukázzák;“ nem csoda, ha a férfiak kriptákba, kéményekbe, tornyokba, pinczékbe bujkáltak családjukkal együtt; és csak kevesen várták önmegadással sorsukat. Az orosz azonban sokkal kiméletesebb volt. Popói József esperes-plebános a főtemplom kapujánál egyházi ornátusba öltözve, kezében kereszttel fogadta az oroszokat, kik nagy buzgósággal csókolták a feszületet. Az orosz hadsereg nagy része a szász-sárosi határon ütött tábort és a muszkavezető b. Heydte Lüders tábornokkal együtt bejött

a városba és a főbírótól azt követelte, hogy egy óra alatt 300 munkást rendeljen ki a városi út helyreállítására; nemsokára bejött a császári katonaság gögös ezredese Dorschner Ferencz szászsárosról, maga elé idéztette a városi tanácsot, kiknek legelőször a felett fejezte ki neheztelését, hogy az orosz hadsereg elébe menni, előtte tiszteletteljesen meghódolni a tanács elmulasztotta; szemére lobbantotta Ő Felsege iránti hűtlenségét és azt parancsolta, hogy büntetésül 20000 ezer pftot hadi költségbe, ezenkívül 200000 adag kenyeret, szénát, zabot és hust és 40 lovat; 8 nap múlva pedig ismét 20000 pftot. letegyenek továbbá a bűjtogatók neveit írják össze és fedezzék fel hóllétüket. Ily katonai szigorral ellátott rendeléssel bocsátá el Dorschner a tanácsot, mely azonnal Zakariás József házához összegyűlt. A tanács lázadókat maga körében nem talált a „szabadon beszélőket u. m. Szentpéteri Jakab, Agg László és Beáta Gergelyt bejelentette ugyan, de minthogy ezek elmenekültek; a császári biztos megkövetelte, hogy mihelyt hazatérnek, tartoztassa le őket s arról értesítse a biztost, addig is javaikat birói zár alá vegye. Mig a fenjelzett ügy felett a vita folyt, asszonyainkat Dániel Eliz, Kabdebó Péter művelt neje maga köré gyűjtván a császári biztos előtt megjelentek és a legalázatosabb esdeklés nyilvánítása mellett sorsunkat szívrehatóan előadták, de célta nem érték; mert habár július 29-én reggel az orosz tábor Segesvár felé indult, itt maradtak legnagyobb ellenségeink: Dorschner, Heydte és gr. Alberti; kiknek első teendőjük volt a tanácsot maguk elé idézni és a hadi költség biztosítása végett Szász-Ernye és Hundorf átadását aláíratni és minden jövedelméről a katonaság részére lemondani. Szentpéteri Jakabtól Alberti; százados 40 drb lovat elhajtattott és a tanácsot megeskette, hogy a császár parancsait hiven teljesíteni fogja. Egyszersmind megrendelte előljáróinknak, hogy hódolatukat tolmácsolják a Segesvárra vonult Lüders és Skariatin tábornokok előtt.

A tanács el is ment Segesvárra, de, minthogy nem találták őket, Dorschner elé járultak, a ki ujólag megdorgálván a tanácsot, meghagyta, hogy Benedek Ferencz

ref. papot, Mikó Ferencz ügyvédet, Issekutz Antal tanárt és Ötvös Jánost tartoztassa le és javaikat birói zár alá helyezze, a magyarokkal szövetségben levő ifjuság nevét 48 óra alatt bejelentse, mert nemcsak megkancsukáztatja őket, hanem mindegyiket bitófára huzatja, azután „márs“ szóval elbocsátotta, de Nuridsán Bogdánt, a szónokot letartoztatta.

A tanács, mintha önmaga végtárgyalásán állana, szomorúan tanácskozott és az írásbeli kegyelemkérést Popói József esperes, Malakiás szerzetes atya, a városi előkelő hölgyek és a tanács vitték Dorschnerhez; de sokkal könnyebben megszabadultak, mint reméltették. Mig oda érkeztek, július 31-én a magyarok is ott termettek és nem volt szükség kegyelemkérésre.

Aug. 7-én, — miután Segesvár közelében Skariatín tábornok Bém ágyugolyójától találva elesett, az orosz sereg városunk felé tartott. A városon található mindenféle baromfit elvitt, a kertekből és majorokból éretlen tököt, elsárgult ugorkát és mindenféle ehetetlen növényzetet, valódi „muszka étel gyanánt“ elköltött; a városi polgárság kenyeret, zabot, szénát elegendő mennyiségben adott, úgy, hogy az további zaklatás nélkül Medgyes felé vonult.

Aug. 11-én a császári biztos tudomásul adja tanácsunknak, hogy Wohlgemuth N.-Szebenbe Erdély kormányzójának és hadtestparancsnoknak Ő Felsége által kineveztetvén, jövőre nézve a hivatalos levelezés hozzá intézendő.

Ugy tetszett, hogy a városon a csend helyreállott, a szerteszt menekültek visszatértek. Szülőim is visszatértek a „Kotkorovánból“ egy teljesen kifosztott házba, a hol egyetlen ablak, ajtó sem volt ép, a tükrök, üveg-neműek összetörve heverték, de azon éjjel két czirkáló kozák s egy pár oláh betört hozzánk az éjfél sötétében; bátyámról a takarót lehuzták, ki ijedtében a sertésólba menekült; édes anyám velem, mint csecsemővel szintén oda futott, mig atyámat, kit a megöléstől kozákok mentettek meg, véresre verték, pőrére vetkeztették s azután semmit sem lelve házunkban, elmentek.

Mi pedig a plebánia lakba menekültünk, a hol több napon át elrejtözve, nyomor és bizonytalanság előtt állottunk.

Október 11-én b. Wohlgemuth kormányzó Erzsébetvároson is megjelent, megvizsgálta a laktanyát és a városi polgárok kérésére nemsokára katonaságot rendelt.

Most következett a nyomozás. Dájbukát Gergely, és a többi tanítók hadi törvényszék elé állítottak; Papp Márton fogságba jutott, másokat besoroztak a császári katonákhoz. Városunk elveszté autonomiáját, kerületi biztos alá jutottunk.

E korszakból még annyit kívánunk megjegyezni, hogy városunk lakói közül e nagyidők emberei voltak: Tompos Gergely derék polgármesterünk honvéd őrnagy, ki a n.-szebeni és piski csatákban részt vett és ez utóbbi helyen súlyos sebet kapott; Szenkovits Imre, kinek tér-dét golyó fúrta át, Papp Márton huszárfőhadnagy, Bogdánfi Antal, Tamásik Alajos, Schedelmajer Márton, Dombi János, Dombi József, Török Gergely, Szenkovits Bogdán, Vikol Antal, Zakariás János, Donszki Dávid és Moldován Márton.*)

És a kiket mindenek előtt megemlíteni kellett volna, kik e hazáért a bitófán végzék életüket: azok dicső sorából magunkénak tartjuk, mert hisz atyáik itt éltek, Kiss Ernőt és Lázár Vilmost a honszerető atyáknak honért meghalt gyermekeit.

Városunk emlékekben van megdicsőítve, legyen nevetek köztünk is örökkétartó! mert

„Éltünk rögös határain
Két Genius vezet;
S ha felleg borul utain,
E kettő nyujt kezét:
A remény és emlékezet.“

*) Vikol Bogdán tanácsnok jegyzetei után.

Szab. kir. Erzsébetváros képviselő-testületének kegyuri jogai és kötelmei.

XXIII.

A régi események feltüntetése nemcsak az érzelem, — hanem az ész világának is tápszerűl szolgál, bevilágít egy leplezett multat, melyre a kutató szellemnek ép a jelen kor követelménye kielégítése — s a productiv siker elérése végett oly égető szüksége van; azért ezen emlékiratunknak czélja a jogalapot kimutatni, hogy azon fizetések, anyagi terhek, melyek Erzsébetváros örmény és latin szert. róm. kath. egyházait illetőleg, e város közjövödelmeiből járulnak, nem a segély, hanem a kötelem elvén alapulnak; határvonalat húzni a közjogból eredő s azért fennálló törvényünk méltányossága szerint minden hitfelekezetre egyaránt kiterjedő községi segély s a magyar közjog egyik sarkalatos jogczimét képező — a kath. vallás talaján fejlődött s egyedül erre visszaható kegyúri jog és teher között; — s bebizonyítani, hogy e kegyúri jogból kifolyólag Erzsébetváros képviselő testületét mint jogi személyt illeti a kegyuraság s terheli azon kötelezettség, hogy az örm. és róm. kath. egyházakat, ezeknek hivatali személyzetét: lelkészét, segédlelkészét, kántorait, harangozóját első sorban saját birtokainak jövödelmeiből fentartani, megfelelően javadalmazni tartozik; míg a többi vallásfelekezetek ily jogczimen, akár szerződés, akár százados szokás alapján, hasonló kötelezettséget mint biztos követelési alapot Erzsébetváros közönsége részéről magoknak nem igényelhetnek.

Ezen állításaim bevitatása végett tárgyalni fogom a következő tételeket:

1. Erzsébetváros képviselő-testülete köteles az örmény és róm. kath. egyházak és személyzete anyagi fentartásáról méltányos, a kor igényelte dotálásáról gondoskodni;

mert közjavadalmaikat az örm. katolikusok közadakozás útján szerezték s az adományozó királyok az örm. egyház fentartását kir. okmányaikban megkövetelik; a róm. kath. egyház gondozását pedig Erzsébetváros szerződésileg biztosította.

2. Erzsébetváros közönsége tartozik az örm. és róm. kath. egyházakról gondoskodni a szerzett kegyúri jog alapján.

3. A jelzett két egyház intézményeinek fizetési járandósága, az idők szükségletei szerint mostanig levezetve.

4. A kegyúri jogból és a szerződésből származott teher oly adósság, mely jogilag merőben különbözik a községi segélytől (l. 1890. okt. 29-iki debreczeni törvényhatósági közgyűlést. Budapesti Hirlap 299. szám.)

5. A kegyúri jog és kötelem gyakorlására vonatkozó szabályzat tervezete.

1. §. A törökök pusztító berohanásai, a hazánkban élt pártviszály, az olygarchia uralma, a folytonos belvillongás Erdélyt csaknem a tönk szélére sodorták anyagi, erkölcsi és politikai tekintetben. Ezen konstellációk közt megjelenik egy lépés Erdély keleti határán, mint Vámbéry közelebbi felolvasásában megjegyzi (l. Budapesti Hirlap 1891. évi 292. szám) „szorgalmas, tehetséges, derék nép“ az ipar és kereskedelem fölkenjtje: az örmény; s új hazát kér az elüldözött, hitének mártírja. — Apaffy fejedelem ismervén az ország sivár helyzetét, hogy azt a nagyon hiányzó életképes, megbízható kereskedő- s iparosokkal benépesítse s ez által az ország tekintélyét helyrehozza, nevének szélesebb körben is lendületet adjon: szívesen befogadta az örménységet s tetszésükre bizta, hogy az Erzsébetvárosban lakó örmény családok akár Radnóth — akár Ebesfalvát mint fejedelmi birtokokat választhassák lakóhelyül; azonban az erzsébetvárosi örmények inkább az ország szívében, tutajozható folyó mentén a kereskedelemre is alkalmasabb út mellett óhajtottak letelepedni, másrésztől azon okból is, mert Ebesfalva közelében elterülő erdőkből az ipar folytatására s a házépítésre felhasználható anyag bőséget találtak, — ezért Ebesfalvát szemelték ki. (!!) Apaffy, e vallásos fejedelem az ebesfalvi

örmények állapotát biztosítandó — 1689. szept. 1-én geryeszegi kastélyából biztosító oklevelet adott ki, mely szerint „az örmények közül senkit személyében megfogadni, vagy javaiban megkárosítani más örmény adósért ne merészeljenek.“

II. Apaffy 1696. február 7-én fogarasi kastélyából kiadott okmányában megrendeli: „hogy valameddig mi hozzánk s maradékainkhoz is hivek lesznek, mindaddig ebesfalvi jóságunkon békében lakhassanak.“ (1.); „hogy papot maguk vallásán levőt tarthassanak s vallásuknak szabadsága minden megbántás nélkül maradjon helyben“ (3.); „hogy papjok kevés bort egy esztendő által tarthat, nem adván pénzért senkinek“ (11.); „A házbér és boltbér annyi legyen, mint eddig volt; ha valamelyik a kimért udvaron kamarát vagy kisdud istállót saját pénzén akar építeni, azért ne fizessen.“ (15.); „A pap házából házbér ne adassék, megengedtetik.“ (16.); „Az örmények utcájában (Nemes- és Erzsébet-utca) semminemű ember se magyar, se az oláh házat magának ne építhessen.“ (18.)

Sőt 1712-ben az ebesfalvi örmények, a Bécsben székelő már csak római sz. birodalom fenséges fejedelme — Apaffy Mihály útján Lipót császárhoz intézett folyamodásukban nyíltan kijelentik, „hogy a tűzvész által elpusztított házaikat újból felépítették s a Rákoczi forradalom után plebánosukkal együtt Ebesfalvára visszatérvén templomukat saját költségükön helyrehozták s társaságukat szervezték — ezen okokból ne engedje meg a császár, hogy Ebesfalváról Szamosujvárra átköltözni kényszeríttessenek.“ Az Apaffy által kiadott okmányok s az ebesfalvi örmények kérése implicite már magában rejti az egyházi autonómiát, az örmény közönség kegyúri jogának gyakorlati érvényesítését, mert papot választhattak, vallásukat szabadon gyakorolhatták, templomot saját költségükön építettek; de politikai tekintetben is önállósággal bírtak, mert az ipart és kereskedelmet szabadon üzték, házakat építettek, társaságukat szervezték. — Mindezen előnyös helyzet kivívása miatt, már meggyökeresedett lakhelyükről eltávozni vonakodtak. Azonban az ebesfalvi birtok az örmények tulajdona akkor

lett, midőn VI. Károly császár — vagyis III. Károly magyar királynak 1733. augusztus 11-én kelt adománylevele alapján 1500 Rfon megvásárolták, mint ezt ezen okmány tanusítja. „Mi kedvelt örökös tartományunk Erdély fejedelemsége iránt különös kegyes hajlamtól vezéreltetve, s annak jólétén atyailag segíteni akarván, miután számos örmény, kath. család buzgó s hű alattvalónk a szépművészet és bölcsészet, valamint a hittudomány tudora Barun Minász által, ki ezelőtt az apostoli szentszéktől rendelt, azon fejedelemségünkben lakó örmény nép hitküldére volt: hódolattal előadta, hogy ugyanazon erdélyi fejedelemségünkben állandóan letelepülni, ott műhelyeket állítani s kereskedést űzni kívánnának; mi udvari hatóságunk előleges és ismételt összehívása s tanácsa folytán, a felhozott s nekünk előadott császári és királyi akaratunkat megindító más okokból is, legkegyelmesebben beleegyeztünk, hogy a kérelmezők császári és királyi hajlamunk jeléül a következő kiváltságok, jogok és szabadalmakkal birjanak Erdélyben és pedig:

1. Legkegyelmesebben megengedjük, hogy ama hely, mely ebesfalvi kincstári birtokunkon, Küküllő megyében fekszik, a hol nevezett örmény családok maguknak lakóhelyeket építettek, mostantól fogva ezután önkormányzattal bíró város legyen, és latin nyelven Elisabethopolis, németül Elisabethstadt, magyarul pedig Erzsébetvárosnak neveztessek, s ezen engedély alapján a fennemlitett ebesfalvi uradalom többi részétől — mint már kiváltságos város — elkülöníttessék, és ha valaki jelenlegi uradalmi alattvalóink közül, a ki nem örmény nemzetiségű, ezen, az örményeknek engedményezett helyen lakik és házzal bir, — miután a közönség ezen ház igazságos becsértékét lefizette — különöztessék el teljesen és ebesfalvi birtokunk más részébe költözzék.

2. Akarjuk, hogy az 1500 Rf. összegnek másik fele (mert első fele az átadáskor fizettetett le) hat hónapi idő elteltével uradalmunk azon pénztárába, mely e fejedelemségben van, fizettessek; azon rét, mely házaikkal szomszédos és a Küküllő folyó mellett terül el s tényleg az ebesfalvi kincstári uradalomhoz tartozik, minden jog-

hatóság, haszonvétel, adó és úrbér alól kivételt az azon közönségnek adassék; és nehogy most vagy a jövőben a telek jogánál fogva per és egyenetlenségek keletkezzenek, azon elkülönített birtok, mely a nevezett örmény közönségnek az ebesfalvi uradalom által engedményeztetik, mesgyék által választassék el; a határolás megtörténte után a telek összeíratván, az egyik összeírási okmány kamarai igazgatóságunknak, másik pedig az örmény közönségnek fog kiadatni.

4. Miután ezen közönségnek jóléte és gyarapodása mindenek fölött az Isten áldásától függ, azért szükséges, hogy először az isteni tiszteletre és a kath. szent hitre, melyet a nevezett közönség örmény szertartás szerint vall, legyen gond fordítva: miért is nemcsak a lakosság számát befogadni képes tágas róm. kath. egyház építendő e városban a közönség költségén, vagy a már meglevő a további szellemi szükséglethez képest megnagyobbítandó, hanem gondoskodni kell arról is, hogy a lelki szolgálat követelte szükséges áldozárokkal is birjon, kik kellő és megfelelő minősítvényekkel legyenek ellátva s ugyanazon város illő javadalmazásában részesüljenek.

III. Károly imént jelzett okmányának e három pontja világosan feltünteti, hogy Ebesfalvát az örm. kath. közönség 1500 Rfton vásárolta, oly kikötéssel, hogy annak jövedelméből az örm. kath. egyházat és lelkészeit dotálni köteles, a mit részletesebben beigazol ugyanezen kiváltságlevél 6-ik pontjában a tisztviselők díjazását illetőleg, melyre nézve így szól: „vajjon ugyanezen város lakói a birót és a 12 tanácsost saját jövedelmükből bérfizetés és adozásból akarják-e díjazni? Erről egyezkedjenek egymás közt testvéri szeretettel.“ Világos, hogy a lelkészeket a város közjövödelméből tartoznak díjazni.

Ebesfalva és a hozzátartozó birtokoknak az örmény közönség által készpénzben történt megvásárlását igazolja az 1758 augusztus 31. napján Mária Terézia királyné által kiadott adománylevel.

„Mi Mária Terézia stb. az egész és teljes ebesfalvi uradalmat, mely eddig a mi királyi kincstárunk kezén volt t. i. az egész ernyei birtokrészt, hasonlóké az

egész birtokokat, melyek Rudály és Ujfaluban vannak, (Erdély, Fehérmegye) továbbá minden királyi jogunkat, minden haszonvétel és járulékaival: szántóföldek, mivelt és miveletlen szántók, rétek, legelők, mezők, szénarétek, erdők, berkek, hegyek, havasok, völgyek, szőlők, szőlő-hegyek, továbbá vizek, folyók, tavak, halastavak, vízfolyások, malmok és azoknak helyeivel, általában pedig mindennemű haszonvétel és tartozékkal, bármi néven nevezett kastély s ugyanazon birtokokhoz jogosan s ősidőtől fogva tartozó valódi mesgyéjök és határuk alatt álló részletekkel, 60000 Rf. letétele mellet említett örmény közönségnek — mely Erzsébetvárosunkban lakik — s azok örökösei s törvényes utódainak kegyelmes határozatunk alapján — mely a nyilvános és kincstári ügyekben császári és királyi igazgatóságunk által július 4-ik napján, erdélyi királyi udvari cancellariánknál kihirdetett — fentartatván bármely megtámadás ellen a törvényes hivatkozás a mi kir. kincstárunkra: — adni, ajánlódzkodni és adományozni elhatároztuk örök jogon és visszavonhatlanul.“

Hasonlóképen Mária Terézia királynőnk 1758 november 28-ikáról kelt okmányában ezeket rendeli:

„Az erdélyi fejedelemségben Küküllő megyében levő Erzsébetvárosunknak örmény nemzetiségű összes polgárai és lakószabályosai tevékeny és gondos Issekutz Antal említett város főbirája és Vikol Bogdán képviseleti tag által, udvari korlátnokságunk előtt mint a közönség ügyei elintézésére megbizottak által, — ugyszintén ezen teljhatalmú képviselők u. m. tisztelendő Dániel Mihály Erdély-fehérvári székes-egyház kanonokja, Erzsébetváros plébánosa, nemkülömben nemes Lázár János, tevékeny és gondos esküdtek Gáspár Menyhért, Ötves János, Issekutz Márton, Pátrubány Márk, Lukács Tódor, Csiky Miklós, Ötves Lukács, Gáspár Miklós, Csiky Tódor, Zakariás Tamás, Dániel Jenő, Kosotán Márk jegyző, Pap János, Szentpéteri Kristóf és Issekutz Antal képviselők által előadták, hogy egykori felséges császár, Spanyol-, Magyar- és Csehország királya és Erdély fejedelme, VI. Károly atyánk s legkedvesebb elődünk 1733. augusztus 11-én kelt kiváltságlevele szerint, mint katolikusokat

az említett városban állandosította ugyan, de mégis teljesebben gondoskodni akarnának megmaradásukról, e czélból a nekik adandó új kiváltságlevélért hódolat — és alázattal folyamodtak.

Mi a felhozott s elének terjesztett császári és királyi szivünket megindító okoknál fogva legkegyelmesebben elhatároztuk, hogy ezen kérelmezők iránti császári és királyi hajlamunk jeléül azon kiváltságok, jogok, és szabadalmakkal, melyek itt következnek — Erdélyben élhesenek és éljenek:

1. Legkegyelmesebben megengedjük, hogy ezen örmény közönség, miután az ebesfalvi uradalmat a mellette levő falvakkal együtt királyi adományunkból örökös joggal nyerte, azon joggal, melyet az átadás által szerzett, nemcsak szabadon élhet, hanem az ebesfalvi területet e város számára bekebelezhesse és következésképen innen az alattvalókat az uradalom más részébe áthelyezhesse, a zselléreket pedig, kifizetvén, a földbirtokra épített házaknak igazságos becslés szerinti értékét — elmozdithassa, eltávolíthassa s mostantól fogva jövőre legyen egészen kiváltságos város, latinul Elisabethopolis, németül Elisabethstadt és magyarul Erzsébetvárosnak neveztessek, a mint már ezelőtt is neveztetett s pecsétjén mint eddig, úgy ezután is sz. Erzsébetnek — jeruzsálemi II. Endre özvegye, a magyar király leánya képét használhassa, — a kitől elnevezését vette.

3. Minthogy e közönségnek is üdve és előmentele főkép: Isten áldásától függ, következőleg szükséges, hogy először az isteni tisztelet — s a kath. szt. hitre, melyet a nevezett közönség örm. szertartás szerint vall — gondja legyen; miért is kegyesen beleegyezünk s megengedjük, hogy e városban az Isten áldása folytán a nép száma növekedésével az építettekén kívül új kath. templomokat építhessen, gondoskodni fog ugyanezen város, hogy a lelkiszolgálatra szükséges kellő és megfelelő tulajdonokkal bíró egyházi személyzettel legyen ellátva, kiket azon város illően javadalmazni tartozik.

9. Minthogy mi kegyesen beleegyeztünk; hogy a közönség a haszonbért, melyet a család, ház, mészárszék

és korcsma után mindedig fizetett — egyszer-mindenkorra megválthassa, a mire az 1600 forintot nevezett közönség kincstárunkba be is fizette: azért kihirdetjük s kijelentjük, hogy ezt a közönséget a haszonbér fizetése alól örökre fölmentjük.

10. Beleegyezünk s megengedjük, hogy e közönség az annyszor említett Erzsébetváros határain belül ugyan ezen város mellett elhaladó Küküllő folyón az átmenet nagyobb kényelme tekintetéből két hidat állíthasson, a felállítottakat fentarhassa s költségeinek visszaszerzésére nevezett Küküllőmegye s más szomszédos megyékben a vámfizetésről fenmaradt rend és szokás szerint a vámot az azokon átmenő utazóktól, kik a törvény által felmentve nincsenek, jövőben is mindig követelhesse.

E legkegyelmesebb akaratumkat említett Erzsébetváros jelen s jövőbeli róm. kath. hitű örmény lakóinak, az előre bocsátott kegyes engedményekre és szabadalmakra nézve nemcsak készséggel kijelentjük, hanem nektek méltóságos, tisztelendő, tekintetes, nagyságos, hires, nemes, nemzetes, derék, okos s körültekintőknek, királyi kormányzékünk, erdélyi örökös fejedelemségünk egyes és összes karai és rendjeinek, a megyék fő- és alispánjainak s királybiráknak, a szász városok és székek királybiráinak, polgármestereknek s minden joghatóságunk alá bármi módon tartozóknak tudomására adjuk s megparancsoljuk, hogy az említett örmény népet Erdélyben nemcsak letelepedni, hanem az előszámlált szabadalmakat, mint jövődő valóságos lakosoknak teljes joggal élvezni engedjétek, melyek e pontokban (13. pontja van a Mária Terézia kiváltságlevelének) foglaltatnak, s őket e kiváltság bármely megtámadói ellen megvédeni, pártfogástokba venni tartoztok.“

A Mária Terézia királyné okmánya világosan bizonyítja, hogy az erzsébetvárosi örmények saját vagyonukból szerezték a vett jószágokat, megváltották a hidvámot s más haszonbéreket; s mindezt oly feltétel mellett nyerték, hogy a közjavadalmak haszonvételeiből első sorban egyházaikat fentartani, papjaikat illően javadalmazni kötelesek.

De álljon itt megörökítve a kegyes adakozók névsora: (l. 1758. ápril 15-éről Tolnai János bécsi irodagazgató felhívását a fehér táblás könyv 171, 172. lapján.)

Dániel Imre	1000	frt.
Dániel Lukács	800	"
Dániel János	1000	"
Tisztelendő Jakabfy János.	1000	"
Hankó Péter	800	"
Török Tódor	1500	"
Gyűjtés	1600	"
Jolbe Vártán	800	"
Vikol Bogdán	400	"
Issekutz Imre	500	"
Issekutz Emánuel	600	"
Issekutz Márton	300	"
Issekutz Zakar	300	"
Issekutz Tódor	250	"
Issekutz Antal	1500	"
Issekutz Vártán	300	"
Csiky Emánuel	300	"
Csiky József	400	"
Csiky keresztelő János	400	"
Csiky Miklós	250	"
Csiky Lukács	400	"
Zakariás Tamás	250	"
Lázár János	250	"
Török Tódor	1500	"
Török Izsák	150	"
Gáspár Menyhért	300	"
Kosotán Domokos	100	"
Kosotán Márton	1000	"
Szentpéteri Gerő	100	"
Lukács Tivadar	150	"
Ötvös Lukács	250	"
Gyűjtésből	1000	"
Khel Bogdán	250	"
Pátrubány Márton	1000	"
Gyűjtésből	500	"
Szentpéteri Jakab	400	"
Kerpit Dániel	50	"
Bogdánfy Dániel	600	"
Vártig Tivadar	500	"
Ötvös Tivadar	100	"
Kristoffi Kristóf	100	"

Átvitel 22950frt.

Áthozatal 22950 frt.

Biluska Dávid	150	"
Dobál K. János	300	"
Török Miklós	1000	"
Lukács Zakariás	500	"
Kábdebó Simon	150	"
Lukács Izsák	120	"
Császár Gergely	200	"
Kábdebó Paschalis	100	"
Ötvös Lukács	1000	"
Iszaj János	250	"
Szentpéteri Kristóf	1500	"
Szentpéteri János	400	"
Szenkovits Lukács	200	"
Izsák János	100	"
Lengyel Márton	1200	"
Medgyesi Gergely	600	"
Bór Kristóf	100	"
Szenkovits Jakab	100	"
Lengyel János	100	"
Bosnyák Márton	100	"
Ákoncz Gerő	600	"
Diakon András főgondnok	3000	"
Gergelyfi Manó	200	"
Murád Ágoston	200	"
Pál Joachim	100	"
Bogdánfi Gerő	100	"
Karácsony Bogdán	100	"
Ákoncz Jakab	100	"
Kábdebó János	100	"
Tucsig Kristóf	50	"
Szentpéteri Nesztor	50	"
Ákoncz Lukács	50	"
Mechitár Mihály	50	"
Szőcs János	50	"
Beátha Mátyás	50	"
Edelbej Gergely	50	"
Begidsán Márton	50	"
Istvánfi Lukács	50	"
Mesko Zakariás	50	"
Biluska Manó	50	"
Vártig Miklós	50	"
Katenszus Illyés	25	"
Golorik Miklós	10	"
Patrubány Zakar	25	"

 Áthozatal 36280 frt.

Áthozatal 36280 frt.

Ember Antal	25	„
Persián Kristóf	25	„
Vártig Gerő	25	„
Vaszlovszky András	25	„
Szenkovits Dániel	10	„
Kendof Tivadar	25	„
Petrásko Mihály	25	„
Mesko Jakab	25	„
Szentkovits Nesztor	25	„
Szentkovits Jakab	25	„
Másvilági Várteresz	50	„
Másztig Bogdán	10	„
Petrásko Malachiás	10	„
Tucsig Gergely	30	„
Bosnyák István	20	„
Maeskási Izsák	10	„
Zátrig Lukács	10	„
Potoczky Tivadar	10	„
Kosotán Péter	25	„
Dsumerd Lukács	10	„
Bosnyák Karácsony	25	„
Dájbukát Jakab	10	„
Násztur Miklós ezimadia	20	„
Karácsony János	10	„
Dzárug Miklós	15	„
Biró Kristóf	10	„

Összesen . 36790 frt.

A bécsi udvari kancellária-igazgató: Tolnai Jánosnak felhívására, 1758. ápril 15-én az örmény közönség a gyűjtéshez kezdett s az adományokat ugyanazon év október havában Issekutz Auxentius és Vikol Bogdán képviselők által felküldötte, a kik a fenti adományon kívül még jelentékeny összeget gyűjtöttek a királyi oklevélre, a mint a következő bevételi s kiadási számla mutatja:

B e v é t e l.

Szefer Dárius nejétől	4000	frt.	—	kr.
Zakariás Tamástól	1500	„	—	„
Zakariás Tamástól	208	„	20	„
Issekutz Antaltól	1000	„	—	„
Medgyesi Kristóftól	500	„	—	„

Átvitel 7208 frt. 20 kr.

	Áthozatal	7208	frt.	20	kr.
Ákonecz Gerőtől		1966	"	40	"
Issekutz Tódortól		208	"	20	"
Issekutz Márktól		250	"	—	"
Illyés Ágostontól		20	"	50	"
Zachnofi Mártontól		83	"	20	"
Illyés Auxentiustól		833	"	20	"
Szentpéteri Jánostól		1250	"	—	"
Bogdánfi Gerőtől		83	"	20	"
Iszaj Gergelytől		300	"	—	"
Kapatán István		208	"	20	"
Ákonecz Gerőtől		500	"	—	"
Lázár András		208	"	20	"
Ákonecz Lukács		66	frt.	20	kr.
Ákonecz Mátvás		58	"	20	"
Medgyesi Kristóf		500	"	—	"
Kosotán Péter		41	"	40	"
Petrásko Várteresz		231	"	15	"
Ákonecz Vártán		4000	"	—	"
Gergelyfi Miklós		2916	"	40	"
Dobál K. János		250	"	—	"
Murád Ágoston		166	"	40	"
Násztur Miklós		58	"	20	"
Dániel János		489	"	45	"
Vászlovszky András		50	"	—	"
Issekutz Zakar		250	"	—	"
Kosotán Márton		833	"	20	"
Issekutz Ágoston		500	"	—	"
Világosító szt. Gergely társulata		190	"	41	"
Lengyel Vártán		833	"	20	"
Nov. 20. Issekutz Ágoston		3000	"	—	"
Lengyel Vártán		1000	"	—	"
Török Tódor		4166	"	40	"
Nov. 5. Issekutz Auxentius		4000	"	—	"
Lukács Zakariás		3260	"	—	"
Dániel Zakar		800	"	—	"
Vártig Zakar		209	"	07	"
Ötvös Bogdán		605	"	—	"
Issekutz Auxentius		1750	"	—	"
1759. jan. 3. Issekutz Auxentius		200	"	—	"
1759. jan. 30. Vikol Bogdán		83	"	20	"
Ezen kívül Issekutz Aux. és Vikol Bogdán az erzsébetvárosi örmény közönség nevében köl- csönre felvettek az erzsébetv. számvevőségől		833	"	20	"
Bécsi öreg Kozmától		4000	"	—	"

Átvitel 48460 frt. 38 kr.

	Áthozatal	48460	frt	38	kr.
Bándi Ferencz consiliariustól		8333	»	20	»
Bécsben Gróf Bethlen Gábortól (30000 frt. utáni kamatba)		97	»	30	»
Gr. Bethlen Gábor meghatalmazásából Pesten felvettünk öt alkalommal összesen		43000	»	—	»
Balla József és Halmágyi Istv.		12000	»	—	»
Babos agens nejtől		2000	»	—	»
Fuchs Józseftől		2000	»	—	»
A bécsi postától		5000	»	—	»
A fővámtól		2292	»	36	»
Violanden Gebrüder		1709	»	—	»
Gróf Bethlen Gábortól		51	»	06	»
	Összesen	124943	frt.	30	kr

K i a d á s.

4 itteni szt misére és Radnán	18	frt.	30	kr.
Pestig Ákoncz Gerő kocsijáért	83	»	20	»
Pesttől-Bécsig Ákoncz G. kocsijáért	16	»	40	»
Bécsben misére Emanuelnek	—	»	30	»
Selyem zsebkendőre	2	»	12	»
Udvarhelyi Bándi Ferencznek egy évi előleges kamatba (8333 forint 20 kr. után)	500	»	—	»
Vikol Bogdán 1000 frt. tőke s két havi kamatba a számvevőségnek	1010	»	—	»
Adománylevél taxája	1900	»	—	»
A királyi jog taxája	300	»	—	»
Khel Bogdának Pesten a város részére	6400	»	—	»
Khel Bogdának tíz napra kamat	10	»	40	»
Khel Bogdának Szentpéteri J.-ért	508	»	15	»
Pesten utazási díj	36	»	57	»
Adományozási (Donatio) költség	23	»	08	»
A donatio tégelye	10	»	—	»
Ajtonállóknak és hajdúknak	8	»	20	»
A státutio pecsételése	4	»	10	»
A statutio pecsétjére	6	»	—	»
A közönségnek tükörre	25	»	—	»
Kávé és czukorra, a miket a biráknak ajándékoztunk	194	»	10	»
Irnoknak a donatioért	50	»	—	»
Khempf az erdélyi kamara elnökének egy hordó tokaji	150	»	—	»
Báró Schmittingnek selyem zaeskóban	834	»	10	»
Ugyanennek egy hordó tokaji	150	»	—	»

Átvitel 12240 frt. 02 kr.

Áthozatal 12240 frt. 02 kr.

Zigler kamarai consiliáriusnak egy hordó tokaji	150	»	—	»
Balla Józsefnek egy tuczat kendő	9	»	—	»
Ugyanennek 2 drb kendő	4	»	—	»
Ugyanennek 2 drb kendő	5	»	—	»
Misékre	4	»	10	»
Városi váltságdíj	16000	»	—	»
Ludvighnak kamat	15	»	—	»
Ludvighnak kamat	60	»	—	»
Bándi consiláriusnak	145	»	—	»
Cserei titkárnak tintatartó, egy pár ezüst gyertya- tartó, és egy vég vászon	142	»	—	»
Somlyói consiliáriusnak ezüstneműre	145	»	—	»
Festnek a privilegiumért	2200	»	—	»
Fára	8	»	—	»
Dietrichnek kávé, cukor és csokoládéra	25	»	36	»
Balla Antal titkárnak	25	»	—	»
Szolgának	4	»	10	»
Szolgának	16	»	40	»
Futárnak	8	»	20	»
Első lakájnak	4	»	10	»
Második lakájnak	2	»	—	»
Ajtonállónak	4	»	10	»
Bánfi portásnak	2	»	—	»
Fest lakájnak	2	»	—	»
Bándi lakájnak	2	»	—	»
Somlyói lakájnak	4	»	10	»
Cserei lakájnak	4	»	10	»
Schmitting lakájnak	4	»	10	»
Kozma gyermekeinek	25	»	—	»
Miske irnoknak a szerződés irásáért	16	»	40	»
A kiváltságlevél költsége	26	»	37	»
A kiváltságlevél költsége	12	»	—	»
Krajesovicsnak	50	»	—	»
Horváth protokolistának 100 arany	416	»	40	»
Horvát nejének 1 vég vászon	20	»	—	»
Egy lakájnak	4	»	10	»
Babos agens fáradságáért 200 arany	833	»	20	»
Babos titkárnak	16	»	40	»
Sollicitátornak	8	»	20	»
A dominium összes váltsága	60000	»	—	»
Ebből: Gróf Bethlen Gábornak 20000, 10000,	30000	»	—	»
Szállásbér	68	»	—	»
Két pinczetek	28	»	—	»
Páter Emanuel, Izsák és Jánosnak	6	»	—	»

Átvitel 122764 frt. 75 kr.

Áthozatal 122764 frt. 75 kr.

Balla Antalnak	100	» — »
Issekutz Auxent. és Vikol Bogdánknak 1758. május 16. — 1759. febr. 14-ig egyenkint 750 — 750 frt	1500	» — »
Zakariás fizetése	66	» 40 »
Két pár csizmára	5	» — »
Bécsről-Pestig fuvar	26	» — »
Pestől hazáig	64	» — »
Simon ajtónállónak	8	» 20 »
Ruházatra Issekutz bíró és Vikolnak	39	» — »

Összesen 124573 frt. 35 kr.

A fehér táblás-könyv 183 lapján az újabb adakozás összege tesz 5450 frt. — kr. ugyanis: a szebeni országgyűlésen a Bethlen család óvást jelentett a kiváltságlevél s adomány ellen, ezen ügy elintézése 1760. máj. 25. új küldöttséget igényelt. A bécsi utazás kiadását a következőkben találtuk elszámolva:

Misékre itthon	14 frt. 12 kr.
Ládánkra zár	2 » 18 »
Vásárhelyre menet-jövet	2 » 34 »
Radnán misékre	4 » 10 »
Dévatól-Pestig	8 » 20 »
Pestől-Bécsig	21 » 12 »
Két pár czizma Bécsben	6 » 30 »
Az öreg Kozmának Bécsben	480 » — »
Bécsben misére	4 » 10 »
Mária-Cellben misékre	8 » 20 »
Mária-Cellbe utazás	61 » — »
B. Bajtay püspöknek 6 ⁰ / ₀ kölcsön	2000 » — »
Székely irnoknak	67 » 12 »
Beadványra	6 » — »
Misére	3 » — »
Báró Schmittingnek	433 » 20 »
Nagy consiliáriusnak 1 hordó tokaji	125 » — »
Hováth lajstromozónak 50 arany	208 » 20 »
Ruházatra	35 » 46 »
Babos agensnek	6 » 11 »
Agensi fizetésbe	50 » — »
Babosnének kamat	120 » — »
Babos fáradságáért	208 » 20 »
Sollicitatornak	33 » 20 »
Királyi leirat (rescriptum)	6 » — »
Czukor, kávé és más ajándéokra	670 » 36 »

Átvitel 4583 frt. 51 krr.

Athozatal 4583 frt. 51 kr.

Mardirosznak fizetése, ruházata	115 » 25 »
Vikol fizetése	130 » — »
Kocsi Bécestől-Aradig és innen Déváiig	84 » — »
Bíró fizetése	45 » 28 »

Deputatio költsége 4958 frt. 04 kr.

Ezen lezárolásból kitűnik, hogy az erzsébetvárosi örmény közön-
ség adakozása tesz 36790 frt.

A számadás szerint a városi birtokok megvétele

véggett begyűlt	124943 frt. 30 kr.
kiadott	124573 » 35 »
Az ellenmondási költség bevétele	5450 » — »
kiadása	4958 » 04 »

A jelzett számadatokból kitűnik, hogy 129531 frt. 39
kr. összeg kiadásába került az erzsébetvárosi örmények
által szerzett jószág, — s hogy a kiváltságlevél alapján
az abban körülírt czélokra, mint sajátjokkal rendelkez-
hetnek.

Luther és Kalvin hitujításainál előbb keletkezett a
helyi latin szert. rk. templom, melynek alapkővét Apaffy
Lénárd 1503-ban tette le, de örököse nem lévén az ebes-
falvi birtok a fogarasi várkapitányra a helvét hitű Apaffy
Istvánra szállott át. Minthogy pedig ezen kornak ural-
kodó jelszava volt: „cujus regio, illius est religio,“ ezen
elv szerint a földes úr változása folytán a birtok, vagyis
a templom és papilak kath. jellege is változott, s a
reform. egyházközség vette át azokat. Pap Samu reform.
lelkésznek még Apaffy fejedelem hagyományozott birtok-
területet, de ezt Pap Samu örökösei saját szükségeik
fedezésére Zakariás János örm. kereskedőnek 300 frton
1738. január 30-án elzálogosították, — s miután
az örökösök a hitelező követelésének eleget nem tettek:
Mária Terézia királynétől e kincstári birtokot még 1000
Rft. ráfizetése mellett visszaválthatlanul Zakariás János,
mint első nemes birtokos megvette (l. Zakariás nemes-
levelét 1750. május 4-éről).

Ezen adat világosan jelzi, hogy Apaffy nem az
egyháznak, hanem Pap Samu személyének adományozta
a nevezett birtokot, mert különben az örökösök arról
nem rendelkezhetek volna, ezt mint egyházi vagyont

sem elzálogosítani, annál kevésbé eladni nem állott volna jogukban.

Az Apaffy család kihaltával az ebesfalvi uradalom a kincstár tulajdonába ment át; s ekkor történt, hogy az Apaffy, vagyis a kincstári javak teljhatalmu gondnoka Szendrei János a történelmi emlékek iránti kegyeletből 1727-ben a templomot a kath. egyház részére katonai erővel visszafoglalta, s így midőn 1758-ban az örmények Ebesfalva egész területét „visszavonhatlanul“ megvásárolták, már 1727-ben, tehát 31 évvel előbb — hogyses az örmények Ebesfalva földes urai lettek — a kath. egyházhoz jogilag tartozó templom, papilak s földbirtokok, mely utóbbiak az oláh patakon túl, a mostani Ebesfalván léteztek, a róm. kath. egyház eredeti birtokosának kezére visszaszállottak. A róm. kath. egyház birtokai soha más egyház tulajdonába nem jutottak, hanem a gyulafehérvári káptalannal kötött szerződés folytán Erzsébetváros közönsége területébe ékeltettek; nem kapták e birtokot sem az örmény, sem a görög kath. egyház; mert az örmény egyháznak csak Kábdebó János plebános hagyatékából jutott az ugynevezett „canonica portio“, a görög kath. egyház már 1553 körül terjedelmes egyházi birtokkal rendelkezett, itt lakott az esperes (protopopa) miből következtetni lehet, hogy a görög kath. egyház már akkor megfelelőleg dotálva volt s mint adataink tanúsítják még Apaffy Gergely idejében betelepített oláh- és cigány-zsellérek, mint a görög egyház hivei teljesítették a zsellérmunkát s így világos, hogy görög kath. egyház sem kapott az örmény közönségtől lelkészi illetménybe földbirtokot.

Az igaz, hogy a nagyszebeni országgyűlésen a Bethlen család óvást emelt Ebesfalva eladása ellen, de később a bölcs királyné Mária Terézia intézkedése folytán a differentia békés kiegyenlítést nyert s jelesen Szolnok-Doboka megyében új birtoktestnek lett földesura.

E történelmi levézetés bizonyítja, hogy az örmények a reformátusoktól, egy talpalatnyi földet sem vettek el erőszakkal, hanem saját pénzükön vásárolták meg Ebesfalvát úgy egyesek, mint az örmény közönség; s hogy

az örmény közönség maig egy hitfelekezetet sem aján-
dézott meg canonica portioval, a mi az arányos osz-
tásra jogos igényt nyújthatna.

A latin szert. róm. kath. egyház mint plebániának megszűntetése iránt Erzsébetváros közönsége már b. Stoyka püspöksége alatt 1759. február 11-én lépéseket tett, hogy a latin szert. egyházközséget a helyi örm. kath. plebánia főnöksége alá tartozó segédlelkész adminisztrálja. Ezen emlékirat a következőket tartalmazza:

„Tudva lesz már Excellentiád előtt is, mely nagy kegyességét mutatta légyen felséges Asszonyunk az Erzsébetvárosbeli Communitáshoz, midőn nemcsak az egész dominiumot nekünk által adatni és abban örökösen statuáltatni, hanem egyszersmind városunk mellett levő falu-
nak nevét egészen suppressáltatván, azt városunkhoz kapcsolni s hasonló privilegiumokkal birni kegyelmesen megengedte. Az sem lesz titokban excellentiád előtt, hogy ezen kegyelemnek megnyerése alkalmatosságával nem lévén elegendő értékünk, igen súlyos és terhes adósságba kellett magunkat és maradványainkat vernünk, melynek csak interes fizetésére is nagy számu pénz esztendőnként kivántatik. Gondolkodván azért miképpen oly igen megterhesedett állapotunknak valamely könnyebítést találhatnánk, a többi között adta előnkbe magát Excellentiádnak gyakran tapasztalt nagy atyai kegyessége, melyhez alázatos könyörgésünkkel járulni laghasznosabbnak itéltük. Folyamodunk azért Excellentiádhoz teljes reménységgel könyörögvén, méltóztassék annyiban terhes voltunkat subleválni, hogy ezután ne kellessék két plebánosra kevés jövedelmünket osztanunk, hanem a magyar és örmény plebánia uniáltatván, egy plebánosnak iurisdictionioja s gondviselése alatt mind a két nép egyenlő lelki vigasztalással maradjon. Nem akarjuk pedig ezzel, hogy az ottan levő kevés magyarság, amely ugyancsak némely zsellérekből és szolga s szolgáló rendekből áll, maga nyelvén való lelki pásztorától megfosztassék, sőt önként offeraljuk magunkat arra, hogy mindenkor Excellenciádnak és jövendőbeli successorainak kegyelmes rendelések szerint egy magyar papot sub titulo Capellani hungarici

tartani fogunk, ennek mind becsületes lakóhelyet, mind pedig tisztességes asztala mellett elegendő fizetést in flor. Rhenensibus 100 idest száz forintokban rendelvén; Ki is az örmény plebános úr keze alatt a magyaroknak predikálása, misemondása, szentségek administratiója által szolgáljon. Mely szerint úgy is látszik mi nekünk, hogy kérésünk nem helytelen a következő okokra nézve: mert először úgy sem a lelkeknek fogyatkozása éppen nem léssen, sem pedig a magyar ecclesiának kevés javai világi dolgokra nem fordittatnak, hanem ugyancsak az ecclesia mellett megmaradnak. Másodsor: mivel már mi is a kalendariumban megegyeztünk, mind ünnepeket és böjtöket együtt tartjuk és a mellett az anyaszentegyház-tól rendeltetett három napi könyörgésnek és az úrnapi solemnitásnak is processioit egyszersmind járjuk, féltő, hogy ne talántán, ha két plebános különös jurisdictioval ezen egy városban léssen, azok között competentia, és abóól sokakat megbotránkozató egyenetlenségek következnek. Harmadsor: e rendű alázatos könyörgésünkre okot adott az is, hogy a többi erdélyi városoknak szokásaival megegyeznénk, melyekben is ámbár külömb-külobb nyelvű hivek legyenek, de két plebános nem tartatik, hanem csak egy, és a mellett szükséges nyelveket tudó becsületes káplán. Mely okokat Excellentiád kegyelmesen szivére vévén, ha könyörgésünket meghalgattya, s kérésünket be vévén, minket atyai képpen vigasztalni fog, jó reménységben vagyunk, hogy idegen országban még sanyargó nemzetünkbeli hivek is ösztönöztetni fognak Communitásunkhoz sietni, az anyaszentegyháznak, és az Felséges királyné asszonyunk caesariumának nagyobb előmenetelére. Továbbá is azért a megirt kérésünknek engedelme végett mély alázatossággal és eleven reménységgel könyörgünk Excellentiádnak, kit az Ur Isten a mű lelki vigasztalásunkra hosszas étellel s mind lelki s mind testi jókkal álgyon meg, úgy kéri és kívánják Excellentiádnak alázatos és hiv szolgálai, lelki fiaí:

Az erzsébetvárosi
Magistratus és Communitas.

Ezen kérés alapján létesült a károlyfehérvári káptalan és Erzsébetváros közönsége közt az 1759. aug. 6-án megerősített szerződés, melynek értelmében: „miután Erzsébetváros örmény közönsége e város mellett levő Ebesfalvát mint Apaffy-féle kincstári birtokot örök áron megvásárolta s attól fogva a magyar és oláh jobbágyok által lakott Ebesfalva — kik helyeikről most máshová lettek áttelepítve — örmény városunkkal egybeolvasztott; miután ezen város örmény plebános, segédlelkész s örmény szerzetesekkel bőven el van látva s így a magyar plebánosra, ki Ebesfalván lakik, nincs szükség, s ha továbbra is ott laknék, városunkat, mely sok adosság és terhek által nyomtatva van — a lelkészi évi illetmény kiszolgáltatása szerfölött terhelné; azért esedezünk Nagyméltóságod előtt, hogy a nevezett ebesfalvi magyar plebániát, magyar káplánságra változtatni méltóztassék.“ — Ebből kifolyólag mindkét fél a következő egyezséget fogadta el:

1. Erzsébetváros közönsége kötelezi magát, hogy egy magyar segédlelkészt tart.
2. Hogy e segédlelkésznek 200 Rf. forintot és 12 öl jó tűzifát ad minden évben.
3. Hogy e káplánnak alkalmas lakházat ingyen ad, melyet fentartani a városi közönség köteles.
4. Hogy a magyar templomot saját költségén épen fentartja.
5. Hogy egyházi készletekkel felszereli.

Ezen 5 pontot azonnal teljesítette a város közönsége, a mennyiben az Oláhpatakon túl létezett romladozó papilak helyett a városban egész új épületet kántori lakkkal együtt emelt; a templomot az örmény hivek közreműködése mellett minden szükséges egyházi kellékekkel felszerelte, sőt újabbi időben a kántori fizetést is mint patronus megjavította.

A gyulafehérvári káptalan a fenjelzett pontozatokat a következő kijelentéssel fogadta el:

„Mi károlyfehérvári püspöki káptalan tudtára adjuk ezen iratunknál fogva mindenkinek, kiket illet, hogy miután a czimzett püspök úr (b. Stoyka) ez ismert ügy

elintézését hozzánk utalta, mi a nevezett város és közönségnek a felhozott indokokon alapuló kérését méltányosnak és jogosnak véltük, miért is annak engedve, azon pontozatok — záradék — czikk és föltételek alatt, melyek abban benfoglalva és kifejezve vannak s nem pedig más-képen; a nevezett ebesfalvi magyar plebániát ugyanott említett s más fontosabb, előttünk ismert s a káptalani jegyzőkönyvekben világosabban is jelzett okokból: segéd-lelkészre szabályszerűen átváltoztattuk, a lelkészi telket és lakot, úgyszintén a kántori lakot minden épülettel, belső és külső tartozékaival, javaival, jövedelmeivel és hasznaival, melyek ahhoz vagy ezekhez tartoznak az elősorolt kötelmi terhekkel együtt, az említett város és közönségnek örökre átengedtük és átadtuk. Mely dolog hitelére (széküresedés lévén) a káptalan hiteles pecsétjével megerősítve Károlyfehérvárt, a káptalan szokott helyéről 1759. aug. 6-áról kiadtuk. — Csürös János sk. általános helynök. — Blum Károly sk. káptalani esküdt jegyző. — Kopatz alias Ötves János az említett városnak e dologban meghatalmazottja.

A felhozott oknyomozatból kifolyólag világos, hogy a latin szert. egyházközség a kezdettől fogva róm. kath. jellegű templomát Szendrey közreműködésével nyerte vissza, mely eredeti rendeltetése s jogi természetére nézve nem a reform. hanem a kath. egyház birtoka, s hogy a helyi latin szert. egyház összes jelenlegi járandóságai nemcsak a kegyuri jog alapján, hanem az „örökre változhatlanul“ kötött szerződés szerint is biztosítva vannak.

2. §. A jogfejlődés egyik sajátos alakját feltaláljuk a kegyuraság intézményében, melynek eredetét a jeles tudós Timon Ákos „a városi kegyuraság“ című munkájában ekkép adja elő: „Midőn a községek a megyei területből kiemelkedni s mint városok önkormányzattal birni, önjogilag működni célba vették, hogy ezen függetlenséget, önállóságot nemcsak a politikai életben, hanem az egyházi téren is érvényesíthessék, kegyuri jog elnyerésére törekedtek.“ Ezen cél valósítása végett a király által adományozott s ennek legfőbb felügyelete s védelme alatt álló úgynevezett „peculium regium“ vagyis kincstári bir-

tokot szereztek tulajdonjoggal, — s ily birtoktest által nemcsak „szab. kir. város“ rangot nyertek, hanem mint jogi testület törvényesen elismert földesurak, — s a birtokkal együtt járó autonomicus intézkedésnek s így a kegyuri jognak részesei lettek. Az ily autonom városok külön egyházközséget szerveztek s a városi kath. plebánia felett a kegyuraságot gyakorolták. — Ezen egyházi önállóság a lelkész választásában állott; s miként a XIII-ik századig a jobbágy községek egyházai felett a földesurak gyakorolták e választási jogot: hasonlóképen a kir. adománylevél értelmében a földesurakká lett városok ily választási jogot nyertek, mert egykor a szab. kir. városok a koronához tartozó kath. jobbágy községek voltak, azért az 1715. évi XXXVI. t.-cz. a királyt minden királyi város földesurának ismeri el; a választási kiváltságot következésképen csak a király adományozhatja, ő terjesztheti ki a függetlenséget a város polgári közigazgatására nézve ép úgy, mint azon „par excellence“ jogra nézve, mely szent István koronájának valódi gyöngyéből származik — a kegyuri jogra.

A patronátus első nyilvánulását a kereszténység derengése korában észleljük, azon időben, midőn első koronás királyunk szent Istvánnak a kath. egyház érdekében kifejtett apostoli buzgalmát II. Szilveszter pápa teljes mértékben méltányolni óhajtván, nemcsak jóváhagyta szent István szervezési intézkedéseit, hanem egyszersmind terjedelmes hatalmi kör dicsfényével, az apostoli czimmel összekötött kiváltságokkal is felékesítette; mint Hártvig regensburgi püspök, szent István életirója megjegyzi „az ő elhatározására hagyta a pápa a szentegyházak és népek igazgatását, hogy vezérelje azokat az egyházi és polgári törvény szerint.“ Ezért a király mindazon püspökségeket, melyeket nem rég kezdte alapítani, udvarokkal, népekkel és jövedelmekkel királyilag megajándékozta, mindenik egyházmegye terjedelmes körét kijelölő s igazgatását mindig derék főpásztorra bizta, az isteni szolgálathoz megkívántató kellékekkel bőven ellátta s ajándékait élte fogytáig évről-évre új adományokkal tetézte.“ Ezenkívül szent István szokása szerint — mint Thuróczi megjegyzi — (II.

rész 31. fejj.) „az általa alapított egyházakat évenként legalább háromszor meglátogatta; a templomok, falak, fedelek romlásait azonnal kijavítani rendelte.“

Szt. István magyar hazánkban a térítés, adomány, alapítás, új templomok építtetése, szóval az egyházi és iskolai intézmények létesítése iránt tanusított bőkezűsége által nyerte meg a legfőbb kegyuri jogra való méltó igényét, melyet a pápai kiváltság jogi alapra helyezett s azóta apostoli királyainkat az egyházi javadalmak szabad adományozási jogával felruházott minden kath. egyház legfőbb kegyurának ismerjük, kik ennél fogva e jogelvet nem mint felségi jogot, hanem mint egyházi kiváltságot gyakorolják. (l. Pauler 1872. jun. 6. 13384. számú rendeletét).

A jogfolytonosság alapján a magyar királyok, mint szt. István utódai nemcsak maguk élvezték e kitünően megtisztelő jogot, hanem a kegyuraságot, a mennyiben egyes földesúr vagy jogi testület e hármassal kiválóan: dos, aedificatio, fundus megfelelt, át is ruházták. Így történt, hogy szt. István a bakonybeli apátság alapító levelében határozottan jelzi: „Miként hatalmat nyertem, hogy zárdákat és templomokat állíthassak: hasonlóképen a római szék legfőbb pásztorától nyertem a tekintélyt, hogy az egyháznak és zárdáknak szabadalmakat adhassak.“

IV. Béla magát az összes egyházak kegyurának nevezi.

Az 1458. évi 58. t.-cz. a király kegyuri jogát e szavakkal erősíté meg: „Valódi kegyur.“

Az 1569. évi XXXVI. t.-cz. meghatározza: „hogya kisebb egyházi javadalmak vannak, azokat ő felsége az általános kegyuri jog alapján méltóztassék adományozni.“

1614. nov. 1-éről keltezve II. Mátyás ezeket rendeli: „királyi kegyuri jogunk tekintélyénél fogva, melylyel általában Magyarország minden egyházai felett, felséges elődeink, az egykori magyar királyok szokása szerint legjogosabban birunk: azokat minden járuléka, — haszna, — jövedelme, — s gyümölcsével együtt, melyek ősidők-

től fogva hozzátartoznak — adni, adományozni elhatároztuk. (I. Fejér Codicill műve 292. lap).

I. Lipót 1701. ápril 9-én kelt rendeletében megjelöli: „Mi apostoli király és Isten egyházainak örökös kegyura szentül elhatároztuk, hogy Magyarország és a hozzákapcsolt részekben, ujonnan szerzett tartományainkban az egyházi kegyuraságot senki másnak nem adjuk, csakis róm. kath. személyeknek, kiknek kötelessége a kath. egyházakat azonnal kijavíttatni, lelkészeket és az egyházi szolgákat kellőleg dotálni.“

III. Károly 1733. márcz 7-én a helytartótanácsához intézett leiratában megrendeli: „hogya a kegyuri jog nekünk s utódainknak, a magyar királynak tartassék fenn.“

Méltán mondja Verböczy hármaskönyvében: „egyedül a magyar királyok voltak ezen ország egyházainak alapítói, s ezen alapítás adá meg királyainknak az általános kegyuri jogot.“

A kegyuraság ennél fogva kath. egyházi jogi intézmény; a lelki ügyek fejlesztésére irányzott oly jogosítvány, melyet az egyház feje első magyar királyunknak mint a templomok és egyházi javadalmak alapítója és fentartójának engedélyezett. (Kazaly egyházi jog) Ez általános kegyuri jogosítvány alapján királyaink még a reformáció előtti időkben is nemcsak osztogatták e kath. jellegű kitüntetést, hanem a kegyuri jogviszony ama folyamán, melynek célja az egyházak fentartásának biztosítása; vagyis a kegyuri kötelezettséget is szabályozták. Ez alapon, a ki királyi adomány, nemesi birtokvétel útján vagy más jogalapon szerezte meg a kegyuri jogot, annak terheit a birtok hasznóvételéből fedezni köteles; ezen alapon a kegyuri kötelelem abszolút dologi hatályú, ezt bizonyítja az 1864. évi 15104. sz. telekkönyvi rendelet, mely szerint a pátronátusi teher telekkönyvezés tárgyát nem képezi, átszállván e teher azon jószág birtokosára, mely ahhoz szerződés, vétel, vagy más jogalkotó ténynél fogva kapcsolva van; e teher hordozása alól a kegyur le sem mondhat, sőt a kegyuri terhek hordozására bírói úton is kényszeríthető, a kegyuri perekben

előforduló vitás kérdéseknél a végeldöntés a királyt illeti. (1553. évi XXXVI. t.-cz. — 1723. 71. t.-cz. 1733. márcz. 7-én, 1766. febr. 25-én, 1816. okt. 1. kir. rend.)

Ily értelemben rendelkezett a királyi cancellária 1846. évi 4257. sz. a. kelt leiratában „a pártfogói kötelezettségtől hazai törvényeink, különösen az 1681. évi XLI. t.-cz. szerint egy város sem menthető fel.“ Ez okból már az 1733. márt. 28-án kelt kir. rendelet meghagyá: „a megyei hatóság kötelessége felügyelni, vajjon pontosan teljesítik-e a kegyurak az egyházi épületek fentartására s a lelkész javadalmazására vonatkozó kötelezettségeiket.“ Így határozott 1883. aug. 12-én 25695. szám alatti rendeletében a vallás- és közoktatás-ügyi miniszter: „a kánonszerű egyház látogatási okmányok értelmében s így jogilag Komárom városi plebániára nézve a kegyuri jogok gyakorlása a képviselő-testületnek csupán róm. kath. tagjait; a kegyuri terhek viselése pedig a városi közönséget, mint kegyurat illeti.

Egyébiránt a városi kegyuri kötelmekre vonatkozó jogelveket az 1799. október 8-án 23873. szám alatt latin szövegben kiadott helytartótanácsi rendelet részletesen megállapítja, melyből tárgyunkra vonatkozólag a következő pontozatokat kívántuk megörökíteni:

1. A kegyuri jog, mely a szab. kir. városoknak már a bécsi békekötés előtt kiváltság útján szokott adományoztatni s azokat az 1681. évi XLI. t.-cz. szerint meg is illeti és kötelezi, csakis a kath. egyházakra vonatkozik.

2. Azon városokban, melyekben a kegyuri jog alapján a kath. egyház, plebánia és iskola részére a város közös javaiból (minők a korcsmáltatási, húsvágási, vásártartási jogok, fekvőségek stb.) meghatározott összegek járulnak, az efféle szolgáltatások még azon esetben is teljes épségben fentartandók, midőn a kegyuri s egyéb városi terhek fedezése után, vagy semmi vagy az evangélikusok szükségeire elégtelen pénztári maradvány mutatkozik, tehát az illető szolgáltatásokból az evangélikusok templomai és iskolai javára semmi le nem vonható. Ennek fogva a közös javakból és jövedelmekből az evangéli-

kusok népességük aránya s a házi pénztár ereje szerint csak ott s csak annyiban segélyezendők, a hol és a mennyiben a kath. egyházak, plebániák és iskolákra fordított összeg s a városi házi pénztár egyéb terhei fedezése után valami megmarad.

3. Azon városokban, melyekben a polgárok nemcsak az adópénztár, hanem a házi pénztárba is egyenként adóznak, kitudandó, hogy mire fordítják ezen egyéni befizetéseket. A hol ezek a kath. egyházak, plebániák és iskolákra fordítatnak, ott ezen befizetett összegből, mint a különböző hitfelekezeti polgároktól származókból, az evangélikus egyházakat, plebániákat és iskolákat a népesség s a házi pénztárba való befizetések aránya szerint segélyben kell részesíteni. És az a mi ezáltal a a katolikusoktól elvonatik, a város közös java- és jövedelmeiből pótlendő.

A kath. egyházak, plebániák és iskolák javára eddig szolgáltatott fizetések, mind amellet, hogy a házi pénztárba az evangélikusok is egyenként adóznak — továbbra is érintetlenül meghagyandók, mert ezen fizetések ilyen esetben nem a polgároktól részarányosan fizetett összeggel, hanem a minden városban létező közös jövedelmekkel, — melyekre a kegyuri terhek nehezednek — állanak vonatkozásban.“

Ezen szabályrendelet határozottan magában foglalja, hogy a kegyuri teher csakis a kath. egyház intézményei épségben fentartására vonatkozik s hogy e teher a város közvagyonából fedezendő, hogy a pátronatusságra mint különös teherviselési címre a nem katolikusok semmi esetben igényt nem tarthatnak, tehát nem is kívánhatják, hogy a kegyuri joggal bíró városok az ők egyházi szükségleteiket is fedezzék; ellenben a kegyuri terhekkel kapcsolatos birtok tulajdonosai bárminő vallásuk is legyenek — az egyházi s papi illetmények terheit — viselni tartoznak. (Trefort 1884. évi jun. 9. — 20642. szám rend.).

Mig valamely szab. kir. város kegyuri terhei a törzsvagyon jövedelméből nyernek fedezetet, a nem katolikusok számarányukhoz képest, egyházi és iskolai céljaik

előmozdítása végett osztozkodási igényt nem formálhatnak, mert a törzsvagyon a kegyuri terheknek határozott kielégítési alapját képezi, holott a hitfelekezeti segélyezés ezen különös teherviselési vagyonalapra nem támaszkodhatik. Azért a nem kath. hitfelekezetek segélyezése csak az esetben igényelhető, ha a kegyuri terhek hordozására a törzsvagyon nem lenne elegendő s ezen terhek a polgárok adózásából nyernének kielégítést (l. Timon A. városi kegyuraság).

A kegyuraság történelmi levezetése s jogelveinek előadása után, most már azon ponthoz értünk, midőn a fennemlített jogelveket, törvény- és rendeleteket Erzsébetváros kegyuri jogára nézve is részletesen bemutathatjuk; mert Erzsébetváros a patronátusi jogczimet templomépítés, fentartás és lelkészi javadalmazás czimén nyerte apostoli királyainktól, mint ezt az uralkodóink kiváltságlevellei s más okmányaink tanusítják.

Eltelkintve azon kötelezettségtől, melyet az örmény kath. egyház és lelkészeire vonatkozólag III. Károly és Mária Terézia uralkodóinknak az 1. §-ban felemlített határozatai magukban foglalnak, a kegyuri kötelezettség határozott kifejezését találjuk II. József és V. Ferdinánd király kiváltságlevelében. II. József 1786. évi decz. 27. kiadott oklevelében a 7. pont alatt ezen szavakkal intézkedik: „ezen városnak a kegyuri jogot azonképen adományozzuk, mint más városnak, hogy lelkészt választ-hasson azon világosan kijelentett kötelezettség mellett, hogy a lelkész és segédlelkészek megfelelő és illő eltartásáról, a mint ez más jóváhagyott kiváltság-leveleinkben is szentesítettett — ugyanazon város köteles gondoskodni.“

Hasonló intézkedést olvasunk V. Ferdinánd királynak 1837. augusztus 15-én kelt oklevelében a 7. pont alatt: „Adunk ezen városnak a fennálló törvények értelmében kegyúri jogot arra, hogy plébánosát maga választ-hassa, de azzal a nyilván kifejezett kötelezettséggel, hogy azon plébános és segédlelkész illő eltartásáról mindig azon város köteles gondoskodni.“

A jogerős bizonylatoknak egy más alakját föllejük a szabályszerű püspöki látogatás határozmányában, melyeknek jogerejét a közigazgatás legmagasabb fóruma, a belügyminister is elismerte, midőn 1881. mártius 4-éről 5096. sz. a. így határozott: „az egyház látogatási-jegyzőkönyv országos gyakorlat szerint kétoldalú szerződésnek, tehát oly jogügyletnek tekintetik, melynek alapján a jogelőd jogai és kötelezettségei a jogutódra is átszállanak.“ Elismerte igazságszolgáltatásunk legfőbb ítélte, midőn a kir. kuria 1890. évben 1864. szám alatt eképpen határozott: „Ha a róm. kath. plébános javadalmazása a canonica visitation alapszik, ez egyrészt az egyház, illetve javadalmas, másrészt a község, mint politikai testület közt létrejött magánjogi szerződést képezvén, a községnek ezen magánjogi szerződésen alapuló kötelezettsége nem egyházi adónak, hanem a község oly terhének tekintendő, amelyhez nemcsak a róm. kath. hívek, hanem mindazok hozzájárulni tartoznak, akik a község terheiben részt venni kötelesek.“

Különben is Erdély kath. püspökei az erdélyi kormányzék fennállása óta mindig mint a kormányzék tanács egyházi és iskolai ügyeinek előadói működtek; hivatalos eljárásuk a kormányzék hozzájárulása által nyert megerősítést. Ily püspök látogatási okmány tekintélyére hivatkozva intézkedik az 1889. szept. 20. 60384. sz. a. kiadott belügyministeri rendelet: „az egyházi látogatási okmányokat a község meg nem változtathatja, mert az hivatalos okmányt képez, s ezért azon körülmény is, hogy az egyházi szolgálmányok létesítésére nézve egyideig eltérő gyakorlat követtetett, ez okmány érvényét meg nem szüntetheti, mert a canonica visitatio ez időszerint is a lelkészi és tanítói illetmények tekintetében még mindig döntő okmány lévén: kétséget nem szenved, hogy annak értelmében a község, mint ilyen ma is tartozik ama szolgálmányok teljesítését eszközölni, melyeket eddig teljesített s melyek jogossága kétségbe sem vonatott. Azon körülmény, hogy a felfolyamodó hivatali elődje más eljárásba — jöllehet az ellen tiltakozott — mégis belenyugodott, csak jogszünetelést, de jogváltozást nem

jelent.“ Ezen okokból a lelkész, káplán, kántor és harangozó járandóságai a költségvetésbe mindig felveendők annál is inkább, mert az 1886. évi XXII. t.-cz. 111. §. meghatározza: „hogy a község azon jövedelmei, melyek eddig is a község kiadásai fedezésére fordítottak, mindenek előtt ezentúl is e célra fordítandók.“

Levonva ezekből a következtetéseket Erzsébetváros örmény kath. egyháza s lelkészei illetményét s más járandóságait illetőleg: már b. Antalfy erdélyi püspöknek 1725. július 29-én kelt templomfelszentelési okmánya arról bizonyít, hogy az első örm. kath. vagy a jelenlegi ó-templom a városi közönség vagyonából emeltetvén, gr. Kornis Zsigmond erdélyi kormányzó jelenlétében felszenteltetett s ugyanakkor a közönség kegyúri joga elismerve lett.

Gr. Batthányi püspök 1781. nov. 1-én kelt látogatási okiratában megjegyzi: „ezen egyházfölötti kegyúri jogot — melynél fogva a város kijelölési joggal bir — a kegyes emlékü Mária Teréziának kiváltságlevele alapján igényli.“

Mártonfi József püspöknek 1806. decz. 1-éről kelt látogatási okmányában e szavak foglaltatnak: „A mi az egyház és szolgálai járandóságait illeti, azok a kegyúri jog alapján a városi közpénztárból fizetendők“.

Erzsébetváros kegyúri kötelezettségeinek gyászos lapját képezi Rudnay püspök alatt 1818. évről keltezett látogatási okmány, melyben főpásztorilag inti a püspök, hogy a kegyúri kötelmeit elhanyagolnia nem szabad: „az egyházjogi határozatok, hazai törvények s királyi kegyes rendeleteknek ily megvetését, az örmény vallásosságának és dicsőségnek ily szégyenét az egyébként jól-rendezett várostól — melynek kegyúri jogát a boldogult emlékü Mária Terézia adományozta, s melynek jól kell ismernie azon elvet, hogy a kegyurat illeti az adományozás, építés és alaptétel — nem vártuk.“

Annál örvendetesebben hangzik Kovács Miklós püspöknek 1831. szept. 1-én kelt látogatási okmányából azon megjegyzés: „Az egyháznak külső fedélzetét a kegyúri közönség szorgalmasan gondozza. A kegyúri jog gyakorlása a plébános kijelölésében áll, a kit a püspöki hi-

vatalnak ajánlott három személy közül — a püspök ki-nevez. — Az ezen joggal összefüggő kötelezettségeket a kegyúr híven betölti a templom-épületének fentartása által, de nem a plébániai ház gondozása tekintetében, melynek állapota habár nem tökéletes, inkább csak türhető.“

Sőt Kovács Miklós püspök 1850. máj. 22-én kelt leiratában határozott szavakban felhivja a városi közönséget, „hogy a város által választott s pátronátussal ellátott lelkésztől gondoskodni kötelességévé tétetik“, miután mint Porubszky egyházjogtanában megjegyzi: „az egyházi hivatalnak természeténél fogva mindig fenn kell maradnia.“

A felhozott királyi kiváltságlevelek s püspöki látogatási okmányok bizonyítják, hogy a kegyúri jog az örmény kath. templom — s lelkészét illetőleg Erzsébetváros közönségét illette; Erzsébetváros kegyúri jogát önmaga is elismerte, midőn a városi tanács és esküdt közönség 1818. május 18-án Rudnay püspökhöz ezeket írja: „Pátronátusi jussunknak fentartása tekintetében Excellentiad kegyes színe elé járulunk.“ E kegyúri jogot és kötelezettséget, mint az örmény egyház történelmi adatai bizonyítják, folyton gyakorolta; elkezdve azon időtől, midőn 1734-ben Dániel Mihályt, az első plébánost megválasztotta, egész mostanig; ő építette az ó-templomot s azt 1730. ápril 11-én kelt határozatnál fogva mindig reperálta. (l. fehér táblás jegyzőkönyv).

3. §. A kegyúri jogból folyó kötelezettségek, a melyeket Erzsébetváros közönsége a megvásárolt kincstári birtokhoz kötött királyi rendelkezés folytán önmagára vont, az örm. és róm. kath. egyházakra vonatkozólag a következőkben állanak.

Midőn a mostani ó-templom a hivek befogadására elégtelenné s a vízár romboló behatása következtében veszélyessé vált, egy új örm. kath. nagytemplom építését határozta el, s mikor pénzbeli ereje elfogyott, Erzsébetváros templomépítő közönsége az egyházi társulatok pénztáraihoz fordult segélyért. Már Kastal általános helynöknek 1740. aug. 12-én kelt látogatási okmánya szt. Anna, világosító szt. Gergely és Szentháromság társulatát emilti

mint létezőket külön-külön pénztárral, sőt a Szentháromság társulata 1500. Rf. tőkéjét a város már ekkor használta oly kötelezettséggel, hogy a társulat szabályai szerint a templom belszükségleteiről is gondoskodni tartozott. Később a társulatok száma kilenczre emelkedett s ezen társulatok pénztárából vett fel a városi közönség 6000 Rf. oly feltétel alatt, hogy ezentúl az egyház belszükségletei fedezésére ez összeg után „fixum“ czim alatt megfelelő kamatot fizetend az örmény egyház pénztárába.

E „fixumról“ az 1806-ki püspöki látogatási okmány ekkép rendelkezik:

„A mi már az egyház és segédszemélyzetének jövedelmét illeti, miután ezek megállandósítva vannak, a kegyuri jogon a városi pénztárból fizetendők, mely pénztár fölötti legfőbb felügyeletet a magas királyi kormányzék gyakorolja; ezen alapon a jelzett fenséges királyi kormányzéknek folyó évi szeptember 4. napján 6809 szám alatt a tanács és közönséghez intézett rendeletéhez ragaszkodva, a következőket állapítottuk meg.

a) Azon egyházi vagyont, mely a hivek és társulatok kegyes adományából, egykor az isteni tisztelet belső szükségleteire összegyűlt, a város az új templom építésére fordította, melynek felépítését a kegyuri jognál fogva csakis saját költségén eszközölnie kellett volna. Miután azonban az egyházi vagyon, mely a mindennapi és belső isteni — tisztelet kellékeire volt szánva, a templom építésére fordított, kötelezettséget vállalt magára, hogy a mondott kellékekről a közpénztárból fog gondoskodni; a mi eddig rendesen meg is történt, de az újabb időkben némelyek nehézségeket és akadályokat gördítettek elő. Miértis, hogy az egyház belső- és minden napi szükségletei állandólag biztosítva legyenek, tartozik a városi közpénztár azon 6000 Rft. után évenként kamatba 100 után $5\frac{0}{10}$ -ot vagyis 300 Rftot fizetni.

b) Köteles mind az ó- mind az új templom, ugyszintén a plebániái ház és iskola fentartásáról a kegyuri jog alapján, a városi közpénztár szorgalmasan gondoskodni és a most fenyegető romlásokat ideje korán eszközlendő javításokkal elhárítani.

c) A lelkészek és más egyházi és iskolai segédszemélyek fentartási összege, mely egyébiránt a papság és város közt szerződésileg közösen megállapított és püspöki tekintély által jóváhagyatott, minden javadalmas nyugtájára részletenként fizetendő a városi közpénztárból, s mindezen összeg, mind a 300 Rfrt, mely a városi pénztárból rendszeresítetten kiszabva van, az istenitisztelel belső ellátására, évenként, mint meghatározott „átalány (fixum) vétessék fel.“ *)

Az 1831. évi püspöki látogatási okmány a templom „fixum“ felől így szól:

„A városi közönség a 6000 Rf. templomi vagyont, mely az istenisztelel belső berendezésére egykor a hivek

*) »Iam quod temporalia Ecclesiae, ejusque ministrorum concernit, cum haec omnia, quae fixa sunt, vi patronatus e cassa civica praestanda sint, cassaeque hujus suppressam inspectionem Excelsum regium Gubernium gerat, decreto praelaudati excelsi regii Gubernii ea de re die 4-ta septembris anni currentis sub Nro, 6809 ad magistratum et communitatem edito inhaerentes sequentia statuimus :

a) Peculium ecclesiae in sex millibus Rflnorum e pia fidelium et confraternitatum collatione olim in interna cultus divini requisita collectum civitas in fabricam novae ecclesiae insumsit, quam fabricam vi patronatus suis utique sumtibus erigere debuisset. Consumpto igitur in fabricam templi ecclesiae peculio in quotidiana et interna cultus divini requisita destinato, obligationes adsumsit ex allodiali cassa de dictis requisitis providendi. Id quod etiam placide hucusque factum, verum recentioribus temporibus difficultatibus et molestiis per quosdam involutum est. Quare ut ecclesiae de internis et quotidianis cultus divini requisitis constanter provisum sit, cassa allodialis censum illorum 6000 Rflnis annue praestabit per 5 pro 100 in 300 Rflnis.

b) Conservationem autem fabricae templi tam novi, quam veteris uti et domus parochialis et scholaris cassa allodialis vi patronatus diligenter curabit ac minitantes jam nunc ruinas tempestiva restauratione praevertet.

c) Ratam in intertentionem sacerdotum, aliorumque ecclesiae et scholae ministrorum aliis comuni cleri et civitatis transactione excisam et episcopali auctoritate stabilitam, praestandam esse e cassa allodiali angariatim erga quietantias singulorum percipientium et iam has ratas, quam 300 Rflnos in internam cultus divini ecclesiae provisionem in systemate praeliminari cassae allodialis, quovis anno, ut fixum quantum adsumenda est.«

és társulatok kegyes adományából gyült, midőn az új főtemplomot építé, a templom felépítésére felhasználta. Felhasználván a templom ezen vagyónát, magára kötelezettséget vállalt, hogy a városi közpénztárból fog a nevezett szükségletekről gondoskodni. Ezen évenkénti járadék összege legfelsőbb helyen, ezen évben 375 Rftra emeltetett, melyet a városi pénztár évenként a legpontosabban fizet a belső istenitisztelet szükségleteire. *)

Hasonló nyilatkozatokat találunk úgy az egyházközség mint a városi tanács intézkedéseiben. Az 1809. decz. 10-ki egyházközségi jegyzőkönyv említést tesz a 6000 Rftról, „melyeknek interessei 300 Rf. Ezen egyházközség kegyelmes főpásztorunk látogatása alkalmával elhatározta, hogy a volt s most ujonnan felállítandó társaságnak tőkepenze a nagy templom felépítésére fordítatván, ma az esztendőnként lefizetendő templomunk belső szükségeire 300 frtok templom dossa gyanánt nézetetnek, minek utána minden ilyen sz. intézetnek célja az Istenháza fényesítése.“ Ezen s már fennemlített indokokból 1860. január 7-én tartott tanácsülés 11. sz. alatt, a városi pénztári hivatalhoz oly rendelést adott, hogy az örmény szertartáson levő ecclesia fixumába fél-évi részletekben 157 frt. 50 krt. fizessen ki.“

E kamat-összeg, mint már előbb bemutatva lett, időnként, változott 1831-ig 6000 Rf. után 300 Rf. járult; ezen idő után kormányshéki rendeletből 375 Rf. kamat volt az évi járulék, a mi osztrák értékben 157 frt. 50 krnak felel meg.

Az örmény kath. lelkészek javadalmaztatásáról a következő áttekintést adjuk.

*) *Dotem ecclesiae in 6000 Rflnis e pia fidelium et confraternitatum collatione olim in interna cultus divini requisita collectum, civica communitas, dum novam Basilicam extrueret, in fabricam ecclesiae insumpsit. Insumpto hoc templi peculio, obligationem in se adsumserat ex allodiali cassa de dictis requisitis providendi. Summa haec anni proventus altissimo loco, anno currente ad 375 Rflnos V. V. elevata est, quam cassa civica quotannis ad interna cultus divini requisita accuratissime persolvit.*

A lelkészek kezdetben a nép adományyaiból éltek; a stóla ezen nemének arányos felosztásáról elvi intézkedést találunk Roska István stanislai általános helynök s apostoli visitator 1729. évi november 13-án kelt rendeletében. 1757-ben már a városi biróval egyenrangú fizetésben vagyis 100 Rftban részesült Dániel Mihály plebános. A lelkészi fizetések rendszeres megállapítása az 1787. márczius 27-én kelt királyi leirat kapcsán 1795. márcz. 3-án nyert megoldást, midőn az illetékes két tényező a városi közönség és gr. Battyáni erdélyi püspök közt szerződés jött létre, melynek szavai ezek: „nehogy a klerus kárára valamikor jövedelme megrövidíttessék, hanem, hogy mindig biztosítva legyen“; ez okból a püspök megerősíti az 1794. szept. 1. egyakarattal hozott közgyűlés ama határozatát: „hogy jövőben a plebános és káplánjainak azon fizetés, mely az előbbi években is az örmény klerusnak járult 850 frt. s ezenkívül „tiszteletdíj“ czimen 120 frt. a közpénztárból visszavonhatlanul fizettessék;“ azonban a városi közönségtől canonica portiót, vagyis lelkészi illetménybe földbirtokot a lelkész sohasem kapott, miről nemcsak az 1820. évi február 1-én kelt kimutatás, hanem Kábdebó János plebánosnak a Guberniumhoz intézett felirata is tanuskodik „ne quidem palmulam terrae arabilem possideo.“

Az 1830. augusztus 2-án 8257. sz. alatt kelt kormányzékai rendelet a plebános 300 frt. fizetését 333 frt. 20 krra ezüstpénzben állapítja meg s megrendeli, hogy a városi közönség 1826. május 1-től kezdve köteles e felemelt összeget fizetni, valamint 1832. július 14-ről kelt kormányzékai rendeletnél fogva szintén 1826. május 12-től számítva a visszamaradt 100 frtot ezüstpénzben. Az ötvenes év javított a helyzeten és a lelkész fizetését 630 frtra emelte, mely a közgyűlésnek 1863. évi 4. számú határozata és Ő Felségének 1863. október 27-én kelt leirata következtében 700 frtra kiegészített s e fizetés mellett választatott meg 1878-ban a jelenlegi plebános s lett hivatalába beiktatva. „Canonica portiót“ vagyis lelkészi földbirtok illetményt, jöllehet azt az 1781. augusztus 9-ről kelt kormányrendelet s e században újabb kancell-

láriai leiratok sürgették, a lelkész még sem nyert a várostól; a mivel jelenleg bir, azt a plebános 1847. márczius 23-án vásárolta a Kábdebó János 1400 frtnyi hagyományából a helyi mechtárista szerzet ingatlanai közül.

A segédlelkészek kezdetben a stoláris illetményekből tartották fenn magukat; de már az 1825. július 20-án kelt guberniumi rendelet a három káplán fizetését 375 frtban, — s beszámítva a 100 frt. drágasági pótlékot is, 475 frtban állapította meg.

Az 1848. év e várost anyagilag is elsodorta annyira, hogy fizetéseképtelenné vált, miért is az 1850. május 22-én kelt püspöki rendelet meghagyja: „hogy a városi közönség meghívott lelkészeit az ő tulajdonából, még pedig a hol a közönség javai nem elégségesek, minden egyes tagra kivetett rovatal útján gyűjtendő összegből megtartani köteleztetik; az erzsébetvárosi tanácsnak pedig különösen kötelességévé tétetik, hogy az örmény papság alapos követelésére nézve, mennyiben az allodialis cassa állapotja annak kifizetésére jelenleg is tehetetlen lenne, e megírt utasítás szerint elrendelendő rovatal útján kielégíttessék, mert a meglevő 3 káplányok közül egy sem tolatott általam a megye, illetőleg a város nyakára, hanem a város által kéretett és pátronátussal ellátott mindenik, tehát tartozik a város most ellátásukról gondoskodni.“

A segédlelkészek hármas száma akkor redukáltatott, midőn Csiki Imrét a püspök 1851-ben a latin szert. egyház helyettes lelkészévé kinevezte; ekkor a 262 frt. 50 kr. fizetés Rátz Mihály és Kábdebó János segédlelkészek közt oszlott meg. Rátz elhalálózása után 1863. febr. 4-től kezdve a kápláni fizetés 300 frtra emelkedett s 1890. szept. 16-án kelt 60. számú közgyűlési határozat a kápláni és hitoktatói állást egyesítvén, ma a segédlelkész 352 frt. 50 kr. fizetést és szálláspénzben 60 frtot élvez.

Az örmény kath. egyház kántora fizetésének első adatait az 1831. évi püspöki látogatási okmány tartotta fenn.

1828-ig a kántor, ki egyszersmind az orgonát is kezelte, a várostól 116 frt. 40 krt. és 6 öl tűzifát kapott, a többi fizetése az egyházi pénztárból járult. A második, vagyis a segédkántor a városi közpénztárból évenként 55 Rf. és az egyháztól is külön fizetésben részesült.

A sekrestyésnek a városi pénztár évenként 60 Rf. adott. Azonban az 1862. augusztus 18-án tartott egyházközségi gyűlés az összes járandóságot a városi közönység beleegyezése folytán két személy közt rendelte felosztatni; ennek következtében az 1862/2018. sz. püspöki rendelés, — illetőleg megerősítés folytán az orgonistakántor a városi pénztárból 168 frtot, az alkántor és sekrestyés 84 frtot, 3—3 fél öl tűzifát élvez; az egyházi pénztárak a főkántor fizetéséhez évenként a stólán és tisztességes lakáson kívül jelenleg 252 frttal, az alkántor fizetéséhez hasonlólag lakás és stóla illetéken kívül 146 frttal járulnak.

A harangozót a városi közpénztár már az 1831. évi püspöki látogatás tanusága szerint évi 60 Rfttal dotálta, mely a mai pénzviszonyaink szerint 63 frt. o. értéknek felel meg.

Ezekben bemutattuk a kegyuri jognak a városi közpénztárból járuló készpénzbeli kötelmeit, s így az örm. kath. temető ügye tulajdonképen nem tartoznék ez emlékirat keretébe, de minthogy 1887. év óta nem egyszer kellett e temető jellegét, az úgynevezett közös temető ellen védelmezni, ez okból az igazság felderítésének egyetlen eszközét, a történelmi multat itt sem mellőzhetjük.

E város örmény lakóinak első temetkezési helye az ó-templom körüli tér volt; de 1781-ben e kis terület a lakosság nagy száma miatt elegendő nem volt ugyanyira, hogy két-három hullát is kellett kivenni egy sírból. Ezen eset idézte elő, hogy az örmények már 1781-ben külön temetőhelyet nyertek a jelenlegi sírkertben s ez e század elejeig kizárólag az örmény katolikusok temetkezési helye volt, mint ezt Korbuly latin szert. plebánosnak a latin egyház kerítésében levő sírköve igazolja; később a kath. vallás iránti közérzületnél fogva

a latin szert. katolikusoknak is helyet engedtek, és csak is ezen értelemben nevezhető közös temetőnek. Midőn e sírkert az örmény egyház birtokába jutott, sövény házat is épített, melyet a városi közönség nem rég kőépülettel cserélt fel. Ezen őrház lakóját az örm. kath. plebános a városi polgármesterrel együttesen helyezte oda; századon át mindig a plebánost illette a temető fölötti rendelkezés, ő jelölte ki a keresztesetlen kisdedek, öngyilkosok, valamint azoknak helyét is, kiknek vallása ismeretlen maradt, őt illette a haszonbér, a miről nemcsak most is életben levők tanuskodnak, hanem az örm. kath. egyházközség és városi közönség jegyzőkönyvei is.

Ugyanis az 1809. nov. 16-án tartott hitközségi gyűlés kimondja: „hogy a Communitás tartozik a kertelés reparatioját conserválni, semmi jussa nem lévén a fűhöz, mely ezentúl illetni fogja a fungens parochust. 1844. február 15-én az egyház község kérést intéz a pártfogó közönséghez, hogy a kerteléseket megigazittatni s a szomszéd telket a temetőhöz — csatolás végett, megvenni s megýenýknek általadni méltóztassék.“ 1844. márczius 1-én tartott közgyűlés a kertelés kiigazítását elrendelte, de a temető nagyobbítását nem találta szükségesnek. Ha mind e mellett a temető a városi közönség nevére lett betelekkönyvezve, mi kiigazítandó, (l. belügyministeri 1890/6783. sz. rend.) ennek oka abban keresendő, hogy az 1877/50. sz. püspöki körrendelet ideje előtt a városi képviselő-testület képezte az egyházközséget kizárólag s így az egyház a városi képviselőlet határozmányaiában, közös eljárásában méltán megbízott; nem történt felszólalás, tiltakozás egyházi részről azon okból, mert a város a sírkert körüli reparationalis kötelmeket teljesítette. A temető haszonbérét az örm. kath. plebános részéről, valamint a városi hatósággal a közös felügyeleti jogot ezek után elvitatni, vagy attól az illetékes lelkeszt megfosztani, a kártérítés következményeit vonná maga után.

Hasonló kötelezettséget vállalt magára Erzsébetváros közönsége a szegények házára vonatkozólag, midőn 1862. márcz. 21-én az örmény egyházzal kötött szerződésében

nemcsak a plebániai lak, hanem a szegények házá-
nak is minden időbeni reparáltatására magát kötelezte.

A főpásztori megerősítéssel ellátott csereszerződés
eképpen szól:

Az erzsébetvárosi örmény szertartásu tisztelendő
papság és az irt városi közönség, nagyméltóságú püspök
úr ő excellentiája jóváhagyásának fentartása mellett, alól-
irt napon következő egyezésre, csereszerződésre léptek:

1-ször. Mivel eddigelé a plebánosi szállás a régi
papilakban volt, mely épületet néhai Diakoni András úr
épített és ajándékozott papok szállásul és iskola helyi-
ségül közösen; istállója pedig s konyhája a plebánosnak
az ó-templom udvarán levő s részben kántori szállásnak
használható ecclesiái telken találtatott: mindazért, mert
plebánosi szállásnak ezen helyiségek elég alkalmasak nem
valának, de azért is, mert ezen szállás czélszerűbben
használtathatott iskola helyiségül, gymnasiumi szükség-
letre: általadja az erzsébetvárosi közönség plebánosi
szállásul cserébe az Új utczában 71. szám alatt találtató
egész telket, minden azon telken találtató épületekkel;
s minthogy ezen teleknek kertje nincsen, ahhoz csatolta-
tik azon kert, mely az ecclesiának az ó-templom udva-
rán levő telken találtatik s a plebános által használtatott
eddig is, mely kertbe a plebánosi új lakról bejárás is
nyitattott, azon teleknek fenekén lévén a kert.

2-szor. Mivel az 1-ső pont alatti csére nyomán az
ecclesiának az ó templom udvarán találtató telke és épü-
letei egy részben, mennyiben a városi közönség a ple-
bános számára egy helyen adott minden szükséges
helyiségeket cserébe, a városi közönség tulajdonaivá vál-
tak; az ecclesiának sajátjául már azon telken csakis
azon két szobák maradtak, melyeket jelenleg még a
kántor használ, hogy ezen birtok-közösség megszűnjön,
az ecclesiának birtoka a városétól elkülöníttessék, és így
az ecclesia saját tiszta birtokát tetszése szerint használ-
hassa, mint szintén a városi közönség is a magáét, eme
közös birtok kicseréltetik oly módon; hogy a mondott
egész telek és épület, mely az ó-templom udvarán 75.
szám alatt találtatik s eddig is a plebános és kántor

használatában voltak helyiségei, menjen által az erzsébetvárosi közönség kizárólagos birtokába, kivéve a kertjét, mely már az 1-ső pont szerint a plebánosi új szálláshoz kapcsoltatott. Az erzsébetvárosi közönségtől pedig az ecclesia kizárólagos birtokába menjen által cserébe azon cseréppel fődött 2 szobából, egy konyhából álló kőház, mely ugyan az ó-templom udvarán 77. szám alatt található, s eddig ideiglenesen sekrestyési szállásnak engedtetett át; azonban erzsébetvárosi közönség köteleztetik ezen mostan az ecclesia birtokába bocsátott egész házat kívül-belül tökéletesen maga költségén kiigazittatni és úgy adni számba.

3-szor. Miután az 1-ső pont szerint plebánosi új szállásul átadatott a 71. szám alatti telek, azon telek pedig néhai Raphael Sándor úr által ezen városban alapított leányiskola helyisége volt; de leányiskolának céliránytalan vala, mindazért, hogy távol helyen van leánygyermekeknek iskolába járása, mindazért, hogy Raphael Sándor úr által alapított egy osztályhoz egy második osztály is alapítva lévén már a városi közönség által, többé oly alkalmas nem lehet azon épület iskolának; mindezeknél fogva leányiskolának alkalmaztatik a város közepén a Kis utcában 100. szám alatt található azon külön álló telek, mely eddig szegények házának használtatott régibb alapítványokból s városi költségén szerzetvén s épittetvén az, amely telken 6 szobát nagy költséggel a városi közönség egészen újból kiigazittatott és állandóan leány-iskolának átadott a két osztály számára; 3 szobát egyik, 3 szobát a másik osztály iskolai helyiségeül és tanítónői szállásul.

4-szer. Minthogy a 3-ik pont szerint az eddigi szegények háza leányiskolává alakittatott, az erzsébetvárosi közönség a 2-ik pontban az ecclesiától cserébe kapott telket és épületet kijelöli és egész kiterjedésében átadja szegények házának, kötelezvén magát az erzsébetvárosi közönség, hogy ezen épületet maga saját költségén kiépíteti még a folyó évben, s külön szobákká rendezendi oly módon: hogy mivel a régi szegények házában két szoba a fiu ágban kihalt, de leány ágban Magyarországon még élő

nemes Issekutz Antal egykori városi főbíró és testvére Issekutz Gergely urak nevére szóló alapítványt képezte, az új szegények házában is az 1769-ik évi deczember 9 ről kelt szerződés értelmében két szoba a tisztelt Issekutz család alapítványa cím alatt legyen jelezve és örökre föntartva; továbbá mivel Erzsébetvárosáról Magyarországra Baráczházára kiköltözött nemes Kabdebó család is a szegények házában és telkének tágasbitására egy telket és azon volt házat vásárolt 600 frton, s az a szegények házához és telkéhez kapcsoltatott: a Kábdebó család alapítványa címe alatt az új szegények házában egy nagyobb szoba jelettetik és örök időkre fenntartatik az alapító Kábdebó testvér uraknak 1805-ik évi május hónap 25-ik napján kelt rendelkezése értelmében.

5-ször. A városi közönség mint pártfogó elvállalja az 1-ső pont alatti új plebánosi laknak a 3-ik pont alatti leányiskolának és a 4-ik pont alatti szegények házában minden időkbén szükséges reparáltatása iránti kötelezettségét.

Kelt két párban Erzsébetvárosában 1862. márczius 21-én.

Az erzsébetvárosi közönség nevében:

Karácsony János főbíró, Szenkovits László főszónok, Másvilági István főjegyző, Csiky Imre károlyfehérvári cz. kanonok, kerületi főesperes és helyi plebános.

Sz. $\frac{1461}{1862}$ D. A. J. Kr.

Az erzsébetvárosi örmény szertartásu tisztelendő papság és az ottani városi nemes közönség, mint kegyur között, vallásos buzgóság vezérlete mellett kötött ezen istenes szándékú csereszerződést az *egyház részéről* ezenel helyben hagyom, elfogadom és megerősitem; a szerződő felekre és utódaikra Istennek boldogító áldását leimádkozván.

Károlyfehérvártt, 1862-ik Szentiván hava 5-én.

A Nagyméltóságú főpásztor úr távollétében:

Ráduly János
általános püspöki helyettes.

(P. H.)

A latin szert. egyház lelkészének és kántorának járandósága a transactio idejétől fogva 100 frttal emeltetett s így a lelkésznek jelenleg 310 frt. o. é. és 12 öl fa, a kántornak szintén a városi pénztárból 100 frt. és 4 öl fa járul. Ugy szintén a város közönsége köteles a latin szert. templom, lelkészi és kántori lak reparációjáról gondoskodni.

Az örm. és latin egyházat megillető s Erzsébetváros közönsége által teljesítendő kötelezettségeknek történelmi s közjogi bevitatása az előbbieken részletesen előadva levén, áttérünk a kegyuri kötelem és községi segély közt fennálló különbséget előadására.

4. §. Midőn az 1868. évi XLIII. t.-cz. 14. §-a a bevett vallásfelekezetek szabadságát, jogegyenlőségét s egymásközi viszonyait biztosította s e biztosító törvényt az örm. kath. egyházra is kiterjesztette, ez által a ker. hitfelekezetek jogi viszonyait megállapította, s így jóllehet 1868-ban nyert szentesítést az LIII. t.-cz. is, melynél fogva „a különböző vallásfelekezetek által lakott községben, mely házi pénztárból egyházi czélokra, vagy valamely felekezeti iskola javára segélyt szolgáltat ki, e segélyben igazságos arány szerint minden ottan létező vallásfelekezet részesítendő,“ e községi segélyezésre vonatkozó t.-cz. mint későbbi keletű az előbbi vagyis az erdélyi vallásfelekezetek viszonyosságát szabályozó törvények korábbi intézkedéseit nem érintheti, azzal összefüggésbe nem hozható s azért Erzsébetvároson már e törvények keletkezése előtt létezett örmény és róm. kath. egyház jogviszonyát: e város kegyuri jogából származó kötelezettségeit nem is módosíthatván, a később szentesített LIII. t.-cz. alapján más vallásfelekezetek semmit sem követelhetnek; de különben sincs a községi segélyezésről alkotott LIII. t.-cz. 23. §-ának visszaható ereje az egyházi viszonyokat illetőleg, mert ha a törvényhozásnak ez lesz vala az intentiója, akkor nem tett volna különbséget a hitfelekezetek egyházi és iskolai segélyezésénél, mert az utóbbi részére ki van mondva: „hogy hitfelekezeti iskoláknak nem tekintetnek azon tanintézetek, melyek a községi vagyonból és jövedelemből a község

összes tagjai által felekezeti külömbiség nélkül tartatnak fenn. Azon már fennálló hitfelekezeti iskolákra nézve, a melyek eddigelé a község vagyonából és jövedelméből tartatnak fel, szabadságában áll az illető községnek az eddigi gyakorlatot továbbra is fentartani, de ily esetben a segélyezés a külömböző hitfelekezeti iskolák közt igazságos arányban osztandó meg s egy hitfelekezeti iskolájától sem vonathatik el, míg a többi hitfelekezetek iskolái irányában is meg nem szüntettetik.“ (1868. XXXVIII. t.-cz. 25. §.). Világos, hogy a községi vagyonból dotált iskola ezentúl községi jellegű s hogy egy felekezeti iskolának nyújtott segély a többi iskolára is kiterjesztendő; míg a hitfelekezeti egyházai a múlt idő gyakorlata szerint érintetlenül maradnak, mert ily t.-cz. határozott intézkedését a multa visszahatólag sehol sem találjuk.

A kegyuri teher a középkor jogmaradványa, melyet a magánjog uralma hagyott hátra; oly alapítványszerű teher, mint a dézsma (decima) a kath. egyház érdekében, melyet ezért a különös jogczimmal nem bíró községi segélylyel összekeverni, azonosítani nem lehet.

Külömben is az 1868. évi LIII. t.-cz. 23. §-a csak is azon városokra szolgálhat alkalmazásul, a hol a kegyuri teher a kath. egyházra nézve nem áll fenn; mert a kegyuri teher, mint meghatározott rendeltetéssel bíró jogfolyomány, állandó jellegű, s a város lakóinak hitfelekezeti számaránya szerint nem változhatik, holott a községi segélyezés a törvény rendeltetése szerint a hitfelekezetek számarányához képest változhatik. E kifejezés: „igazságos arány“ szerint az emberi itélettől függő, oly segélyezési mértéket állapít meg, a mennyivel egy város vagyoni ereje rendelkezik, azonban a kath. egyház épületeit fentartani, a lelkészek korigényelte ellátásáról minden áron gondoskodni köteles. Egyébként is a kegyuri teher, Erzsébetváros közjavadalmai megvétele és szabadalmainak adományozása alkalmával nem az egyes polgárokra, vagy a külömböző vallásfelekezetű lakósokra, hanem a közvagyonra alapított s így a kegyuri teher nem egyéni, hanem városi terhet képez.

A kegyuri teher és a községi segélyezés közt felforgó jogi különbséget legélesebben feltünteti azon körülmény, hogy a segélyezés semmiféle egyházi jogot nem nyújt, ellenben a kegyurasággal rendelkező városi közönség nemcsak lelkeszt választó joggal, hanem az egyházi vagyon feletti felügyelet s más tiszteleti előnyökkel is bír. A kegyuri kötelezettséget a segélyezéssel királyi okmányaink értelmében azonosítani nem szabad, mert míg az örm. kath. egyházra vonatkozólag a kegyuri teherviselés alapját a város törzsvagyona jövedelméhez köti, addig a város hivatalnokai fizetését ezen alaphoz nem köti határozottan, hanem a belátásra bizza; azért a város közvagyonából, mint kegyuri teher fedezetből, az örm. és latin szertartású egyházakon kívül más hitfelekezet segélyt nem igényelhet.

Mégis már e század elején, 1826-tól kezdve többször megújított azon elv, hogy a hitfelekezeti egyenlőség s még inkább az 1868. évi LIII. t.-cz. szerint a felekezeti egyenjogúság biztosítva lévén, oly javadalmazást nyerjen minden hitfelekezet, mint az erzsébetvárosi kegyuraság alatt álló örm. és latin egyház.

De ezen elv a történelmi fejlődéssel is ellenkező jogrendet állapítana; összezavarná a különös teherviselés czimén keletkezett kegyuraságot, a közjog alkotta községi segélylyel, a mi gyakorlatban is rendkívül hátrányos volna Erzsébetvárosra; mert tegyük fel, hogy a kegyuraságon kívül levő (ev. ref., ágost., gör. kath., gör. kel.) 4 felekezet, számarányához mérten évenként 1000 frt. segélyben részesülne a városi pénztárból, a mi eladósodott viszonyaink közt legalább 20000 frt. tőkét képvisel. S minő igazság lenne a kath. egyházra nézve élvezett jog után terhet és ismét minden jog nélkül egy jogtalan terhet viselni; hová vezetne a községi segély czimén folyton emelkedő fizetés emelés, ha a kor igényei a pátronátustól a kath. lelkészekre nézve fizetés javítást követelnének s ezt minden felekezetre kiterjesztenék kegyuri vagy községi segély néven egyaránt?

Midőn tehát Erzsébetváros kegyuri terheiről van szó, sem az 1848. évi XX., sem az 1868. évi L'II. t.-czikre nem lehet hivatkozni, mert:

1. Ezen törvények egész általánosságban a törvényesen bevett keresztény hitfelekezetek egyenjoguságát biztosítják, de a kath. egyház iránt eddig fennállott kegyuri jogot meg nem szüntetik, sem pedig a nem kath. egyházakra ki nem terjesztik, a mi különben úgy a hazai törvényeink, mint különösen I. Lipót király intézkedésével ellenkeznék. Ennélfogva az 1868. évi LIII. t. cz. csak ott nyerhet gyakorlati alkalmazást, a hol a kegyuraság nem a város közönsége. Hazánkban pedig a városok, mint politikai községek — eltekintve a kegyuraságtól — általános jogtétel alapján semminemű parochiális teher elviselésére nincsenek kötelezve.

2. A kegyuri teher és községi segély jogi különbözete már azon meghatározásból is eléggé kitűnik, hogy Erzsébetvároson a kegyuri kötelezettségnek — alapítás, kiváltság s királyi okmány, tehát egy reális jogczim a forrása: míg a községi segély semmi különös jogczimból nem ered, hanem minden egyházra kiterjedő közjogi elven alapszik.

3. Mert szabályrendeletünkben csak az örm. és róm. kath. egyházak kegyuri jogai és kötelezettségei vannak a közigazgatási fórum által megerősítve, hogy a kegyuraságot Erzsébetváros az örm. és róm. kath. egyházak felett másfél század óta gyakorolta, évenként a fenjelzett tételek a költségvetésben és zárszámadásaiban szerepeltek, a templomi reparatiók iránti kötelezettségeit elismerte; a melyekből világos, hogy a kegyuri terhet nem egyszerű segélynek, hanem jogszerű tartozás beváltásának tekintette.

4. Községi segélyben egy egyházat sem részesített, elve lévén az az amerikai rendszer, melyet Deák Ferencz 1873. június 28-iki országgyűlési beszédében ajánlott, hogy „nincs jobb, czélszerűbb és észszerűbb mint az amerikai rendszer, mert az a kultus ügyeibe nem avatkozik, hanem minden egyházat saját erejére hagy.” Végül felemlítve hazafias és áldozatkész érdemeit, melyekhez nemcsak egyesek, Erzsébetváros közönsége, hanem az örm. egyház is hozzájárult; felemlítve, hogy Erzsébetváros örm. közönsége az utolsó Rákóczi forra-

dalom hadi költségére 5000 Rf. — 1746-ban Erzsébetváros és Szamosujvár Mária Terézia hadi költségeire 2500 Rftot, 1757-ben szintén hadi czélokra 3008 Rftot, 1758-ban katona ujonczokat állított, 1791. július 24-én a honfiusítás alkalmával a magyar nyelv terjesztésére 2000 aranyat; ugyancsak a két város 1791. évben azon okból, hogy szab. kir. városokká lettek 4000 aranyat adott; a városi birtokok megvétele, a kiváltságlevél kieszközlése mind e város lelkészei által történt: Barun Minász III. Károly előtt, Dániel Mihály Mária Terézia előtt, kitől arany nyaklánczot nyert jutalmul és Csiki Marcell II. József előtt járt közben és fáradozásait siker koronázta. Mind ezen érdemek eléggé jelzik, hogy a kegyuri jogra úgy Erzsébetváros közönsége, mint az örm. egyház, magát méltóvá tette. Azért joggal követelte Erzsébetváros közönsége, hogy a kiket polgárai sorába felvesz, a polgárosító eskü ezen ígéreteit pontosan megtartsák: „melynél fogva a város privilegiumának ellenére sem magam directe, sem mások által akár cselekedettel, akár tanácscsal, akár ingerléssel közreműködni nem fogok. A dominiumbeli akármi névvel nevezhető s a felséges adománylevelek szerint csak az örményeknek conferált beneficiumok — és jussokhoz teljességgel számot nem fogok tartani, Isten engem úgy segéljen, s úgy adja lelkem üdvösségét.“ (1822. év január 25-én 317. lap).

5. §. Szabályrendelet az erzsébetvárosi képviselő-testület kegyuri joga és kötelmeiről.

1. §. Szab. kir. Erzsébetváros képviselő-testülete, mint jogi testület gyakorolja a kegyuraságot Erzsébetváros örm. és róm. kath. egyházai felett.

2. §. Szab. kir. Erzsébetváros örmény és latin szer-tartáshoz tartozó kath. tagjai lelkészi választó illetőleg kijelölő joggal bírnak.

3. §. A képviselő-testület gondoskodik a lelkész és segédlelkész fizetési és ellátásáról, kinek felszentelési címet (titulus) adott, vagy megválasztott.

4. §. A szavazattöbbséggel kanonszerűen választott három áldozár a szükség szerint örmény vagy latin

szert. róm. kath., — Erdély róm. kath. püspökéhez választás és kinevezés végett felterjesztendő.

5. §. A kegyuraságnak képviselője a rangban legelső róm. kath. erzsébetvárosi közigazgatási tisztviselő, a kit a kegyuri tiszteletjog is megillet.

6. §. A kegyur képviselője örmény és latin egyházi functioért a lelkészi stóla illetéktől mentes.

7. §. A kántorok és harangozó választása jóváhagyás végett a kegyurasághoz, megerősítés végett Erdély róm. kath. püspökéhez felterjesztendő.

8. §. A kegyur kötelmei az örm. és latin szert. róm. kath. lelkész és segédlelkész korigényelte díjazásáról gondoskodni, az örm. egyház 6000 frt. „fixum“ kamatját pontosan félévi előleges részletekben fizetni, a piaczi nagy örm. kath. anyaegyház és plebános lakot, úgyszintén a latin szert. róm. kath. egyház templomát, a lelkészi és kántori lakot javíttatni.

9. §. A kegyur tartozik az örm. szert. kántoroknak 252 frt. és 6 rakás tűzifa (6 fél öl) és a harangozónak 63 frt. járandóságát, — a latin szert. kántornak 100 frt. és 4 öl tűzifa jutalékát az eddigi rendszer szerint alkalmas időben kiszolgáltatni.

10. §. Erzsébetváros képviselő-testülete az örm. és latin szert. róm. kath. egyházak felsorolt járandóságai és épületei javításáról saját törzsvagyonából gondoskodni köteles s a kegyuraságról fennálló intézkedések értelmében azokról soha le nem mondhat.

11. §. Erzsébetváros képviselő-testülete köteles a nevezett két egyház épületei javítását valahányszor a lelkészi hivatal által erre felkéretik — egy év lefolyása alatt, a sürgőseket pedig azonnal eszközöltetni.

12. §. Erzsébetváros képviselő-testülete az örm. egyházhoz tartozó szt. mise és más alapítványokról számadási kivonatot terjeszt be évenként az egyházközség lelkészének.

13. §. Erzsébetváros örm. kath. lelkésze köteles évenként e város jötevői — Rafael Sándor és Kábdebó

Simon lelki üdveért gyászmisét végezni; a város közönsége pedig a ravatalhoz 12—12 font gyertyát adni.

14. §. A kath. köztemető felett mindaddig, míg egy új kath. temető kiszakítása elkerülhetlenné nem válik, a rendőrség az örm. kath. lelkészszel egyetértőleg az eddigi szokás szerint végérvényesen intézkedik.

Méltóbb szavakkal alig zárhatom be emlékiratomat mint Schlauch püspök beszédének eszme remekével; „A magyar király főkegyuri joga, a kath. egyház és a magyar állam közti békét biztosítja. Ez a mi erőnk, ez az egyháznak, mint szintén hazánknak garantiája. A ki Magyarországon a katholicizmus és az állam közti szakadást felidézni akarja, annak előbb a királyi főkegyuri jogot kell lerombolni, azon jogot, mely a magyar korona kiváltsága, mely közjogunk egyik sarkalatos része. Fel-tűnő és csak a jog, a történelem és a helyzet nem ismeréséből származhatik azon eszmezavar, mely eziránt általában uralkodik. A jus suppremi pátronátus több, mint a jus supremæ inspectionis. Az előbbit a magyar király a kath. egyház által adott kiváltság alapján bírja s csak is a kath. egyház irányában; ellenben az utóbbi állami jog s a királyi felségjoghoz tartozik, melyet gyakorol minden felekezett felett. A jogtudós e kettőt nem fogja összetéveszteni, gyakorlott magyar államférfi pedig meg fogja különböztetni a jogkört, mely eljárását egy vagy más irányban szabályozza.“

Erzsébetváros kegyuri joga a legfőbb kegyuri jognak folyománya. A kegyuri jogot magában foglaló erzsébetvárosi s a hozzátartozó nemesi birtokoknak örök áron történt megvétele, e jog gyakorlására kiadott kiváltság, az elévülhetlen százados gyakorlat, mind a mellett tanuskodnak, hogy Erzsébetváros képviselő-testületét más egyház iránt teher-viselés nem kötelezi, csak is az örm. és latin szert. róm. kath. egyházak iránt.

Erzsébetvárosi örmény családok az 1708-
ban kezdődő anyakönyvi jegyzetekből
összeállítva.

XXIV.

Antalfi.	Chácsko (Chácskuj).
Ábrahám (Kardos).	Chácsum.
Áffumi (Kis).	Császár.
Ágop, Ágopsá (Jakabfi).	Csiki.
Ájváz.	Csonka.
Ákonecz (Kövér).	Csucsul.
Álexa (Tánel).	Csuta.
Ámirá (Dániel).	Dájbukát.
Áneghdsi (Aniból való).	Dániel.
Árákjál (Apostol).	Dávidovics.
Ászlány (Burkus).	Déragap (Pap).
Ávák (Novák).	Déránkszent (Pap).
Ávéd.	Dérászvádur (Pap).
Ávedik.	Dérvártan (Pap).
Ázád.	Diárbekir (Iszáj).
Ázbej.	Diákon.
Ázezi (Hurmuz, megtért 1766.).	Dobál.
Baghasz (Pál).	Dombi.
Bábig.	Donovák.
Bárandsi (Medgyesi).	Donszki.
Bárány.	Dsokebin (Picsocs).
Beátha.	Dsumerdján.
Begidsán (Csár).	Dzerig (Zerich).
Bihalovits (Bihalfi).	Edelbej.
Biluska.	Edil.
Boesáncezi.	Embej (Ember).
Boeskás (Kozocsa).	Eránosz.
Bogdánfi.	Ergán (Hosszú).
Bor (Szentpéteri).	Fark.
Bosnyák.	Farkas (Káál).
Burnáz.	Fatter (Szánám).
Czetz.	Flukusz (Szentpéteri).
Czirják.	Fogsáncezi.
Chácsádur (Kristóffi).	Frenkul.

- Fulov (Vászlovszki).
 Galarig.
 Gali.
 Galimász.
 Gábor (Gábriel).
 Gách (Tutul)
 Gál.
 Gámenczi.
 Gásimián.
 Gáspár (Jolbej).
 Gergelyfi (Hánko).
 Girágosz (Czirják).
 Goliáv.
 Gorove.
 Gyertyánfi (Dsirách).
 Gudi (Verzár).
 Guláf.
 Hamari (Csusztánpán).
 Hálepesi (Aleppoi).
 Hánko.
 Hárágán.
 Háruthun (Pápai).
 Ilách (Lengyel).
 Iliás.
 Ismirian (Szmírnai).
 Issekutz.
 Istvánfi.
 - Iszáj (Diábekir).
 - Izsák.
 Jakabfi.
 Jegdáli.
 Jorga.
 Joseffi.
 Kapatán.
 Karácsony.
 Kardos.
 Kápsikodó.
 Kátrov.
 Kábdebó.
 Kálder.
 Káluszt.
 Keczá (Macskási)
 Kendov.
 Khell (Szultán).
 Kendsi (Márko).
 Keresztes.
 Kerpit.
 Kinovján.
 Kis.
 Kopasz.
 Korn (Lukács).
 Kosotán.
 Kosztin.
 Kozák.
 Kozoesa.
 Kövér.
 Krestái.
 Kriesa.
 Krojtor (Szabó).
 Lábdics.
 Ládiv.
 Lázár.
 Lelovics.
 Lengyel (Chásza).
 London.
 Lukács.
 Lukácsfi (Tutmács).
 Macskási (Trásztádsi).
 Mánya.
 Márkár.
 Márkovics.
 Mártha.
 Mártonfi (Percsul).
 Másvilági (Ánden).
 Másztig.
 Mechitár.
 Medgyesi.
 Melchon.
 Mélik.
 Mendrul.
 Merza.
 Mesko (Zárugh).
 Misug.
 Mitej.
 Moldován.
 Molnár.
 Mondsí.
 Murád.
 Násztur (Szentpéteri).
 Nerszes (Mojzes).
 Nikos (Pápai).
 Norkoj.
 Novák.
 Nuridsán.

Nyegrutz.
 Ohánián.
 Olár.
 Osztián.
 Ördög (Begidsán).
 Ötves.
 Pap.
 Pápai.
 Pleska.
 Persián.
 Petelei.
 Petraskó.
 Petrovics (Bedroszovits).
 Popoi.
 Porumbi.
 Potoczki.
 Publik.
 Puskás.
 Retezár.
 Roska.
 Sámoján.
 Sinkoján.
 Slákovits.
 Sogelgya (Bostin).
 Szábel.
 Schuszter.
 Szábendsi (Szappanyos).
 Szákó.
 Szállasi.
 Szánám.
 Szárkisz.

Szefer.
 Szenkovits.
 Szentpéteri.
 Szerekutz.
 Talpas.
 Tájvel (Bogdánfi).
 Tányel.
 Temesvári.
 Ternovszki.
 Terpecs.
 Thorosz.
 Tompos.
 Totobej.
 Török.
 Tucsik.
 Tukesi (Szöcs).
 Tutmács.
 Tüzes.
 Unán.
 Urmánczi (Gáspár).
 Urszuli.
 Várteresz.
 Vártig.
 Vászlovszki.
 Verzár.
 Vikol.
 Wolff.
 Zakariás.
 Záchnó (Záchnovszki).
 Zerich.

Gymnasiumunk.

XXV.

Ha az idők jellegét mérlegeljük, azon tapasztalatra jutunk, hogy míg a századok záró-kövét a romboló forradalmi mozgalmak, megrázkodtató események törik össze: addig a századok kezdete nem ritkán oly kiskoruságot tüntet fel, hogy nem tudja megérteni, megbecsülni embereit, kik magas szellemi látóköri eszméit az egyház és haza felvirágoztatására óhajtják gyümölcsöztetni; azért e providentiális egyének működési képességét az ellenálló körülmények megbénítják, huzamos időre a legüdvösebb sikert is, vagy elvetik, vagy továbbítják; nem csoda aztán, ha a siker korát haladás korának nevezik el.

Ily rendkívüli csillaga támadt Erzsébetvárosnak is e század elején egy korát messze tulszárnyaló férfiuban, Kábdebó János főesperes-plebános személyében, ki miként egykor Origenes, óriási tudományos munkássága által minden időnek csodája maradt. Kábdebó János is rendkívüli tevékenysége által Erzsébetváros emléklapjaiban megörökítést érdemel, mert a haladás embere volt. Többféle jótékony intézmény alapítóját s következetesen a gymnasium is vezéralakját találta fel benne, midőn 1776 frt. magán adományból a jelenlegi elemi iskolának egyik szárnyát oly szándékkal építette föl, hogy az a gymnasiumnak helyiségül szolgáljon. Valódi lelki örömmel olvassám néhai Kovács Miklós erdélyi püspöknek 1831-ből kelt látogatási okmányában, a halhatatlan emlékü plebános nemes törekvését méltányoló főpásztori szavakat: „Cinvicti de necessitate majoris gymnasii in his provinciae partibus propter remotiores undique scholas introducendi suae Majestati sacratissimae in hanc Liberam

et regiam urbem clementissimae resolvendis: humillime nostros preces homagiāli cum submissione substernere non intermitteremus.“ *)

De a jóakaró felterjesztést eredmény nem követte. A gymnasium szervezése kegyeletes lárgy maradt mind addig, míg Chárámián Ráphael Sándor 1841. évben 15.000 pengő forint adományával gymnasiumunknak lételt biztosított. Raphael alapítványa előtt már létezett az elemi iskolával összekötött két grammaticalis osztály, melyeknek jeles vezetője volt: Papp János, ki később főgymnasiumi tanár lett Brassóban. Ezen osztályokat végző ifjak, ha valamelyik nyilvánossági joggal fölrüházott gymnasiumnál sikeres vizsgát állottak ki, tudományaikat ott tovább folytathatták.

Az 1842-ik évi november hó 29-ik napján V. Ferdinánd apostoli királyunk által megerősített alapító-levél erejénél fogva — melynek eredeti szövege a „Szemelvények“-ben olvasható — gymnasiumunk 1843-ban megnyitlt, két grammaticai, egy szónoklati és egy költészeti osztálylyal. Az igazgatói tisztet a város főbírája: Dániel Jenő viselte egészen 1848-ig. Első tanárait: Issekutz Antalt, Kabdebó Antalt és Dájbukát Gergelyt maga Raphael Sándor föntartott jogánál fogva nevezte ki.

A forradalmi időszak, mint minden előnyösnek, úgy az iskoláknak is útját állván, a raphaeli gymnasium ajtai is becsukódtak s mindaddig zárva maradtak, míg Haynald Lajos akkori erdélyi püspök 1853-ban Erzsébetvárost meglátogatta és saját elnöklete alatt tartott közgyűlésen 1853. május 8-án a gymnasium igényeinek kielégítésére kellő biztosítékot vett, melynek alapján határozatilag kimondatott, hogy a gymnasiumi épület gondozása, az osztályok berendezése és a tanárok fizetése javítására a meglevő Raphael alapon kívül a város még 20000 frtot ajánl fel.

*) Meg vagyunk győződve az ország eme részeiben felállítandó nagy gymnasium szükségességéről a mindenfelől távolabb eső iskolák miatt; miértis legalázatosabb kérésünket mély hódolattal bemutatni, elmulasztani nem fogjuk, hogy ő apostoli Felsege ezen szabad kir. városban azt felállítani kegyeskedjék.

Miután Erzsébetváros közönsége „igaz háladatoságának emlékeztető jeléül“ a gymnasiumi tanárok ki nevezési jogát Haynald és utódai részére átengedte és az új intézetet Haynald a többi katolikus gymnasiumok mintájára szervezte; Markovich Jakab udvarhelyi tanárt az erzsébetvárosi raphaelféle róm. kath. gymnasium igazgatótanárává kinevezte. A tanári javadalmazás sok változáson ment keresztül. A forradalmi időszak előtt a grammaticalis osztályok tanára 250, a más kettő 300—300 Rfrt. fizetést kapott. 1853-ban a tanári fizetés 400 p. forint, az igazgatóé 500 pengő forintra emelkedik; az 5-ik tanári állás 1872-ben rendszeresített. 1885-től 1888-ig az igazgatói fizetés 760, míg a tanároké a szálláspénzzel együtt 600 frt. volt; 1888-tól a gymnasium állami kezelésbe vételéig az igazgató fizetése 1000 frt. a rendes tanároké 800 frtban állapított meg.

A gymnasium helyisége is sokszor változott. Az 1843. év előtt a grammaticalis osztályok a mostani leányiskola alsó részében voltak elhelyezve; 1843. után saját helyiséget nyert a jelenlegi Raphael utczában levő gymnasiumi épületben; de 1853-ban ismét visszaköltözött a Zárdatéren levő Diakon András által lelkészek számára adományozott épületbe és csak 1885. után tért vissza eredeti helyére, a Raphael-féle gymnasium épületébe, melyben maig is el van helyezve.

Csekély fizetés, kevés növendék, a felszerelésnek is csak látszata; ezek jellemzik gymnasiumunk fiatal éveit, de meg volt a tanári önértet, szorgalom, a szülők örökdő figyelme és a szellem fegyelmezettsége, mi által gymnasiumunk oly hirre tett szert, hogy az erdélyi gymnasiumok igazgatói levelekben keresték meg a kitünő igazgatót, hogy növendékeit Kolozsvárra, Udvarhelyre, Gyulafehérvárra küldeni sziveskedjék, kik ott is kitünően megállották helyöket; mint Matkovszky Rudolf, a ki N.-szebenben, Spatz Károly ki Udvarhelyt, Szenkovits Dénes, Dr. Wolff Bogdán, kik mindnyájan jelesen végeztek. De följegyeztük elismerésünk jeléül kiváló tanulóink neveit, mostani ifjaink részére példányképül, kik 1877-ig itt végeztek, u. m. Spatz Antal, Szentpéteri János most

törzsorvos, Wolff Bogdán, most honv. ezredorvos, Juhász Károly, Zakariás János, László Antal, Csiki János most főesperes, Juhász József, Szenkovits István, Ávedik Lukács, most főesperes, Dr. Antalfi Manó törv. orvos, Ávedik Simon kir. táblai bíró, Markovich János ügyvéd, Szentpéteri Kristóf ügyvéd, Zakariás István orvos, Issekutz János ügyvéd, Zakariás Ede, Steiniczer Ede kanonok, Kozocsa Tivadar, Veres Dezső, Issekutz Viktor orsz. képviselő, Nááf Viktor, Török Kálmán százados, Juhász Lajos, Novák Rezső kir. közjegyző, Vikol János gymn. igazgató, Kovácsy Jenő főszámvevő és Sterszky Vincze pénzügyi titkár. 1843-tól kezdve 1848-ig, vagyis a megnyitástól kezdve gymnasiumunk szüneteléséig biztos adatokkal nem birunk, sem a tanítványokról, sem a tanítás eredményéről, mindazonáltal sikerült megtudnom, hogy azon korszak két jeles tanulója: Lukácsfi Manó nyugalmazott tanár és Zakariás László erzsébetvárosi birtokos.

1843—1848-ig mint rendes tanárok működtek:

Dájbukát Gergely, Kabdebó Antal és Issekutz Antal.

1853-tól az állami kezelés alá vétel idejéig:

Markovich Jakab igazgató-tanár	1853—1888.
Dájbukát Gergely	1853—1854.
Ötves János	1853—1868.
Zakariás Manó	1853—1854.
Csákány Adeodát	1854—1855.
Novák János	1854—1868.
György István	1855—1856.
Mike Simon	1855—1856.
Balog Elek	1856—1858.
Darvas Antal	1857—1859.
Lukácsfi Manó	1858—1869.
Török József	1859—1889.
Szentpéteri János	1869—1871.
Zakariás János	1869—1871.
Ávedik Lukács	1870—1878.
Issekutz János	1871—1874.
Ávedik Simon	1871—1882.
Márton Dávid	1875—1893.
Biró Tamás	1879—1882.
Nagy József	1882—1892.
Kresméry Károly	1883—1888.
Hajkó László	1888—1892.

Erzsébetváros közönsége, ki a gymnasium fentartásáért 38 éven át 162000 frt. áldozatot hozott, a kegyurasága alatt álló Raphael-féle róm. kath. algymnasiumnak főgymnasiummá kibővítése iránt még 1881-ben tett felterjesztést az erdélyi püspökhöz, de a felajánlott szolgálmányok elégtelensége s az erdélyi kath. Status tanulmányi alapjainak teljes igénybevétele lehetetlenné tették e kívánalom teljesítését.

Azonban képviselő testületünk a kor haladó szellemétől vezettetve, újabb lépéseket tett gymnasiuma fejlesztése érdekében; az állam fölfogván azon nagy horderejű indokot, melynél fogva Erzsébetváros földrajzi helyzete, áldozatkészsége, hazafias multja miatt egyaránt pártfogást érdemel, a vallás és közoktatásügyi miniszter a raphaeli róm. kath. algymnasiumot 1891. évi 10806. szám alatt kelt leiratával az 1891/2 tanévtől kezdve állami kezelés alá vette és a két fél a szerződés pontozatait — amint következik — megállapította.

S z e r z ő d é s,

mely kötötett a nagyméltóságú magy. kir. belügyminiszter úrnak 1891. évi márczius hó 26-án 19,028. szám alatt kelt engedélye alapján egyfelől a nagyméltóságú magyar kir. vallás- és közoktatási miniszterium, másfelől szabad királyi Erzsébetváros közönsége között, az alábbi pontok és feltételek szerint.

1. Szabad királyi Erzsébetváros közönsége a helybeli, tulajdonát képező róm. kath. raphaeli algymnasiumát örök időkre átadja és illetőleg a nagyméltóságú magyar kir. vallás- és közoktatási miniszterium teljes állami ellátása alá bocsátja.

2. Szabad királyi Erzsébetváros közönsége kötelezi magát a folyó 1891. év szeptember hó 1-ével állami ellátás alá vett gymnasiumnak fentartási költségeihez az évenként felajánlott és a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium által elfogadott 5000 forintból folyó évi szeptember-december havakra, azaz: egyharmad évre járó 1666 forint 67 kr., szóval; egyezerhatszáz-

hatvanhat forint hatvanhét krajczárt kitevő összeget 1892. év január hó 1-én a nagyméltóságú magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium rendelkezése alá bocsátani s a beszállítás megtörténtét a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnál a szükséges hiteles okirattal beigazolni.

3. Szabad királyi Erzsébetváros közönsége kötelezi magát 1892. év január hó 1-től kezdődőleg az állami ellátás alá vett gymnasium fentartási költségeihez minden polgári évben, minden e célra fordított eddigi jövedelem felhasználásával, 5000 forint, azaz: ötezer forinttal hozzájárulni, s ebből kifolyólag jogot és szabadságot enged a nagyméltóságú magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak, hogy a helybeli magyar kir. adóhivataltól az erzsébetvárosi italmérési jog kártalanítás czímén részére az 1505. számú $4\frac{1}{2}\frac{0}{0}$ -al kamatozó, adómentes, kötményezett kötvény szerint 137,550 frt., azaz: egyszázharminczhétezerötyszázötven forint után járó 6089 forint 74 kr. évi kamatösszegeből a minden egyes félévre eső 2500 forint, azaz: kétezerötyszáz forint hozzájárulási összeget, minden további kihallgatása nélkül, visszatartassa illetőleg levonásba vétesse; mihez képest feljogosittatik a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium, hogy az említett s fenti számmal jelzett italmérési jog kártalanítási kötvénynek kamataiból a gymnasium állami ellátásának tartama idejére évenként 5000 forint, azaz: ötezer forintot a nagyméltóságú magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium tárczájának javára elszámoltassa.

4. Szab. kir. Erzsébetváros közönsége átengedi a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak a befolyó tandíjakat, valamint a felvételi díjakat is.

5. Szab. kir. Erzsébetváros közönsége kötelezi magát, hogy a gymnasium részére, a lehető legrövidebb idő — legkésőbbben pedig nyolcz év lefolyása — alatt, vagyis 1899. év szeptember 1-ig minden tekintetben megfelelő s a nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium által előlegesen átvizsgálandó és általa eszközözlendő esetleges kiigazítás mellett jóváhagyandó

terv szerint új gymnasiumi épületet emel, azt a tulajdonjog fentartásával átadja s annak a paedagogiai követelményeknek megfelelő belső felszerelését saját költségén eszközölteti.

6. A jelenlegi épület és mindazon felszerelvények, melyek az 5-ik pont szerint emelendő és átadandó új gymnasiumi épület fölszerelésénél nem lesznek fölhasználhatók, szab. kir. Erzsébetváros közönségének rendelkezésébe visszabocsátatnak.

7. Szab. kir. Erzsébetváros közönsége a gymnasium állami kezelése alá vétele napjától a tanárok kinevezése és az igazgatás mikénti eszközzésére vonatkozólag a nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak kizárólagos jogot ad.

8. A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszterium az erzsébetvárosi róm. kath. raphaeli gymnasiumot 1891. év szeptember hó 1-től az 1—7, pontban irt feltételek mellett teljes állami ellátás alá veszi.

9. A nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium a gymnasium összes fentartási költségeit magára vállalja.

10. A jelenlegi iskolai épület külső részének jó karban tartásáról sz. kir. Erzsébetváros közönsége, ellenben az építendő és fölszereléssel átadandó új gymnasiumi épület jókarban tartásáról, valamint az intézetnek jelenleg meglévő s a város által leltár mellett átadandó fölszereléséről és butorzatairól, azoknak az előálló szükséglet szerint való kiegészítéséről és fõntartásáról a nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium gondoskodik.

11. Végül, ha a nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium idők folytán a helyi gymnasiumnak állami ellátásával bármi okból felhagyna, Erzsébetváros közönségének az átadott gymnasium épületéhez és akkori fölszereléséhez joga világosan fentartatik s a 2—3. pont alatti szolgálmányok megszűnnek és mindezek a városi közönség akkori rendelkezéséhez képest fognak felhasználtatni.

Jelen szerződés három egyenlő példányban kiállítva, szab. kir. Erzsébetváros közönsége részéről a meghatalmazottak által, a vallás- és közoktatásügyi miniszterium részéről pedig dr. Hoffmann József, vallás- és közoktatásügyi miniszteriumi fogalmazó, mint e miniszterium megbizottja által aláíratott.

E szerződés csakis a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter jóváhagyása által válik jogerőssé.

Kelt Erzsébetvároson, ezernyolczszázkilenczvenegy évi szeptember hó tizenegyedikén.

Előttünk:

Jakabffy József s. k.
mint tanu.

Lengyel Árpád s. k.
mint tanu.

Dr. Hoffmann József s. k.
m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisz-
teri fogalmazó, miniszteri megbizott.

Lengyel Márton s. k.
szab. kir. Erzsébetváros közönsége nevé-
ben és képviselőtében.

Csiki József s. k.
főjegyző.

43,584. szám.

„Jóváhagyom“

Budapest, 1891. november 28.

Gf. Csáky s. k.

E szerződés értelmében 1891. évi augusztus 6-án a közoktatásügyi miniszter úr Ó nagyméltósága az új tanári testületet kinevezi; László Dávidot a gymnasium ideiglenes vezetésével megbizza, tanárokká pedig, Márton Dávid, Nagy József, Hajkó László, Bulyovszky Sándor, Szentimrei István és Smigelchki Oktáv tanárokat ide kinevezi. De nemsokára a tanári személyzetben változás történt; a gymnasium rendes igazgatót nyer városunk jeles képzettségű, puritán jellemű fiában, Dr. Vikol János személyében; Bulyovszky Sándor helyett az eddigi rendszertől eltérőleg Dr. Mahler Miksa izraelita neveztetett ki tanárnak.

A gymnasium berendezését illetőleg, a könyvtár és szertár dicséretesen gyarapodik. A könyvek száma

az 1100 darabot, a tanszerek száma a 3600 darabot már meghaladta.

László Dávid igazgatósága idejében keletkezett azon üdvös intézmény, mely a gymnasium jövőjét biztosítja; mert a szegény idegen és jó tanulóknak módot nyújt, hogy kevés költséggel, részben ingyenes vagy teljes ellátást nyerjenek, e mellett a gymnasium épületében lakjanak s gondos vezetés és felügyelet alatt álljanak. A társadalmi uton kezdeményezett internatus miniszteri pártfogást nyert Dr. Vikol János igazgatása alatt, a kinek sikerült 300 frtot már az 1893—4-ik tanévre kieszközölni. Ily kedvező auspiciumok között hiszszük, hogy főgymnasiumunk szervezésével internatusunk is teljes állami ellátásban fog részesülni. A mihez annál biztosabb reményt fűzünk, mert br. Eötvös Loránt, volt kultuszminister ezt az 1887. tanévre Erzsébetváros küldöttségének megígérte; mert a város közönsége főgymnasium és internatus felépítése — és berendezésére 211550 frtot vett fel költségvetésébe, a helyet kijelölte és a tervet is elfogadás végett felterjesztette. Most várjuk a végleges megoldást. A gymnasium tantestületének legifjabb terméke a szegény tanulókat segélyező egyesület megalkotása, melyet városunk ép úgy, mint a külsők elismerésreméltó támogatásban részesítettek. A legrészrehajlatlanabb tanu: a szám 1055 frt. 80 krt. tüntet fel. Csak tovább, minél szebb sikerrel!

Mint miniszteri biztos, meglátogatták a gymnasiumot: Mészáros Nándor 1873-ban, a ki gymnasiumunkat a legnagyobb elismeréssel halmozta el úgy a tanulók készülsége, mint a tanárok áldozatkész munkássága és a tapasztalt rend és a tanítási ügyesség miatt; a miről egy erdélyi lap a „Kolozsvári-Közlöny“ tanuskodott és Klamarik János miniszteri tanácsos az állami kezelés idejében.

Mint Schulrathok és főigazgatók e gymnasium fölött örködtek: Reinisch Lajos kanonok, az európai miveltségű Festl Károly, Páll Sándor, Dr. Erödi Béla, Dr. Finály Henrik és Elischer József.

Ha az üdvösről többször is megemlékezni hasznos és nemes érzelemre mutat, akkor nem szabad felednünk Erzsébetváros közönségének kedves intézete iránt mindenkor tanúsított meleg érdeklődését, atyai gondosságát, folytonos támogatását. Ő volt a többi közt mindig a legnagyobb jótevője; megalkotta a „közoskolák Rend-szabályait,“ szabályozta a tanítás folyamát, tananyagát, a tanulók vallás-erkölcsi vezetését, megnyitotta azt a szegénynek és gazdagnak; 1810. évben saját pénztárából évi 100 pfrt. fizetést utalt a velencei mechtárista szerzetbeli örmény nyelv tanítónak, és az örmény ajku növendékeket az örmény nyelv tanulására annyira kötelezte, hogy a ki az örmény írás- és olvasásban „tanulatlan, a gymnasiumba föl sem vehető“; az iskolai felszerelésre nemcsak a tandíj $\frac{1}{3}$ -át átengedte, hanem a városi erdőkben évenként eszközölt faeladás összegéből bizonyos jutalékot adományozott“.

Méltán megjegyzi a derék Dr. Mayer György tanár, hogy a nemes törekvésű örmények „megverték az utat, a mennyire erejüktől kitelt, ám haladjon a hatalmas magyar állam az egyengetett uton; minél magasabb czélt fog kitüzni a maga haladása elé és minél bőkezűbb lesz a czélra vezető eszközök felhasználásában, annál szebb jövőt fog teremteni a várva-várt főgymnasium édes hazánknak.“

És midőn tárgyunk befejezéséhez érünk, a tisztelet és elismerés felhívó szava tör ki lelkünkéből, hogy hódoljunk azon férfinak, ki a gymnasium bölcsőjét ringatta, az intézetet szakértelemmel, a leggyöngédebb odaadással, a legőszintébb áldozatkészséggel magához ölelte, nevelte, emelte, pártfogolta és haláláig el sem hagyta. Ez a férfiú: Markovich Jakab. Váljék a gymnasiumnak és minden tanulójának áldása, halája, méltó üdvére.

Tisztelettel adózunk a derék Márton Dávid tanárnak is, ki irodalmi működése által e gymnasiumra fényt árasztott; a távolban is e város iránt érzett fenkölt eszméi uralják mindig nemes lényét!

Jótevőink:

XXVI.

*Rápháel Sándor, Kámeller György, Káblebó Simon,
Gorove Jakab és mások.*

Városunk egyike azon szerencsés községeknek, a hol az emberbaráti és kulturális viszonyok fejlesztésére oly rég óta áldozatkész nemes lelkekkel találkozunk. Nem említem itt ismételten azon jótevőket, kiknek nevei részint az egyház, részint elemi iskolai ügy előmozdítása miatt már megörökítve vannak; azonban a hála kötelez, hogy különösen a nagy jótevők emlékeit elmosódni ne engedjük, hanem mint világító lángokat a kegyelet éltető olajával táplálni meg ne szünjünk és nemes tetteik sorát hervadhatlan műtusokkal beültetve nemcsak magunk gyönyörködhessünk azokban, hanem a kegyeletes emlékezet oltárán áldozva, minél többeket ily elismerés megszerzésére édesgethessünk.

Egy titkos sejtelem a jövő biztatására, magasztos célra kitűzött várakozás érlelték meg e kisdéd város alapítóiban azon hazafias és nemeskeblű érzelmet, hogy Erzsébetváros már nevében hordozhassa a jótékony dicsfényt, mely éjjel, nappal, időn és enyészeten keresztül jelent és jövőt bevilágít. És a messzelátó ősök ájtatos kegyelete, a fenkölt gondolkodásu és résztvevő szivekben méltó visszhangra talált; a jótékonyosság védnöke: Szent Erzsébet, kisdéd városunknak a növevelés érdekében meghozta az őt követő nemes alakjait.

Városunk egyetlen műremekét: monumentalis főtemplomunkat, az első nagy iskolát, buzgó, áldozatkész lelkek összetett ereje létesíté, kiknek aranykeretében, mint ragyogó gyémánt fényeskedik a mult század kegyes királynéjának, Mária Teréziának örökbecsű adománya. De

a nevelés maecenásait tulajdonképen e század teremté számunkra: Raphael Sándor lovag és Kameller György személyében; az első a gazdag britt birodalom még gazdagabb szívű fiai sorában üdvözlé a hajnal keltét, a másodiknak példát nyújtott Bécs, melynek térein a haladás annyi jótékony intézményeivel találkozott. Sajátsága a tiszta honszeretetnek, hogy a haza emlékét bizonyos aranyos bájsugarakkal övezi s feledni még akkor sem engedi magát, ha már csak anyai ajkáról tanulta el s nem a természetszerű vonzalom közvetlenségével tapadt a szülőföld minden porszeméhez változhatlan honszerelme. A honszeretet a távolsággal élénkül, közelebb hoz, az idő régiségével megifjudik; s ha ezt fenkölt lelkek táplálják, szívossá, feledhetlenné válik.

Raphael jótékonyágát, a leánynevelés első nagylelkű apostolát aligha ismerné most Erzsébetváros, ha jeles hazánkfia Ákoncz István erzsébetvárosi zárdafőnök, később a velencei mechtáristák főapátja s halhatatlan emlékű első érseke, Erzsébetváros feledhetlen emlékét talizmánként meg nem őrzi és hasonló édes érzetet az idegen, de áldozatkész Raphaelben nem érlel meg. Kameller György jótevő hajlamát édes anyjától öröklé. Midőn az ancyrai születésű kereskedő e városból szemelte ki élettársát, a lakoma alkalmával Dániel a hazafias plebános így szólott: „Eltávozol közülünk, de szivedbe vésd, hogy itt láttad a napot fölötted először felkelni s itt kérted az Urat, hogy tegye boldoggá sorsodat; ne feledkezzél meg, ha boldogságba jutsz, egykori tűzhelyedről!“ Ez emlékszavak a női szívben mélyen bevésve maradtak s azok termékenyítő hatása tette áldásossá Kameller György kezét és szívét.

Habár a római lantos-költő, a tudománytól várja az erkölcsök szelidülését; de az is bizonyos, hogy a nemes erkölcs iránti hajlamot és fogékonyságot a természet a gyöngébb nem keblébe oltotta, mely, ha üdvös irányban nyer mivelést, hatásos, vonzó, áldástárasztó; azért méltán mondá Türr tábornok: „hogy Magyarország jövője a nőnem erkölcséhez van füzve“, hogy nemcsak magasztosan érezni, hanem bölcsen cselekedni is képes

legyen. Raphael és Kameller a nőnevelésnek e két jötevéje megadta Erzsébetvárosnak a felkarolandó eszmét, amaz megalapította a leánynevelés végett szükséges általános elemi ismeretek iskoláját, ez módot adott, habár szűk körben, a pályaválasztás elérésére. De a közszükség ma nem elégszik meg a kizárólagossággal; a tudományos képzettséget általánossá tenni, a nőnem számára is megteremteni a kultura terén azt a pedestalt, melyet a hitvallásos miveltség biztosít: most ez nem csak a jövő kérdése, hanem a többség életkérdése is; nem csak a megelégedés földi mennyországának visszaállítója, hanem közállapotainknak várva várt Mesiása is. A vallásos irányra épített leánynevelés alapkövét Raphael akkor illeszté kisdud városunk talajába, midőn 1827-ben 2000 pfrt. alapítványt és a Raphael-utczában iskola helyiséget ajándékozott a leánynevelés oltárára. A mily óriási távolság létezik e század eleje és vége között, ép oly elementaris erővel tör előre azon égető kíváncsi, hogy a régi megszorított viszony mai állapotainknak csak ugy lesz megfelelő, ha külterjűleg fejleszszük, erősítjük leányiskolánkat.

E célra a tápanyagot szerencsések voltunk megszerezni az erdélyi kath. statusgyűlésnek azon bölcs intézkedése folytán, melynélfogva az, a kezelésére bizott 15000 pfrt. Raphael-féle alap kamatját pár évtől kezdve szintén leányiskolánk fejlesztésére adományozta. Mély hálával fogadjuk, mint leányiskolánk új korszakának előhírnökét a kath. status jóakarátát, hisz tehetett-e ennél helyesebbet, midőn a Raphael által alapított első tanintézetnek: a leányiskolának adományozá a Raphaeli kath. gymnasiumi alap jövedelmét is, hogy a hagyományozó kegyes akaratának mind három alakban elégtetésék egy Raphael-féle kath. tanintézetnek magasb nivóra helyezése által.

Jelenlegi keresett tanintézetünket egy város igényeihez mértén kibővíteni, az életfentartás pályáját kereső lányok számára e területen, mint egyedüli magyar központon hozzáférhetővé tenni, nemcsak hazafias, hanem humánus kötelesség is: mert a leánysereg sokkal nagyobb

kontingensét szolgáltatja a tankötelezetteknek, kik közül nem egy tehetséges, önálló pálya megszerzésére alkalmas tűnik ki, kik hivatva volnának a finem hiányában, a családnak is jötevő angyalaivá lenni; de a legtöbbnél hiányzik a minden dolog mozgató eleme: a vagyoni tehetség, mely a külhelyen eszközölhető költséges iskoláztatás miatt a tehetség és pályabiztosításnak útját állja. Ehez járul, hogy az erkölcsök meglazulása mostani korszakában a szülő itthon legjobban kísérheti őrszemeivel gyermekének törekvéseit, s a távolság miatt nem fogja gyötörni a kétely nyugtalanító szelleme akár egészségügyi, vagy erkölcsi haladása mikéntje iránt.

Évenként észleljük, hogy az idegen ajkuak a helyes irányu nevelés, — valamint a magyar nyelv elsajátítása végett folyton emelkedő számban keresik fel tanintézetünket; városunk fejlődésének ezen ecclatans bizonyítékát minden rendelkezésünkre álló eszközökkel támogatni annál nemesebb, mert az által középiskolánk tekintélye, növendékeinek száma is emeltetnék, hisz a szülő legörö-mestebben oda viszi tanulni fiát, a hol már leánya helyes irányu oktatás-nevelésben részesült. E végett hozza meg mindenki a kellő áldozatot, hisz amugyis ez nem oly áldozat, mint a mennyit e város falain kívül kellene hordozni. Jótékonyabb célra nem lehet adni és gyűjteni, mint a nevelés-oktatás céljára, erre pedig az önzetlen nemes női kebel van hivatva. Ha pedig női kezek teszik az alapot a mivelődés templomához, ez alap, ha nekik kamatoz, a legmértányosabb elismerés: a legkövetkezetesebb visszafizetés.

De mutassuk fel egyenként időrendben jötevőinket.

Chárámián Raphael Sándor egyike azon nagylelkeknek, kit a fajiszeretet sem idő, sem távolság által el nem választ. Előindíának kereskedelmi központján, Madrásban köszönté ez életet s miként atyja, ő is fivérével, Edével gyöngy- és selyem kereskedésnek adta magát, de a kereskedelem mellett szívét és elméjét is párhuzamosan mivelé; mint ifju nemcsak Ázsia távoli vidékeit, különösen őshazáját többször meglátogatta, hogy humanitarius intézeteket létesítsen, vagy a meglevőket anyagilag

támogassa, hanem a haladás világrészét, Európát is; a nagy városokban kereskedelmi üzletet nyitott, míg végre Londonban letelepedett, a hol nemeskeblű adományai, mivelte szelleme oly tekintélyre emelék, hogy a lordok sorába felvétetett. 13 millóra menő vagyonnak urát, a kinek naponta 1000 tallér jövedelem járt a londoni bankokból, nemcsoda, ha helyesen irányított szive mint agg legényt magasabb és nemesebb passziokra hangolta.

Nem mindenki ismeri az adakozás és jótétemény művészetét, fensőbb idealismus teszi a realismust kedveltté és tiszteltté; ezt pedig nem minden gazdag érti és érzi át, csak a ki elfásult, vagy elhidegült természetel nem nézheti a társadalom hiányait, bajait; Raphael utját mindig oda irányítá, a hol övéi éltek, s mindenütt, a hol csak előzékenységgel találkozott, jótékonyságának világos jeleit hagyta maga után. Fölkereste a velencei sz. Lázár szigetén az örmény mivelődés terjesztéseért lankadatlanul fáradozó örmény mechtárista szerzeteseket, majd a hasonczímű és czélu bécsi mechtáristákat; s míg Velenczében a Raphael intézetet 500 ezer forinttal megalapította, Bécsben az ifjuság technikai haladására természettani eszközöket adományozott, könyvtárát, könyvnyomdáját segélyezte. Hogy Erzsébetvárost is látogatásával kitüntette, a velencei mechtárista szerzet főapátja és első érseke, Akoncz István bölcs utasításának köszönhető, ki Erzsébetvárosban a mechtárista zárdában kezdé meg növendék-papi időszakát, és a hol később mint fölszentelt áldozár dicséretes eredménynel működven, beteljesedett rajta, Erdély főpásztorától elbucsuzó egyszerű mechtáristán a püspöki jóslat „menj tisztelendő atya, mert ha római pápának nem is, de bizonyára tieid főapátjává megválasztatol.“

Midőn Raphael Erzsébetvárosát meglátogató, jeles egyházi férfiú vezeté a szellemi életet, a ki a jóindulatu lordot meg is nyerte nemes intentiójának. Raphael 1827-ben 5000 Rftot tett le a városi közpénztárba a leányiskola szervezése végett; majd az iskola alap megmegteremtésére több alkalommal nyújtott segélyt 1841-ben 2000 pfton megvásárolta a leányiskola helyiségét,

mely nem volt más, mint az 1862. évben létesült csere-szerződés egyik tárgya: az örm. kath. plebániái lak.

Hogy nemes munkájára a méltó koronát föltehesse, a raphaeli algymnasium megalapítása végett 15000 pftot tett le a n.-szebeni állampénztárba s minden ily adományánál kikötötte a vallásos nevelés szükségességét s azt, hogy a tőkék 6⁰/₀ mellett gyümölcsöztessenek.

A város kezelésére bizott 5000 pft. Raphael-féle alapítványt a magas királyi kormányzék ily leizatával fogadta el:

„Raphael Sándor angol lovagnak közelebbről hozzánk tett előterjesztéséből meggyőződünk, hogy az erzsébetvárosi lányok czélszerűbb nevelése végett, mily üdvös intézetet alapított. A királyi kormányzék ezen intézet legfőbb felügyeletét magára vállalván, Erzsébetváros tanácsának az alapító kívánata szerint megrendeljük, hogy gondosan örködjék a fölött, miszerint az 5000 Rf., melyet ezen intézet főtartása végett a városi közpénztárba helyezett, kellő biztosíték mellett kiadassék és kamatja semmi más célra ne fordíttassék a kijelölt czélon kívül.

Az erdélyi nagyfejedelemség kir. kormányzékétől 1827. május 11-én.

B. Jósika s. k.

B. Bánffy László. s. k.

A városi tanács hiven kezelte ezen összeget. 1844. jan. 8-án kiküldött végrehajtó biztosok az 1827. ápr. 28-án kelt kötvény alapján, Persián János, Verzár István és Szentpéteri István adósoktól, „város duló erő“ kirendeltsége és segítségével az 5000 frt. tartozást hátralékos kamatjával együtt felvették; és azóta a városi pénztár azt gondosan gyümölcsözteti.

Ennél is érdekesebb fázison ment át a 15000 pftos alapítvány.

A kir. kormányzék pénztára, magával a kormányzékkel együtt változtatá helyét, azért N.-szeben után Kolozsvárt találjuk ezen alapítványt, és pedig b. Bánffy József kezén. A kir. kormányzéknel mindig a „kath.

bizottság“ kezelte ezen kath. természetű alapítványt. Igy szállott át a kir. kormányzék megszüntével az erdélyi róm. kath. statusra.

Gymnasiumunk az 1891—92. tanévvel állami kezelés alá jutván, önként elveszté jogigényét ez alapítványhoz, miértis az erdélyi kath. status, az alapító rendelkezéséhez legközelebb álló róm. kath. raphaeli leányiskola részére rendelte annak kamatjait jövőre kiadatni.

Ide vonatkozólag közöljük az 1893. évi nov. 8-án tartott status-gyűlés határozatának jegyzőkönyvi 19. pontját.

„A statusgyűlés az erzsébetvárosi róm. kath. Raphael-féle gymnasiumnak, állami gymnasiummá való átváltoztatása folytán ez idő szerint sem szükségesnek, sem lehetségesnek nem tartja, hogy a Raphael-féle gymnasium alapítására tett 15000 pengő forintos, 15750 o. é. forintos Raphael-féle alapítvány az ő eredeti céljaira fordíttassék, hanem az erzsébetvárosi kath. tanügy érdekében megengedi, hogy az alapítványi összegből befolyó és felhasználható évi jövedelem ideiglenesen a Raphael nevet viselő erzsébetvárosi kath. leányiskola céljaira fordíttassék, fentartván magának azt a jogot, hogy a szükséghez képest ez alapítványi kamatoknak akár egy létesítendő Raphael-féle gymnasium céljaira fordítását, akár e cél elérésére a tőkéhez való csatolását és további tőkésítését bármikor elrendelhesse. E kimondott elvnek megfelelően továbbá utasítja az igazgató-tanácsot, hogy az erdélyi róm. kath. tanulmányi alap állományából 15750 o. é. frtot előteremtsen s azt mint erzsébetvárosi róm. katolikus gymnasium Raphael-féle alapítványt külön kezelje; a kész pénzzel oly teljes biztonságu állampapírt vásároljon, a melyeknek évi kamat jövedelme a vásárlási árfolyammal egybevetve a legkedvezőbb, a nyerendő évi kamatjából évenként 5°/₁₀₀-ot a tanulmányi alap kezelési költségeihez való hozzájárulás czíme alatt levonjon, a megmaradó összeget pedig 1894. január 1-től az erzsébetvárosi Raphael-féle leányiskola céljaira az erzsébetvárosi örmény szertartásu róm. kath. hitközség részére kiszolgáltassa, köteles levén Erzsébetváros hitközsége ez

összeget csakis az erzsébetvárosi róm. kath. leányiskola fentartására fordítani s az évi bevételekről és kiadásokról tanévenként kellően okmányolt számadást az 1873-ik évi Status-gyűlésen 8-ik jegyzőkönyvi pont alatt megállapított igazgató-tanácsi utasítás és hatáskör 14. és 15. §§-ai értelmében az igazgató-tanács-hoz bemutatni s magát a vagyonkezelés és a számadások megvizsgálása alkalmával adott igazgató-tanácsi utasítás-hoz mindezekben alkalmazni.

Az erdélyi kath. Status igazgató-tanácsa, 1894. évi január 1-én intézkedéseit megtette és ezen Raphael-féle alapítvány nevére 16600 frt. névértékű 4⁰/₀-os magyar korona járadék című szelvényes kötvényt vásárolt. A 16600 frt. után esedékes 664 frt. kamat jövedelemből 5⁰/₀ azaz 38 frt. 20 krt. az alapítvány kezelési költsége fejében visszatart s így évenként 630 frt. 80 krt. utal ki félévi előleges részletekben ezen örm. kath. hitközség elnöke: Ávedik Lukács főesperes-plebános kezéhez, mint felelős számadóhoz.

Nem volna-e czélszerű ezen Raphael-féle alapot kellő biztosíték mellett az örm. egyház kezelésére bocsátani, hogy a városunkban hiányzó felsőbb leányiskola kapui is megnyiljanak?

Raphael Sándor jótevőnk mellé méltán soroljuk Kameller György nevét is.

Ancyrai születésű Uchdján Gergely örmény Erzsébetvárosra költözvén, itt megismerkedett Simkoján (Simonfi) Annával, kit el is vett nőül. Azon iromány — melyen Török Tódor, Ötves Lukács tanuk, valamint Dániel Mihály erzsébetvárosi plebános aláírása látható — tanuskodása szerint, egybekelésük 1000 forint nászajándékot kapott nejével. E házasságból született nagy jótevőnk: Kameller György, ki Uchdján örmény nevét Kameller-re (magyarul Tevés) fordította. Bécsben élt. Mint a bécsi főtörvényszék keleti hitestolmácsa az 1790. június 5-én kelt okmányra már nem családi Uchdján, hanem Kameller nevét jegyezte alá. Valószínű, hogy e család Ázsiában tevék segélyével vagy tevékkel jelentékeny kereskedést üzött s műveltségénél fogva Keleten

előkelő állást foglalt el; ezt jelzi a család nemesi pecsétje, melyen vért s egy tevét vezetőnek képe látható.

Erzsébetváros feledhetlen jótévője 1838. február 5-én életének 74-ik évében Bécsben elhalálozván, „nemzete iránt életében is viseltetni szokott szives indulatját — írja a tiszteletreméltó marosvásárhelyi Issekutz Adeodát udvari hivatalnok — holta utánra is emlékezetben óhajtván hagyni, Bécsben Lipótváros, Ferdinánd-utcza 573. sz. alatt fekvő szép és nagy házat, mely 23 lak-osztályt foglal magában, minden ahhoz tartozó fekvő s felkelhetőjével együtt végrendeletileg Erzsébetváros örmény közönségének hagyományozta.

A derék Kameller, midőn végrendeletét megírta, megmutatta azt, hogy jó szive egész életén át csak nemzetfelelőért dobogott. Simkoján Anna emlékére is áldást mondunk azért, hogy a távolban, hol a szerencse csillaga ragyogott reája, sem feledkezett meg édes szülőföldjéről: Erzsébetvárosról.

Ezen nagyszerű hagyomány kezelésére 1840-ben városunk közönsége testületileg második jótévőnkét: id. Kábdebó Simont kérte föl, a ki sokat fáradozott ezen ügy tisztázása érdekében. Ez tervezetet is nyújtott be Erzsébetvároshoz, melynek értelmében e hagyomány Bécsben tanítandó örmény ifjak segélyezésére fordíttassék. Azonban Kábdebó Simon betegsége miatt a megbizatásról lemondván, azután a kezelés körül nehézségek merültek fel. De közbejött a bécsi kiállítás; a város közönsége ezen kedvező alkalmat felhasználván, a házat 1872-ben örök áron eladta; 82351 frtot kaptunk érte, mely összeg — közmívelődési célra — a nagyszzebeni fiókbankba helyeztetett el.

Most következett a legfontosabb. Ha egykor Isten jeles, előrelátó férfiakat támasztott, minket sem hagyott most magunkra az ég kegyelme. Ugyanis tanácskozás tárgyát a tulajdonjog képezte s ekkor támadt egy igazságszerető, tántoríthatlan jellem, egy kitartó, buzgó férfiú: ez néhai Csiki István országgyűlési képviselő volt, ki fenn és lenn fáradhatlanul abban működött, hogy ezt — a hagyomány értelmében — az erzsébetvárosi

örmény közönség nyerhesse el; a mi az állhatatosság mintaképe nek sikerült s 38597. sz. a kelt alapítványi levél szerint Erzsébetváros örmény egyházközségének birtokába jutott.

A l a p í t v á n y i l e v é l.

1. Néhai Kameller György 1838-ik évi febr. 3-án Bécsben kelt végrendeleténél fogva általános örökösének az erzsébetvárosi örmény közönséget nyilvánítván, az örökség pedig a Bécs Leopold város Ferdinánd utczájában volt 13/573. szám alatti házból állván, miután ezen ház eladatott, a ház ára 82351 frt. azaz nyolczvankétezerháromszázötvenegy frtban o. é. s ezen összeg után járuló kamat az erzsébetvárosi örmény szertartásu egyházközségnek birtokába általadatik.

2. Az erzsébetvárosi örmény szertartásu egyházközség a kérdés alatti hagyomány kezelésére saját tagjai közül 12- tizenkét személyből álló igazgatótanácsot választ, egy ezek közül különösen az igazgatótanács elnökévé lévén választandó mindig a világi tagok közül — önként értetődik, hogy az igazgatótanácsban halálozás, vagy lemondás által történendő üresedéseket jövőre is mindig az örmény szertartásu község egészítendi ki jelen cikk értelmében.

3. A megválasztandó igazgatótanács megállapítja az ügy kezelési rendszabályokat, a kezelő személyzetet, annak díjazását, mint szintén a tőke elhelyezésére, biztosítására s jövedelmezésére vonatkozó határozatokat is. — munkálatait beadja az egyházközségnek, ez pedig az általa elfogadott rendszabályokat a törvényhatóság útján megerősítés végett felterjeszti az illetékes m. kir. miniszteriumhoz.

4. Az igazgatótanács a hagyomány jövedelmét csak ezen alapítvány levélben foglalt alapelvek szerinti célokra fordítja.

5. Az igazgatótanács mindennemű intézkedéseinek, határozatainak érvényességére szükséges, hogy az elnök

kel, t. i. az igazgatóval együtt 9 — kilencz tag jelen legyen a határozat hozatalkor.

6. Az igazgatótanács minden év letelte után 15 nap alatt köteles számadását minden rendesen vezetendő könyveinek és végzéseiének betérjesztése mellett az örmény szertartásu egyházközségnek beadni, mely azokat megvizsgálandja és azokra nézve véglegesen határoz.

7. Minthogy merülhetnek fel oly esetek, hogy az 5. pont alatt érvényes határozat hozatalra megállított 9 tag betegség, távollét, vagy érdekeltség miatt jelen nem lehetne, ily esetekre megállíttatik, hogy a 2. pont szerint megválasztandó 12 tagon kívül 6 póttag is lesz választandó, kik közül a hiányzó szám ülésenként az igazgató által kiegészítendő oly móddal, hogy a szavazat többségre tekintettel rendre hívassanak be a póttagok.

8. Az igazgatótanács felelős minden kárra nézve.

9. A hagyomány tiszta jövedelmének háromnegyed része fordítandó lesz:

a) Mindkét nembeli erzsébetvárosi örmény apától származott gyermekeknek a tudomány minden ágai, szép-művészet, kereskedelem és iparban neveltetésére, megállíttatván, hogy a szorgalom, és jó erkölcs feltétele melletti egyformaságnál a szegényebb sorsuak, ezek között pedig az árvák előnyben részesíttessenek.

b) Erzsébetvárosi örmény polgároknak, ezek örmény születésű özvegyeinek és árváinak méltányos körülmények közötti felsegélésére.

c) Jóerkölcsű, szegénysorsu, erzsébetvárosi örmény-leányok kiházásítására.

d) A tiszta jövedelemnek fennmaradó egynegyed részéből lesznek fedezendőek az időnként szabályszerűen megállapítandó kezelési költségek, a felülhaladó összeg két részre osztandó, az egyik felerész évenként, és mindig tartaléknak hagyatik fenn a tőke gyarapítására, — a másik felerész pedig az igazgatótanács rendelkezése alá adatik, hogy a fennebbi a, b, és c, pontok alatt kifejezett célokra fordítsa, s azok közül különösen azon célokra, mely idő és körülmények szerint legcélsze-

rűbbnek, szükségesebbnek, és gyakorlati eredményre nézve legüdvösebbnek fog találatni.

10. A tőkéhez nyulni soha nem szabad, sőt ha a 9-ik pont alatti czélokra fordítás után a tiszta jövedelemből valamely rész fenn maradna, vagy pedig az alapítvány levél értelmébeni felsegélytetés esetei valamely évben elő nem fordulnának, a megmaradó jövedelem mindig tőkésítendő az alap gyarapítására.

11. Ő felségének törvényszerű királyi felügyeleti joga ezen alapítványra nézve sértetlen fenntartatik, mi végre minden év végével a számadási kivonat s a mikor kívántatni fog, maga a számadás is az illetékes m. kir. miniszteriumhoz felterjesztendő.

Sz. kir. Erzsébetváros közönségének 1873-ik évi szeptember 2-án tartott közgyűléséből.

Karácsony János s. k. (P. H.) *Gorove Lajos* s. k.
polgármester. főjegyző.

Sz. 2—873.
egyház közs.

Az erzsébetvárosi örmény egyházközség ezen alapítványt az alapítványi levél értelmében köszönettel elfogadja.

Erzsébetváros, 1873. évi szeptember hó 3-án tartott örmény egyház-községi gyűlésből.

Mártonfi Antal s. k. *Karácsony János* s. k.
főesperes és örmény plebános. polgármester.
Csiki István s. k. (P. H.) *Zakariás János* s. k.
egyházi gondnok. jegyző.

Sz. 2790—873.
D. J. K.

Ezen cathol. egyházközségi jótékony alapítványt püspöki joghatóságomnál fogva ezennel jóváhagyom és megerősítem.

Károlyfehérvárt, 1873. Mintszt. hava 21-én.

(P. H.) *Fogarasi Mihály* s. k.
püspök.

Jelen alapítványi levelet a folyó évi 38597. szám alatt kibocsátott rendeletben felhozott észrevételek mellett helyben hagyom.

Budapesten, 1874. évi szeptember hó 18-án.

M. kir. belügy miniszter

(P. H.)

Gróf Szapáry s. k.

Ezen miniszteri és püspöki megerősítést nyert alapítványi levél és az 1878-ban alkotott és felsőbb jóváhagyással is ellátott alapszabály szerint működik az örmény kath. egyházközség által minden 3 évben választandó 12 rendes és 6 póttagból álló igazgatótanács, melynek huzamos

időn át kiváló erélylyel, előrelátással, és az alapítvány érdekében minden irányban kifejtett buzgalommal működő elnökét: Dr. Wolff Bogdán ezredorvosunkat tisztelettel bemutatjuk.

Alatta ez alapítvány több mint 20000 forinttal emelkedett. Jelenleg az alapítvány áll a pár évvel ezelőtt emelt „Kameller menház“ mintsajátépületéből, mely

Dr. Wolff Bogdán.

legalább 11000 forint becsűarat képvisel és 89104 frt. 54 kr. forgó tőkéből. Ezen alapítvány áldásait nemcsak a menház teljes ellátásban részesülő szegényei, hanem a mindkét nemű tanulók, iparosok és férjhez menendő lányok élvezik.

Az igazgatótanács jelenleg a következő személyekből alakult: A közszeretetben levő elnökünk Dr. Wolff Bogdán, Dr. Issekutz Viktor ügyvéd, Dr. Antalfi Manó törvényszéki orvos, Markovits János jogtanácsos, Szenkovits György birtokos, Fark Kristóf birtokos, Ávedik Lukács főesperes, Szenkovits Lajos tőzsdés, Zakariás Ferencz kereskedő, Török Gergely magánzó, Govrik Gergely segédlelkész és Vikol Antal városgazda mint rendes tagokból; és Török Ferencz városi pénztárnok, Gorove János, Zakariás Manó birtokosok, Csiki L. Miklós mechanikus házfőnök, Fatter Gábor pénztári ellenőr és Szentpéteri Gusztáv erdőfelügyelő mint póttagokból.

Mivel fejezhetném be Erzsébetváros e legnagyobb jötevői iránt a kegyelet és hála halvány sorait, mint marosvásárhelyi Issekutz Bogdán kívánataival: Óhajtandó, hogy Raphael és Kameller György lelkeüdvéért nemcsak gyászmise tartassék, hanem ünnepi beszédben is dicsőítessék; hadd lássák az emberek! Hátha a követésre méltó példa másokat is hasonló jóságos cselekedetre fog buzdítani!?

Kábdebó Simon.

Miként lett Erzsébetváros a jótétemények kegyelt gyermeke, legszebben bizonyítja a jelzett alapítvány keletkezése. — 1838-ban meghalt Bécsben városunk legnagyobb jötevője: Kameller György tolmács, ki Erzsébetvárosról származott édes anyja, Sinkoján Anna iránti határtalan kegyelettől indítatva, végrendeletében a Lipótvárosi negyedben levő házát az erzsébetvárosi örmény közönségnek hagyományozta. A mily igaz, hogy a jótétemény elismerésre méltó: nem csoda, hogy egy új jötevőnek lett megteremtője, kinek eszméjét az örmény ifjakban eszközlendő kulturális haladás adá meg.

Erzsébetváros birtokába vevé Kameller György hagyományát; a távolban levő birtok kezelését pedig Kábdebó Simonra nemcsak ügyes gondviselőre, hanem a legnemesebb lélekre bizta, ki szivjóságát már előre kilövelé azon tervezetben, melyet Erzsébetváros közönségéhez intézett, melyben módozatokat nyújtott: miként kellene üdvösen gyümölcsöztetni a Kameller-féle hagyományt Erzsébetváros és ifjainak haladása szempontjából. A tervező úgy írt, a mint érzett; miről ecclatans bizonyítékot hagyott fön 1861. május 1-én Maros-Vásárhelytt keletkezett végrendeletében. A legtisztább élvezetet óhajtotta önmegtagadás nélkül elérni a tiszteletre méltó férfiú; lelkének gyöngyszemei voltak: könyörülni a szerencsétlenek, segíteni a szegényeken, enyhíteni a szenvedést, emelni szülővárosát, dicséret és bámulat nélkül áldozni érte, népfájának gyermekeit kiemelni s módot nyújtani a kulturképes népnek, hogy azon pedestálra emelkedjék, mely őt a természetével összeforrott szellemi tehetség mindig képessé, méltóvá tette. Nagy cél lebegett előtte s azt valódi öreg bölcsességgel végre is hajtotta.

Eltételezve attól, hogy Erzsébetváros szegényeinek részére örök alapítványul 1000 frtot hagyományozott, az örmény ifjúság részére tett hagyományi összeg a 20000 frtot megközelíti. 1869. szeptember 2-án 60. sz. alatt kelt közgyűlési végzés alapján Erzsébetváros képviselöte Mártonffy Antal plebános, bizottsági elnökkel másolatban közölte a végrendeletet s egyszersmind tudomásul adta az alapítvány levél kiváncsága szerint, a képviselő-testület egyeteméből megválasztott 3, úgyszintén a városi tanácsnak kebeléből megválasztott 3 egyénnek nevét. Ez alapítvány életbe lépett 1869. szept. 4-én, mely alkalommal a hét tagból álló bizottság határozatilag kimondotta, hogy az állami ösztöndíjat élvezők egyidejűleg Kábdebó alapítványt is nem nyerhetnek. Jelenleg ezen alapítvány áll: 200 frt. örmény papi pályára készülő ifjúnak a primicia bevégeztéig terjedő ösztöndíjából és három, polgári pályára készülő ifjúnak évenkénti 150 frt. alapítványából. 1869 óta mostanig a Kábdebó Simon alapítványának elnöki tisztét viselték: Mártonffy Antal és Ávédik Lukács örm.

kath. plebánosok, a jötevőnek határozott rendelete szerint. Bizottsági tagoknak megválasztattak a szerint a mint a hiány mutatkozott a hármas számban a városi tanács, — vagy a közönség részéről: Karácsonyi János főbíró, Másvilági István főjegyző, Ötves János tanácsos, Csiky Lázár polgármester, Gorove Lajos főjegyző, Tompos Gergely polgármester, Dr. Szentpéteri Kristóf főjegyző, Joseffy József polgármester, Lengyel Márton polgármester, Issekutz Antal tiszti ügyész, Csiky József főjegyző, Jakabffy József tanácsos; a képviselő-testület köréből: Szenkovics László, ifj. Zakariás István, Patrubány Lukács, Csiky István, Markovich Jakab, Ávedik Antal, Dr. Wolff Bogdán, Dr. Issekutz Viktor, Török Gergely; jelenleg az alapítvány bizottsága a plebános-elnökön kívül Dr. Wolff Bogdán, Dr. Antalfi Manó, Dr. Issekutz Viktor, Fark Kristóf, Szenkovits Lajos és Szentpéteri Antal egyházközségi tagokból áll, kik mindannyian az alapítvány inteniójához hiven eljárva, méltókká tették magukat arra, hogy nevöket az utókor hálás tiszteletben tartsa s a jótékonyság fölkenntjei ily részrehajlatlan kezekbe tehessék le mindig az áldásos munka maradványait. 150 frtos alapítványt a következő ifjak élveztek: Markovich János, jelenleg ügyvéd, Zakariás István orvos, Vikol János bölcsészettudor és tanár, Patrubány Lukács bölcsészettudor és tanár, Issekutz Aurél, Gorove János, Vikol Antal, Kábdebó János, Issekutz Manó, Papp József, Zakariás Jenő, Szenkovits Kálmán, Papp Antal, Kozocsa Mihály és Szenkovits László, — 200 frtos alapítványban részesült Csiky János.

Az alapítvány levél, mely eredetiben német szöveggel jelent meg, hiteles és korrekt magyar fordításban következőképpen hangzik:

Az Atyának, Fiunak és Szentlélek Istennek nevében.
Ámen.

Reménytelenül fölmerült körülmények arra tökélték engem, hogy egy előbb szerkesztett végrendeletet megsemmisítsek, mely az 1858. nov. 30-án kelt pótvégrendelettel (codicill) összekötötetésben állott, melynélfogva én

a maros-vásárhelyi 834. sz. házat illetőleg, Kábdebó Katalin úrnő, szül. Petráskó sogornóm előnyére rendelkeztem.

Hogy azon okból, mivel én az előbbi, a nevezett codicillusra vonatkozó végrendeletet megsemmisítém, tévedések és félreértések föl ne merüljenek: mindenekelőtt ezennel kijelentem, hogy az én határozott akaratom az, miszerint ezen codicillus érintetlenül fenmaradjon és a legszorosabb értelemben hajtassék végre; úgy azonban, hogy a további következendő határozmányok tekintet nélkül az idő tartamára, csak akkor léptetendők életbe, ha ezen codicillus föltételei teljesedésbe mentek. — Az illető codicillust ide mellékeljük és megjegyezzük, hogy egy másodlat a codicillusban említett Kábdebó Katalin szül. Petráskó úrnőnél, a harmadik példány Dr. Scheitz Antal úr kezcinél található. — Összes vagyonom felől — az én unokaöcscsém Kábdebó J. Péter nagyszebeni pénzváltót, mint végrendeleti végrehajtót kinevezve — teljes lelkierővel, félelem, — kényszer s külső befolyásoktól menten következőleg rendelkezem:

1. Minthogy én korábbi ingó és ingatlan vagyonomból már némelyeket eladtam, vagy különben az élők között eladományoztam, annálfogva a tévedések meggátolása végett nyilvánítom, hogy én csak arról kívánok rendelkezni, a mi az általam szerkesztett, aláírt és ide zárt leltárban feljegyezve látható és a mi jelenleg az én egész vagyonomat képezi, úgy hogy ezen törvényszerű rendelkezésem által megállapítottakon kívül többre, mint a mennyi a leltárban található, igényt ne tartsanak.

2. Ezen az 1-ső pont alatt kimutatott vagyonomból kap:

a) A szebeni Ferencz József kórház 100 frtot erdélyi földtehermentesítési kötvényben.

b) A maros-vásárhelyi Schwarzenberg Károly kórház hasonlólag 100 frtot erdélyi földtehermentesítési kötvényben az ahhoz tartozó, még nem esedékes szelvényekkel együtt. Ezen két a) és b) alatti hagyomány kezelése az illető alapok igazgatására bízatik.

c) Erzsébetváros házi szegény-alapjára rendelek egy, 1000 frtból álló földtehermentesítési kötvényt.

d) A többi 1. szám alatt jelölt vagyonomat az a), b) és c) hagyatékok s temetési költségek magában érthető kivételével, hagyományozom Kábdebó alapítvány nevezete alatt örökre fenmaradó alaptőkére és kijelentem, hogy én a jövedelmekből származó ösztöndíjakban csakis erzsébetvárosi születésű, szegény és szorgalmasan tanuló gyermekeket, kiknek mindkét nembeli szülők örmény származásuak, részeltetni akarok. Ezenkívül a stipendium élvezetét azon feltételhez kötöm, hogy az ösztöndíjban részesülni kívánó a négy alsó gymnasialis osztályt szorgalmasan és jó sikerrel végezze, de tanulmányai folytatására képtelen; azonban oly eset is előfordulhat, hogy éppen Erzsébetvároson született gyermekek a körülmények és az idő viszonyaitól nyomtatva, máshová telepedve neveltetett, s a négy alsó gymnasialis osztályt jó sikerrel végezte, és mint kérvényező lépne föl, e végre nyilvánítom és megkívánom, hogy egyenképzetségű folyamodók közül az előny annak adassék, a' ki a négy alsó gymnasiumi osztályt erzsébetvárosi tanintézetben végezte. A végrendeleti végrehajtónak kötelességévé tesszük a lefolyt hagyatéki tárgyalás és az 1-ső pontban megjelölt vagyonnak kifizetése után, hogy azzal erdélyi földtehermentesítési kötvényeket vásároljon; az a) és b) hagyatékkötvényeit is egyszerűen az illető alapokra hivatalosan átruháztassa és azokat kézbesítse.

A c) hagyatékra vonatkozólag rendelem, hogy az 1000 frt. kötvény „az erzsébetvárosi házi szegény-alap részére“ észrevétellel irassék át, melyből a kamatok évenként kiosztandók; és végre a d) alatti alapítványi alapra vonatkozólag kötelessége a végrendeleti végrehajtónak, hogy az esetleges kötvénynek átírását Kábdebó alapítvány névre, a földtehermentesítési alap-pénztárnál az egész összegig kérvényezze és arról gondoskodjék. Továbbá még megjegyezzük, hogy a kamatok, valamint a lekötött kötvények, úgyszintén az alapítványi alaptőke az időnkénti polgármester vagy városbirájának és városi pénztárnoknak hivatalos pecséttel közösen ellátott nyugtájára a földtehermentesítési alap-pénztárból vehetők fel, melyeket azután a városi pénztárba be kell szolgáltatni.

Az ösztöndíj-alap kezelését Erzsébetváros közönségére ruházom, egyesítve a tanácscsal, kik nevezetesen arról kell hogy gondoskodjanak, miszerint az alapítványi tőke meg ne rövidítessék, és hogy mindenesetre a stipendiumokra ki nem adott jövedelem — mert vagy érdemes kérelmező nem jelentkezett, vagy pedig egy stipendiumra az én akaratom szerint elég nagy összeg nem maradt fenn — az erdélyi földtehermentesítési kötvényeknek a fennebbi módon eszközölt új vétele és átírása által gyümölcsöztessek. Ily formán minden esetben csakis az alapítványra határozott és utólagosan emelkedett tőke-alap jövedelmeinek kamatai fordítottassanak ösztöndíjakra és semmi esetben nem szabad az alapítványi tőkének, valamint az öregbedett vagyonnak megkevesbülnie.

Minden ösztöndíj magasságát — kivéve az egy theologiait — 150 frt. osztrák ért. határozom, a ki azt mint abban részesített, tanulmányi ideje egész folyama alatt használhatja, a hol nem tesz különbséget, minő szakmára törekszik.

Kivánatom és akaratom, hogy a 150 frtnyi ösztöndíjak mellett egy 200 frtos is létezzék, a melyre minden szorgalmas örmény fiúnak igénye van, a ki magát az örm. szertartás szerinti hittudományra szenteli.

Ezen stipendium élvezete tart a papszentelés fölveteléig és a primiciai ünnepély bevégezéseig. Ha egy ösztöndíjban részesülő az ösztöndíj élvezete alatt csak egy félévben is legalább általában „jót“ bizonyítványában nem kap, határozom, hogy az stipendiumát elveszítse, mert én csak szorgalmas és erkölcsös tanulókra akarom fordítani szerzett vagyonomat. A stipendiumok kiosztásánál, ha vajjon ezen rendelkezés határozatai szerint és melyik illetékes részesüljön az ösztöndíjban, a közönség három tagja és az erzsébetvárosi tanács három tagjából álló bizottmány az időszerinti erzsébetvárosi örm. plebános elnöklete alatt összeüljön, kik az illetékesektől fölmutatott okmányok alapján, tekintettel ezen végrendelezésem határozmányaira, kérelme fölött határozzanak, a szavazattöbbség dönti el az ügyet

és egyenlő szavazatoknál az elnök szavazata dönt, a ki azonban kötelezve van egyik vagy másik illetékes fölött, — a kik egyenlő szavazatot kaptak — határozni. A megadás vagy megtagadás ellen felebbezésnek nincs helye.

Midőn végre az idő elérkezik és azon eset adja elő magát, hogy az ösztöndíj-alapot képező erdélyi földtehermentesítési kötvényeket a bekövetkező kisorsolás által be kell váltani: akkor a kezelő hivatal kötelessége a kapott készpénzért más 5⁰/₀-os állampapírt vásárolni; mindazonáltal csak akkor, ha ezek legalább névértékük után 5⁰/₀-ot behoznak, mert ezáltal az alap, úgyszintén az ösztöndíjnak gyarapodása van kilátásban. Az ujonnan vett kötvények hasonlólag az alapítvány nevére átírandók. Ha ez nem volna eszközölhető, úgy a kölcsön szerinti elhelyeztetést rendelem törvényes kamatok és gyámsági biztosíték mellett, a városi pénztár, mint a közönség tulajdonának különös felelőssége alatt, melyre a kezelés bízott és melyért felelősség is hármlik. A kötvények megőrzését, úgyszintén a számadás tételét az időszerinti városi pénztárnokra a közönségnek felügyelete alatt átruházzuk.

Az alapítványi tőke és jövedelmeinek számadása minden évben az országos számvevő székhez felterjesztendő; akaratom, hogy az ösztöndíj használata tekintettel a codicillusra, halálom után mielőbb életbe lépjen, azért rendelem, hogy az én 1. szám alatti vagyonomnak földtehermentesítési kötvényekre átváltoztatása után az ösztöndíjak kiosztása haladéktalanul bekövetkezzék, és hogy a stipendium kiosztásával ne késlekedjenek, míg a szelvények esedékesekké váltak.

Ezen végintézkedéséről két példány létezik, melyből egyik a codicillussal szekrényemben, — a másik pedig a codicillus nélküli, végrendeleti végrehajtó Kábdebó J. Péter úr kezeinél található.

Midőn én bezáromlag a Mindenhatónak legmélyebb és legbensőbb hálámat rebegem azon bő áldása és irgalmas kegyéért, melynélfogva oly állapotba helyezett, hogy az én szegény testvéreimen, azok művelődése és további

haladása érdekében valamit segíthetek: az én halhatatlan lelkemet az ő végtelen irgalmának átadom. Ajánlom az erzsébetvárosi közönségnek nemcsak a lelkiismeretes kezelést, hanem kérem is őt, hogy az ösztöndíjak adományozásánál igazságosan járjon el; mert az emberek igaz cselekedetei kedvesek Isten előtt és nála is igazságra találnak. Ámen.

Maros-Vásárhely, május 1. 1861.

KÁBDEBÓ EMÁNUEL S. m. p.

sajátkezüleg írta és aláírta.

Kihirdettetett M.-Vásárhelyt, jul. 24. 1864.

Kovács Ignác m. p.

birói kiküldött.

P. Kábdebó m. p.

Jakabfi Gerő m. p.

mint tanu.

Dániel Márton m. p.

(50 kr. bélyeg).

Ezen másolat a bélyegtelen eredeti okmánynyal egybeolvastatván, hogy azzal mindenekben összhangzó, hivatalosan igazoltatik.

M.-Vásárhely sz. kir. város törvénytörvényességétől 1864. augusztus 25-én.

(P. H.)

Bajna Ferencz s. k.
főjegyző.

Ezen alapítvány tőke összege az 1895. év végén tett államkötvényekben 16400 frt.

Takarékpénztárban elhelyezve és készpénzben 3312 frt. 97 kr.
vagyis összesen 19712 frt. 97 kr.

Viruljon az alapítvány városunk dicsőségére!

Gorove Jakab alapítványi oklevele.

Erzsébetvárosi Gorove Jakab 6000 frt. azaz hatezer forint örök alapítványt rendelvén, annak kezelése és kiosztása iránt a következőleg intézkedünk:

I. A 6000 frt. alapítvány örök időre „Gorove alapítvány“ czimen tartatik fenn.

II. Az alapítványi összeg erzsébetvárosi jóhitelű takarékpénztárban gyümölcsöztetendő, vagy ilyen hiányában állampapirokban értékesítendő.

III. Az alapítvány Erzsébetváros örmény kath. egyháza felügyelete és kezelése alatt áll. A kezelés, illetőleg az alapítvány kiosztása az erzsébetvárosi örm. kath. egyháztanácsra bízatik, mely a következő 6-ik pontban a családtagoknak fentartott kitünő jog érvényre juttatása mellett végérvényesen határozni jogosult, köteles lévén ezen egyháztanács elnöke, a mindenkori örm. kath. plebános felelősség mellett gondoskodni arról, miszerint az alapítványi összeg kamata mindig a meghatározott időben a czélzott segélyezésére pontosan felhasználtassék, illetve kiadassék.

IV. Az alapítványi összeg kamata minden év január és július havában félévi két egyenlő részletben és egyenlő arányban osztatik ki és pedig csakis Erzsébetvároson lakó örmény kath. vallású hat szegény özvegy vagy árva, ugyszintén elaggott vagyontalan nőnek felsegélyezésére.

V. Az előbbi pontban foglalt azon rendelkezés, hogy a segélyezésre fordítandó alapítványi kamatok hat egyenlő részre osztandók azon esetben, ha az alapítványt tevő valamelyik vérrokona kényszerülne jelen alapítvány igénybevételére, akkép módosittatik, hogy ilyen vérszerinti rokon részére két jutalékrész is egyszerre kirendelhető lesz.

VI. A segély évről-évre adatik, de azért ugyanazon személy bármily huzamos ideig is élvezheti azt.

A segély kiosztásánál az Erzsébetvároson lakó Gorove család fitagjainak ajánlata a legelső sorban és feltétlenül érvényre juttatandó. Azon esetben, ha a Gorove család erzsébetvárosi fiága kihalna, a leányág lesz jogosítva ezen ajánlattétel iránti jog teljes mértékbeni gyakorlására; ennek kihalása esetében pedig a család bárhol tartzkodó legidősebb fitagjának, illetve ilyen hiányában nőtagjának írásbeli ajánlata leendő a fennebb körülírt hatálylyal figyelembe veendő.

VII. Jelen alapítványi összeg az 1889-ik év február havától kezdőleg az erzsébetvárosi takarékpénztár részvénytársulat pénztárába betétileg kamatoztatva lévén, az ez ideig esedékessé vált kamatokból mindenekelőtt 150 frt. azaz egyszázötven forint kiszakítatni és mint erzsébetvárosi szent mise alapítvány külön tőkésített, s illetve az erzsébetvárosi örm. kath. egyház szent mise alapítványai közé behelyeztetni rendeltetik, s ezen 150 frt. tőke kamatai az alapítványt rendelő, boldog emlékű Gorove Jakab lelke üdveért minden év július hava 25-ik napján: Szent Jakab napján az erzsébetvárosi örm. kath. plebániai templomban megtartandó gyázmise költségeire fordítandók.

Az 1890. év január havában az előbbi pontban megszabott összeg levonása után fenmaradó kamat jelen alapítványi levél értelmében kiosztandó, — a teljes kamatösszeg szétosztása azonban 1890. év július havától kezdődik.

VIII. Jelen alapítvány az erdélyi püspök főfelügyelete alá helyeztetik s ennél fogva jelen alapítványi oklevél az erdélyi püspök ő nagyméltóságának bemutatandó.

Kelt Budapesten, 1890. év január 20-án.

Előttünk:

Dr. Berger Sándor s. k.
mint tanu.

Konrád Ödön s. k.
mint tanu.

Gorove Kristóf s. k.

Gorove János.

özv. *Gerzon Antalné* s. k.

Gorove Anna s. k.

Kelt Erzsébetvároson, 1890. január 22-én.

Előttünk:

Csiká József s. k.
tanu.

Lengyel Árpád s. k.
tanu.

Gorové Lajos s. k.

if. Gorove János s. k.

$\frac{620}{1890}$ szám.

Ezen szegények felsegélésére tett jótékonycélú alapítványt (a szent mise alapítványt ide nem értve, miről külön oklevél lesz beterjesztendő) az Urban köszönettel elfogadom és megerősítem.

Károlyfehérvártt, 1890. február 20-án.

(P. H.)

+ *Ferencz* s. k.
püspök.

$\frac{97526 \text{ szám.}}{\text{VII. b.}}$

Magyar királyi belügyminiszter

„Jóváhagyom.“

Budapesten, 1894. évi december hó 2-án.

(P. H.)

Hieronimy. s. k.

A városi közpénztárban vannak még:

Gorove Gergely 50 frtos alapítványa a gymnasiumban tanuló szegény gyermekeknek tankönyvekkel való ellátására.

Ávedik Lukácsnak szintén a leányiskola növendékei részére tett 50 frtos alapítványa, melynek intézkedéseit ezen okiratban feltaláljuk.

„Már az első időkben arra törekedtek a világ népei, hogy nevöket az utókor halhatatlan dicsfényével köríthessék; ezért találunk a Sennár mezején égig emelkedő toronyépítőket, egyes hősoket, honszerető Regulusokat, kik önmagukról mintegy megfélekedve életöket áldozatul adák hazájoknak, nemzetöknek, csakhogy nevök a feledékenység hómályát átsugározva, mindig hervadhatlanul éljen. Mások kedveseik emlékét kívánták örök idökre megörizni; azért hinték be myrhával, kenték balzsammal, helyezték el légmentesen kőkoporsokba halottjaikat, csodaszerű műremekekkel gazdagíták a szent han-

tókat, vagy arany hamvedrekben őrzék az elhamvasztott részeket; ezért temetkeztek magas helyre, hol oszlopot ércből, vagy más értékes, tartós anyagból emeltek; vagy a hódítók emlékét hatalmas városok elnevezésével hirdették. De mindezekre az őskort dicsvágy ösztönzé; hiányzott a magasztosabb felfogás bennök, mely azokat maradandó becsüvé, valóban halhatatlanná tehetné. A halhatatlanság eredeti képét a kereszténység isteni szerzője mutatá be az emberiségnek, midőn életében folyton jót mivelt, és halálával is megdicsőíté az embert. E nyomon haladni legnemesb vállalat, melyhez soha semmi gyanusítás nem fér.

Mit is tehet becsesebbet, maradandóbbat az ember, ha valaki iránt kegyelettel viseltetik, mintha hervadhatlanná teszi emlékét annak, kit szeret, és pedig úgy, hogy ez emlék másnak világítson, példányul szolgáljon, hogy letörölje némileg a nyomor és szükség könyeit.

E hálás kegyelet indított engem arra, hogy csekély tehetségem szerint éreznél maradandóbb emlényt kössek egy édes anya sírja fölé

„Ki nevelt . . .
És hön tudott szeretni engemet;
Kit eléggé fájlalnom
Sírjak bár örökké,
Méltókép nem lehet.“

Azért a legnagyobbat, mit ember tehet, kívántam teljesíteni s ezzel legalább kis mérvben leróni a hála köteleles adóját. Csekély összeg az, mit e kedves adóba nyujtok és csekély a jutalék, mi abból származik, de a tiszta szándék a tehetséget kárpotolja, mert azzal egy szép és kedves eszme van megmentve.

Alapítványt egyesek különféle czélokra hagyományoztak s mindegyik saját szempontjából örök becsű, egy azonban, mi fölött nálunk a feledés homálya borong, ez a nőnevelés pártolása. Kis porszem, a mi alap és utmutató kíván részemről lenni. 50 forint tőke járadéka csak ösztönül szolgáljon, hogy a szépet, jót és nemest becsülni tanuljuk.

Ez indokból kifolyólag örök időkre 50 frt. azaz ötven forint alapítványt teszek, s ennek elfogadására teljes alázattal kérem a tekintetes Közönséget.

Az alapítvány módozatait e néhány pontban kívánom megállapítani.

1. Az ötven forintnyi alapítvány a t. közönség kezelése alatt álland, melynek kamatait szintén minden iskolai év befejezése előtt ki fogja szolgáltatni. A tőke után eső járandóságot mindig azon kor és ország törvényei határozzván meg.

2. Ez alapítvány czime leend: Ávedik Kristófné, született Lelovics Terézia emlékére, mely czimet mindig a kiosztás alkalmával megemlítettetni kívánok.

3. A kamat minden iskolai év befejezte előtt az illető nőnövelde igazgatójának kézbesítendő, ki azt római katholika, hit-erkölcsös, a tudományok elsajátításában szorgalmas, e mellett a női munka vagy művészeti tárgyak valamelyikében legjártasabb növendéknek fogja adományozni.

4. A jutalom odaitélése végett kiszemel az igazgató három növendéket, kik titkos szavazattal itélendik meg a jutalmazandót. És a szavazat többség eredménye leend a határozat.

5. Ez alapítvány módozatainak másolata az erzsébetvárosi örmény szertartásu róm. kath. egyház levéltárának kiadatik letéteményezés és megőrzés végett.

Tekintetes közgyűlés! Midőn e csekély összegű alapítványnak szives felvállalására alázattal felkérni és elfogadás esetén a jelzett pontok szerint azt híven kezeltetni kérem, kiváló tisztelettel öröklök a tekintetes közönségnek.

Kelt Erzsébetvároson, 1878. október 18.

alázatos szolgálja:

ÁVEDIK LUKÁCS

örmény szert. róm. kath. lelkész.

Erzsébetváros jótékony intézményeiből hiányzott az az intézet, melyet maga a sors is megkíván. Városunk

egyik jeles fia, ki huzamos időn át országgyűlési képviselője, majd azután hazánk fővárosának tiszti-főorvosa volt: Dr. Pátrubány Gergely és neje gondoskodott erről, midőn Erzsébetvároson felállítandó kórház számára 1892. szept. 30-án kelt alapító levél alapján 2500 forintot hagyott, melyet ezen emberbaráti cél elérésére a városi közpénztár gondosan kezel. Ki fogja ezen intézményt mielőbb betetőzni?

Nehogy a feledékenység örök sirjába temesse azon kegyes jótevőinket is, kiknek hagyományai hozzánk kiáltanak, hogy a jövő számára megmentjük azokat és a visszatérítést nem engedő elévülésnek ellenállhassunk: szükségesnek láttuk még azon alapítványok elősorolását is, melyekhez Erzsébetváros gyermekeinek jogigényük van.

Potoczky János lovag, przemysli lat. szert. püspöknek, a kinek elődjei Erzsébetvárosról mentek vissza Galiciába, 1832. ápril 28-án Erzsébetváros tanácsához intézett leveléből megtudjuk, hogy az erzsébetvárosi tanuló ifjak számára 3000 frt. alapítványt tett a lemergi kamarai pénztárnál; de ezen alapítvány csak újabb időben jött napvilágra, mi végett Erzsébetváros közönsége, hogy jogát érvényesítse, 1895-ben felterjesztést intézett a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz, melyet annál is inkább reméllünk megnyerni, mert az erdélyi fejedelemiség kir. kormány széke 1832. jul. 12-ik napján 5156. szám alatt kelt és J. B. Jósika és Papp Sámuel titkár aláírásával megerősített leiratában tudatja Erzsébetváros közönségével, hogy intézkedéseket tett, miszerint a 3000 frt. alapítvány a lemergi kamarai pénztárba vétessék be és az ösztöndíj a n.-szebeni kamarai pénztári hivatalhoz utaltassék ki, miután a gyümölcsözés végett elhelyezett összeg mint új alapítvány már folyamatba lett téve.

Ne feledjük ezen alapítványt, mely 64 évig pihent, számunkra megszerezni és ez által is e város felvirágzását előmozdítani. Minden fáradalomnál nagyobb erkölcsi jutalma lesz a visszahódításnak.

Szintén van egy másik, feledéstől megmentendő alapítványunk: Eröss Sándor károlyfehérvári székesegyházi örkanonok alapítványa, a Lukács és Ötves családból

származó örm. árvák számára a n.-szebeni Teréz-árvaházban leendő nevelés végett; és vannak ugyanazon jótévőtől ösztöndíjak az erdélyi r. kath. káptalan kezelése alatt, melyeket 100—100 forintban oly örm. tanuló-, vagy kereskedő ifjak, ugyszintén kiházasítandó leányok nyerhetnek meg, kik a fennirt rokonságot kimutatják, és a kiket az erzsébetvárosi esperes ajánlatba hoz. Az előbbi alapítványt az erdélyi r. kath. Status kezeli.

A halhatatlanság dicső tanát megtestesítve hordja keblén azon magasztos szellemű egyén, ki életében úgy mint holta után áldozatkész jótéteményeivel áldásossá tette életét. Legyenek városunk jótévőinek cselekedetei és nevei az örökkévalóság jutalomkönyvébe feljegyezve és ott találják fel mindazt, amiért éltek és fáradoztak.

Az erzsébetvárosi örm. szegények institutumuma.

Már a múlt század elején megindult a mozgalom a szegény ügy rendezése végett. 1769. decz. 9-én Issekutz Antal és Gergely testvérek a kis-utczai Buksa házában, mely 2 szobát foglalt magában, kórházat állítanak a városi közönség felügyelete alatt, melyet később az egyház lelkeszésének tiltakozása ellenére a városi közönség leány-iskolává és jelenleg az állami elemi iskola ideiglenes helyiségévé változtatott.

1862-ben a már említett csereszerződés szerint, mint-hogy a propaganda épületet a városi közönség átvette, kötelezte magát arra, hogy az Issekutz család nevére egy szobát és a baráczházi Kábdebó család alapítványára 2 szobát kórháznak átenged; de ezek is az újabb időben megszűntek és a Kameller György emlékét megörökítő menházban nyernek teljes ellátást az örmény elaggottak.

Itt közöljük az 1769. évi december 9-én hozott közgyűlési határozatot:

„Megtekintvén mű közönségesen, és Issekutz Antal, s ő kegyelme testvére Issekutz Gergely atyánk fiai, nemzetünkbeli való, mind mostani, mind jövődöbeli szegényeknek sorsát keresztényi szíveségből, más városi hely-

ségek példájára arra hajlottunk, hogy tehetségünk szerént valamenyiben nyomorult sorsokon segíthessünk, közölvén azért szándékunkat egymással, egyenlő akarattal felvettünk egy közönséges Buksa nevezetű Teleket városunkban, mely vagyon a kis utcza szegletin, és szomszédja északról a város templomba vivő utczája, más felől Norkoj Kristóf civilis teleke, vége rug a tiszt. plebánia oldalában, melyre mint már Ispotálynak rendelt fundusra elébbi akaratumk szerint tulajdon magok költségeken nevezett Issekutz Antal, és Gergely ő kegyelmek már eddig öt szobákat a nyomorult szegények lakására építették, azok közül ő kegyelmek két szobát kívántak pro perpetuo hogy magok, és maradékjok dispositiója alatt maradjanak, és azt (Taxa fizetés nélkül mindazonáltal) a kinek akarják elocálhassák, és hogy azoknak konservatiója is ő kegyelmeket illesse, ugy mint a kamarás két szobákat, melyeket azonképpen változhatlanul oda is engedtünk. A többiket pedig a város is maga rendelése alá hagyta, hogy azokon, úgy, ha talán ennek utánna többek is azoknak rendiben építtetnének, a város közönséges hűtös Communitása által igazgattassanak, conserváltassanak. Mely dolgot jövendőre nézve mind magunk, mind a nevezett két testvér atyafiak s következőinknek értékre városunk ezen protokolumába beirattatni kívántuk, és végzésünk állandóságát azon következőinknek köteleességül fenhagytunk.“

Az örmény egyház szegény hivei részére még a mult század végén kezdett alapot gyűjteni és már 1804-ben oly összeggel rendelkezett, hogy a szegények institutumát főpásztori megerősítéssel elláthatta.

A megerősítés latin szövegét magyarra fordítva itt közöljük:

„A dolog örök emlékezetére“ Az Úr Krisztus intelme ez: „a mit egygyel a legkisebbek közül cselekesztek, nekem cselekszitek“ „jőjjetek atyám áldottai, birjátok az országot, mert éheztem és adtatok nekem enni“ kegyeletesen megtekintvén egyházmegyénk tisztelendő lelkészeinek Dombi János és Kábdebó János efzsbetvárosi segédlelkészeknek, valamint azon város nemes polgárai Dániel

Gergely és Mártonnak részint saját vagyonunkból nyújtott adománynyal, részint a jötevők bőkezűségéből, a Krisztus szegényei részére följánlott segélyét: — belegegyezésünket kérték, hogy a fennevezett város egyházi épületével összefüggő régi menházat a szegények részére alkalmassabbá tehessek, vagy lebontás, vagy eladás által annak helyébe czélszerűbbet és nagyobbbat emelhessenek.

Ezen kegyeletes nyomokat részint megelőzték, részint követték imént nevezett város nemes polgárai Kábdebó János, Márton és Ferencz, kik a szegények segélyére, ezen menház üdvös létesítésére atyjuk által hagyományozott 2000 Rftot felajánlották és a fennebb említetteknek, kik ezen ügyben fáradoztak, átadták; hasonlóképpen azon város kiváló tanácsosa és nemes polgára: Kábdebó Antal 50000 téglát ajánlott fel a menház felépítésére.

Mindezek kegyeletes törekvéséhez nemcsak belegegyezésünket, hanem püspöki áldásunkat adjuk, sőt a szegények nagyobb felsegélésére azon 1000 Rftot is, mely tisztelendő testvérünk néhai Csiki Marcel kanonoknak vagyonából biróilag odaitéltetett, ezen menház gyarapodására fordítani engedélyezzük és az Úrban intjük ezen intézménynek imént említett főgondnokait, hogy a megkezdett téren minél szorgalmasabban működjenek, hogy a *hires város* többi polgárai is ezen kegyes alapítóknak törekvéseit minden erővel és anyagi segélyvel előmozdítani törekedjenek, megemlékezvén azon jutalomról, a mit Jézus Krisztus, a mi megváltónk az ilyeneknek ígért.

Mindezt a dolog nagyobb gyarapodása és jövő állandósága végett ezen könyv kezdetéül, mely a menházról vezetendő ügyek sorozatát fogja magába foglalni, sajátkezűleg irtuk és aláirtuk és szokott pecsétünkkel megerősítettük.

Kolozsvárt, 1804. évi augusztus 24-én.

(P. H.)

Mártonfi s. k.
erdélyi püspök.

De a fennevezett adományokon kívül, már az 1805. évi máj. 25-én kelt átvételi okmányban följegyezve találjuk, hogy a Szegények institutuma 14 darab kaszálóval is birt, melyeket saját pénzén, vagy ajándék útján szerzett.

Azonban a szépen haladó szegények institutumát, 1811-ben bekövetkezett pénzfolyam csökkenése nagyon megkárosította; 4268 Rf. és 52 krból maradt 1819-ben 1007 forint 20 kr. Istené legyen a dicsőség, ma a szegények pénztára nemcsak földbirtokban, hanem magánkötvényekben is tetemesen gyarapodott.

Később 1816-ban a városi közönség is alapított a városi szegények részére ily pénztárt, melynek „Constitutioit“ a felsége I. Ferencz, Magyarország apostoli királya és Erdély nagyfejedelemé Bécsben, 1816. nov. 22-én oly hozzá adással erősítette meg, hogy a pénzbüntetés, és birtok eladása és vétele után eső illetmény, (1 $\frac{1}{10}$) a telekkönyvi bevezetés járulékaival együtt a szegények pénztárába befizetessék és évenként elszámoltassék. Nem-sokára 1817-ben aug. 14-én Erzsébetváros tanácsa az erdélyi kormányshoz oly kéréssel járult, hogy a Clerus kezelése alatt álló szegények institutuma egyesíttessék a városi „közispotály“ tőkájével és a szegények részére gyűjtött jövedelmekkel. Ez közöltetett az erdélyi püspök úr ő excellentiájával véleményezés végett. A püspöki előterjesztést a kormányshoz is elfogadván, nemcsak „kegyelmeteknek ebéli kivánságoknak — mondja a leirat — helyet nem adhat ezen királyi gubernium, sőt inkább az említett erdélyi püspök ő excellentiája feltett az okból és erősségekből, úgy találja és a szerint meg is határozta, hogy a szegények institutumának minden jövedelme esperes Kabdebő Jánosra bizattassék, oly móddal, hogy az ujonnan felállított institutumnak jövedelme az előbbeni institutum cassájában az ő keze- és számadása alá adassék és mind ezen új, mind pedig a régibb szegények institutumának minden ügyes-bajos dolgai, — miként abban az odavaló városi közönség a mult 1816-ik esztendőben szeptember 4-én tartott eklézsiái gyűlésben közakarattal meggyegyezett; Commisionaliter az esperest előlülése alatt senator Lengyel Mártonnak és

még egy hűtős városi személy közbejövetelekkel folytatassanak. A megkészített számadások pedig, mind idáig is szokásban volt, megvizsgálás végett Püspök úr ő excellentiájához minden esztendőben küldessenek fel. In reliquo altefata Sua Majestas benigne propensa manet.

E regio M. Principatus Gubernio. Kolozsvár 1818.
Január 19-én

aegrotante Excellentissimo D. Gubernatore Daniel de Strausenburg.

Ladislauſ Csedő. m. p.

De a tények azt mutatják hogy e rendelés nem ment teljeseésbe.

A Dániel József-féle 921 frt. hagyomány, Kábdebó, Lengyel stb. hagyományok, mint örmény kath. egyházhoz tartozó magán személyek alapítványai, kik ezen tudattól vezettetve, helyezték a városi közönségnél levő adományokat a szegények pénztárába.

Az ev. ref. egyházközség története.

XXVII.

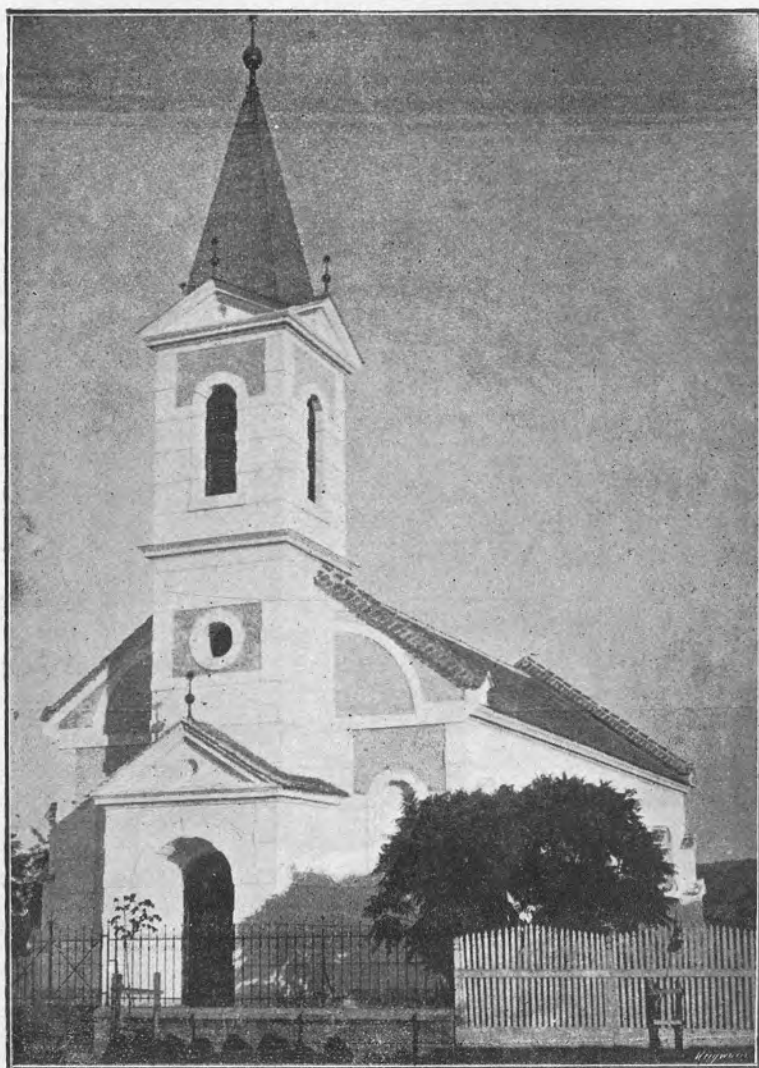
A letűnt századok történetében némileg tájékoztató, fogyatékos adatok alapján aikotható kép az erzsébetvárosi ev. ref. egyházközség multjáról a következő:

Hogy az egyházközség mikor keletkezett s szervekedett, hogy ki volt az első papja, az történeti adatok hiányában nem állapítható meg.

A hagyomány keletkezési idejét a 17-ik század legelejére teszi, sőt évszámot is említve, az 1602. körüli időre.

Ha figyelembe vesszük azt, hogy a 16-ik és 17-ik században Erdélyben jelentős szerepet játszott, gazdag és tekintélyes Apaffi család sorsához volt füzve az itteni, kezdetben bizonyára kicsiny ref. gyülekezet sorsa is, nemcsak, hanem később, a 17-ik század második felében, a mikor a már ref. vallásu család dynasztikus rangra emelkedett, az erdélyi evang. ref. anyaegyház sorsa is; s ha tudjuk, hogy e család fészke, tűzhelye az Apaffi Gergely dobokavármegyei főispán által 1552-ben épített ebesfalvi várkastély lett: úgy sejthetjük, hogy az ebesfalvi ref. gyülekezet termőföldje a hatalmas és tekintélyes főúri család udvara lehetett, onnan sarjadt az ki s annak oltalma és melengető védelme alatt indult gyarapodásnak. E föltevést támogatják a következő történeti adatok is.

A mai lat. szert. róm. kath. templom, melyet 1503-ban, a még akkor természetesen róm. kath. vallásu Apaffi Lénárd földesúr építtetett vala, miután ő örökös nélkül halt el, s családi kiegyezés folytán az ő ebesfalvi birtokát 1584-ben a már ev. ref. vallásu Apaffi István fogarasi várkapitány örökölte, református templommá lett,

Ev. ref. templom.

mivel az is családi birtokhoz tartozott, s mivel az új földesúr, Apaffi István, ama kor éles vallási és egyházi jogi felfogása szerint saját birtokterületén saját felekezeti egyházát igyekezett meggyökereztetni.

Ennyi történeti bizonyosságból joggal következtethetjük, hogy a ref. vallásu Apaffi-család földesuri területén — ismerve ama kor vallási ellentétéktől és törekvésektől karakterizált irányát s ezzel kapcsolatosan a világiak, a földesurak küzdelemben és áldozatkészségben előljáró, a mai korbelineél fokozottabb egyházi buzgóságát — rendszeres egyházi szolgálat állott fenn és hogy az uradalomhoz tartozott jobbágyság, valamint az udvartartás személyzete szervezett egyházi kötelékben állott vala. E következtetésünket igazolni látszik megint ama hiteles történeti adat, hogy I. Apaffi Mihály fejedelem az akkori ref. lelkésznek, Pap Sámuelnek, a kit „*nemessé*“ is tett „*ebesfalvi*“ előnévvel, s a ki tulajdonképpen az Apaffi-családnak udvari papja lehetett, birtokot adományozott. És bár ezt a birtokot, a vele járó kiváltságokkal együtt, a Pap Sámuel utódai a 18-ik század közepén Zakariás János örmény kereskedőnek eladták; mindazonáltal e Pap Sámuelre illető fejedelmi adományozás örökre hirdetni fogja I. Apaffinak az egyház, iskola és minden kulturális törekvés iránti nagylelkűségét.

Hogy már e korszakot megelőzőleg rendes egyházi élet volt itt és hogy a hivek állandó vallás-erkölcsi gondozásban részesültek, erre vall az egyházközségnek ma is birtokában levő legrégebb emléke, vagyis clenodiuma: egy kenyérosztásra való kis ezüst tányér, melynek szélén e körirat és évszám olvasható:

„JESVS MI IDVEZITÖNK 1639.“

Mint az egész hazai prot. egyház, úgy ez az egyházközség is nyugodt és fejlődésre alkalmas időket élvezhetett egészen addig, a míg az erdélyi nemzeti fejedelemség fennállott, de ennek megszűntével Erdély önállóságának is vége lévén, a prot. egyházakra is nehéz idők s az erzsébetvárosi ref. egyházközségre is a megpróbáltatás évei következtek. Az Apaffi-család szerencse csilaga lehanyatlott, birtokát a hatalom a kincstári bir-

tokokhoz csatolta, majd később az ebesfalvi uradalmat a hozzátartozó szomszéd falusi birtokokkal együtt az ebesfalvi örmény közönség megvásárolta. A pátronus nélkül maradt kicsiny egyházközség mind vagyoniilag, mind népesség tekintetében szegényedésnek indult, s hogy nagyon meggyengült, egyik későbbi ebesfalvi ref. papnak Wass Ferencznek, feljegyzése is igazolja a hívek között ma is élő történeti hagyományt. Hitsorsos pátronusától kapott templomot a kincstári javak gondnoka: Szendrey János 1727-ben katonai erővel visszafoglalván s egyéb javait is az egyház elveszítvén, csaknem a megsemmisülés szélére jutott; a hívek istenitisztelet tartásra egy oly egyszerű hajlékba szorultak, mely a városnak a cigányok lakta, félre eső zúgában feküdt. Ebben az állapotban tengődött az egyházközség anélkül, hogy életében valamely nevezetes mozzanat merült volna fel egészen 1831-ig, amikor a gróf Bethlen család három tagja u. m. gr. Bethlen Klára, özv. gr. Mikó Miklósné, gr. Teleki Anna, özv. br. Kemény Simonné és gr. Bethlen János a mostani parochialis telket a rajta levő épületekkel együtt örökös jussal az egyházközségnek adományozta. A telken levő egyik épületből papilak, a másikkól imaház lett s ezt használták a hívek napjainkig. Az 1888-ik évvel, midőn Szász Domokos az erdélyi reform. egyházkerület főpásztora Erzsébetvároson megjelent — vele megjött a helyi ref. egyház föllendülése is. Erzsébetváros nemcsak a körlelkészség központja lett, hanem egy új templom felépítéséhez biztosítást is kapott. A 8500 frt. kedvezményes kölcsönből szerzett jövedelem egy része a papilak kijavítására fordított, a fenmaradó összeg a tervbe vett új templom számára a tőkéhez csatoltatott. Még az erzsébetvárosi születésű Pap István idejében a hívek 24000 téglát ajánlottak a templom építésére, de rövid idő múlva, 1888-ban a kocsárdi egyházközségbe távozott; ezen közszeretben álló lelkeszt Incze Lajos követte, ki nagy lelkesedéssel karolta fel az ügyet, bejárta Erdély és Magyarország főbb eklézsiáit, templomban, mint egyeseknél gyűjtvén e nemes célra 502 frt. 39 krt., de 1894. márczius havában a fáradhatlan Incze

Lajos Kaczkó lelkésze lett s helyét Zayzon János váltotta fel, ki minden igyekezetét az új templom létesítésére fordítá. Kovács és Leonhardt segesvári építők által készített tervet az egyházkerületi igazgatótanács elfogadván, ezen egyházközség építészeti bizottsága a vállalatot árlejtés útján Pap Dezső és társai mezőturi építő cégnek 4922 frt. 50 kr. árlejtési összeg mellett kiadta.

Ekként a templomépítés biztosítva lévén, a régi rozszant imaház lebontatott s 1895. július 3-án a vállalkozók hozzáfogtak az alapozáshoz. A munka oly gyorsan haladt, hogy aug. hó vége felé a templom már be volt földve, szept. 23-án a toronygombot feltették, *a melybe az egyházközség előljárósága az építésre vonatkozó emlékiratot helyezte el.* Okt. hó végére az összes külső munkálatokkal annyira készen voltak az építők, hogy okt. 27-én egyházi, alkalomszerű ünnepélyességgel, nagyszámu városi érdeklődő közönség és meghívott testületek jelenlétében a zárókő, az alája elhelyezett emlékirat felolvasása után letéttetett.

Az ekként fölépített templomnak, még csak belső felszerelése volt hátra, hogy használható legyen. Az egyházközség előljárósága nem késett e tekintetben is teljesíteni kötelességét és 1896. tavaszán a berendezési munkálatokat 553 frt. 50 kr. vállalati összeg mellett kiadta Teutsch Vilmos segesvári asztalosnak, valamint a templom elé az utca felől díszes vaskerítést készítettett kőalappal. Az egyszerű, de alkalmas berendezésű templomot szépen díszítik amaz értékes és kiváló izlésre valló szószék- és urasztalitaró, melyek vallásosan érző, gyöngéd női szivek nemes érzületét hirdetik, s melyek közül az előbbi Vén Andrásné kir. törv. széki elnökné, az utóbbi Kovácsi Albertné kir. törv. széki biróné adománya.

Ekként az új templom, annyi sok év meg-megújuló reményeinek tárgya, buzgó törekvéseinek eredménye kívül-belől bevégezve készen állott, hogy rendeltetésének átadassék. Még csak fölavatása volt hátra. Ez is megtörtént 1896. június 21-én szép ünnepélyességgel, a hívek nagy öröme, Erzsébetváros összes, s a közel vi-

dék közönségének díszes részvételével. Az egyházközség ez ünnepén megjelent az erdélyrészi reformátusok főpásztora: Szász Domokos, ki a fölavatást végezte, Szász Gerő kolozsvári esperes és egyházker. közjegyző, továbbá a küllői ref. egyházmegye papsága, valamint a székelyudvarhelyi ref. kollegium ifjusága, néhány tanárának vezetése alatt, hogy szépen előadott összhangzatos énekeivel emelje az ünnepély méltóságát.

Nem lesz talán érdektelen fölemlíteni, hogy e templom felépítésének költségeit miféle pénz forrásokból fedezte az egyházközség, mely éppen anyagi erőtlensége miatt nem tudott hamarább célzt érni e tekintetben. Építésre fordított az 1889-ben kapott egyházker. kölcsönsegélyből 2100 frt; Incze Lajos lelkész gyűjtése az időközi kamatokkal lett 525 frt. 1895-ben rendezett két estély jövedelme 211 frt. 48 kr. Régebbi adományok 130 frt. özv. Telegdi Róth Pálné szül. bádoki Soós Amália adományozott 100 frtot. — Ujabb gyűjtés eredménye 803 frt. 75 kr. Saját külön rendeltetésű tőkéjéből kölcsönvett az egyházközség 450 frtot. És mindehhez jött az egyházkerületi Ig. Tanácstól kölcsönsegélyképpen kiutalt, s 41 és $\frac{1}{2}$ évi kamatos törlesztésre adományozott 2700 frt., a melynek évi 175 frt. törlesztési hányadából 100 frtot az egyházker. központi pénztár fizet az egyházközség helyett s az utóbbi csak a fenmaradó 75 frt. hordozására van kötelezve, melyet mint a hivektől beszedett rovatalt szolgálatot be az egyházközség pénztára a központba.

Ekként összesen több mint 7000 frt.-ba került az új templom. És örökítsük meg itt azt is, hogy a fennebb leirt telekadományozáson kívül miféle kisebb-nagyobb adománnyal vagy ajándékkal mutatták meg egyesek e f. században egyházas érzületüket. E részben a következő följegyzéseket találjuk a régi anyakönyvek egyes lapjain:

1) 1830-ban Földesi János 4 évig volt kurátor, adományozott egy 1785-ben készített gr. Bethlen-cimert. (Ez most nincs meg).

2) U. a. évben Bethlen Zsigmond és Tállyai Gáborné készítették egy úrasztali takarót posztóból és a két első padra szőnyegeket.

3) 1834-ben Mészáros Mártonné — Incze Rebeka asszony ajándékozott egy úrasztalára való szőrtakarót.

4) 1835-ben az új imaház számára Kiss József készítetett egy katedra fölé való koronát.

5) 1840-ben küküllővármegyei mérnök, Pataki József neje, Barthus Katalin urasszony adományozott egy szószék-takarót.

6) 1845-ben Jakab Ignác takácsmesterember és felesége, Pap Borbála ajándékoztak egy keresztelő ónkannát.

7) 1846-ban gr. Bethlen Ádám keresdi pátronus adományozott papi fizetés-alapul 500 Rforintot. Ez összeggel később a „*Heves*“ határrészben két darab szántót vásárolt az egyházközség kanonika portió gyanánt papi használatra.

8) 1858-ban özv. gr. Haller Jánosné adományozott az „*Almáskert*“ nevű határrészben egy darab szántót.

9) 1874-ben Révay Pál ref. lelkész és neje, Pataky Feodora magtáralapúl adományoztak 11 véka szemes és 11 véka csős törökbuzát. A következő évben ehez gyűjtöttek Erzsébetvároson 134 véka törökbuzát.

10) 1879-ben Pap Antalné — Lukács Johanna (örm. kath.) adott egy fekete posztóból készített, ezüst himzésű úrasztali takarót.

11) U. a. évben id. Pap István és felesége, Fazakas Polixéna ajándékoztak egy zöld selyem szószék-takarót.

12) U. a. évben Pásztor Sándorné — Deák Zsuzsa adományozott egy fehér csipke asztaltakarót.

13) U. a. évben hozatott az egyházközség közadakozásból begyűlt 90 frttal egy templomi harmoniumot.

14) 1882-ben Váradi Antal szinigazgató egy jótékonycélú előadás fele jövedelmét, 22 frtot az egyházközségnek adományozta.

15) 1887-ben Nagy Irma úrnő adományozott egy fekete posztóból készült, s szépen kivarrott szószék-takarót és két darab színes ülőszék-takarót.

16) 1890-ben Réthy Istvánné, szül. Belle Juliánna ajándékozott templomi használatra egy teljes bibliát.

17) 1892-ben Tóth Károlyné és Borosnyai Ilka úrnők 60 frtot gyűjtöttek egy ezüst kehely költségeire, s ez összeggel az egyházközség az úrvacsora osztásnál a nők számára használt szép ezüst kelyhet hozatott.

18) Ugyanazon évben a templom építés céljaira begyűlt 144 frt. 84 kr., melyhez nagyobb összegekkel járultak: Gillyén Lajos kir. járásbíró (51 frt.), Incze Domokos kir. törv. bíró (25 frt.), Hegyesi Viktor kir. alügyész (gyűjtött 24 frt. 75 krt.), Bogdán Gyula gyógyszerész (10 forintot), Depold Lajos budapesti építő (10 frt.) stb. Ehez járult 1894-ben Vén András kir. törv. elnök adománya (10 frt.), 1895-ben özv. telegdi Róth Pálné fennebb említett 100 frt. adománya, s még 10 frt. adománya templomfűtési alapra és gr. Bethlen Gábor főgondnok 1000 drb. fedélcserép, valamint 20 frt. adománya.

19) És legvégül ide sorozhatók: Incze Lajos ref. lelkésznek szintén fennebb érintett, 1892 évi 502 frt. 39 kr. gyűjtése templomépítési célra, ugyszintén Zajzon János ref. lelkész gyűjtése 1895-ben és 1896-ban aláírási ívek útján ugyan arra a célra, melynek összege meghaladja az 580 frtot; valamint két egyháztag (Károly Sándor és K. Dudás János) vidéki gyűjtése 1896-ban, melyből mint tiszta haszon bejött 223 frt. és végül a templomszentelés alkalmával adományozott s fennebb említett szószék- és asztali takaró, úgyszintén a róm. kath. vallású Kósa-nővérek adományozta kehely takaró.

Az új templom tornyából két harang szól a hivekhez, egyik 1776-ból Bagyom László és Szarvadi Zsuzsanna ajándéka, a nagyobbbat 1872-ik évben Kakasi Gergely ajándékozta.

Ezen egyházközség lelkészei voltak :

1. Pap Samu I. Apaffi idejében.	
2. Dobolyi Csutak Dániel	1778—1787.
3. Wass Ferencz	1787—1817.
4. Daróczy Péter	1817—1818.
5. N. G. Szabó Sámuel	1818—1822.
6. Csegédi Ferencz	1822—1825.
7. Wass Ferencz másod ízben	1825—1837.
8. Benedek Ferencz	1837—1850.

9.	Muzsnai Sándor	1851—1855.
10.	Ujvárosi János	1855—1859.
11.	Bocz Elek	1859—1871.
12.	Révay Pál	1872—1874.
13.	Albert Sándor	1875—1878.
14.	Pap István	1879—1887.
15.	Incze Lajos (körlelkész)	1888—1894.
16.	Zayzon János (körlelkész)	1894. ápril 13.

A körlelkészséghez tartoznak: Szász-Ernye, Keresd, Almakerék, Bese, Dános, Szász-Sáros, Holdvilág, Szász-Szent-László és Berethalom.

Ezredéves ünnepélyünk.

XXVIII.

A nemzeti nagy ünnep, édes hazánk ezer éves fennállásának nagyszerű eseménye nemcsak városunk tanuló ifjuságát édes öröme hangolá, melynek állami gymnasiumunk ép úgy mint az elemi fiu- és különösen leányiskolánk programmszerű ünnepélylyel a hálás emlékezet szárnyaira kelve, méltó kifejezést adtak; hanem városi közönségünk is vele született hazafias érzelmével fenkölt módon tett tanúságot a mult iránti kegyeletéről és a jövőbe helyezett bizalmáról.

Alljon itt, e sorokban örök emlékül városunk hála-tudata!

Jegyzőkönyv.

Szab. kir. Erzsébetváros képviselő testülete által a magyar állam ezer éves fennállásának megünneplésére 1896. évi május hó 10-én tartott

Díszközgyűlésről.

Jelen vannak:

Trajánovits János polgármester, elnök.

Dr. Antalfy Manó,
Br. Apor Zoltán,
Ávedik Lajos,
Ávedik Lukács,
Bokros Emil,
Borosnyai István,
Br. Broksdorf Frigyes,
Drágos Tivadar,
Eperjesi Ferencz,
Fark Kristóf,
Fatter Gábor.

Gaal Gyula;
Gencsy Gyula,
Gorove Lajos,
Graeser Dániel,
Gross Albert,
Iszaj Gergely,
Ineze Pál,
László Dávid,
Lengyel Árpád,
Márkovits János,
Mühlsteffen Gusztáv,

Rozgonyi Ottó,
 Rozsnyai János,
 Schuster Rezső,
 Steinhauer Ferencz,
 Széll Gyula,
 Szentpéteri Antal,
 Szentimrey István,
 Török Ferencz,
 Török Gergely,

Vén András,
 Vikol Antal,
 Dr. Vikol János,
 Vukovits Péter,
 Zakariás Emánuel,
 Zakariás Ferencz,
 Zakariás László,
 Zajzon János
 Pokorny Béla főjegyző.

37. Elnök polgármester a díszgyűlést következőkben nyítja meg:

Tekintetes képviselő testület!

A mai ünnepnapon nemzetünk ezer éves multjának dicsőségtől, fénytől ragyogó képe vonul el lelki szemünk előtt, mely büszkeséggel tölti el édes hazánk minden hű fiát!

Örömnepet ül ma minden polgára az országnak, — lelkes, nemzeti ünnepet: mert hisz „ez a föld, melyen annyiszor apáink vére folyt, ez, melyhez minden szent nevet egy ezred év csatolt!“ S az ezred év alatt minden vihart, minden támadást diadallal győzvéen le, a magyar vitézség és félisteni hősiesség, — most midőn nemzetünk történelmének új korszaka nyílik „új nap fénylik reánk annyi veszélyek után!“

„Áll Buda, él a magyar“ s bizton néz a jövő századok elébe, mert a mely nemzet a honalapítás óta őt ért megpróbáltatásokat akkora erővel, akkora hazafisággal tudta legyőzni, — annak a jövő sem hozhat mást, mint erőt, fényt, tekintélyt s culturalis tökéletesedéséhez Európa elismerésének babérait.

Ez a mult dicsősége s a jövőbe vetett bizalom érzete tölti el ma sziveinket. Ez ad erős akaratot, hogy a hazában részünkre kijelölt tevékenység körterületén tegyünk meg mindent, tegyük meg mind azt, mire az ősöktől öröklött igaz hazafiság kötelez.

Mert hisz a vármegyék s bennük a városok, községek erősödése, hazaszeretete országunk fényének, erejének biztosítóka!

És ép azért a hazafiságban mindig példányképül álló örménység által alapított városunk, mint a multban, úgy a jövőben is férfias erővel fog haladni a kijelölt úton s lángoló hazaszeretetben a többi városok sorából hátra maradni nem fog soha!

Ezen hagyományos szellemtől áthatva fordítsuk hát egész szeretetünket, egész tevékenységünket egyetértő lelkesedéssel városunk felvirágozásának, előhaladásának előmozdítására; tartsuk meg az eddigi áldozatkészség nemes tulajdonát, s akkor míg e hely a magyarság erős vára leend, addig célunk elérésével édes hazánk jövő ezredévi dicsőségének biztosítékait erősítettük.

És minthogy városunk polgárainak közszelleméből merített hazafias irányban folytatja a képviselő testület áldásos működését, — a nagygyá, hatalmassá lett nemzet büszke öntudatával jöttünk ma megülni imádott hazánk, ezer éves nemzeti létünk magasztos ünnepét!

Örömmel üdvözlöm tehát ezen nemes érzelemtől vezérelten összegyűlt képviselő testület igen tisztelt tagjait, s a díszközgyűlést van szerencsém megnyitni!

38. A tárgysorozat értelmében Ávedik Lukács főesperes-plébános képviselő testületi tag fölkérte az ünnepi beszéde előadására, melynek szövege következő:

Mélyen tisztelt ünnepő közgyűlés!

A regék őskori birodalmában a kikerülhetlen végezet bilincsekbe verve szenvedteté e földön az égi nagy hatalmat, mintegy megjelenítve az élet azon követelményét, mely e tekintetben kivételnek nem hódol; azóta a küzdelem és győtrelem életelmünké vált s a gyenge sohajtástól kezdve a metsző kinokig a szavaknak oly gazdag kincstárával rendelkezünk, hogy még mint kis gyermekek a keservek színezésében, a fájdalmak átértett hatásos előadásában szónokokká képesítettünk; míg ha öröm tölti be lelkünket, ha a kedves események bájos világa feltárul előttünk; oly gyarlók vagyunk a ritka öröm nyelvtudományának elsajátításában, oly kevés a

jártasságunk a lelkesült érzelmek megtestesítésében, élénk nyilvánításában.

Ily állapotba jutottam én ma; szívem, keblem, egész valóm nemzetem dicsőségének varázshatása alatt örömmünnepet ül, de ez az öröm nemcsak az enyém, hanem azon édes hazáé, mely nekünk a jólét zöld szigete, mely titkos delejerejével szeretetteljesen vonz magához és hú gyermekeitől a sírig magát elfeledtetni nem engedi. Valóban csak akkor ébred és marad meg bennünk a haza nagyrabecsülése, ha tudjuk, hogy ez éltető eszmében elménk világa, szívünk dobbanása, törekvésünk célja, akaratunk diadala, szóval: az ember van befoglalva édes mosolyával, keserű könnyével egyedében és összeségében. Ép azért, mert tudom, hogy hazánk ezredéves ünnepe méltatására a lángelmék arany gondolatai is csak a láthatárról hirtelen elröppenő meteorok, lebilincsel mintegy Prometheust kitüntető tisztelnék őszinte tudata, hisz érzem, mily szegény a nyelv a magasztos való dicsőítésében, s habozva teljesíti kedves munkáját, mert sejti, hogy a mit mondani akar, az drágább Krözus kincseinél, szebb Fabritius jellemtisztaságánál, ékesebb Nero aranypalótájánál, és mégis szólok, mint a győzelmes sereg egyik tagja, a ki a diadal mámorában nem tud eleget beszélni, fohászzkodni, örvendeni, hálálkodni, a ki nek egyedüli törekvése e millenium ünnepét városunkban minél díszesebb piederstálra emelni, hisz most van a mi aranymenyegzői évünk hazánk és a magyar nemzet közt. A világhódító Rómának egy aranynapját említi a történelem, midőn Keletnek gyöngye, Térdát, Armenia királya a fórumon ünnepélyesen megkoronáztatott, minden ragyogott a színaranytól: a császár kocsija, a szolgálattevők öltönye le egész az utolsó szegig; ily aranyéveket kívánunk neked mi édes hazám!

Most léptünk abba az örömvébe, melyet sok halhatatlan emlékből élő hazafi nem érhetett meg, mi vagyunk az áldó Istennek kegyeletben megtartott gyermekei, azért hazafias lelkesültséggel, a nem válogató szeretet testvéries ölelésével hozzuk, vonjuk egymást magunkhoz. Izrael népének *jobel* éve volt, de csak egy évig

tartott öröme, a mi ezredéves ünnepünk a közös hazánk felbonthatlan testvérünnepe legyen, melyet ne zavarjon meg soha sem a múlt, sem a jövő, a nagyvási vágy, vagy forrongó hevület, hanem önérzet és megelégedés sugározza be e haza minden téreit és népeit és egyesüljünk a szent korona mysteriumában, mely végtelen kerek alakjával a fogyhatlan hazaszeretetre, csúcsán ékeskedő keresztjével a boldogító békés összetartásra buzdít.

Az ó-kor fenkölt szelleme nemcsak abban állott, hogy a teremtő emberi ész remekelt csodáit hátrahagyta az utókornak, hogy a költők lantja, a művészek ecsetje, vésője a halhatatlanság fogalmára tanítá meg a világot, hanem abban is, hogy nagy jellemek példáit tette közkinccsé; igen az ó-kor classicitása abban állott, hogy megtalálta az örökké lángoló mécset, melyhez eljár a lelkes utód, hogy a költő szavaként: a régi fénynél gyűjtson szövétneket.

Azért boldognak hirdetem a magyar nemzetet, mert eleinek fényes sorában találjuk a honszerző Árpádot daliás társaival, Szt. Istvánt, ki látnoki szellemmel az állami lét alapját a kereszténység eszméiben megtestésíté, a műveltség és bölcsesség, a vitézség, igazság és nagylelkűség fölcentjeit szt. László, Nagy Lajos és a Hunyadyakban, e haza népeihez oly forrón ragaszkodó királynénkat, Mária Teréziát és dicsően uralkodó, egyedül népe boldogságáért lángoló s azért hön szerzett haza atyját, I. Ferencz József felséges, apostoli királyunkat.

Boldognak hirdetem e hazát, mert a vallás geniusából nagygyá és erőssé lett hazafiság egy ezredévre megmenté életét. Két fa nőtt ki ugyanazon talajból, mindkettőt ugyanazon napsugár köszönté, ugyanazon harmat táplálá s ugyanazon termékeny eső juttatá gyümölcshöz. De jött a vihar és mindkettőt próbára tette; a hajlékony, édesdeden árnya alá hivatató, lombkoszorus fa épen maradt, míg a lombtalan, merev fa derékban széttört. Az előbbi a hazaszeretet, az utóbbi a visszavonás jelképe. Ezredévünk áldásthozó zivatarának legyen állandó sikere és ez ne legyen más mint az, hogy a hazaszeretet fájának üdítő árnyába mindnyájan lelki

nyugalommal vonulhassunk és soha az alól el ne vonulhassunk.

Ezer évvel ezelőtt egy merész vállalkozó nép hegyeken, völgyeken áttör, Volga türemlő habjait átszelve, Atila birodalmának romjain megjelenik és a kiknek hazáért vert szive, azok a legnagyobb áldozat árán azt magukévá teszik. Vérbe fűrösztött kard nyit utat számukra és a kiknek csaknem vérévé vált, azt messze villogtatva bárhova lesújtani; a hadakozó szellemről, midőn már hazát szereztek, akkor sem volt könnyű lemondani. A hős Árpád, bár a szeretet és tisztelet középontja, milliók lelkét nem volt képes átalakítani; a kegyelmek Istenének lángpallosára volt szükség, hogy a féktelenség a szelidségben megalázódjék, a testvéries összetartás a hazaszeretet tüzeiben megedzódjék. Megrázkodtató eseménynek kellett bekövetkeznie. Augsburg és Merzeburg e két memento, hogy nem a szenvedély, nem a könnyű életmód, hanem a vallás alkotta civilizatio képes megmenteni a nemzetet a megsemmisüléstől. Ez volt az első stadiuma a gondviselés kifürkészhetlen intézkedésének, hogy meggyőződjék a magyar, miszerint különleges szokásaival, mint elszigetelten álló nemzet nem élhet meg a többi ker. népek koszorujában.

Tisztelt díszközgyűlés! Az álmos éj törülni kezdé hamvas szemeit, hogy megpillanthassa a világosság éltető elemét, azt a magasztos ideált, a vallás ápolta hazaszeretetet lángját, mely cserébe kérte a magyartól lelkének eddigi pogány tűzét. Szt. Istvánnak nem csekélyebb volt a feladata, mint egy Washingtonnak, hogy népét a magyar Kanaán boldog földjéhez édesítse. Nagy, eredményében évezredekre terjedő feladatot oldott meg, midőn nemzetének a ker. alapon nyugvó alkotmányos szabadság magna chartáját biztosította, melynek üdvös intézkedései, miként a rómaiaknál Romulus nevét, úgy nemzetünknel Szt. István nevét halhatatlanná tették. A következő századoknak nem volt már nehéz a feltalált nyomokon előhaladni; tudománykedvelő uralkodóink a művelt izlés és ker. ismeretek virágos kertjét nyitották meg nemzetünknek, hogy azokat is, a miket eddig fegyverrel, erőszak-

kal elbirtokolni nem lehetett, megszerezve, gyönyörköd-hessenek és hazájuknak a külföld előtt is becsülést, tekintélyt szerezzenek; azóta a lovagias vitézség és a haladás utáni nemes vágy a magyar irigyelt jelleme. Azért dicsőítve legyenek nagy királyaink, világverő hadvezéreink, a tudomány, hiterkölc és művelődés mentorai: Széchenyi Istvánaink, Deák Ferenczeink, kik a haza nagyságát, a hazaszeretet quintessentiaját nem a hangzatos szavak concertjébe, hanem az összmunkáló tettek mindenható erejébe helyezték, kik az erkölcsi hatalom diktaturáját nem zsarnokságnak, megalázásnak, hanem dicsőségnek, a nép egyik boldogító eszközének fölismerték, kik a ker. szeretetből sarjadzó hazaszeretet oltárán példájuk, törhetlen ragaszkodásuk illatárjával szüntelen áldoztak, a mai ezredév ünnepére méltókká tették; óh legyenek áldva és a hálás kegyelet sohase szunynyadjon el hantjaik fölött, nemcsak érekszobor hirdesse jellemök nagyságát, hanem vesse sziveinkbe halhatatlan tetteiket az örök, változhatlan égi kéz. A haza nagyjai előtt hódolattal hajtsuk meg elménket és szivünket, kiktől minden nép a polgári érzelem magasb követelésére, a király, haza iránti kötelmek hű teljesítésére nézve tanácsot kérhet, biztatást nyerhet, példát vehet, mint a tengerész, ki az éj homályában a háborgó hullámoktól úzelve, nyomozza a pontot, melyen itt alatt uszik, a csillagokból számítja ki az irányt, melyen az óhajtott révpart felé haladnia kell s ha ezt elérte, örömtől áradozva kiált fel: óh drága honom, megfizetem, a mivel csak tartozom!

De nekünk, erzsébetvárosiaknak különös kötelességünk is van a haza ezredéves ünnepén; jóllehet e haza bokkrétáján csak egy virágkehelynek himporát képezzük, de mégis ezredéves történelmünk hű munkásai igyekeztünk lenni. A vendégszerető Apafi fejedelemtől apostoli királyunk I. Ferencz József, hön szeretett atyánk uralkodásáig e haza megmentésében és felvirágoztatásában közreműködtünk; nem említjük fel, hogy e nép a múlt században hadiköltségre több mint 6000 aranyat áldozott, de mint ecclatans magyar hazafi érzelmét fogja

hirdetni az a tény, hogy midőn a nemzet zengzetes nyelve megmentéseért segélyért esedezett, 1791. július 24-én Erzsébetváros háladatos közönsége 2000 aranyat tett le a magyar kultúra zsámolyához.

Tisztelt díszgyűlés! Megtört az esőcsepp egy romba dült vár ormán és parányokra oszolva repült szét a világűrben, de a vár mellett zugó ár kiveté tajtékjával a kis kagylót, a kagyló megnyilik, magába fogadja az ég könyét, nemsokára a vihar ismét partra szállítja e kagylót, de már nem egyedül, hanem ezreket hordva méhében. E romba dült vár: Apaffi kastélya és jó ura: az a kagyló, a harczok vérzivatarából menekült, hazát esdő megszaporodott csepp: Erzsébetváros örm. népe hálával borul le a gondviselés előtt hazánk ezredéves ünnepén és áldást kér a multa és boldogító jövőt; ha máskép ők nem használtak, de a hazaszeretetet mint Kelet kohinor gyémántját megbecsülték és minden népnek tettökben hirdették: „tégy hasonlólág.“

Erzsébetváros egyik szerényen megvonult terét, az ó-templom ősi szomszédját egy kőrisfa képezi. E terebélyes fa lombjai nemcsak az ég madarainak adtak üde szállást, hanem a gyógyerővel ható rovaroknak is; itt játszotta el játékát a gyermekkor világa, itt beszéltek meg egymás iránti hű szövetségüket, itt fűzték jövő szép reményöket a templom oltárához járuló élettársak, itt állott gondolatba merülve az aggastyán s e fa közelében aluszsza örök nyugalomát több mint egy száz évet megelégtelten átélte Erzsébetváros közönsége; nem csoda, ha e kőrisfát, mint egykor Izrael népe a frígyszekrényt, érinthetetlennek, nagyrabecsült ereklyének tartotta, hisz ehhez fűződött múltjának összes kedves emléke. Történt, hogy e fa lombjait a szárazság sorvasztó betegsége megtámadta, a zöld fán már sárga levelek, száraz galyak mutatkoztak, ehhez járult, hogy a gonosz kéz még tűzzel is el akarta emésztetni, de résen állott e város örege, ifja és sietett segítségére, bőven önté a meggyult fára a vízzáport, mely annak tövéhez hatolva nemsokára új életre ébreszté: örömmel észlelé a háladatos közönség, hogy a kiszáradáshoz közel álló fa lombdússá kezd lenni, meggyökeresedett,

megizmosodott. Ez élőfa képe a te képed, Erzsébetváros, a forradalmi tűzkorszakból kiemelkedve hirdeti: „A nagy világon e kívül nincsen számodra hely, Áldjon vagy verjen sors keze, itt élned, halnod kell.“

És most milliók buzgó imájához csatoljuk őseinktől öröklött hűségünk és törhetlen ragaszkodásunk talizmánjául azon ihletett óhajtásunkat, hogy a sors oly néhez látogatásai közt is hazánk, nemzetünk javára szível, lélekkel, bölcseséggel és szeretettel áldozó királynak, Szt. István, Nagy Lajos és Mátyás koronájának méltó örököse, a magyar nemesszívű atyja boldogul éljen; éljen a király, hogy a haza népe mindig hő ragaszkodásával és hódolatával elhalmozhassa; éljen a haza és annak drága homlokát az üdv örökös fénykoszoruja övezze körül, hogy nemcsak egy évezrednek, hanem a halhatatlanság diadalünnepét is élvezhesse; éljen a haza és e hazában Erzsébetváros hazafias közönsége!

A díszközgyűlés Ávedik Lukács képviselő testületi tagnak a hazafias ünnepi beszéd megtartásáért egyhangulag jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

39. A városi tanács a következő jelentést terjeszti elő:

Tekintetes képviselő testület!

Van szerencsénk a díszközgyűlés színe előtt tisztelettel jelenteni, hogy szab. kir. Erzsébetváros közönsége hazafias áldozatkészséggel igyekezett nagy nemzeti ünnepünk emlékét maradandó alkotásokkal megörökíteni.

Ebből kifolyólag városunk közönsége folyó évi április hó 13-án 30/896 kgy.: szám alatt hozott határozatával kimondotta, miszerint Erzsébetvároson főgymnasiumot emel s e célra törzsvagyonyából 200.000 forintot szavazott meg.

23.896 kgy.: szám alatt elhatározta, hogy a millenáris évben a város monográfiáját megírattja, s ezen munkálat költségére szükséges kiadás fedezésére 500 frtot megszavazott.

A városi tanács ugyancsak a millenáris év emlékére az idén ezer fát ültetett el, melyekkel a város összes utcáit és tereit befásította.

51/895 kgy.: szám alatti határozatával a város idegen elnevezésű dülőinek nevét megmagyarosította.

És végre mai napon ezer éves nemzeti létünk magasztos ünnepét díszgyűléssel ültük meg.

Megtette tehát a város közönsége mindazt, mit a rendelkezésére álló eszközök igénybe vételével a város és édes hazánk javára igaz lelkesedéssel megtehetett.

Miről is jelentésünket előterjesztve, tisztelettel kérjük annak szives tudomásul vételét!

Egyhangulag tudomásul vétetik.

40. Jelen jegyzőkönyv hitelesítésére Dr. Antalffy Manó és Rozgonyi Ottó képviselő testületi tagok kéretnek fel.

Több tárgy nem lévén, elnök a díszközgyűlést azon foházzal zárja be, hogy

Éljen a Haza!

Éljen a Király!

Kmf.

Trajánovits János s. k.
polgármester, elnök.

Pokorny Béla s. k.
főjegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Antalffy Manó s. k.

Rozgonyi Ottó s. k.

Mi is azon foházzal járulunk a kegyelmek hatalmas Istenéhez: Övezze állandó dícsfény nagy őseink műveit; és legyen az ezredéves emlék legdrágább arany-száma az 1896, melynek nyerevénye boldogítsa a magyar hazát!

Befejezés.

XXVIII.

A millenium nagy alkotásaiban, mint a dicsőség tornya emelkedik ki három érdemkoszorus férfiú, kik városunk jeles atyáitól származva, ránk is fényt árasztottak. Büszkeséggel tekintünk a haza felvirágoztatása körül halhatatlanságra méltó Lukács Béla, báró Dániel Ernő kereskedelmi- és Lukács László pénzügyminiszterekre, kiknek elődei a mi őseink is, és a kiknek áldása tette őket nagygyá, hogy fiaik által ők is éljenek és e városban szendergő poraik megdicsőüljenek.

Hirdessék e sorok egyszersmind azon férfiak neveit is, kik e város előhaladásán tehetségük, tudományuk, lelkesült ragaszkodásuk által munkálkodva magukat arra érdeme-sekké tették. Jóllehet hosszú sora volna az erre méltóknak, mégis füzérbe kötjük a jövő számára, hadd tudja az utókor, miszerint az ezredév gyermekei a jeleseket megtudták becsülni. Idevaló származásu országgyűlési képviselőink voltak: Karácsony János, ki huzamos ideig polgármesterünk volt és Másvilági István ékes tollú főjegyzőnk, mindketten a 48-as idők követei; Dr. Patrubány Gergely Budapest első tiszti főorvosa, Dániel Márton kir. tanácsos, kiknek hatályos működése hozta városunkba a kir. törvényszéket és honvédséget Csiki István, a Kameller alapítvány létesítője és Dr. Issekutz Viktor ügyvéd, jeles szónok és takarékpénztári igazgató.

A kiváló szorgalom és tehetség emelte ki közülünk az igazságszolgáltatás magas polczára Ávedik Simon marosvásárhelyi kir. táblai bírót, Erzsébetváros derék fiát.

Ávedik Simon.

törvénytörvényeszi orvos, Butak István irodaigazgató.

Ügyészek: Gorove Lajos és Wiedorn Adolf.

Telekkönyvvezető: Incze Pál. Adótárnok: Gencsy Gyula. Főszolgabíró: Horváth Ákos. Szolgabírák: br. Bornemisza János és Vitályos Géza.

Erzsébetváros tanácsát képezik: Trajánovits János polgármester; Vukovits Péter rendőrkapitány, Bokros Emil tanácsnok, Pokorny Béla főjegyző, Lengyel Árpád aljegyző, Gross Albert ügyész, Török Ferencz pénztárnok, Fatter Gábor ellenőr, Drágos Tivadar számvevő, Dr. Pátrubány Antal orvos, Rozsnyai János erdész, Vikol Antal városgazda, Ehrlich Béla állatorvos, Avedik Lajos, Nuridsán Bogdán irnokok, és Zitzmann Károly végrehajtó.

Erzsébetváros és vidéke gazdasági és iparbank igazgatója: Markovich János ügyvéd.

És most, midőn a határ végpontjához értünk, azzal válunk meg érdemes olvasóinktól, hogy a mik e könyvben hiányosak, egészítsessenek ki; a homályosok helyeztessenek élénk világosságba; ha tévesek igazítsák helyre, mert nem vagyok a leírt tények szerzője, csak összegyűjtője és megőrkítője.

Habár lop az, ki másét elveszi, de én nem vettem mások javaiból, hanem az egyetemesből a közjó számára ragadám ki a mult kincseit, hogy azok által az utódok boldoguljanak.

És mindezt hazám és városom iránti törhetlen ragaszkodásom sugallatából cselekedtem!

SZEMELVÉNYEK

SZABAD KIRÁLYI

ERZSÉBETVÁROS

OKMÁNYTÁRÁBÓL.

Apaffi fejedelemnek az örmény kereskedők részére kiadott biztosító okmánya.

Apaffi Mihály Isten kegyelméből Erdély fejedelem, a magyarországi részek ura, székelyek grófja, hiveinknek egyenként és összesen tekintetes, nagyságos, vitéz, méltóságos, nemes, fő- és alispánjainknak, fő- és albiráknak, minden megye főkapitánya és minden székelyszék fő- és alkirálybirájának, várkapitányának, vagy főnökének, úgyszintén gondnokának, bölcs és körültekintő királyi városi tanácsosoknak és minden szászszék biráinak, továbbá harminczad, hidvám, utak, szorosok őreinek és minden más és bármily állásu hivatalnokoknak, főképpen a szolgálatban levő uraknak, kik a mi birtokunkon vannak és a kik ezen okmányunkat megtekintik, s a kik nekünk kedvesek, — kegyelmünket.

Birodalmunkban kereskedő és Commoralo örmények Compániája alázatos minket megtalálásokból értyük, az mostani sok rendbeli adó rajtok levén némellyek adóságban esnek, melly adóságoknak megvételekben az Creditorok igen abutálnak, midőn az Compániából akár mellyiket kaphassák, megfogattyák, az bünöst az büntelenért, az ki nem ados az adosért vesztegetvén; kiknek alázatos minket megtalálására, és némely becsülletes hiveinknek mellettek való Istántiájára kegyelmes tekintetünk lévén, hogy azon Compánia az adózásra elégtelennek né tétessék, ezen örmények birodalmunkbéli Compániáját kitsintől fogva nagyig egészen kegyelmes kiváltképpen való protectionk alá vettük, az minthogy veszszük is az mostan Fogarasban Celebrált ország gyűlése alkalmatoságával, mind személyek, mind árujok és egyéb jovok iránt ez levelünk által. Parantsoljuk, azért fellyül megirt minden rendbeli hiveinknek kegyelmesen és igen serio senki is az Creditorok közzül az adoson kívül mást személyében,

vagy jovaiban arestálni és arestaltatni, fogni és fogatni, semmi uton módon meg háborítani és károsítani őket ne merészellye, minden Creditor az ő tulajdon adossát kényszerítse az megfizetésre, egyik az másikért nem tartozván, semmiképpen fizetni.

Ezt is hozzá adván országos gondjaink között, ha valaki ezen protectionkkal ellenkező Commissiot per inportunam et Sinistram Informationem extrahalná is töllünk, erőtleneknek és Cassaltaknak tartassanak, tartsák magokat mindenekben ez iránt való örményekhez mutatott fejedelmi kegyelmes protectionalisunkhoz. Annak felette törtérvén néha az is, sok adosságot szedvén fel némely örmény, hogy subterfugialhassa az fizetést, elbujdosik, és birodalmunkból kimegyen, némely Casusban is az közönséges igazság is azt dictálván, az örmények birája és Compániája fizettesse, az minthogy de Jure nem kényszeritethetik valamely adosért (cautusoknak kelletvén mindenkor az Creditoroknak lenni) ugy ne is kényszeritessék, ha mit kinek adott valaki, attól kíványa.

Egyébiránt a jelen iratunk állandósága végett, ezen levelünket felolvasva, kiadtuk minden ellenmondás nélkül.

Kelt a Gernyeszegi kastélyban september 1-én Urunk 1689-ik évében.

Apaffi Mihály m. p.

II.

Apaffi az örmények biráit kinevezi.

Apaffi Mihály Isten kegyelméből Erdély fejedelme valamint Magyarország ura és Székelyek grófja, Hiveinknek az összes serény és kedves örményeknek, a kik bárhol laknak és tartozkodnak uradalmunkban, a kik ezen levelünket látni fogják üdvözetünk és kegyelmünk. Levelünk exhibeáló Gergelly Miklós állittatván Birónak az egész örménység Companiájának és melléjek rendeltetvén Zakariás András, Cifra Lukáts és Várteresz Lukáts, hogy az adót annál jobb modgyával fel szedhessék egyébb

parancsolatunkot is effectuállyák. Parancsollyuk azon kglis és igen serio az egész örménységnek, Gergelly Miklóst Bironak, Zakariás Andrást, Cifra Lukácsot és Várteresz Lukácsot melléje rendeltetett előljáró Személyeknek ismervén lenni, meg betsuljék, mindenekben szovokat fogadják és az reájok esett adott nékiek administrállyák.

Mert ha külömben tselekesztek Apor István urra bizatván dolgotok, a szó fogodatlanság miatt, a kiinn mi esik, magának tulajdonitsa. Minden helyeken penig, városokban, és falókban a Birák, Esküttek, Fohnagyok, Király- és Székbirák s egyebek is az említett Örményeket Compániájokbeli Tiszteknek ismervén, Békével botsássák és botsáttassák, s a miben kívánnják, legyenek assistentiával nékiek; külömben cselekedni nem szabad egy év leforgásán belül. Ezen okmány elolvasás után az előmutatónak visszaadandó.

Kelt Gernyeszegen, kastélyunkban szeptember hó 1-én az Urnak 1689. évében.

Apaffi M. m. p.

(P. H.)

III.

Apaffi Mihály az ebesfalvi örmények részére szabadságlevelet ad.

Mi Apaffi Mihály Isten kegyelméből Erdély választott fejedelme.

Adgyuk tudtára mindenkinek, az kiknek illik, ez levelünknek rendiben, hogy mivel ebesfalvi falunkban telepedett kereskedő-örmények, közönségesen találtak meg bennünket, hogy mind magoknak mind maradékoknak lenne bizonyos szabadságok és igazságok tőlünk, az mely szerint bátorságosabban élhetnének és maradhatnának szárnyunk alatt; miis azért méltó kívánságukat ajánlván ilyen rendben és punctumokban, az ő szabadságokat kiadni kegyelmesen tettsett.

1) Hogy valameddig mi hozzánk, s maradékinkhoz is hivek s igazak lesznek, mind addig ebesfalvi jóságunkban békével lakhassanak;

2) Hogy magok közül birót szabadosan választ-hassanak; az kinek hatalma légyen minden magok között forgó törvényes dolgoknak eligazítására, és ha közöttök el nem igazodhatnék, ápellálhassák az görög Compánia eleiben, ha kereskedést néző dolog lészen; ha pedig jóságunkbéli és külső emberekkel való dolog lészen, elégyen az rend; ha örmény perel jóságunk béli embe-reinkel, vagy külső emberekkel, follyan törvénye ebes-falvi tisztjeink előtt, az ország törvénye szerint; ha pedig ő véllek külső ember vagy jóbágyunk perel elsőbben az örmények birája előtt légyen törvénye; ha ott nem tetszik az mi jóbágyunknak, vagy más embereknak, igazittassék ország törvénye szerint tisztjeink előtt.

3) Papot magok vallásán lévő't tartsanak és vallá-soknak szabadsága minden megbántás nélkül maradjon helyben.

4) Mint kereskedő-emberek, szabadosson is keres-kedhetnek, mi töllünk nem impediáltatnak.

5) Ha valami bajok érkezik, vagy valaki rajtok valami erőszakot akarna tenni, igazságos dolgokban, ennek az országnak törvénye szerint mindenkor mellettek leszünk, oltalmazzuk tisztjeinkel és oltalmaztattyuk.

6) Valamikor tovább való lakás valamelyiknek nem tetszenék, minden cselédével jovaival egygyütt elmehet, mindazonáltal az házbér és ha kinek mivel ados lészen, az ki elmegyen, az Compánia birája előtt számot adni, és megfizetni tartozzék.

7) Valami vétkekért sem mi, sem az mi tisztjeink, semmi szín és pretextus alatt, sem magokat sem mara-dékokat jóbágyság alá nem vetyük, hanem ha valami törvényes dolog lesz igaz törvény szerint folytattyuk a dolgot véllek.

8) Ha történetből valamelyiknél tűz támadna, és háza vallamelyiknek elégne, történetből támadván a tűz

ne fizessék meg, ha pedig megbizonyosodnék, hogy maga az háznak gazdája vagy tselédgye gondviseletlensége miatt esett a tűz, akkor nem kedvezhetünk, tartozzék az Compania bírāja az esküttekkel együtt az kárt kikeresni.

9) Mikor Isten engedelmeből ott Ebesfalván vagyunk s mulatunk ne tartozzanak Szállás adással.

10) Sem az mi dolgunkra, sem az falu dolgára ne kényszerítesenek, úgy sem magok, sem szolgájok, sem lovak postára ne erőltessenek; hanem ha valami váratlan szorulás kívánná olyankor, az magok javára egy embert, egy-két lovat adhatnak.

11) Hogy szabados bor tartást engedhessünk minden időben az nem lehet, mivel nekünk is sok kárunkkal volna, mindazáltal megengedtük, hogy Szent Mihály naptól fogva hushagyó keddig magok szükségekre bort tarthassanak; az papjok mindazáltal kevés-keves bort egy esztendő által tarthat, nem adván pénzen senkinek is.

12) Idegen örmények az ő bírójok és eskütt emberek hírek nélkül oda ne telepedhessenek, hogy valami képpen házokkal adós talál lenni, nekik ne legyen bajok miatta, mindazáltal ha jámbor emberséges jó kereskedő örmények jönnek, legyen szabad be jönni.

13) Ha valamely kereskedő örmény másnak akár a jóságban akár az mi falunkban vagy kastélyunkban valakinek adós léssen és kezesség van az adosságban, akkor az egész Compániának ne legyen baja miatta, hanem csak az adós, vagy az kezes fizessen; ha azok nem akarnának fizetni; requiráltatván az Compánia bírāja, tétessen satisfactiot az Compániának háborgatása nélkül.

14) Mészárost szabadosan tarthatnak, de az vármege igaz fontjával éllyenek, kinek szabad legyen hust pénzen kiadni, és árulni mindenkinek; ha mikor kastélyunkban kívántatik pénzért adgyanak; az nyelvet bé adni tartozzanak.

15) Az házbér és az boltbér annyi legyen, mint eddig volt, ha valamelyik örökségét nagyobbítani nem akarja, ha pedig nagyobbítást kíván, ha valamivel többen

alkuszik, szabad legyen, az Compánia birája is ne akadályoztassa; ha pedig az kirendelt, s kimért udvaron valami kamarát, vagy kisdéd istálot magok pénzekre akarnak építeni azért ne fizessenek.

16) Az pap házatul házbér ne adassék, meg engedtetik.

17) Ha valamely háboruság szerző vagy valami erkölcstelen, és birájok szavától nem halgató ember találkozik közöttök, az ki mind nekünk, mind ő nekik is károkra volna exterminálhassák az olytant, az Compánia birája és esküttek, az mi tisztjeinkel egyetértvén.

18) Az örmények rendiben s utczájában semminemű ember se magyar se oláh házat magának ne épithessen, megengettük, ők is mindazáltal üres helyet szánszándékkal közöttük ne tartsanak.

19) Valami szükséges az ő életeknek, s házoknépnek tartására, az piaczon szabadon vásárolhassanak, tsak az árát jobbágyainknak s külső embereknek igazán adgyák meg, ha falukról akár mivel nevezendő élest visznek bé s ők elébb talállyák s meg alkuszszák, senki ő tőlük el ne vehesse, s abban ne háborgassa.

20) Ha valami bajok esik az kiben külömben meg-orvoslást nem találnak, nekünk magunknak is szabadosan megjelentessék dolgokat is miis orvoslani igyekezzük.

Mely punctumokat e szerint vettük ki, Ébesfalvi kereskedő örményeknek assecurállyuk őket, hogy életben, mind magunk mind pedig legitimus successorinkat meg tartani kötelezzük, az mi szokott petsétünkkel és kezünk irásával megerősítettük nevünknek hathatósága és megváltozhatatlan ereje által.

Kelt Fogarasi kastélyunkban 1696. február 7-én.

Apaffi Mihály m. p.

IV.

Apaffi fejedelem nejének körrendelete a jószágaiban levő tisztekhez, hogy az örömények sátrait elbontatni ne engedjék.

Bethlen Kata fejedelemné s. t. b. Minden hivatalbeli embernek, az összesnek és egyeseknek, nevezetesen pedig összes javaink nemes, jeles, bátor és vitéz felügyelőjének, azok tisztartóinak, valamint számtartóknak, gondnokoknak és birtokunkon bárhol kirendelt bírának, a kik ezen iratunkat látni, olvasni vagy a közlést hallani fogják; a kiknek illik üdvözet és kegyelmünk! (Eddig tart a latin szöveg). Levelemet praesentáló Ebesfalvi jószágomban megtelepedett örömények alázatos instantiájok által találván meg, hogy nevezetesen jószágimban nem kaphatnak sokadalmi alkalmatossággal magoknak sátornak való alkalmas helyet, melyet sokszor már ilyen károkkal tapasztaltanak, hogyha magoknak alkalmas helyen csinálnak sátort, vagy tiszteim magok a sátort velök elbontatják mások kedvéért, vagy más idegeneknek elhányni erőszakkal megengedik s így a sokadalomba fáradván minder haszon nélkül kell visszatérniök, mivel azért néha ezelenek (körülöttem forogván) szolgálátjokat is veszem, elül megirt minden rendbeli mostani és következő jószágom tiszteinek tetszett azért parancsolnom, hogy ennekutána ezen örömények valaholott jószáginkban esendő sokadalmakban megjelennek, mindenütt tiszteim nekik alkalmas helyen való s nekik tetsző sátorhelyeket rendeljenek s adjanak, az hol penig sátorukat felcsinálják, idegeneknek elhányni meg ne engedjék, melletti: legyenek annál inkább magok tiszteim el ne hányassál.

Egyébirántmindenkit, a kiket fenczímeztünk, üdvözölni kívánunk. Kelt Ebesfalván, várkastélyunkban 1700. évben, julius 26. napján.

Betlen Kata m. p.

(P. H.)

Emlékirat,

melyet a római sz. birodalom fenséges fejedelme Apaffi Mihály a cs. kir. Felséghez intézett, hogy az örmények Ebesfalván naradhassanak.

Császári kir. Felség!

Legkegyelmesebb Urunk!

Az ebesfalvi birtokunkon Erdélyben lakó örmény társaság, a mint a mellékelt folyamodványból Felséged azok kérését bővebben is megismerni méltóztatand, azon okból küldték hozzám folyamodásukat, mert ma hallották, hogy az összes örményeket, kik Erdélyben szétszórva laknak, a kincstári helyre gyűjteni törekeshnek, hogy az ők alázasos kérésökhöz az enyémet is kapcsolva, ne kényszerítettének más helyre költözni akarójuk ellenére s esedezném ezért a Felség kegyes színe előtt.

És mivel teljesen bizonyos, hogy a kérelmes örmények a mult zavaros időben szétszórta csaknem minden vagyonuktól megfosztva lettek; miután a csend helyreállott mintegy tüzhelyökhöz visszatérve, lerombolt templomukat nagy költséggel s teljesen leégett házaikat fennevezett ebesfalvi birtokon ismét helyreállították, cath. plébánost szereztek s az örmény püspöknek teljes engedelmességet tanusitanak, és mivel nyugodtan mások sérelme nélkül ugyanott élnek, nem tehetem, hogy közbenjárásomat megtagadjam s ne kérjem legalázatosabban Felségedet: kegyeskedjék Felséged azon szegény örményeknek kérését kegyesen meghallgatni s legkegyelmesebben beleegyezni, hogy jövőben is a már nevezett ebesfalvi birtokunkon maradhassanak, élhessenek és lakhassanak; ne kényszerüljenek onnan elköltözni, s ujonnan épített lakhelyüket vagyonuk nagy kárával odahagyni ne szorittassanak. Kegyes határozatát várva, maradok Felségednek legalázatosabb s legengedelmesebb hive: *Apaffi Mihály fejedelem.*

Az ebesfalvi örmények kérése ez:

Felséges Császár!

Legkegyelmesebb Urunk!

Felséged kegyelmének magas trónjához leborulva járulunk és a legmélyebb alázattal jelentjük, hogy mi, bizonyos kis örmény társaság, a kik Erdélyben lakozunk s némi csekély árucikkekkel éltünket tengetjük, lakhelyet nyertünk bizonyos feltételek mellett még 25 évvel ezelőtt itt Ebesfalván a római sz. birodalom fenséges fejedelme Apaffi Mihály ur jószágából, és a fejedelem-urunk által épített házakban békében élünk, a hol tüzvész támadván, összes házainkat semmivé tette, azonban házunkat a fennemlített fejedelmi urunk segélye folytán ismét felépítettük, sőt a szomorú magyar forradalom mindenünket ellenségesen feldulván, lakhelyünk újból felforgattatott, mi pedig e helyről elbarangolva a hová sorsunk vezetett elvonultunk s minden vagyonunkból kimerültünk; de mégis mindezen esetek annyira nem tiportak le, hogy minket vagy elrémitsenek, vagy régi lakhelyünk emlékét kitépjk belőlünk, hanem miután béke lett, mindjárt a fennevezett hely czélszerűsége és az előtt már ismert édes nyugalom emlékétől vonzatva tüzhelyünkhöz a mi plébánosunkkal együtt ismét visszatértünk, az annyiszor ismételt Ebesfalván harmadszor is saját költségünkön házakat építettünk, templomunkat helyreállítottuk, társaságunkat rendbe hoztuk s Felséged szárnyainak árnya alatt biztosan s mostanig zavartalanul nyugodtunk.

De midőn hallottuk, hogy a főt. püspök Urunk az Erdélyben levő örmények összes társaságát Szamosujvárra, mely Felséged kincstári birtoka, egybegyűjteni, elhelyezni s ott lakóhelyet nekik biztosítani akar, Felségedhez legalázatosabban folyamodunk, méltóztassék Felséged tapasztalt kegyességénél fogva, Ebesfalván mintegy már meggyökeresedett kis társaságunkat legkegyelmesebben szabadnak, azon költözködéstől felmentettnek nyilvánítani, mely csak is legvégső nyomorunk bekövetkezését idézné

elő. Mert a mennyicske vagyonunk még van, azt egészen ujonnan épült házaink és templomunk javítására fordítottuk; a miket ha újból elhagyni kényszerülünk, sem a közadó fizetésére, sem éltünk fentartására képesek nem leszünk, mert másutt azon helynek, a hová költöznünk kellene, czélszerűtlensége és a tartomány végső határa áruinkkal való üzérkedésre nem alkalmas.

Mert nem szándékunk kegyelmes Császár, hogy magunkat az örmények közös társaságától elkülönítsük, vagy a főt. püspökünk iránti kötelel engedelmesség törvényeit megszegjük, sőt ugy a mint eddig a közterhek viselésében, úgyszintén a püspök Urunk iránti kötelel engedelmességet fogadjuk plébánosunkkal együtt, egész alázattal magunkat alávetjük, csak azt kérjük legalázatosabban, hogy szülőhelyünkről el ne mozdittassunk. —

A mely dologba való kegyelmes beleegyezését kérjük Felségedtől, hogy azt felségi iratában legkegyelmesebben közölje, úgyszintén óhajtjuk, hogy Felséged, mint az egész keresztény világ kívánsága, hogy örökké éljen és folytonos győzelmek babérai viritsanak fején. Felségednek legalázatosabb alattvalói: Ebesfalván levő örmény kis társaság.

Felségi válasz: hogy senkit sem kényszerit más helyre költözni. 1712. november 25-én. (latin szöveg után).

VI.

Az ebesfalvi örmények személyi szabadsága végett kelt okmány.

Levelem exhibeáló ebesfalvi örmények birája jelenti panaszképen, hogy akkárki is Flgs urunktól és a nemes hazától nekik adatott és eddig a szerint practisaltatott szokáson kívül, levén akármí nemű praetensiója közölök valamelyikhez, a fennevezett birónak előleges bejelentése nélkül elfogatja és kezét rájok teszi. Azért ez, levelem

erejével megrendeltetik (czim) minden Rendeknek, hogy senki őket a nekik adományozott és ő felsége által kegyesen megerősített jog ellenére háborgatni, kezét rájuk tenni ne merészelje, hanem ha valakinek valami praetensioja van közülök valamelyikhez, annak illő rendi szerint tegyen előleges bejelentést említett birájoknak és ugyan tőle (hacsak nem taláztatik a bün tettén) kérjen elégtételt. Ezek megtörténte után, ha valaki elutasíttatnék, folytassa azután törvényes úton és módon azokkal szemben. Másként a különben cselekedőkkel, mint ő Felsége legkegyesebb parancsának és a haza törvényes szokásainak ellenszegülőivel habozás nélkül járjon el. Kelt Medgyesfalván, 1715. évi november 10. napján.

Gr. Kornis Zsigmond
gubernator.

(P. H.)

VII.

Erzsébetváros örm. közönsége 1725-ben Kolozsvárra országgyűlésre meghivatik.

A császári és királyi kath. Felségnek, Erdély Fejedelmének, legkegyelmesebb Urunknak nevében.

Serény, kedveltjeinknek üdv- és császári királyi kegyelmünk bősége.

Felséges Urunk kegyelmes gondossággal viseltetvén örökölt fejedelemségéhez, Ő felsége elébe bocsájtott alázas előterjesztésünket nemcsak meghallgatta, hanem kegyelmes határozattal is a hazát megvigasztalni akarja, melyre nézve, az eddig való szokás és mód szerint, Generalis gyűlést is ide Kolozsvárra aprilis 9-ik napjára hirdetni és a statusokat egybehívni kegyelmesen parancsolta. Azon gyűlésre méltóságos Generalis Commendáns Gróf Königsegg Excellenciáját teljhatalmu királyi biztosnak kirendelte. Az adómennyiség és egyéb határozatok

mellett, hogy a törvények is, melyek országgyűlése alkalmatosságával folyóni szoktanak, most is folyhassanak, kegyelmesen megengedte.

Annak okáért Kegyelmeteknek kormányzéki hatalmunknál fogva meghagyatik, hogy mindeneket, valamelyeket a kihirdetett országgyűlés kezdete előtt szokásos módon a Compániában elkövetni szokott, végbe vigye, Gyűlést hirdessen, értelmes és a Compania állapottyát tudó Expressust válasszon, azt elegendő instructioval lássa el alaposan, felvett saját nehézményeit tisztán és bizonyítványokkal úgy elkészitse, hogy itt összeolvasásokkal időt ne töltsen, és így az expressusa határozott időben és elodazás nélkül itt Kolozsvárt megjelenjék, hogy april 9. mint kitűzött napon a dologhoz foghassunk, a peres ügyekhez is a jelenlét keltével kezdhessünk. Az így eljárók iránt fennevezett dicső Felség kegyelmes hajlamával marad.

Kelt az erdélyi fejedelemség királyi kormányzékétől, Kolozsvártt 1725. évi márczius 15. napján.

Gr. Kornis Zsigmond
kormányzó.

Roltseri S.

VIII.

Az ó templom felszentelési okmánya.

Nos Joannes Antalfi liber baro de Csik-Szent-Márton Dei et apostolicae sedis gratia episcopus Transylvaniae, Sacratissimae Caesareo-Regiae Majestatis Excelsi Gubernii Regii Transylvanici Actualis Intimus Consiliarius. Memoriae Commendamus Tenore Praesentium Significantes quibus expedit Universis, quod quandoquidem ex pastoralis officii nostri plenitudine, Nobis a Sacra Romana, et Apostolica Sede specialiter concessa ac delegata, Ecclesiam Ebesfalvensem honoribus Sanctissimae Trinitatis dicatam, atque ab Armenica natione Locum praememo-

ratum incolerte, a primis duntaxat fundamentis (patrocinante Excellentissimo ac Illustrissimo Domino Comite Domino Sigismundo Kornis Regni antelati Transylvanien-
 sis, Partiumque eidem annexarum Governatore munificentissimo, ac ius quoque Patronatus superinde reservante) erectam; imprimis quidem cum circumadjacente Coemeterio, sine Polyandro, dein tribus Altaribus; Primo quippe Sanctissimae Trinitatis, Altero Beatae Mariae Virginis, In Coelos assumptae, Tertio demum Santi Gregorii Episcopi, et Illuminatoris Armenorum, in Anno videlicet praesenti, Dieque infrascriptis Ritu Solemni adhibitisque omnibus Caeremoniis Pontificalibus, quibus Ecclesiae Romano-Catholicae Praesules, in Suorum eiusmodi munerum Functione, per Universum pene mundum uterentur, denique in Forma Ecclesiae consueta, et Secundum Rubricarum Canoniarum eatenus praescriptarum, et expressatarum dictamina benediximus, consecravimusque, quem actum huiusmodi nostrum Apostolicum, non defuit alte memoratus Excellentissimus Dominus Comes, et Governator Regni praescripti, pietatis ac probitatis cultor et defensor Ecclesiarum Dei maximus, quin propria sua gratiosissima Praesentia, in maiorem videlicet juris Patronatus contestationem, superinde habiti, condecorasset. Unde Nos omnibus et singulis Christi fidelibus ad mentem earum praelibatarum Rubricarum clare expressatarum ac confirmatarum hodie unum Annum, et in Die anniversario benedictionis ac Consecrationis quoque eiusmodi nostrae, Ecclesiam hancce Visitantibus, de peccatisque suis serio poenitentibus quadraginta utpote Dies de vera indulgentia, modo similiter et forma praefinitis, vigore harum nostrarum Litterarum Privilegialium, sub authen-
 coque sigillo nostro Episcopali (quo per Diaecesim hanc Transylvanicam utimur) emanatarum, manuque nostra subscriptarum, indulsimus concessimusque. Datum Ebesfalva, Die vigesima nona mensis Julii Anno Domini Millesimo, septingentesimo, vigesimo quinto.

B. Joannes Antalffi
 Episcopus Transylvanien-
 sis.

Mi csik-szent-mártoni báró Antalffi János Isten és az apostoli szék kegyelméből erdélyi püspök, ő cs. kir. felsége magas erdélyi királyi kormányshéknének valóságos belső titkos tanácsosa.

Ezen oklevelünk alapján emlékezetébe ajánljuk mindenkinek, kiket illet, jelezvén azt, hogy pásztori hivatalunk teljességéből, melyet a római és apostoli szék különösen engedélyezett és ránk ruházott, (nagy méltóságú gróf Kornis Zsigmond urunknak, említett Erdély és a hozzá csatolt részeknek bőkezű kormányzója pártfogása folytán, mi által a kegyuri jogot is megszerezte) a Szent-Háromság tiszteletére följánlott, és alapjából emelt ebesfalvi templomot, hol örmény nép lakik, mindenekelőtt a sirbolt nélkül körülfekvő temető helyet, azután a három, u. m.: először a Szent-Háromság, másodsor a mennybe szállott boldogságos szűz Mária és végre harmadsor Világosító-Szt-Gergely örmény püspök oltárát ezen évben és napon az előirt ünnepélyes módon, felhasználva minden főpásztori szertartást, melylyel a róm. kath. egyház püspökei ily hivatalos eljárás alkalmával az egész világon élnek, végre a szokott egyházi alakban, az előirt és meghatározott kanoni szabványok rendelkezései szerint megáldottuk és felszenteltük; mely apostoli cselekvényünket a fennemlített nagy méltóságú gróf, az említett ország kormányzója, a jámborság és buzgalom pártolója, Isten egyházának legnagyobb védője, hogy annál inkább kimutassa ebből is szerzett kegyuri jogát, — legkegyesebb jelenlétével kitüntette.

Miért is mi az említett szabványoknak világosan kifejezett és meghatározott értelme alapján, mátol egy évig, úgyszintén a megáldás és felszentelés évfordulati napján, mindenkinek és egyes keresztény hiveknek, kik ezen templomot a kijelölt módon és célból meglátogatják és bűneik fölött komolyan bánkodnak, ezen hiteles püspöki pecsétünkkel, melyet az erdélyi egyházmegyében használunk — megerősített és saját kezünkkel aláirt kiváltságlevél erejénél fogva, negyvennap teljes búcsút engedélyeztünk és adományoztunk.

Kelt Ebesfalván, az úrnak 1725-ik évében, július hó 29-ik napján.

Br. Antalffi János

(P. H.)

erdélyi püspök.

IX.

III. Károly király kiváltságlevelé.

Nos Carolus Sextus Dei Gratia Electus Romanorum Imperator Semper Augustus, ac Germaniae, Castellae Legionis, Arragoniae, utriusque Siciliae, Hierosolymae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Nawarrae, Granatae, Toleti, Valenciae, Galliciae, Majoricarum, Seviliae, Sardiniae, Cordubae, Corsicae, Murciae, Giennis, Algarbiae, Algecirae, Gibraltaris, Insularum Canariae nec non Indiarum, ac Insularum Terrae firmae, Maris Oceani etc: Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Mediolani, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Luxemburgi, Würtembergae, Superioris et Inferioris Silesiae, Athenarum et Neo-Patriae, Princeps Transylvaniae et Sueviae, Marchio Sacri Romani Imperii, Burgoviae, Moraviae, Superioris et Inferioris Lusatiae, Comes Habsburgi, Flandriae, Tirolis, Barchinonae, Feretis, Kyburgi, Goritiae, Rossillionis et Ceritaniae, Landgravius Alsatiae, Marchio Oristani, et Comes Gocceani, Dominus Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis Biscaiae, Molini, Salinarum, Tripolis et Mechliniae. Prout gloria Regum ac Principum summe interest, Regna ac Provincias Suas iis potissimum Incolis, quorum vitae genus promovendae utilitatis publicae spem promittit indubiam, impopulari, ita ad communem eum horum, tum etiam aliorum Civium Salutem spectat, novas ejusmodi Colonias non solum congruis suo Statui ornare privilegiis, ac Immunitatibus, quo plures hac benignitate edulcorati, hujus modi Domini tutelae se se subdere quaerant, sed eas quoque morum, ac vitae regulate ducendae desiderant inire rationes, cujus institutione, juste, pieque Incolae vivere noverint, ac praeterea pulsae otiosae vitae noxis, hi seu Mercaturae, seu Mechanicis, aut aliis honestae vitae artibus, eo imbui foenore se patiantur, unde multiplicatis Incolis, Mercimoniis, longe lateque provectis, Artibus porro probe excultis larga proveniat Merces sudoribus, atque populi quies et commodum, hinc foelicitas increseat gratissima, ac insuper

anxias Mortalium curas, benedictis Dei gloria, simulque regnantis Principis fama decusque majora in dies summant incrementa. Nos itaque benigna hac erga charum imprimis nobis haereditarium quoque nostrum Transylvaniae Principatum propensione ducti commodis ejusdem paterne subvenire volentes, posteaquam complures familiae Nationis Armenae, Religionisque Catholicae per devotum nobis fidelem Subditum Mennas de Barun A. A. L. L. et Philosophiae, nec non Sacro-Sanctae Theologiae Doctorem, et a Sacra Sede Apostolica ad universam in eodem Principatu nostro degentem Nationem Armenam antehac Missionarium, demisse exposuerint, quod in eodem nostro Transylvaniae Principatu incolatum suum stabilire, ac in eo Manufacturas erigere, Remque porro Mercantilem exercere vellent, Sic nos praevio Dicasteriorum nostrorum Aulicorum mutuo congressu, et consilio, ex adductis, nobisque relatis, ac aliis, animum nostrum Caesareo-Regium moventibus, benignissime annuimus, ut supplicantes hi, in signum nostrae Caesareo-Regiae erga eosdem propensionis, iis, quae sequuntur in Transylvania Privilegiis, Iuribus, ac Immunitatibus, gaudere possint, ac debeant, et quidem: 1-mo. Concedimus clementissime ut locus ille in Dominio Fiscali Ebesfalvensi Comitatuque nostro Küküllöiensis, ubi dictae familiae Nationis Armenae, suas jam extruxerunt Domos, a modo imposterum Oppidum Municipale, latino vocabulo Elisabethopolis, germanico Elisabethstadt, hungarico autem Erzsébeth-Város vocetur, et vigore hujus concessionis, a reliquo dominio praefato Ebesfalvensi, tanquam iam Oppidum privilegiatum pro separato habeatur, et si impraesentiarum, quispiam ex subditis fiscalibus non Armenae Nationis in hoc loco Armenis concessio existat, Domumque possideat, deposita a communitate eorundem domuum justa aestimatione, penitus segregetur, et in aliam Domini Ebesfalvensis plagam collocetur. Volumus 2-do Ut erga Summam Mille quingentorum florenorum Rhenensium, quorum medietas facta extraditione, altera vero medietas elapso termino Sex Mensium ad cassam Perceptoratus nostri in illo Principatu fiscalem exolvenda erit, eidem Communi-

tati, pratum illud, quod illorum domibus contiguum, et ad fluvium Küküllő situm est, actu autem ad Dominium fiscale Ebesfalvense spectat, ab omni jurisdictione, usu fructuatione, censu jureque Domini exemptum extradetur, et ne a modo vel imposterum ratione fundi lis, et discordiae oriantur, Territorium illud, quod praefatae Communitati Armenae a Dominio Ebesfalvensi separatum conceditur, limitibus suis distingvatur, factaque separatione limitum, fundique conscriptione unum conscriptionis instrumentum Directorio nostro camerali, aliud vero dictae Communitati Armenae extradandum erit. 3-tio Casu, quod tum familiae Armenae Ebesfalvenses, in Districtu Nationi huic assignando, novas domus erigere, vel alii Armeni (solis Szamosujvariensibus exceptis, quos in praejudicium Communitatis Szamosujvariensis in hanc Communitatem Elisabethopolitanam attrahere neutiquam licet, prohibitumque esto) se eorum Communitati adjungere, domosque aedificare velint, eosdem in Communitatem Suam recipere, spatiumque pro erectione domuum condignum iisdem assignare tenebitur Communitas, dummodo novi advenae coram illius loci Magistratu ibidem erigendo, se ut decet, quoad probitatem, et alia legitiment, qua accepta legitimatione, idem Magistratus obstrictus erit pro tali Advena, sive ad tempus ibi commorante, sive ut Incola condescendente de onere praestandae Taxae et Cautionis cavere.

4-to Cum hujus Communitatis Salus et Incrementum a benedictione Divina praeprimis dependeat, proindeque necesse sit, ut primario cultus Divini, et Sacrae fidei Catholicae, quam praefata Communitas, secundum ritum Armenum profitetur, habeatur cura, hinc non solum in hoc oppido Ecclesia Romano-Catholica, numero Incolarum capax, Communitatis expensis exstruenda, vel jam exstructa pro ulteriori spirituali necessitate dilatanda est, sed et invigilandum, ut Ministros Ecclesiasticos habeat pro spirituali administratione necessarios, et debitis ac congruis qualitatibus instructos, *ab eodem Oppido convenienter beneficiandos*, cumque illi a Transylvaniensi Dioecetano Romano-Catholico Latini Ritus dependent, et dependebunt, hinc et Dioecesani officii erit, eo invigilare, ut ritus

Armeno-Romano-Catholicus debite etiam ibi observetur, et damnati errores haeresiarcharum Armeno-Orientalium, nominante Euthichetis, et Dioscori, ac aliorum ab hac Natione exulent; Praterea idem Diecesanus sollicitam geret curam, ne cultus privatus, minus publicus, in Principatu Transylvaniae Armenis non Romano-Catholicis, ullo modo permittatur, aut praefatorum errorum sequaces intromittantur, vel tolerentur, excepto, si eorum unum, vel alterum solius quaestus causa Provinciam transire, et idcirco temporanee tantillum ibidem commorari contingeret, aut oporteret. 5-to Cum ejusmodi Communitatum utilitas, per institutionem boni ordinis multum augeatur, et promoveatur, proinde clementer jubemus, ut praefata Communitas dependentiam in Civilibus a Gubernio nostro ibidem Regio in Oeconomicis a Camerali nostra aequè ibidem existente Directione, protectionem vero a Generali nostra in eodem Principatu Armorum Praefectura, in foeliciorem sui permansionem habeat. 6-to Quod Magistratum concernit, idem ex Iudice, et duodecim Assessoribus ex gremio oppidanorum ab iisdem juste eligendis constituetur, adjungendo unum Notarium Literalium expeditio-num, in medio eorundem emergentium capacem; Observetur tamen, ut ad Judicatum et Assessoratum, tam ab Ecclesiasticis, quam tota communitate ejusdem Oppidi eligantur viri probi, et idonei, ac bonae conscientiae, iustitiaeque studiosi cultores, fiatque singulis Annis relatione Directioni nostrae ibidem Camerali praevis facta nova Iudicis electio, die 2-da Ianuarii, et Magistratus restauratio, cui liberum erit, quotiescunque opportunum videbitur, ad eandem restaurationem Commissarium delegare, qui sine praejudicio liberae electionis ibidem assistat. An autem Inhabitatores ejusdem Oppidi praefatum Iudicem, et duodecim Assessores, ex propriis suis facultatibus, a Taxis et Contributionibus sublevare velint, intra se fraterna charitate conveniant. Quod autem Casarum inter se movendarum processum et ordinem attinet, de iis sequens est observandus ordo: Ut nimirum tales causae ad Magistratum ejusdem Oppidi, qua primam Instantiam debito modo discutiendae per querulantes

deferantur, dein vero merito causae ita expostulante, ad Cameralem nostram ibidem Directionem, si de re oeconomica, si vero de Civili agatur ad Tabulam nostram Iudiciariam, vel ad Gubernium nostrum pariter Regium, pro differentia earundem Causarum maturioris revisionis ergo appellanda. Et quia haec Communitas, quaestui potissimum dedita, Legum Patriarum, ac Legalium usuum adhuc ignara est, quam ob rem, uti superius mentionatum, solicite curabit, ut semper publicus Notarius Magistratui adscriptus, erga justam sui praestandi laboris, et fatigii compensationem, ex Religione Catholica, aptus tamen et idoneus, aequè probitatis, et justitiae amans adoptetur. Si vero quaedam Criminalia occurrerent, in eo casu statuimus, ut in ejusmodi Criminalium pro lege, et legali Patriae more, discussione, et dijudicatione, semper in sede Dominali, invitatis, et advocatis de more et consuetudine Patriae, Comitatus Officialibus nempe Comitatus Küküllöiensis, cui videlicet istud neo institutum Municipale Oppidum adjacet, ad ejusdem Oppidi justas expensas Iudicium ordinetur, cum quorum concursu, et reali interveniente Iudicio, similia criminalia pro dictamine approbati Iuris, ruminanda, et terminanda suscipiantur, itidem ab inde appellatione (more quoad alia privilegiata Oppida in similibus recepto) ad eandem Tabulam nostram Iudiciariam, vel ad idem Gubernium nostrum Regium salva. In his praemissis autem, si causarum qualitas ita postularet, itidem ad Augustissimum Thronum nostrum detur recursus, Si vero quidam ex Oppidanis cum quodam extraneo querimonias, et lites haberet, eundem aequè apud forum suum competens convenire necesse erit, cum Actor forum Rei sequi debet. 7-mo, Commercium esto praedictae Nationi liberum pro mercibus licitis tam intra Principatus Transylvaniae ambitum, in nundinis solemnibus ubique locorum, more consueti venum exponendis, quam etiam in alia haereditaria Regna, et Provincias. erga consuetam Caesareo-Regionum Vectigalium, Teloniorum, Tricesimarum pensionem citra quamvis aliam illegitimam exactionem ipsi obrudendam, quaestus causa devehendis, sitque persvasa, et secura Com-

munitas, quod nos ad stabilienda augendaque sua opificia, seu Manufacturas, specialia privilegia clementissime indulgendi, nec non ad sua commercia promovenda assistentiam congruam efficaciter elargituri simus. Prouti 8-vo Eidem Communitati indulgemus Forum Hebdomadale die Sabbathi, Nundinas autem solemnes terno tempore nimirum vigesima quinta Martii, in festo Annunciationis Beatae Virginis Mariae, in festo Ascensionis Domini, et Vigesima prima Septembris in festo Sancti Mathaei Evangelistae, per triduum, absque cujusvis taxatione, aliave vexa illicita duraturas, eo modo celebrare, ne forte tam ipsa fora Hebdomadalia, quam Annuae Nundinae, cum vicinorum locorum Foris, et Nundinis, uno eodemque tempore coincident, neququam autem liceat Dominio Ebesfalvensi occasione Fori Hebdomadalis, aut Annuarum Nundinarum, sive ipsos Armenos, sive alios eo advenientes Mercatores vel Subditos taxis et impositionibus vexare, Oppido Elisabethopolis ut antefatum, a Dominio Ebesfalvensi, et ejusdem Iurisdictione totaliter separato, in perpetuum libero et exempto. 9-no, Concedimus eidem Communitati in Dominio Ebesfalvensi sylvarum usum, eo modo quo eundem a tempore suae condensationis cum aliis subditis Ebesfalvensibus communem habuit; pariterque Communitati Elisabethopolitanae in Oppido suo Ius Macellum, et Educillum erigendi, fruendique erga annue Fisco nostro Regio pendendos florenos Hungaricales quadringentos, clementer indulgemus; salvo caeteroquin in Oppido Ebesfalvensi Macelli, et Educilli Iure Fisco competente. 10-mo, Si Communitati pro majori transitus commodo conveniens visum fuerit, pontem supra fluvium Küküllő in fundo suo exstruere, et de novo reaedificare id sumptibus suis eidem liberum esto, et ligna a Dominio Ebesfalvensi, tam pro exstructione pontis, quam ejusdem conservatione gratis concedentur; proventus autem Telonii pro supportandis sumptibus in medietate Communitati cedent, altera medietate fisco permanente. 11-mo, Casu quo tum emergente necessitate, vel hostili incursu Mercatores Armeni pretiosa sua Mercimonia, in Arcem Ebesfalvensem deponere, et majoris securitatis causa ibidem

asservare voluerint, iisdem in dicta Arce pro custodia Mercium aptus locus assignabitur. 12-mo, Quod censum annum concernit; quem conventionem cum nostra Directione Camerali inita, Communitas Armenorum hactenus Ebesfalvae, modo Elisabethopoli existentium statuto tempore ad Cassam fiscalis Perceptoratus, tanquam Domino terrestri solvendum habebit, sit a domibus actu existentibus, ibidemque habitantibus familiis in majori platea octo florenorum, in minori autem quatuor florenorum Hungaricalium, a noviter autem erigendis domibus indistinctim Taxa octo florenorum, ea tamen conditione, ut cum Fisco nostro Regio pro concessio Educilli Iure annuatim quadringenti floreni Hungaricales solvi debeant; de noviter extruendis Domibus ab hac Taxa quadraginta domus vel familiae, et non plures eximantur. Ad Provinciale autem Cassam praestabit eadem Communitas annuam quotam juxta familiarum ibidem accrescentium, vel decrescentium numerum, ita quidem, ut cum hactenus Communitas Armenorum Ebesfalvae existentium juxta numerum familiarum certum Censum, ad dictam Cassam Provinciale praestiterit, in quantum idem familiarum numerus ampliatus jam ibi esset, vel in futurum ampliaretur, in tantum a proportione primaevi deque potiori usitati sui census dicta annua Quota, ad eandem Cassam Provinciale praestanda augebitur, et in quantum familiarum numerus minueretur, in tantum pariter eadem annua quota decresceret, Cautum tamen esto, ut praemissae censuum impositiones de consueto Principatus more, facultatibus ejusdem Oppidi Incolarum capacium appropportionentur, et familiae, a quibus antelati census praestandi sunt, quotannis conscientiose connumerentur; familiam autem constituet Pater-familias cum sibi subjectis, eodem duntaxat Pane indivisim sustentatis domesticis suis; Quod autem quartiria, praejuncturas, et alia ejusmodi onerum supportationem spectat, dignum visum, ut de iisdem summae necessitatis casibus exceptis, hoc Oppidum immune, et exemptum sit. Clementissimam hanc nostram dictis seu praesentibus, seu futuris praelibati Municipalis Oppidi nostri Elisabethopolis Incolis

Armenae Nationis Sacrae Romano-Catholicae fidei quoad praemissas benignas cessiones, et indulta nostra Caesareo-Regia Principalia, voluntatem non solum benigne declaramus, sed et vobis Illustribus, Reverendis, Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis, Nobilibus et Agilibus, Prudentibus item ac Circumspectis, Gubernio Nostro Regio, Universisque, et Singulis haereditarii Principatus nostri Transylvaniae Statibus, et Ordinibus, Comitatum Supremis, et Vice Comitibus, Iudicibus Nobilium, Sedium Sicularium Capitaneis, et Iudicibus Regiis Civitatum ac Sedium Saxonicalium pariter Iudicibus Regiis et Magistris Civium, cunctis denique Iurisdictioni nostrae quoquo modo subjectis notum facimus et praecipimus ut praefatum populum Armenum non modo Transylvaniam ingredi, verum et praerecensitis indultis nostris, qua futuros veros Incolas omnino frui sinatis, ac firmiter in omnibus, et singulis, quae praemissis in Articulis continentur, manutenere, et eosdem contra quoslibet privilegii hujus Impetitores tueri ac protegere debeatis, ac teneamini. Quemadmodum nobis indubie promittimus, dictos Armenos et Successores eorundem vicissim debitam erga nos, et Augustam nostram domum devotionem, fidelitatem, ac observantiam gesturos, et sic se comportaturos, ut tam nobis, quam reliquis devotis nobis Transylvaniae Incolis grati et accepti existant. In cujus rei memoriam firmitatemque, ad beneplacitum tamen nostrum duraturam, praesens Diploma Iurium antelatae Nationis Armenae futura pro cautela necessarium, sub sigillo nostro pendenti majori extradandum duximus et concedendum. Datum in Civitate nostra Vienna Austriae, Die Undecima Mensis Augusti Anno Domini Millesimo Septingentesimo trigesimo tertio, Regnorum vero nostrorum Romani Vigesimo Secundo, Hispanici Trigesimo, Hungarici et Bohemici Vigesimo Tertio.

Carolus m. p.

B. Ioannes Ios. Bornemisza
de Kászón.

Georgius Pongracz.

Mi VI. Károly, Isten kegyelméből választott, mindig felséges római császár, Németország Kasztília, Arragonia, mindkét Sicilia, Jeruzsálem, Magyarország, Cseh,- Dalmát,- Horvátország, Navarra, Granada, Toledo, Valencia, Galicia, Majorka, Sevilla, Sardinia, Kordova, Korsika, Murcia, Giens, Algarbia, Algesira, Gibraltár, Kanári-szigetek, valamint az Indiák és az Oceán-tenger szigeteinek királya; Ausztria főhercege, Burgund, Brabant, Milánó, Stájer, Korontán, Krajna, Luxemburg, Württemberg, Felső- és Alsó-Szilezia, Athén és Neopatria hercege; Erdély fejedelme s. t. b.

Valamint a királyok dicsősége és a fejedelmek legfőbb érdeke azt kívánja, hogy országaik és tartományaik leginkább oly lakósokkal népesíttessenek be, kiknek életmódja a közjó előmozdítására kétségtelen reményt nyújt: ugy ezeknek, mint szintén más polgároknak is közjávárt illeti, hogy az ily gyarmatok nemcsak állásuknak megfelelő kiváltságokkal és szabadalmakkal ékesíttessenek föl, hogy ezen kegyességtől édesgetve minél többen kívánkozzanak ily uralom oltalma alá vonulni, hanem hogy azon erkölcsi és rendes életszabályokat is követni törekedjenek, a melynek elvei szerint a lakósok igazságosan és jámborul élni szoktak: ezenkívül a henye élet veszélyeitől is menekülve, vagy kereskedés-, vagy jövedelmező mesterségekhez, vagy más tisztességes életmódhoz juthassanak; így a lakosság szaporodása, a kereskedelem terjedése, továbbá a mesterségek gondos művelése a fáradalmaknak bő jutalmat, — a népnek nyugalmat és hasznot szerezzen, s ez által a legédesebb boldogság gyarapodjék és ezenfelül az emberek aggodó gondjait eloszlató áldó Isten dicsősége, úgyszintén az uralkodó fejedelem hire és fénye naponta nagyobb mérvben növekedjék.

Mi tehát örökölt tartományunk, Erdély fejedelemsége iránt különös kegyes hajlamtól vezéreltetve s annak jólétén atyailag segíteni akarván, miután számos örmény kath. hitű család, buzgó és hű alattvalónk a szépművészet, és bölcsészet, valamint a hittudomány tudora Bárun Minász által, ki ezelőtt az apostoli sz. széktől rendelt, azon fejedelemségünkben lakó örmény nép hitküldére,

volt, hódolattal előadta, hogy ugyanazon erdélyi fejedelemségünkben állandóan letelepülni, s ott műhelyeket állítani, továbbá kereskedést űzni kívánának; mi udvari hatóságunk előleges és ismételt összehívása s tanácsa folytán, a felhozott és nekünk előadott, császári-királyi akaratunkat megindító más okokból is, legkegyelmesebben beleegyeztünk, hogy a kérelmezők császári-királyi hajlamunk jeleül a következő kiváltságok-, jogok- és szabadsalmakkal birjanak Erdélyben, és pedig:

1. Legkegyelmesebben megengedjük, hogy ama hely, mely ebesfalvi kincstári birtokunkon, Küküllő megyében fekszik, a hol nevezett örmény családok maguknak lakóhelyeket építettek, mostantól fogva ezután önkormányzattal bíró város legyen és latin nyelven: Elisabethopolis, németül: Elisabethstadt, magyarul pedig: Erzsébetvárosnak neveztessek, s ezen engedély alapján a fönnemlített ebesfalvi uradalom többi részétől, — mint már kiváltságos város — elkülöníttessék, és ha valaki jelenlegi uradalmi alattvalóink közül, a ki nem örmény nemzetiségű ezen, az örményeknek engedélyezett helyen lakik és házzal bir, miután a közönség ezen ház igazságos becsértékét lefizette, — különöztessék el teljesen és ebesfalvi birtokunk más részébe költözzék.

2. Akarjuk, hogy az 1500 R. f. összegnek másik fele, (mert első fele az átadáskor fizettetett le) hat hónapi idő elteltével uradalmunk azon pénztárába, mely e fejedelemségben van — fizettessék; azon rét, mely házaikkal szomszédos és a Küküllő folyó mellett terül el, azonban tényleg az ebesfalvi kincstári uradalomhoz tartozik, — minden joghatóság, haszonvétel, adó és úrbér alól kivétetvén, azon közönségnek adassék ki; s ne hogy most vagy a jövőben a telek jogánál fogva per és egyenetlenségek keletkezzenek, azon elkülönített birtok, melyet az ebesfalvi uradalom, nevezett örmény közönségnek átenged, mesgyék által választassék el; a határolás megtörténte és a telek összeírása után az egyik összeírási okmány kamarai igazgatóságunknak, a másik pedig az örmény közönségnek fog kiadatni.

3. Azon esetben, midőn vagy az ebesfalvi örmény családok ezen, a nemzetnek kijelölt területen új házakat emelni, vagy más örmények (kivéve egyedül a szamos-újváriakat, kiket Szamosújvár közönségének hátrányára, ezen erzsébetvárosi közönségbe bevonni semmikép sem szabad, ez meg van tiltva) e közönséghez csatlakozni, és házakat építeni akarnának, ezeket a magok községébe befogadni és a közönség, házak építésére ezeknek elegendő helyet jelölni tartozik, ha az új lakosok a helyi tanács előtt — a mint illik — magokat jámborság és más tekintetben igazolják; az igazolás megnyerése után tartozik ugyanezen hatóság gondoskodni arról, hogy az ilyen jövevény, akár ideiglenesen tartózkodik itt, akár állandóan települt meg, az illetéket és ovadékat megfizesse.

4. Miután ezen közönségnek jóléte és gyarapodása mindenek fölött az Isten áldásától függ, azért szükséges, hogy először az isteni tiszteletre és a kath. sz. hitre, melyet a nevezett közönség örmény szertartás szerint vall, legyen gond fordítva; aztán nemcsak a lakosság számát befogadni képes tágas róm. kath. egyház építendő e városban a közönség költségén, vagy a már meglevő a további szellemi szükséglethez képest megnagyobbítandó, hanem gondoskodni kell arról is, hogy a lelki szolgálat követelte szükséges áldozárokkal is birjon, kik kellő és megfelelő minősítvényekkel legyenek ellátva és ugyanazon város illő javadalmazásában részesüljenek. És mivel ők az erdélyi latin szertartású róm. kath. megyés püspöktől függenek és függni fognak, azért a püspöki hivatalnak is kötelessége örködni a fölött, hogy a róm. kath. örmény szertartás kellőleg itt is fenntartassék és a keleti örmény szakadárok, névleg Eutyches, Dioskorus és mások kárhóztatott tévtanai ezen nemzettől eltávolíttassanak. Ezenkívül ugyanazon püspök gondot fordítson arra, hogy kevésbbé nyilvános, magán istenitisztelet a nem kath. örményeknek Erdély fejedelemségében valami módon meg ne engedjék, vagy fennevezett tévelyek követői be ne bocsátassanak és itt meg ne türessenek; kivételt azon egyesek képeznek, kik csak egyedül kereskedés végett mennek át a tartományon és azért rövid ideig itt kell időzniök.

5. Miután az ily közönségnek hasznát a jó rend szabványa nagyon növeli és előmozdítja, azért kegyesen meghagyjuk, hogy a nevezett közönség polgári ügyekben odavaló királyi kormányshoz, a gazdaságiakban szintén ottani kamarai igazgatóságunktól függjön. Védelmet pedig biztosabb itt maradásuk okáért, az ottani fejedelemségben levő hadaink fővezérének keressenek.

6. A mi a tisztviselőséget illeti: ez a város kebeléből a polgárság által igazságosan választandó főbíró és tizenkét tanácsnokból alakíttassék, ezekhez járul még a köztük felmerülő ügyiratok vezetésére képes jegyző; de vigyázni kell arra, hogy a bíróság- és tanácsosságra, e város egyházi személyzete és az egész közönség által csak jámbor, alkalmas, jólelkismeretű és igazságszerető férfiak választassanak; a választásról, mely minden évben történik, kamarai igazgatóságunk előre értesíttessék; az új-bíró választás és tanács szervezése január 2-ik napján megy véghez; a kamarai igazgatóságnak szabadságában áll, valahányszor azt czélszerűnek látandja, a választásra biztost kiküldeni, ki a szervezéshez segédkezet nyújt, a szabadválasztás minden megszorítása nélkül. De vajjon ugyanezen város lakói az említett bírót és a 12 tanácsost saját jövedelmükből: a bérfizetés és adozásból akarják-e díjazni? Egyezkedjenek egymásközt testvéri szeretettel. A mi pedig a maguk közt előforduló ügyek menetét és rendjét illeti, ezekről a következő rend tartandó meg: hogy t. i. az ily ügyek ugyanazon város tanácsa, mint első hatóság elé vitessenek a panaszlok által, mely azokat kellő módon megvizsgálván, elintézi; ha azonban a dolog érdeme úgy kívánja, gazdasági ügyben ugyanottani kamarai igazgatóságunkhoz, polgári ügyben pedig ítélő-táblánkhöz forduljanak; ellenben ugyanazon ügyre vonatkozó nézeteltérés érettebb megvizsgálása okáért a fellebbezés a királyi kormányshoz történjék. Mivel e közönség, mely leginkább kereskedéssel foglalkozik, a hazai törvényeket és törvényes szokást még nem ismeri, azért mint fennebb is említve volt, folyton gondoskodni kell arról, hogy a tisztviselők közé mindig nyilvános jegyzőt vegyenek fel, ki munkája és

fáradtságáért igazságos díjazást kapjon; ez azonban valóságára nézve katholikus, de ügyes, alkalmas, jámbor és igazságszerető legyen. Ha pedig bűnügyek is előfordulnának, ez esetre rendeljük, hogy az ily bűnügyekben a törvény és a hazai törvényes eljárás szerint, a tárgyalás és ítélet mindig az uradalmi széknél történjék; ide kell meghívni és egybegyűjteni — hazai szokás szerint — a megye (Küküllő megye), a melyhez ezen újonnan alapított önkormányzattal bíró város közel fekszik, — tisztjeit és ugyanazon város illendő költségén birói szék taltassék; aztán ezen gyűlésben vétessenek ítélet alá a mondott ügyek és más hasonló bűnügyekhez képest a jogi szabványok szerint döntessenek el; de jogában áll bárkinek, — mert hason esetekben, más kiváltságolt városok is teszik ezt, — ügyét erdélyi táblánk vagy királyi kormányshozunkhoz fellebbezni. Sőt ha az előbocsátott esetek minősége úgy kívánná, felfolyamodhatik még felséges trónunkhoz is. Ha városinak külső ember ellen van panasza és vele perelni akar, az illető hatósághoz forduljon, mert a felperes az alperes hatóságát tartozik követni.

7. Nevezett nemzetnek szabad kereskedése legyen, hogy megengedett árucikkeiket, mind az erdélyi fejedelemség területén országos vásárok alkalmával mindenütt, árulás végett — szokásuk szerint — kirakhassák, mind más örökölt királyságunk és tartományainkban is a szokott császári-királyi adók, vámok harminczadok lefizetése mellett a nélkül, hogy bármi más törvénytelen zsarolás által ők zaklattassanak s így meggyőződve és biztosítva lehet e közönség a felől, hogy mi a műhelyek és kézművek állandosítása és gyarapítása végett különös kiváltságokat akarunk neki adományozni, valamint kereskedésök előmozdítása végett egész erőnkől illő segílyt fogunk nekik nyújtani. Ehhez képest:

8. Megengedjük; hogy ezen város minden szombaton heti és évenként háromszor országos vásárt tartson u. m. mártius 25-én Gyümölcsoltó-Boldogasszony ünnepén. Áldozó-csütörtök ünnepén, és Szent-Máté evangelista ünnepén (szept. 21), de minden vámolás és más tilos huzás-vonás nélkül oly módon, hogy se a heti, se az évi

országos vásárok a szomszéd helységek heti és országos vásáraival össze ne essenek; az ebesfalvi uradalomnak pedig semmikép sem szabad, heti, vagy évi országos vásárok alkalmával sem az örményeket, sem más oda jövő kereskedőt vagy alattvalót illeték és kirovással kihozni; mert Erzsébetváros, mint előbb is mondva volt, az ebesfalvi uradalomtól teljesen el van választva és mint olyan város, mely annak joghatósága alá nem tartozik, örökre szabaddá tétetett.

9. Engedélyezzük ezen közönségnek az ebesfalvi uradalom erdeinek haszonélvezetét úgy, mint azokat betelepülések idejétől kezdve a többi ebesfalvi alattvalókkal együtt közösen használták; hasonlóképen adunk az erzsébetvárosi közönségnek városunkban mészárszéki és korcsmai jogot; e jog-élvezetért azonban évenként 400 magyar forintot tartoznak királyi kincstárunkba fizetni; különben fönmarad az illetékes kincstárnak Ebesfalva mezővárosában mészárszéki és korcsmai joga.

10. A közönség, ha az átkelés előnye úgy hozza magával, a Küküllő folyón — saját telkén — hidat építhet, ezt saját költségen szabadon teheti és valamint az építés-, úgy a hid fentartására is ingyen ad fát az ebesfalvi uradalom. Hogy legyen miből fedezni a költségeket, a vám-jövedelem fele a közönségé, másik fele pedig a kincstáré.

11. Ha az örmény kereskedők szükség esetében, vagy ellenséges berohanás alkalmával, drága portékákat az ebesfalvi kastélyba behelyezni és nagyobb biztonság okáért ott akarják tartani, nekik a nevezett kastélyban árúik őrizetére alkalmas hely fog jelöltetni.

12. Az évi adó, melyet a mi kamarai igazgatóságunkkal kötött szerződésnél fogva eddig Ebesfalván, most Erzsébetvároson levő örmény közönség határozott időben állami pénztárunkba, mint földbirtokosnak fizetni tartozik, következőkép vették ki: a jelenleg meglevő házak után és ugyanott a Nagyútczában lakó családok 8 frtot, a Kisútczában lakó családok ellenben 4 magyar forintot, az újonnan építendő házak után egyenkint 8 frt. taksát fizetnek azon feltétel alatt, hogy királyi kincstárunkba, a

korcsmai jog engedélyeért évenként 400 magy. forintot fizetni tartozzanak; az újon építendő házak közül ezen taksa alól 40 ház vagy család — de nem több — vétesék ki. Ugyanezen közönség évenként a tartományi pénztárba bizonyos illetéket fog fizetni, melynek összege az ottani családok számának növekedése-, vagy csökkenésétől függ; nagyobb az évi illeték, ha a családok száma növekedett és kisebb, ha a családok száma csökkent. Arra pedig ügyelni kell, hogy az előbb jelzett adó-kiróvások, a fejedelemség szokása szerint a város azon lakóaira osztassanak fel, kik vagyonnal bírnak; és a családok, melyek az említett adót fizetik, minden évben lelkiismeretesen összeszámláltassanak. Egy családot képez a család atya hozzátartozóival, kik vele csakugyan egy kenyéren élnek.

A mi pedig a szállás-adásokat, előfogatokat és más ily terhek viselését illeti, méltónak láttuk, hogy azoktól — kivéve a szükség legnagyobb eseteit — e város ment, azok alól kivéve legyen.

A mondottakban említett és Erzsébetváros akár jelenben élő, akár jövődő róm. kath. hitű örmény lakóinak adott cs. kir. fejedelmi kegyes engedmények-, engedélyekre nézve ezen legkegyelmesebb akaratunkat nemcsak szívesen nyilvánítjuk, sőt még nektek is nagyságos, tisztelendő, tekintetes, méltóságos, nemzetes, híres, nemes, derék, valamint a mi királyi kormányshükünk bölcs és megfontolással bíró férfainak. Erdély örökös tartományunk egyes karai és rendeinek, megyei fő- és alispánoknak, nemesi bíráknak, székely székek kapitányai, a szász székek királybíráinak és minden, bármi módon, a mi joghatóságunk alá rendeltnek tudomására adjuk és megparancsoljuk, hogy a mondott örmény népet, mint jövődő valódi lakókat, nemcsak engedjétek be Erdélybe, hanem hagyjátok, hogy a fennemlített engedményeinkkel élhessenek és megtarthassák mindenben és egyenkint azt, mi az előbbi cikkelyekben foglaltatik és tartsátok meg azokat ti is, kik őket e kiváltság mindennemű megtámadói ellen védelmezni és gyámolítani kötelesek vagytok. A mint kétségtelen előttünk, hogy nevezett örmények és ezek

utódai is irántunk és felséges házunk iránt kellő tisztelettel, hűséggel és hódolattal fognak viseltetni, úgy meg vagyunk győződve, hogy úgy fogják magukat viselni, hogy mind előttünk, mind erdélyi többi kedvelt lakóink előtt kedvesek és becsültek lesznek.

A mely dolog emlékeül és állandó tetszésünk jeleül, jelen jogi kiváltságlevelet a fenjelzett örmény nemzetnek jövő biztosítékul szükségesnek találtuk nagyobb függőpecsétünk alatt kiadni és engedélyezni.

Kelt Bécs városunkban, Austriában, Úrunk 1733-ik évének aug. hava 11-ik napján Uralkodásunk (mint római császárnak 22, spanyol 30, magyar és cseh királynak) 23-ik évében.

Károly s. k.

B. Bornemissza József János s. k.

Pongrátz György s. k.

IX.

Lázár János, erzsébetvárosi bíró szabad menetlevele.

Gr. Haller János, hallersteini báró, ő császári és királyi Felségének valóságos belső titkos tanácsosa, kamarása, és Erdély örökölt tartománynak — valamint a hozzácsatolt részeknek főkormányzója valamennyi vármegye, szék, székely és szász kerület, város és mezőváros, nagyméltóságú, nagyságos, tekintetes, méltóságos, nemes, nemzetes, vitézlő, nemkülönben nagytekintetű, bölcs és gondos fő- és altiszteinek, falubiráinak és esküdtjeinek, — kik ezen levelünkről értesülnek, hivatalos tiszteletem és ajánlatom!

Patentalis levelemet praesentáló Szent Erzsébetvárosi, úgy Gyergyó-Szt.-Miklósi, Csik-Szépvízi, Kantai és Görényi örmények főbirája Lázár János és kegyelme me-

gyen hivatásából kifolyólag visitatiójára az említett alatta való örménységnek, elláttam azért oly végből, hogy minden helységben bebocsáttatván, a hol valaki az ő alattvalói közül joghatósága ellen feltámadna, vagy egyéb okra nézve a helységek tisztjei assistatioja kívántatnék, az ő megkeresésére meg ne tagadják. Ezen levelem elolvasás után a felmutatónak visszaadandó.

Nagy-Szeben 1741 évben május 6 napján.

Gr. Haller s. k.

(P. H.)

XI.

Mária Terézia kiváltságlevelé 1746. évről.

Nos Maria Theresia Dei Gratia Romanorum Imperatrix, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Reginae, Archi-Dux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Mediolani, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Mantuae, Parmae, Placentiae, Limburgiae Lucemburgiae, Geldriae, Wirtembergae, Superioris et inferioris Silesiae, Princeps Sveviae et Transylvaniae, Marchio Sacri Romani Imperii, Burgoviae, Moraviae superioris et inferioris Lusatiae, Comes Habsburgi, Flandriae, Tyrolis, Feretis, Kyburgi, Goritiae, Gradiscae, Arthesiae, et Sicularum, Comes Namurci, Domina Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis, Salinarum, et Mechliniae, Lotharingiae, et Barri Dux, Magna Dux Hetruriae. Memoriae commendamus tenore praesentium. significantes quibus expedit universis: Quod pro parte Fidelium nostrorum Circumspectorum Michaëlis Daniel Iudicis Ordinarii, Petri Kopacz, et Martini Iszekucz Assessorum, caeterorumque Civium, et Inhabitorum, ac totius Communitatis Catholicae Armenorum Oppidi nostri Privilegiati Elisabethopolitani, in Haereditario Nobis Transylvaniae Principatu Comitatuque Küküllöensi existentis, habiti, nominibus, et in Personis exhibitae sunt Majestati nostrae, et praesentatae per Fideles nostros Honorabilem alterum Michaëlem Daniel Cathedralis Ecclesiae Albae-Caroliensis Canonicum, et dicti Oppidi

Elisabethopolitani Plebanum, nec non circumspectum Ioannem Lázár ejusdem Oppidi Assessorem, et negotiatorum Armenorum Compagniae Elisabethopolitanae Iudicem primum, praefatorum Universorum Civium, et Inhabitorum, totiusque Communitatis Armenorum antelati Oppidi Elisabethopolitani Plenipotentiariorum, quaedam Literae, Sacratissimi quondam Romanorum Imperatoris, ac Germaniae, Hispaniarum, Hungariae, et Bohemiae e. t. c. Regis, nec non Transylvaniae Principis Caroli Sexti, pietissimae memoriae Domini Genitoris, et Praedecessoris nostri Desideratissimi, Privilegiales in Originali super certis Iuribus, et Immunitatibus, Cessionibusque ac indultis praenotatis Civibus, et Inhabitoribus, Totique Communitati Oppidi Elisabethopolitani elargitae, sub sigillo ejusdem Imperatoris Aulico majori in forma Libelli patenter confectae et emanatae, tenoris infra scripti, supplicatumque exstitit Majestati Nostrae debita cum Instantia humillime, ut Nos easdem Literas, omniaque et singula in eisdem contenta, ratas, gratas, et acceptas habentes, pro ipsis, eorumque Successoribus perpetuo valituras non solum confirmare, verum etiam nonnullis additionibus inferius recensendis augere, et renovare clementissime dignemur. Quarum quidem Literarum Privilegialium tenor, et verbalis contentia sequitur hunc in modum: Nos Carolus sextus Dei Gratia electus Romanorum Imperator, semper Augustus ac Germaniae, Castellae Legionis, Aragoniae, utriusque Siciliae, Hierosolymae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Navarrae, Granatae, Toleti, Valentiae, Gallitiae, Majoricarum, Seviliae, Sardiniae, Cordubae, Corsicae, Murciae, Giennis, Algarbiae Algecirae, Gibraltaris, Insularum Canariae, nec non Indiarum, ac Insularum Terrae firmae, Maris Oceani etc. Rex, Archi-Dux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Mediolani, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Lucemburgi, Virtembergae, Superioris, et inferioris Silesiae, Athenarum et Neopatriae, Princeps Transylvaniae, et Sveviae, Marchio Sacri Romani Imperii, Burgoviae, Moraviae, superioris et inferioris Lusitaniae, Comes Habsburgi, Flandriae, Tyrolis, Barchinonae, Feretis, Kyburgi, Goritiae, Rossilionis, et Ceritaniae, Land-

gravius Alsatiae, Marchio Oristani, et Comes Gocceani, Dominus Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis, Biscajae, Molini, Salinarum, Tripolis, et Mechliniae. Prout Gloriam Regum ac Principum summe interest, Regna, ac Provincias suas, iis potissimum Incolis, quorum vitae genus promovendae utilitatis publicae spem promittit indubiam, impopulari; ita ad communem tum horum, tum etiam aliorum Civium Salutem spectat, novas ejusmodi Colonias non solum congruis suo statui ornare Privilegiis, ac Immunitatibus quo plures hac Benignitate edulcorati, hujusmodi Domini Tutelae se se subdere quaerant, sed eas quoque morum et vitae regulate ducendae desiderent inire rationes, cujus institutione juste, pieque Incolae vivere noverint, ac praeterea pulsae otiosae vitae noxis, hi seu Mercaturae, seu Mechanicis, aut aliis honestae vitae artibus eo imbui foenore se patiantur, unde multiplicatis Incolis, Mercimoniis longe lateque propectis, Artibus porro probe excultis, larga proveniat Merces Sudoribus, atque Populi Quies, et commodum hincque felicitas increseat gratissima, ac insuper anxias Mortalium curas, Benedicentis Dei Gloria, simulque Regnantis Principis fama, decusque majora in dies sumant Incrementa. Nos itaque benigna hac erga charum imprimis nobis Haereditarium quoque Nostrum Transylvaniae Principatum propensione ducti, commodis ejusdem paterne subvenire volentes, posteaquam complures Familiae Nationis Armenae, Religionisque Catholicae per devotum Nobis fidelem Subditum Mennas de Barun A. A. L. L. et Philosophiae nec non Sacro-Sanctae Theologiae Doctorem, et a Sacra Sede Apostolica ad universam in eodem Principatu nostro degentem Nationem Armenam antehac Missionarium, demisse exposuerint, quod in eodem nostro Transylvaniae Principatu Incolatum suum stabilire, ac in eo manufacturas erigere, remque porro Mercantilem exercere vellent, sic nos praevio Dicasteriorum nostrorum Aulicorum mutuo congressu, et Consilio, ex adductis, Nobisque relatis ac aliis animum nostrum Caesareo-Regium moventibus Rationibus, benignissime annuimus, ut supplicantes hi in signum nostrae Caesareo-Regiae erga eosdem propensionis, iis quae sequuntur in Transylvania Privilegiis,

Iuribus, ac Immunitatibus gaudere possint, ac debeant. Et quidem 1-o Concedimus Clementissime, ut locus ille in Dominio Fiscali Ebesfalvensi, Comitatuque nostro Küküllőensi, ubi dictae Familiae Nationis Armenae suas jam extruxerunt Domos, a modo imposterum Oppidum Municipale Latino vocabulo Elisabethopolis, Germanico Elisabeth-Stadt, Hungarico autem Ersébeth-Város vocetur, et vigore hujus concessionis a reliquo Dominio praefato Ebesfalvensi, tanquam jam Oppidum Privilegiatum, pro separato habeatur, et si in praesentiarum quispiam ex Subditis Fiscalibus non Armenae Nationis in hoc loco Armenis concessio existat, Domumque possideat, deposita a Communitate earundem domuum justa aestimatione, penitus segregetur, et in aliam Domini Ebesfalvensis plagam collocetur. Volumus 2-o Ut erga summam mille quingentorum Florenorum Rhens quorum medietas facta extraditione, altera vero medietas elapso termino sex Mensium ad Cassam Perceptoratus nostri in illo Principatu Fiscalem exsolvenda erit, eidem Communitati Pratum illud, quod illorum Domibus contiguum, et ad Fluvium Küküllő situm est, actu autem ad Dominium Fiscale Ebesfalvense spectat, ab omni Iurisdictione, usu fructuatione, censu, Iureque Domini exemptum extradetur et ne a modo vel imposterum ratione fundi lis, et discordiae oriantur, Territorium illud, quod praefatae Communitati Armenae a Dominio Ebesfalvensi separatum conceditur, Limitibus suis distinguatur, factaque separatione Limitum, Fundique Conscriptio, unum Conscriptio Instrumentum Directorio nostro Camerali, aliud vero dictae Communitati Armenae extradandum erit. 3-o Casu quo tum Familiae Armenae Ebesfalvenses, in Districtu Nationi huic assignando novas Domus erigere, vel alii Armeni (solis Szamos-Ujvariensis exceptis quos in praejudicium Comunitatis Szamos-Ujvariensis in hanc Communitatem Elisabethopolitanam attrahere nequitiam licet, prohibitumque esto) se eorum Communitati adjungere, Domosque aedificare velint, eosdem in Communitatem suam recipere, spatiumque pro erectione Domuum condignum iisdem assignare tenebitur Communitas, dummodo novi Advenae

coram illius loci Magistratu ibidem erigendo se ut decet, quoad Probitatem et alia legitiment, qua accepta Legitimatione, idem Magistratus obstrictus erit pro tali Advena, sive ad tempus ibi commorante, sive ut Incola descendente, de onere praestandae Taxae et Cautionis cavere. 4-o Cum hujus Communitatis Salus et Incrementum a Benedictione Divina praepremis dependeat, proindeque necesse sit, ut primario Cultus Divini et Sacrae Fidei Catholicae quam praefata Communitas secundum Ritus Armenum profitetur, habeatur cura, hinc non solum in hoc Oppido Ecclesia Romano-Catholica numero Incolarum capax Communitatis expensis extruenda vel jam exstructa pro ulteriori Spirituali necessitate dilatanda est, sed et invigilandum, ut Ministros Ecclesiasticos habeat pro Spirituali administratione necessarios et debitis ac congruis Qualitatibus instructos, ab eodem Oppido convenienter beneficiandos, cumque illi a Transylvaniensi Dioecesano Romano-Catholico-Latini Ritus dependent et dependebunt, hinc et Dioecesani Officii erit eo invigilare, ut Ritus Armeno-Romano-Catholicus debite etiam ibi observetur et damnati errores Haeresiarcharum Armeno-Orientalium nominanter Eutichetis, et Dioscori, ac aliorum ab hac Natione exulent. Praeterea idem Dioecesanus sollicitam geret curam, ne cultus privatus minus publicus in Principatu Transylvaniae Armenis non Romano-Catholicis, ullo modo permittatur, aut praefatorum errorum sequaces intromittantur, vel tollerentur, excepto, si eorum unum, vel alterum solius Quaestus causa Provinciam transire, et idcirco temporanee tantillum ibidem commorari contingeret, aut oporteret. 5-o Cum ejusmodi Communitatum utilitas per institutionem boni Ordinis multum augeatur et promoveatur, proinde clementer jubemus ut praefata Communitas dependentiam in Civilibus a Gubernio nostro ibidem Regio, in Aeconomicis a Camerali Nostra aequae ibidem existente Directione, Protectionem vero a Generali Nostra in eodem Principatu Armorum Praefectura in feliciorum sui permansionem habeat. 6-o Quod Magistratum concernit, id ex Iudice, et duodecim Assessoribus ex gremio Oppidanorum ab iisdem juste eligendis constituetur, ad-

jungendoque unum Notarium Literalium expeditionum, in medio eorundem emergentium capacem, observetur tamen ut ad Iudicatum, et Assessoratum tam ab Ecclesiasticis quam tota Communitate ejusdem Oppidi eligantur Viri probi, et idonei, ac bonae conscientiae, Iustitiaeque studiosi cultores, fiatque singulis annis Relatione Directioni nostrae ibidem Camerali praevis facta nova Iudicis electio die secunda Ianuarii et Magistratus restauratio, cui liberum erit quotiescunque opportunum videbitur, ad eandem Restaurationem Commissarium delegare, qui sine praejudicio liberae Electionis ibidem assistat. An autem Inhabitatores ejusdem Oppidi praefatum Iudicem, et duodecim Assessores ex propriis suis Facultatibus a Taxis, et Contributionibus sublevare velint, intra se fraterna Charitate convenient. Quod autem Causarum inter se movendarum processum et ordinem attinet, de iis sequens est observandus ordo. Ut nimirum tales Causae ad Magistratum ejusdem Oppidi, qua primam Instantiam debito modo discutiendae per querulantes deferantur, dein vero merito causae ita expostulante ad Cameralem Nostram ibidem Directionem si de re Aeconomica, si vero de Civili agatur, ad Tabulam nostram Iudiciariam, vel ad Gubernium nostrum pariter Regium, pro differentia earundem Causarum maturioris revisionis ergo appellandae. Et quia haec Communitas quaestui potissimum dedita, Legum Patriarum, ac Legalium usuum adhuc ignara est, quamobrem uti superius mentionatum, sollicite curabit, ut semper publicus Notarius Magistratui adscriptus erga justam sui praestandi laboris, et fatigii compensationem, ex Religione Catholica aptus tamen, et idoneus, aequè probitatis, et Iustitiae amans adoptetur. Si vero quaedam Criminalia occurrerent, in eo casu statuimus, ut in ejusmodi Criminalium pro Lege, et Legali Patriae more discussione, et dijudicatione semper in Sede Dominali invitatis, et advocatis de more, et Consuetudine Patriae Comitatus Officialibus nempe Comitatus Küküllöiensis, cui videlicet istud neo-institutum Municipale Oppidum adjacet, ad ejusdem Oppidi justas expensas Iudicium ordinetur, cum quorum concursu, et reali interveniente Iudi-

cio similia Criminalia pro dictamine approbati Iuris ruminanda, et terminanda suscipiantur, itidem abinde Appellatione (more quoad alia Privilegiata Oppida in similibus recepto) ad eandem Tabulam nostram Iudiciariam, vel ad idem Gubernium nostrum Regium salva. In his praemissis autem si Causarum Qualitas ita postularet, itidem ad Augustissimum Thronum Nostrum detur recursus, si vero quidam ex Oppidanis cum quodam extraneo querimonias, et Lites haberet, eundem aequae apud Forum suum competens convenire necesse erit, cum Actor Forum Rei sequi debet. 7-o Commertium esto praedictae Nationi liberum pro Mercibus licitis tam intra Principatus Transylvaniae ambitum, in Nundinis solemnibus ubique locorum, more consveto venum exponendis, quam etiam in alia Haereditaria Regna, et Provincias erga consvetam Caesareo-Regiorum Vectigalium, Teloniorum, Tricesimarum pensionem, citra quamvis aliam illegitimam exactionem ipsi obtrudendam, quaestus causa devehendis, sitque persvasa, et secuta Communitas, quod nos ad stabilienda augendaque sua Opificia, seu Manufacturas specialia Privilegia clementissime indulturi, nec non ad sua commercia promovenda assistentiam congruam efficaciter elargituri simus. Prouti 8-o Eidem Communitati indulgemus Forum Hebdomadale Diem Sabbathi, Nundinas autem Solennes terno tempore, nimirum vigesima quinta Martii in Festo Annunciationis Beatae Virginis Mariae, in Festo Ascensionis Domini, et vigesima prima Septembris, in Festo Sancti Mathaei Evangelistae, per triduum absque cujusvis Taxatione, aliave vexa illicita duraturas eo modo celebrare, ne forte tam ipsa Fora Hebdomadalia, quam annuae Nundinae cum vicinorum Locorum Foris, et Nundinis uno, eodemque tempore coincidant, neutiquam autem liceat Dominio Ebesfalvensi occasione Fori Hebdomadalis, aut Annuarum Nundinarum sive ipsos Armenos, sive alios eo advenientes Mercatores, vel Subditos Taxis, et impositionibus, vexare, Oppido Elisabethopoli, ut antefatum a Dominio Ebesfalvensi, et ejusdem Iurisdictione totaliter separato, in perpetuum libero, et exempto. 9-no Concedimus eidem Communitati in Dominio Ebes-

falvensi sylvarum usum, eo modo, quo eundem a tempore suae condescensionis cum aliis subditis Ebesfalvensibus communem habuit, pariterque Communitati Elisabethopolitanae in Oppido suo Ius Macellum, et Educillum erigendi, fruendique erga annue Fisco Nostro Regio pendendos florenos Hungaricales quadringentos, clementer indulgemus, salvo caeteroquin in Oppido Ebesfalvensi Macelli, et Educilli Iure Fisco competente. 10-o Si Communitati pro majori transitus Commodo conveniens visum fuerit, Pontem supra Fluvium Kükülló in Fundo suo exstruere, et de novo reaedificare, id sumptibus suis eidem liberum esto, et Ligna a Dominio Ebesfalvensi tam pro exstructione Póntis, quam ejusdem conservatione gratis concedentur, Proventus autem Telonii pro supportandis sumptibus in medietate Communitati cedent, altera medietate Fisco permanente. 11-o Casu quo tum emergente necessitate, vel hostili Incursu Mercatores Armeni pretiosa sua Mercimonia in Arcem Ebesfalvensem deponere, et majoris securitatis causa ibidem asservare voluerint, iisdem in dicta Arce pro Custodia Mercium aptus locus assignabitur. 12-o Quod census annum concernit, quem Conventione cum nostra Directione Camerali inita Comunitas Armenorum hactenus Ebesfalvae, modo Elisabethopoli existentium statuto tempore ad Cassam Fiscalis Perceptoratus tanquam Domino Terrestrali solvendum habebit, sit a Domibus actu existentibus, ibidemque habitantibus Familiis in majori Platea octo florenorum, in minori autem quatuor florenorum Hungaricalium, a noviter autem erigendis Domibus indistinctim Taxa Octo florenorum eatamen conditione, ut cum Fisco nostro Regio pro concessio Educilli jure annuatim quadringenti floreni Hungaricales solvi debeant, de noviter exstruendis Domibus ab hac Taxa quadraginta Domus, vel Familiae et non plures eximantur. Ad Provinciale autem cassam praestabit eadem Comunitas annuam Quotam juxta familiarum ibidem accrescentium vel decrescentium numerum, ita quidem, ut cum hactenus Comunitas Armenorum Ebesfalvae existentium juxta numerum Familiarum certum census, ad dictam Cassam Provinciale

praestiterit, in quantum idem Familiarum numerus ampliatum jam ibi esset, vel in futurum ampliaretur, in tantum a proportione primaevi, deque potiori usitati sui census dicta annua Quota ad eandem Cassam Provinciam praestanda augebitur, et in quantum Familiarum numerus minueretur, in tantum pariter eadem Annua Quota decresceret; cautum tamen esto, ut praemissae Censuum impositiones de consveto Principatus more facultatibus ejusdem Oppidi Incolarum capacium appropportionentur, et Familiae, a quibus antelati Census praestandi sunt, quotannis conscientiose connumerentur. Familiam autem constituet Pater-Familias, cum sibi subjectis, eodem duntaxat Pane indivisim sustentatis Domesticis suis. Quod autem Quartiria, praejuncturas, et alia ejusmodi onerum supportationem spectat, dignum visum, ut de iisdem summae necessitatis Casibus exceptis hoc Oppidum immune, et exemptum sit. Clementissimam hanc nostram dictis seu praesentibus, seu futuris praelibati Municipalis Oppidi nostri Elisabethopolis Incolis Armenae Nationis Sacrae Romano-Catholicae Fidei quoad praemissas benignas Cessiones, et Indulta nostra Caesareo-Regia Principalia voluntatem non solum declaramus benigne, sed et vobis Illustribus, Reverendis, Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis, Nobilibus, et Agilibus, Prudentibus item, ac Circumspectis Gubernio nostro Regio, universisque, et singulis Haereditarii Principatus nostri Transylvaniae statibus, et Ordinibus, Commitatum Supremis, et Vice-Comitibus, Iudicibus Nobilium, Sedium Sicularium Capitaneis, et Iudicibus Regiis Civitatum, ac Sedium Saxonicarum, pariter Iudicibus Regiis, et Magistris Civium, cunctis denique Iurisdictioni Nostrae quoquo modo subjectis notum facimus, et praecipimus, ut praefatum Populum Armenum non modo Transylvania in ingredi, verum et praerecensitis indultis nostris qua futuros veros Incolas omnino frui sinatis, ac firmiter in omnibus, et singulis, quae praemissis in Articulis continentur, manutenere, ac eosdem contra quoslibet Privilegii hujus Impetitores tueri, ac protegere debeatis, ac teneamini. Quemadmodum Nobis indubie promittimus dictos Armenos, et Successores

eorundem vicissim debitam erga Nos, et Augustam nostram Domum Devotionem, Fidelitatem, ac Observantiam gesturos et sic se comportaturos, ut tam Nobis, quam reliquis devotis Nobis Transylvaniae Incolis grati, et accepti existant. In cuius rei memoriam, firmitatemque ad Beneplacitum tamen nostrum duraturam praesens Diploma Iurium antelatae Nationis Armenae futura pro Cautela necessarium sub sigillo Nostro pendenti majori extradandum duximus, et concendum. Datum in Civitate Nostra Vienna Austriae, die undecima Mensis Augusti, Anno Domini Millesimo, septingentesimo, trigesimo Tertio, Regnorum vero Nostrorum Romani vigesimo Secundo, Hispanici trigesimo, Hungarici, et Bohemici autem vigesimo tertio. Et subscriptum erat a dextra Carolus mp, a sinistris vero Baro Ioannes Iosephus Bornemisza de Kászón, et mox inferius Georgius Pongrácz. Erantque ut praemissum est altefati Sacratissimi quondam Imperatoris Caroli Sexti Sigillo Aulico majori pendenti, in Concha lignea super cera rubra ductili impressivae communitae, patenterque in forma Libelli confectae, et emanatae. Nos itaque praemissa supplicatione Nominibus, et in Personis quorum supra Majestati Nostrae humillime facta, clementer exaudita, et faventer admissa praescriptas Literas Privilegiales non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, aut variatas, sed omni prorsus vitio, et suspicione carentes, praesentibusque Literis nostris de verbo ad verbum sine diminutione, et augmento, variationeque aliquali insertas, et inscriptas, quoad omnes earum Continentias, Articulos, et Puncta eatenus, quatenus eadem rite, ac legitime existunt, emanatae, et in quantum in usu, et exercitio eorundem hactenus exstiterunt, ratas, gratas et acceptas habentes, Authoritate nostra Caesarea et Regia Principali benigne approbavimus, roboravimus ratificavimus, ac pro saepe fatis Iudici, et Assessoribus caeterisque Civibus, et Inhabitoribus, ac tota Communitate Catholica Armenorum Oppidi Nostrae Elisabethopolitani eorumque Successoribus Universis perpetuo valituras confirmavimus, et nihilominus pro ampliori erga praenotatos Cives, et inhabitatores, totam scilicet Communitatem

Catholicam Armenorum Oppidi Elisabethopolitani Benignitatis nostrae Declaratione, clementissimam precum eorundem considerationem habentes 1-o Super Loco, seu Territorio illo, ubi idem Oppidum erectum est, et quod cum suis Circumferentiis, et Limitibus distinctis, vigore Privilegiorum superius insertorum a Dominio Ebesfalvensi separatum, ab omni Iurisdictione Dominali exemptum habeatur: pari modo super reliquis Fundis Colonialibus, et appertinentiis ante, et post impetrata eadem Privilegia e Fiscali nostro Dominio Ebesfalvensi emptis, quae actu ab iisdem possidentur, Legalem evictionem contra quosvis Legitimos videlicet Transylvaniae Principes, consequenter Fiscum nostrum Regium assumpsimus; Eorum autem respectu, quos eadem Communitas Elisabethopolitana de similibus Fundis Fiscalibus imposterum comparatura esset, de casu, in casum dum eos obtinebit, pro necessaria in iis securitate se insinuabit. 2-o Quoniam Oppidum Elisabethopolis cum praelibato suo Territorio ab omni Domini Ebesfalvensis Iurisdictione, ut praemissum est, anteriorum suorum Privilegiorum tenore in perpetuum exemptum sit; hinc insertam iisdem Privilegiis Clausulam: *usque ad Beneplacitum Nostrum*, abrogando, Communitati Elisabethopolitanae petitam Perpetuitatem, seu perennem stabilitatem in eodem Oppido cum sola hac clausula: salvo Iure alieno, et conditione adjecta: donec nimirum ipsa Communitas fidelis permanserit, adeoque annihilandi hujus Privilegii nullam causam dederit, benigne placidavimus. Praeterea 3-o Concedimus eidem Communitati Elisabethopolitanae Ius Gladii hac modalitate, ut videlicet ad Iudicia Criminalia, et in majoris momenti Civilibus Causis Comitatus Küküllöensis (ubi Oppidum istud situm est) Officiales et Iuris periti concurrant, Appellatione ad Tabulam Iudiciariam, vel Gubernium Regium, pro Qualitate autem Causarum ad Aulam nostram recursu in salvo manentibus. Et siquidem 4-o Communitas Elisabethopolitana etiam pro Sigillo proprio supplicat, petitum ab eadem Sigillum in quo effigies Sancta Elisabetha exsculpta habeatur, benigne concessimus. 5-o Erectionem Contuberniorum Mechanicorum salubrem, ac utilem fore agnos-

centes, si quae ejusmodi Mechanicorum Communitates pro specialibus Libertatibus institerint, Privilegia ipsis juxta affidationem in Anterioribus Oppidi Elisabethopolitani Privilegiis datam more consveto elargientur. Non secus Negotiatoribus Elisabethopolitanis quaestum cum licitis Mercibus erga solvendum Teloniorum, et Tricesimarum vectigal in majori, et minori quantitate (all Ingrosso, et alla minuta) liberum indulgemus. 6-o Lignationem quoque, et Pascuationem absque praejudicio, et damno Dominialium Subditorum Fiscalium; Pascuationem tamen respectu Pecorum pro inevitabili duntaxat domestica necessitate intertenendorum Communitas Elisabethopolitana concessam habeat, et secura pro futuro de iis redditur. Ut denique 7-o Dispersi in Transylvania Armeni ubicunque commorantes (exceptis Armenopolitanis) tam quoad Contributionalia, quam et in aliis inter ipsosmet Armenos occurrentiis, velut hactenus fieri consvevit; ita etiam deinceps eousque donec in locum tertium congregati distincta Privilegia pro se impetraverint, ab Oppido Elisabethopolitano dependeant, benigne annuimus, imo approbamus, roboramus, ratificamus, et confirmamus; item assumimus, applacidamus concedimus, indulgemusque, et annuimus, salvo Iure alieno, harum nostrarum Secretioris, et Aulici Sigilli Nostri impendentis Munimine, roboratarum vigore, et Testimonio Literarum mediante. Datum in Civitate Nostra Vienna Austriae die tertia Mensis Octobris, Anno Domini millesimo septingentesimo quadragesimo Sexto, Regnorum vero Nostrorum Sexto.

María Theresia mp.

C. Ladislaus Gyulaffy

L. B. de Rátot mp.

Josephus Kozma de K. Szent-Lélek mp.

Mi Mária Terézia Isten kegyelméből római császár, Német-, Magyar-, Csehország, Dalmát-, Horvátország, Slavónia királya, Ausztria főhercege, Burgund, Brabant, Milanó, Stájer, Korontán, Krajna, Mantua, Parma, Pia-

cenza, Limburg, Luxemburg, Geldern, Württemberg, Felső- és Alsó-Szilezia hercege, Svábország és Erdély nagyfejedelme, a sz. római birodalom, Burgos, Morvaország, Felső- és Alsó-Lausitz örgrófja, Habsburg, Flandria, Tyrol, Feret, Kyburg, Görz, Gradiska, Isztria és a Székelyek Grófja, Namur hercege, a szláv Marchena ura, Porto de Naos, Salinae, Mecheln, Lotharingia és Barri fejedelme, Etruria nagy fejedelme. stb.

Ezen iratunk alapján emlékezetébe ajánljuk mindenkinek, kiket illet, jelezvén azt, hogy hiveink, körültekintő Dániel Mihály bíró, Kópasz Péter és Iszekucz Márton ülnökök, valamint a többi polgárok, lakósok és a kiváltságos Erzsébetváros örmény kath. közönsége részéről — mely város Erdély örökölt fejedelemségünkben és Küküllő megyében létezik — személyesen felségünk előtt megjelenvén hiveink tisztelendő Dániel Mihály a gyulafehérvári székesegyház kanonokja és a nevezett Erzsébetváros plebánosa, valamint körültekintő Lázár János azon város ülnöke és az erzsébetvárosi örmény kompánia ügyeinek főbírója, jelzett Erzsébetváros minden örm. polgára, lakósa és összes közönsége nevében mint meghatalmazottak felmutattak egy kiváltságlevelet eredetiben, melyet 6. Károly egykor a római birodalom császára, Német-, Spanyol-, Magyar- és Csehország királya, valamint Erdély fejedelme, kegyes emlékű urunk, szülönk és nagyrabecsült elődünk bizonyos jogok és kiváltságok, engedmények és szabadalmakra nézve Erzsébetváros említett polgárai, lakói és az egész közönségnek adományozott nyitott könyv alakjában, a császári udvari nagyobb pecséttel ellátva; és azon hódolatteljes kéressel járultak Felségünk elé, hogy azon iratot, és az abban egyenként és összesen foglaltakat nemcsak helyeselni, jóváhagyni és elfogadni, rájuk és utódaikra nézve örök ervényességgel megerősíteni, hanem azt az alább elősorolando némely hozzáadással is kibővíteni és megújítani kegyeskednénk. A kiváltságlevél szó szerint a következő:

Mi VI. Károly Isten kegyelméből választott, mindig felséges római császár, Németország, Kasztília, Arragonia, mindkét Sicilia, Jeruzsálem, Magyarország, Cseh,- Dal-

mát,- Horvátország, Navarra, Granada, Toledo, Valencia, Galicia, Majorka, Sevilla, Sardinia, Kordova, Korsika, Murcia, Giens, Algarbia, Algesira, Gibraltár, Kanári-szigetek, valamint az Indiák és az Oczeán-tenger szigeteinek királya; Ausztria főhercege, Burgund, Brabant, Milánó, Stájer, Korontán, Krajna, Luxemburg, Würtemberg, Felső- és Alsó-Szilezia, Athén és Neopatria hercege; Erdély fejedelme s. t. b.

Valamint a királyok dicsősége és a fejedelmek legfőbb érdeke azt kívánja, hogy országaik és tartományaik leginkább oly lakókkal népesíttessenek be, kiknek életmódja a közjó előmozdítására kétségtelen reményt nyújt: ugy ezeknek, mint szintén más polgároknak is közjávárt illeti, hogy az ily gyarmatok nemcsak állásuknak megfelelő kiváltságokkal és szabadalmokkal ékesíttessenek föl, hogy ezen kegyességtől édesgetve minél többen kívánkozzanak ily uralom oltalma alá vonulni, hanem hogy azon erkölcsi és rendes ételiszabályokat is követni törekedjenek, a melynek elvei szerint a lakósok igazságosan és jámborul élni szoktak: ezenkívül a henye élet veszélyeitől is menekülve, vagy kereskedés-, vagy jövedelmező mesterségekhez, vagy más tisztességes életmódhoz juthassanak; így a lakosság szaporodása, a kereskedelem terjedése, továbbá a mesterségek gondos művelése a fáradalmaknak bő jutalmat, — a népnek nyugalmat és hasznot szerrezen, s ez által a legédesebb boldogság gyarapodjék és ezenfelül az emberek aggodó gondjait eloszlató áldó Isten dicsősége, úgyszintén az uralkodó fejedelem hire és fénye naponta nagyobb mérvben növekedjék.

Mi tehát örökölt tartományunk, Erdély fejedelemsége iránt különös kegyes hajlamtól vezéreltetve s annak jólétén atyailag segíteni akarván, miután számos örmény kath. hitű család, buzgó és hű alattvalónk a szépművészet, és bölcsészet, valamint a hittudomány tudora Bárun Minász által, ki ezelőtt az apostoli sz. széktől rendelt, azon fejedelemségünkben lakó örmény nép hitküldére volt, hodolattal előadta, hogy ugyanazon erdélyi fejedelemségünkben állandóan letelepülni, s ott műhelyeket állítani, továbbá kereskedést üzni kívánnanak; mi udvari

hatóságunk előleges és ismételt összehívása s tanácsa folytán, a felhozott és nekünk előadott, császári-királyi akaratomkat megindító más okokból is, legkegyelmesebben beleegyeztünk, hogy a kérelmezők császári-királyi hajlamunk jeleül a következő kiváltságok-, jogok- és szabadsalmakkal birjanak Erdélyben, és pedig:

1. Legkegyelmesebben megengedjük, hogy ama hely, mely ebesfalvi kincstári birtokunkon, Küküllő megyében fekszik, a hol nevezett örmény családok maguknak lakóhelyeket építettek, mostantól fogva ezután önkormányzattal bíró város legyen és latin nyelven: Elisabethopolis, németül: Elisabethstadt, magyarul pedig: Erzsébetvárosnak neveztessek, s ezen engedély alapján a fönnemlített ebesfalvi uradalom többi részétől, — mint már kiváltságos város — elkülöníttessék, és ha valaki jelenlegi uradalmi alattvalóink közül, a ki nem örmény nemzetiségű ezen, az örményeknek engedélyezett helyen lakik és házzal bir, miután a közönség ezen ház igazságos becsértékét lefizette, — különöztessék el teljesen és ebesfalvi birtokunk más részébe költözzék.

2. Akarjuk, hogy az 1500 R. f. összegnek másik fele, (mert első fele az átadáskor fizettetett le) hat hónapi idő elteltével uradalmunk azon pénztárába, mely e fejedelemségben van — fizettessék; azon rét, mely házaikkal szomszédos és a Küküllő folyó mellett terül el, azonban tényleg az ebesfalvi kincstári uradalomhoz tartozik, — minden joghatóság, haszonvétel, adó és úrbér alól kivétetvén, azon közönségnek adassék ki; s ne hogy most vagy a jövőben a telek jogánál fogva per és egyenetlenségek keletkezzenek, azon elkülönített birtok, melyet az ebesfalvi uradalom, nevezett örmény közönségnek átenged mesgyék által választassék el; a határolás megtörténte és a telkek összeírása után az egyik összeírási okmány kamarai igazgatóságunknak, a másik pedig az örmény közönségnek fog kiadatni.

3. Azon esetben, midőn vagy az ebesfalvi örmény családok ezen, a nemzetnek kijelölt területen új házakat emelni, vagy más örmények (kivéve egyedül a szamosújváriakat, kiket Szamosújvár közönségének hátrányára,

ezen erzsébetvárosi közönségbe bevonni semmikép sem szabad, ez meg van tiltva) e közönséghez csatlakozni, és házakat építeni akarnának, ezeket a magok községébe befogadni és a közönség, házak építésére ezeknek elegendő helyet jelölni tartozik, ha az új lakosok a helyi tanács előtt — a mint illik — magokat jámborság és más tekintetben igazolják; az igazolás megnyerése után tartozik ugyanezen hatóság gondoskodni arról, hogy az ilyen jövevény, akár ideiglenesen tartózkodik itt, akár állandóan települt meg, az illetéket és óvadékot megfizesse.

4. Miután ezen közönségnek jóléte és gyarapodása mindenek fölött az Isten áldásától függ, azért szükséges, hogy először az isteni tiszteletre és a kath. sz. hitre, melyet a nevezett közönség örmény szertartás szerint vall, legyen gond fordítva; aztán nemcsak a lakosság számát befogadni képes tágas róm. kath. egyház építendő e városban a közönség költségén, vagy a már meglévő a további szellemi szükséglethez képest megnagyobbítandó, hanem gondoskodni kell arról is, hogy a lelki szolgálat követelte szükséges áldozatokkal is bírjon, kik kellő és megfelelő minősítvényekkel legyenek ellátva és ugyanazon város illő javadalmazásában részesüljenek. És mivel ők az erdélyi latin szertartású róm. kath. megyés püspöktől függnék és függni fognak, azért a püspöki hivatalnak is kötelessége örködni a fölött, hogy a róm. kath. örmény szertartás kellőleg itt is fenntartassék és a keleti örmény szakadárok, névleg Eutyches, Dioskorus és mások kárhóztatott tévtanaí ezen nemzettől eltávolíttassanak. Ezenkívül ugyanazon püspök gondot fordítson arra, hogy kevésbbé nyilvános, magán istenitisztelet a nem kath. örményeknek Erdély fejedelemségében, valami módon meg ne engedjék, vagy fennevezett tévelyek követői be ne bocsátassanak és itt meg ne türessenek; kivételt azon egyesek képeznek, kik csak egyedül kereskedés végett mennek át a tartományon és azért rövid ideig itt kell időzniök.

5. Miután az ily közönségnek hasznát a jó rend szabványa nagyon növeli és előmozdítja, azért kegyesen meghagyjuk, hogy a nevezett közönség polgári ügyekben odavaló királyi kormányzékunktól, a gazdaságiakban

szintén ottani kamarai igazgatóságunktól függjön. Védelmet pedig biztosabb itt maradásuk okáért, az ottani fejedelemségben levő hadaink fővezérénel keressenek.

6. A mi a tisztviselőiséget illeti: ez a város kebeléből a polgárság által igazságosan választandó főbíró és tizenkét tanácsnokból alakíttassék, ezekhez járul még a köztük felmerülő ügyiratok vezetésére képes jegyző; de vigyázni kell arra, hogy a bíróság- és tanácsosságra, e város egyházi személyzete és az egész közönség által csak jámbor, alkalmas, jólelküismeretű és igazságszerető férfiak választassanak; a választásról, mely minden évben történik, kamarai igazgatóságunk előre értesíttessék; az új-bíró választás és tanács szervezése január 2-ik napján megy véghez; a kamarai igazgatóságnak szabadságában áll valahányszor azt czélszerűnek látandja, a választásra biztost kiküldeni, ki a szervezéshez segédkezet nyújt, a szabadválasztás minden megszorítása nélkül. De vajjon ugyanezen város lakói az említett bírót és a 12 tanácsost saját jövedelmükből: a bérfizetés és adózásból akarják-e díjazni? Egyezkedjenek egymásközt testvéri szeretettel. A mi pedig a maguk közt előforduló ügyek menetét és rendjét illeti, ezekről a következő rend tartandó meg: hogy t. i. az ily ügyek ugyanazon város tanácsa, mint első hatóság elé vitessenek a panaszlók által, mely azokat kellő módon megvizsgálván, elintézi; ha azonban a dolog érdeme úgy kívánja, gazdasági ügyben ugyanottani kamarai igazgatóságunkhoz, polgári ügyben pedig ítélő-táblánkhoz forduljanak; ellenben ugyanazon ügyre vonatkozó nézeteltérés érettebb megvizsgálása okáért a fellebbezés a királyi kormányshoz történjék. Mivel e közönség, mely leginkább kereskedéssel foglalkozik, a hazai törvényeket és törvényes szokást még nem ismeri, azért mint fennebb is említve volt, folyton gondoskodni kell arról, hogy a tisztviselők közé mindig nyilvános jegyzőt vegyenek fel, ki munkája- és fáradságáért igazságos díjazást kapjon; ez azonban valóságára nézve katholikus, de ügyes, alkalmas, jámbor és igazságszerető legyen. Ha pedig bűnügyek is előfordulnának, ez esetre rendeljük, hogy az ily bűnügyekben a

törvény és a hazai törvényes eljárás szerint, a tárgyalás és ítélet mindig az uradalmi széknél történjék; ide kell meghívni és egybegyűjteni — hazai szokás szerint — a megye (Küküllő megye), a melyhez ezen újonnan alapított önkormányzattal bíró város közel fekszik, — tisztjeit és ugyanazon város illendő költségén birói szék tartassék; aztán ezen gyűlésben vétessenek ítélet alá a mondott ügyek és más hasonló bűnügyekhez képest a jogi szabványok szerint döntsessenek el; de jogában áll bárkinek — mert hason esetekben más kiváltságolt városok is teszik ezt — ügyét erdélyi táblánk vagy királyi kormányzánkhoz fellebbezni. Sőt ha az előbocsátott esetek minősége úgy kíváná, felfolyamodhatik még felséges trónunkhoz is. Ha városinak külső ember ellen van panasza és vele perelni akar, az illető hatósághoz forduljon, mert a felperes az alperes hatóságát tartozik követni.

7. Nevezett nemzetnek szabad kereskedése legyen, hogy megengedett árucikkeiket, mind az erdélyi fejedelemség területén országos vásárok alkalmával mindenütt, árulás végett — szokásuk szerint — kirakhassák, mind más örökölt királyságunk- és tartományainkban is a szokott császári-királyi adók, vámok, harminczadok lefizetése mellett a nélkül, hogy bármi más törvénytelen zsarolás által ők zaklattassanak, s így meggyőződve és biztosítva lehet e közönség a felől, hogy mi a műhelyek és kézművek állandosítása és gyarapítása végett különös kiváltságokat akarunk neki adományozni, valamint kereskedésök előmozdítása végett egész erőnkől illő segílyt fogunk nekik nyújtani. Ehhez képest:

8. Megengedjük, hogy ezen város minden szombaton heti és évenként háromszor országos vásárt tartson u. m. mártius 25-én Gyümölcsoltó-Boldogasszony ünnepén. Áldozó-csütörtök ünnepén, és Szent-Máté evangelista ünnepén (szept. 21), de minden vámolás és más tilos huzás-vonás nélkül oly módon, hogy se a heti, se az évi országos vásárok a szomszéd helységek heti és országos vásáraival össze ne essenek; az ebesfalvi uradalomnak pedig semmikép sem szabad heti vagy évi országos vásárok alkalmával sem az örményeket, sem más oda

jövő kereskedőt vagy alattvalót illeték és kirovással kínozni; mert Erzsébetváros, mint előbb is mondva volt, az ebesfalvi uradalomtól teljesen el van választva és mint olyan város, mely annak joghatósága alá nem tartozik, örökre szabaddá tétetett.

9. Engedélyezzük ezen közönségnek az ebesfalvi uradalom erdeinek haszonélvezetét úgy, mint azokat betelepülésök idejétől kezdve a többi ebesfalvi alattvalókkal együtt közösen használták; hasonlóképen adunk az erzsébetvárosi közönségnek városunkban mészárszéki és korcsmai jogot; e jog-élvezetért azonban évenként 400 magyar forintot tartoznak királyi kincstárunkba fizetni; különben fönmarad az illetékes kincstárnak Ebesfalva mezővárosában mészárszéki és korcsmai joga.

10. A közönség, ha az átkelés előnye úgy hozza magával, a Küküllő folyón — saját telkén — hidat építhet, ezt saját költségén szabadon teheti és valamint az építés-, úgy a híd fentartására is ingyen ad fát az ebesfalvi uradalom. Hogy legyen miből fedezni a költségeket, a vám-jövedelem fele a közönségé, másik fele pedig a kincstaré.

11. Ha az örmény kereskedők szükség esetében, vagy ellenséges berohanás alkalmával drága portékáikat az ebesfalvi kastélyba helyezni és nagyobb biztonság okáért ott akarják tartani, nekik a nevezett kastélyban árúik őrizetére alkalmas hely fog jelöltetni.

12. Az évi adó, melyet a mi kamarai igazgatóságunkkal kötött szerződésnél fogva addig Ebesfalván, most Erzsébetvároson levő örmény közönség határozott időben állami pénztárunkba, mint földbirtokosnak fizetni tartozik, következőkép vettetik ki: a jelenleg meglevő házak után és ugyanott a Nagyútczában lakó családok 8 frtot, a Kisútczában lakó családok ellenben 4 magyar forintot, az újonnan építendő házak után egyenkint 8 frt. taksát fizetnek azon feltétel alatt, hogy királyi kincstárunkba a korcsmai jog engedélyeért évenként 400 magy. forintot fizetni tartozzanak: az újon építendő házak közül ezen taksa alól 40 ház vagy család — de nem több — vétesék ki. Ugyanezen közönség évenként a tartományi pénz-

tárba bizonyos illetéket fog fizetni, melynek összege az ottani családok számának növekedése-, vagy csökkenésétől függ; nagyobb az évi illeték, ha a családok száma növekedett és kisebb, ha a családok száma csökkent. Arra pedig ügyelni kell, hogy az előbb jelzett adó-kirovások, a fejedelemség szokása szerint a város azon lakóaira osztassanak fel, kik vagyonnal bírnak; és a családok, melyek az említett adót fizetik, minden évben lelkiismeretesen összeszámláltassanak. Egy családot képez a család-anya hozzátartozóival, kik vele csakugyan egy kenyéren élnek.

A mi pedig a szállás-adásokat, előfogatokat és más ily terhek viselését illeti, méltónak láttuk, hogy azoktól — kivéve a szükség legnagyobb eseteit — e város ment, azok alól kivéve legyen.

A mondottakban említett és Erzsébetváros akár jelenben élő, akár jövődő róm. kath. hitű örmény lakóinak adott cs. kir. fejedelmi kegyes engedmények-, engedélyekre nézve ezen legkegyelmesebb akaratumkat nemcsak szívesen nyilvánítjuk, sőt még nektek is nagyságos, tisztelendő, tekintetes, méltóságos, nemzetes, híres, nemes, derék, valamint a mi királyi kormányzékünk bölcs és megfontolással bíró férfiainak, Erdély örökös tartományunk egyes karai és rendjeinek, megyei fő- és alispánoknak, nemesi bíráknak, székely székek kapitányai-, a szász székek királybíráinak és minden, bármi módon, a mi joghatóságunk alá rendeltnek tudomására adjuk és megparancsoljuk, hogy a mondott örmény népet, mint jövődő valódi lakókat nemcsak engedjétek be Erdélybe, hanem hagyjátok, hogy a fennemlített engedményeinkkel élhessenek és megtarthassák mindenben és egyenkint azt, mi az előbbi cikkelyben foglaltatik és tartsátok meg azokat ti is, kik őket e kiváltság mindennemű megtámadói ellen védelmezni és gyámolítani kötelesek vagytok. A mint kétségtelen előttünk, hogy nevezett, örmények és ezek utódai is irántunk és felséges házunk iránt kellő tisztelettel, hűséggel és hódolattal fognak viseltetni, meg vagyunk győződve, hogy úgy fogják magukat viselni,

hogy mind előttünk, mind erdélyi többi kedvelt lakóink előtt kedvesek és becsültek lesznek.

A mely dolog emlékéül és állandó tetszésünk jeléül, jelen jogi kiváltságlevelet a fennjelzett örmény nemzetnek jövő biztosítékul szükségesnek találtuk nagyobb függő pecsétünk alatt kiadni és engedélyezni.

Kelt Bécs városunkban, Austriában, Úrunk 1733-ik évének aug. hava 11-ik napján, Uralkodásunk (mint római császárnak 22, spanyol 30, magyar és cseh királynak) 23-ik évében.

Károly s. k.

B. Bornemisza József János s. k.

Pongrácz György s. k.

És jobbról vala aláírva: Károly s. k., balról pedig Kászoni báró Bornemisza József János, és mindjárt alább Pongrácz György. A mint előbocsátva volt, néhai felséges császár VI-ik Károly kiváltságlevele faszelenczébe tett, folyékony veres viaszra rányomott és függő udvari nagyobb pecséttel vala megerősítve és nyitott könyvecske alakjában kiállítva és kiadva.

Mi tehát Felségünkhöz intézett legalázatosabb kérését azoknak, kiknek nevében és személyében fenn előadták, kegyesen meghallgatván és kedvezőleg helybenhagyván, ezen iratunk alapján a felmutatott kiváltságlevelet, melyben vakarás, törlés vagy változtatás nincsen és semmi tekintetben sem kétes, hanem minden hibától és gyanutól teljesen ment, szórul-szóra, kihagyás és bővítés és minden változtatás nélkül van beiktatva és beírva, fejezetei és pontjaira nézve teljtartalmulag, mennyiben azok érvényesen és törvényesen vannak kiadva, és a mennyiben használatban és gyakorlatban voltak eddig: helyeseknek, kedveseknek és tetszőknek elismerve, császári és királyi legfőbb tekintélyünknel fogva kegyesen elfogadtuk, helybenhagytuk és megerősítettük, és a gyakran említett birónak, ülnököknek és a többi polgárok- és lakósnak, ugyszintén Erzsébetváros katholikus örmény közönségének, azok összes utódainak mint örökké érvényben tartandókat megállandosítottuk, sőt hogy a fennjelzett polgárok és lakósok, vagyis egész Erzsébetváros örmény

kath. közönsége iránt jóakaratumkat bővebben is kimutassuk, kegyesen tekintetbe vettük kérésüket:

1. A hely- vagyis földterületre nézve, a hol ez a város épült, mely a fennebb befoglalt kiváltságlevél alapján az ebesfalvi uradalomtól határszélek és mesgyék által van elválasztva, hogy minden uradalmi joghatóság alól kivétessék; hasonlóképen az ebesfalvi kincstári uradalmunkból vásárolt egyéb jobbágyi birtok és tartozékaira nézve, melyeket ezen kiváltságok előtt és után szereztek és tényleg birnak, a törvényes bizonyítást minden törvényes támadó ellen magunkra és törvényes utódaink-, vagyis Erdély fejedelmei- illetőleg királyi kincstárunkra nézve is elvállaltuk. Azok tekintetében pedig, melyeket Erzsébetváros közönsége más kincstári birtokokból jövőben vásárolni fog, valahányszor azokat megveszi, szükségeseb biztosításuk végett esetről esetre bejelenti.

2. Mivel Erzsébetváros az említett területtel együtt, a mint ezt az előbb említett kiváltságlevél tartalmazza, minden ebesfalvi joghatóság alól kivétetett, ezért kegyesen megengedtük, hogy a kiváltságok közé beékelt ezen záradék: „*a mig nekünk tetszeni fog*“ töröltessék és Erzsébetváros közönsége által kért állandosítás vagyis ezen városban az örökös letelepedés végett csak is ezen záradék és feltétel adassék hozzá: „*épségben tartatván más joga,*“ tudnillik, mig a közönség hú marad, vagyis ezen kiváltságlevél megsemisítésére okot nem ad.

3. Ezenkívül pallos jogot engedélyezünk Erzsébetváros közönségének oly módon, hogy t. i. a bűnügyek- és fontosabb jelentőségű polgári ügyekben Küküllő vármegye (melyben Erzsébetváros fekszik) tisztjei és jogtudósai egybegyűljenek. A fellebbezés ítélő táblánkhoz, vagy a kir. kormányshoz, a felhívás pedig az ügyek minősége szerint udvarunkhoz fennmarad.

4. És ha Erzsébetváros közönsége saját pecsétet is kíván, a kért pecsétet kegyesen megengedjük, csak hogy a pecséten Szent Erzsébet képe legyen kivésve.

5. Az iparüzletek megnyitását hasznos és szükségesnek ismervén, ha ily iparegyletek különös szabadalmakért folyamodnának, biztosításul, miként Erzsébetváros

előbbi kiváltságaiban megadatott, e kiváltságok nekik szokás szerint adassanak meg; — nem különben szabadságot adunk az erzsébetvárosi kereskedőknek, hogy megengedett árúikkal nagy és kis mértékben kereskedhessenek, ha a vámokat és harminczadót megfizetik.

6. A faizást és legeltetést az uradalmi kincstár alattvalóinak kára és károsítása nélkül megengedjük, azonban Erzsébetváros közönsége a barmok legeltetését illetőleg csakis az elkerülhetlen házi szükségletre tartandó barmok végett nyer engedélyt és ezekről jövőre is biztosittatik. Végre 7. Kegyesen ráállunk, sőt helyben hagyjuk, megerősítjük, aláírjuk, hogy Erdélyben bárhol tartozkodó örmények (kivéve a szamosujváriakat) mind az adózásra nézve, mind más az örmények közt előforduló ügyekre nézve, a mint eddig ez történni szokott, hasonlóképen ezután is mindaddig, míg harmadik helyre gyülekezve, maguk részére külön kiváltságokat kérni fognak, Erzsébetvárostól függjenek, szintűgy felvesszük, elfogadjuk, megengedjük más jogának épségben fentartása mellett; és mindezt titkos és függő pecsétünk nyomásával megerősített levelünk bizonyosága alapján.

Kelt Bécs városunkban, Ausztriában, az Urnak 1746. évében október hó 3. napján, uralkodásunk 6. évében.

Mária Terézia s. k.

Rátothi gr. Gyulaffy László s. k.

Kézdi Szentléleki Kozma József s. k.

XII.

Mária Terézia által megerősített felhatalmazvány ftdő Dániel Mihály és társa részére.

Nos Maria Theresia Divina Favente Clementia Romanorum Imperatrix, ac Germaniae Hungariae Bohemiacque Regina, Archidux Austriae, Dux Burgundiae etc. Haereditaria Princeps Tranniae et Siculorum Comes.

Memoriae commendamus tenore praesentium dantes, quibus expedit universis et singulis, quod nobilis Thomas Zakariás Senator Armenus Elisabethopolitanus, item strenuus Lukács Csiki centum Pater aequae Armenus ejusdem oppidi ac nobilis Stephanus Barkoczi notarius oppidi nostri Elisabethopolitani in suis ipsorum propriis, sic et reliquorum civium et Inhabitorum ejusdem oppidi nominibus et in Personis coram Matte. Nostra personaliter constituti, matura prima et exacta animorum suorum deliberatione intra se se praehabita sponte ac libere, vivarumque ac propriarum vocum suarum eloquiis et oraculis fassi sunt, pariterque retulerunt Matti. Nostrae hunc in modum, qualiter ipsi variis distracti et praepediti impedimentis negotiis, et Causis suis debito ut deberent modo invigilare superintendereque nequirent, ex eo confisi de praeclara fide, constantia, animi alacritate, integritate ac in rebus agendis dexteritate Honorabilis Michaelis Daniel, Cathedralis Ecclesiae Albae Carolinensis Canonici, protonotarii Apostolici Armenorum Elisabethopolitanorum Plebani et archidiaconi, ac circumspecti Joannis Kopasz alias Ötves oppidi nostri Elisabethopolitani actualis Iudicis, quod quaecumque fidei et industriae ipsorum commendarent et concrederent, ea omnia alacri animo, constantique in rebus agendis studio adimplere satagerent, eosdem igitur ratione certorum negotiorum communitatem aequa sorte concernentium ad aulam Nostram Viennensem unanimi paribusque votis missos in suos veros legitimos et indubitatos Plenipotentiariorum Curatores elegissent constituerentque; dantes et concedentes iisdem plenariam et omnimodam, absolutamque agendi, transigendi, sollicitandi omnia denique ea, quaecumque pro bono et emolumento oppidi Nri Elisabethopolitani utilia fore videbuntur exequendi et effectuandi facultatem, ratum atque firmum se se promittentes habiturum, quid quid per praefatos Plenipotentiariorum curatores suos et defensores exhibitores videlicet praesentium circa commissionem iisdem conceditam actum, dictum, factum, procuratum, conclusum, revocatum, expeditumque fuerit, non secus ac si ipsimet constituentes ibidem personaliter adessent, harum nostrarum Iudicialis

et Authentici sigilli nostri munimine roboratarum vigore et testimonio literarum mediante.

Datum in Possessione Kiskend, die decima quinta Msis. Aprilis, Anno Domini millesimo septingentesimo quinquagesimo primo.

Maria Theresia.

Mi Mária Terézia, Isten kedvező kegyelméből római császár, Német-, Magyar- és Csehország királya, Ausztria főhercege, Burgundiai herceg stb. Erdély örökös fejedelme és Székelyek grófja.

Jelen iratunk alapján emlékezetébe ajánljuk egyeseknek és az összeseknek, kiket illet, hogy nemes Zakariás Tamás erzsébetvárosi örmény tanácsos és serény Csiki Lukács azon városnak szintén örmény képviselője, valamint nemes Barkoczi István Erzsébetvárosunk jegyzője saját maguk, ugyszintén azon város többi polgárai és lakói nevében, kik Felségünk előtt személyesen megjelentek, először körükben megtartott érett és határozott közmegegyezés folytán, önként és szabadon saját előszavuk elbeszélése és jelentése alapján nyilvánították és Felségünk előtt oly módon adták elé, hogy különböző árukkal kereskedve és akadályokkal találkozva, saját ügyeik és kereskedéseik fölött úgy a mint kellene örködni, felügyelni nem képesek, azért bizva ftdő Dániel Mihály károlyfehérvári székesegyházi kanonok, apostoli jegyző, az erzsébetvárosi örmények főesperese és plebánosa, valamint a gondos Kopasz, illetőleg Ötves János Erzsébetvárosunk tényleges bírása kitünő hitében, állhatatosságában, ügyessége, feddhetlenségében és a dolgok elintézése körüli jártasságában, hogy a miket szorgalmukba ajánlanak és rájuk biznak, mindazt serényen és az ügy végrehajtásában állhatatos kintartással eljárni fognak, ezért őket bizonyos ügyek tekintetéből, melyek a közönséget egyaránt érdeklik, bécsi udvarunkhoz közakarattal küldötték és igazi, törvényes meghatalmazott gondnokukká választották és kirendelték, adván és engedélyezvén nekik teljes, egész és független cselekvési, szerződési, sürgetési, és végrehajtási hatalmat mindazokra nézve, melyek

Erzsébetvárosunk javára és hasznára szükségeseknek látszanak, igérvén, hogy ők is mindazt helyesnek és kötelezőnek fogják tartani, a miket a fennevezett teljhatalmu gondnokaik és védőik előadtak, t. i. a jelenleg rájuk ruházott megbízatás körében tettek, mondtak, eljártak, határoztak, visszavontak, és elintéztek, ép úgy, mintha ők határozták, — személyesen ugyanott jelentek volna. Erről tanuskodó levelünket birói és hiteles pecsétünk nyomatával megerősítettük.

Kelt Kiskend birtokunkon aprilis hó 15-ik napján, az Urnak 1751. esztendejében.

Mária Terézia.

XIII.

Mária Terézia II. kiváltságlevele 1758. évről.

Nos Maria Theresia, Dei Gratia Romanorum Imperatrix, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. Regina, Archi-Dux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Mediolani, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Mantuae, Parmae et Placentiae, Limburgiae, Lucemburgiae, Geldriae, Virtembergiae, Superioris et Inferioris Silesiae, Princeps Sveviae et Transylvaniae, Marchio Sacri Romani Imperii, Burgoviae, Moraviae, Superioris et Inferioris Lusatiae, Comes Habsburgi, Flandriae, Tirolis, Ferretis, Kyburgi, Goritiae, Gradiscae, Arthesiae, et Siculorum Comes, Namurci Domina, Marchiae Sclavoniae, Portus Naonis, Salinarum, et Mechliniae etc. Lotharingiae et Barri Dux, Magna Dux Hetruriae etc.

Cum experientia Saeculorum compertum habeatur, Gloriam Decusque Regum et Principum tunc demum foris longe lateque diffundi, quando res Subditorum domi bene ordinatae non hos modo tenaci quadam dulcedine in suis continerent sedibus, sed alios etiam ad quaerenda inter ipsos figendaque Domicilia permoverent, fuissetque ad haec Gloriosissimorum quoque Praedecessorum Nostrorum eo semper directa cura ac sollicitudo, ut regna et Provincias

suas Incolarum, quo possent frequentiori, et eorum potissimum numero suscipere amplificandas, quorum vivendi genus ad promovendam publicam utilitatem comparatum esset, atque hinc, cum ad securiorem horum permansionem tunc aliorum civium adminiculante illorum Industria facilius provehendam felicitatem, novas ejusmodi Colonias statui eorum congruentibus ornare privilegiis, ac Immunitatibus volupe habuissent, ex quo deinde id etiam redundaret emolumentum, ut et alios ea Benignitatis alliceret dulcedo, et plures ad vitae accuratius ducendae, ac ab otio et turpi ignavia vindicandae quaerendam observandamque normam invitaret, taliterque dum ipsum vitae circulum, seu faciendis mercaturis, seu tractandis regulandisque manufacturis, seu honestis, aliis occupationibus exercetur, tam mercimonia provecta, quam artes excoltae conspicerentur, quodque in his summum optari posset populorum quies, et commoda Dei optimi mortalium industriam et probos labores benedictis gloria, simulque Regnantis Fama Principis novis quotidie incrementis propagarentur.

Hinc posteaquam Oppidi nostri Elisabethopolis in praefato Transilvaniae Principatu et Comitatu de Küküllő existentis cives et inhabitatores Nationis Armenae universi per strenuos, ac circumspectos Augustinum Issekutz antelati Oppidi Iudicem Ordinarium, et Bogdán Vikoll centum virum, suos nimirum pro Communitatis apud Aulica Dicasteria nostra procurandis negotiis legitime constitutos, et hic praesentes Plenipotentiarios, item Honorabilem Michaellem Daniel Cathedralis Ecclesiae Albensis Transilvaniae Canonicum et ejusdem Oppidi Elisabethopolitani Plebanum, necnonobilem Ioannem Lázár, strenuosque, et circumspectos Melchiorem Gáspár, Ioannem Ötves, Martinum Issekutz, Marcum Pátrubán, Lucam Todor, Nicolaum Csiki, Lucam Ötves, Nicolaum Gáspár, Theodorum Csiki, Thomam Zachariás, Eugenium Daniel Iuratos, Marcum Kosotán Notarium, Ioannem Pap et Christophorum Szentpéteri centum patres, et Antonium Issekutz centum virum exposuerunt: quod per sacratissimum quondam Imperatorem Hispaniorum, Hungariae et Bohe-

miae Regem ac Principem Transilvaniae Carolum Sextum Dominum Genitorem et praedecessorem Nostrum desideratissimum, in anno Millesimo Septingentesimo Trigesimo Tertio, die undecima mensis Augusti Ipsi qua Catholicam profitentes Religionem, privilegialiter in praefato Oppido stabiliti fuerint quidem, velint tamen suae plenius etiam consulere permansioni, eoque fine pro novo sibi elargiendo Privilegio demisse, et suppliciter institerunt.

Nos ex adductis et Nobis relatis aliisque animum nostrum Caesareo-Regium moventibus rationibus, Benignissime annuimus, ut supplicantes hi, in signum nostrae Caesareo-Regiae erga eosdem propensionis iis, quae sequuntur Privilegiis, Iuribus, Immunitatibus in Trannia gaudere possint ac debeant; et quidem:

Primo. Concedimus Clementissime, ut cum Communitas haec Armena Iure perennali penes Regiam Donationem nostram obtinuerit Dominium Ebesfalva cum adjacentibus Pagis, Iure quod per collationem impetravit, libere non solum uti, verum etiam pro suo ampliori commodo terrenum Ebesfalvense Oppido incorporare, consequenterque subditos illinc, ad alia Domini loca (assignatis tamen ipsis sufficientibus fundis) collocare; Inquilinos autem deposito aedificiorum fundis illic superstructorum, secundum justam aestimationem, pretio removere possit, et a modo in posterum sit in toto Oppidum Privilegiatum Latino vocabulo Elisabethopolis, Germanico Elisabethstadt, Hungarico Erzsébetváros nuncupatum, quemadmodum in parte jam antea etiam compellatum est, fruaturque sigillo effigiem Sanctae Elisabeth viduae Andreae; Secundi Hyerosolimitani dicti Hungariae Regis Filiae, a qua denominationem accepit, referente, sicut hactenus, ita in futurum.

Secundo. Casu quo extraneus Armenus ut Incola Oppido huic se adjungere vellet, prius coram ejusdem Loci Magistratu et centum viratu se quoad probitatem, et quoad alia sufficienter legitimare tenebitur, pro tali vero Armeno extraneo praehabita, ut praemissum, sufficienti legitimatione in Civem Loci recepto, praefati Magistratus et Centum viratus respondere obstricti erunt.

Tertio. Cum hujus etiam Communitatis salus, et incrementum a Benedictione Divina praeprimis dependeat, proindeque necesse sit, ut primum Cultus Divini et sanctae Fidei Catholicae, quam praefata Communitas secundum Ritus Armenum profitetur, habeatur cura, hinc annuimus clementer et concedimus, ut Tempora in hoc Oppido Romano-Catholica praeter jam aedificata, crescente Benedicente Deo Populi Numero, nova etiam extrui possint. Curabit autem idem Oppidum ut Ministros ecclesiasticos habeat pro spirituali administratione necessarios, et debitis, ac congruis qualitatibus instructos, ab eodem Oppido convenienter beneficiandos, cumque illi a Transilvaniensi Dioecetano Romano Catholico Latini Ritus dependent, et dependebunt; hinc et Dioecetani officii erit, eo invigilare, ut Ritus Armeno-Romano-Catholicus debite etiam ibi observetur et damnati errores Haeresiarcharum Armeno-Orientalium, nominanter Eutichetis, Dioscori ac aliorum ab hac natione exulent. Praeterea idem Dioecetanus sollicitam geret curam, ne cultus privatus, minus publicus in Principatu Transilvaniae Armenis non Romano-Catholicis ullo modo permittantur, aut praefatorum errorum sequaces intromittantur, vel tollerentur, excepto, si eorum unum, vel alterum solius quaestus causa Provinciam transire, et idcirco temporanee tantillum ibidem commorari contingeret, aut opporeret.

Quarto. Cum hujusmodi communitatum utilitas per institutionem boni ordinis multum augeatur, et promoveatur, proinde clementer jubemus, ut praefata Communitas habeat dependentiam in Civilibus a Gubernio Nostro ibidem Regio, in Oeconomicis a Thesaurariatu aequae ibidem Nostro, Protectionem vero a Generali Nostro in eodem pariter Principatu Armorum Praefectura in feliciter sui permansionem.

Porro Quinto. Habeat idem oppidum Magistratum suum ex Judice, et duodecim Assessoribus e gremio Oppidanorum per Magistratuales et Centum viros legitime eligendis, Notario item pariter semper e Religione Catholica erga justam sui praestandi laboris, et fatigii Compensationem, eidem Magistratui adoptando, Litteralium

expeditiuom in medio Oppidi emergentium perito, consequenter apto et idoneo, probatis, et Justitiae amante constantem. Libera autem Judicis electio fiat quarta die mensis Januarii, observeturque, ut tam ad Judicatum, quam Assessoratus eligantur viri probi, et idonei ac bonae conscientiae, justitiaeque studiosi cultores. Quod autem Causarum interse movendarum Processum, et ordinem attinet, tales causae tam Civiles, et Oeconomicae, quam etiam Criminales ad Magistratum ejusdem Oppidi, qua primam Instantiam debito modo discutiendae per querulantes deferantur, inde rei merito ita postulante, civiles, ad Tabulam nostram Regiam Judiciariam, vel ad Gubernium Nostrum Regium; Oeconomicae vero ad The-saurariatum Nostrum pro earundem differentia, maturioris revisionis gratia appellandae. Dictum in praemissis, in hoc Oppido causas etiam Criminales ad ejusdem Magistratum deferendas esse; hinc Jus Gladii, jam et antea Communitati huic indultum, eidem ulterius quoque benigne concedimus, ea modalitate, ut ad ejusmodi Judicia Criminalia pro Lege, et legali Patriae more, proque dictamine Approbati Juris tractanda antelati Comitatus de Küküllő, cui videlicet Oppidum istud adjacet, Officiales, concurrant, in iis pariter appellatione (more quoad alia privilegiata Oppida in similibus recepto) ad eandem Tabulam nostram Judiciariam, vel ad idem Gubernium Regium Salva. Praemissis autem in causis, si earum qualitas ita postularet, itidem salvus ad Majestatem nostram sit recursus. Si vero quidam ex Oppidanis cum quodam extraneo querimonias et lites haberet, in Foro suo competenti convenire necesse erit; nam actor forum Rei sequi debet.

Sexto. Liberum non minus Commertium quoad praesens gavisa est haec Communitas, eidem ulterius etiam admittimus, ut mercibus licitis in majori, et minori quantitate (all in grosso all in minuta) tam intra Principatus Transilvaniae ambitum in Nundinis solennibus, ubique locorum, more consueto venum exponendis, quam etiam ad alia Haereditaria Regna, et Provincias devehendis persolutis vectigalibus, et Teloniis Caesareo Regiis, praes-

titisque de Iure praestandis, citra quamvis aliam illegitimam exactionem ipsi obtrudendam negotiari possit.

Septimo. Persuasa vero sit haec Communitas, quod Nos ad stabilienda, augendaque suo opificia, seu manufacturas specialia Privilegia clementissime indulturi, nec non ad sua Commercium promovenda assistentiam congruam efficaciter elargituri simus.

Octavo. Indulgemus eidem communitati pro Foris Hebdomadalibus Dies Martis, et Sabbathi, Nundinas autem solennes, seu Annuas quaterno tempore nominanter: Vigesima quinta Martii in Festo Annunciationis Beatae Mariae Virginis, in Festo Ascensionis Domini, Vigesima prima Septembris in Festo Sancti Matthaei Evangelistae, et Decima nona Novembris in Festo Sanctae Elisabeth, quasvis ex quattuor posterioribus ad analogiam aliorum Locorum, nundinis Pecuariis praecedentibus per triduum duraturas, hoc addito, ne forte tam ipsa Fora hebdomadalia, quam generales Nundinae cum vicinorum locorum Foris et Nundinis iisdem coincident diebus.

Nono. Cum nos Benigne annuerimus, ut Communitas haec Censum, quam hactenus quottannis ad Cassam Cameralem a Familiis, Domibus, Macelloitem, et Educillo pendendam tribuit, semel et in perpetuum redimere valeat, ac pro eo jam sedecim millia Florenorum, et nos acceptaverimus, et dicta Communitas ad aerarium nostrum effective numeraverit, ideo eandem Communitatem a praestatione Census illius in perpetuum absolutam pronunciamus, et declaramus, salva caeterum ad Cassam provincialem praestanda Contributione, ad quam Oppidani etiam isti instar aliorum Contribuentium Patriae civium concurrere tenebuntur juxta benignas Ordinationes Nostras.

Decimo. Annuimus et concedimus, ut Communitas haec intra limites toties fati Oppidi Elisabethopolitani Fluvio Küküllő ad idem Oppidum decurrenti pro majori transitus commodo duos inponere Pontes, impositosque conservare, ac in expensarum suarum recuperationem in iis secundum ordinem et consuetudinem in praefato comitatu de Küküllő, ac aliis vicinis comitatibus super exi-

gendo Telonio observatam, Telonium a viatoribus transeuntibus Lege non immunibus futuris semper temporibus exigere valeat, atque possit, absque praejudicio tamen aliorum Teloniorum, et ita, ut Communitas Pontes illos commodos, et viatoribus ad transeundum aptos, servare teneatur. Porro

Undecimo. Volumus, ut dum et quando necessitate, vel hostili emergente incursu Oppidani isti Armeni praeiosa sua Mercimonia in arces, et munitas Transilvaniae Civitates deponere, et majoris securitatis causa ibidem asservare voluerint, recipiantur ipsi, proque custodia mercium locus aptus ipsis detur.

Duodecimo. A quartiriorum autem Militarium, condescensionum, praejuncturarum item, et aliorum his similium onerum supportatione Communitatem istam eximimus et immunem declaramus.

Decimo tertio. Dispersi in Transilvania Armeni (demptis Armenopolitanis) ubicumque commorantes eoque donec in locum tertium congregati distincta Privilegia pro se impetraverint, subsint hujus Communitatis Magistratui quoad Contributionalia, et alia publica onera a proportione, quoad item expensas causa ipsorum faciendas, qui tamen in aliis hujus praecise Oppidi bonorum concernentibus occurrentiis concurrere non tenebuntur. Clementissimam hanc Nostram dictis seu praesentibus, seu futuris praelibati Oppidi Nostri Elisabethopolis incolis Armenae Nationis sacrae Romano-Catholicae Fidei, quoad praemissas benignas cessiones, et indulta Nostra voluntatem non solum benigne declaramus, sed et vobis Illustribus, Reverendis, Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis, Nobilibus, et Agilibus, Prudentibus item ac Circumspectis Gubernio nostro Regio, universisque, et singulis Haereditarii Principatus nostri Transilvaniae statibus, et Ordinibus, Comitatum supremis et vice Comitibus, Judicibus nobilium, sedium siculicalium Capitaneis, et Judicibus Regiis, et Magistratibus Civium cunctis, denique Jurisdictioni nostrae quoquo modo subjectis, notum facimus, et praecipimus, ut praefatum Populum Armenum, non modo Transilvianiam ingredi, verum et

praerecensitis Indultis nostris, qua futuros veros Incolas omnino frui sinatis, ac firmiter in omnibus et singulis, quae praemissis in Articulis continentur, manutenere, ac eosdem contra quoslibet Privilegii hujus Impetitores tueri, ac protegere debeatis ac teneamini; quemadmodum Nobis indubie promittimus dictos Armenos et successores eorundem vicissim debitam erga Nos et Augustam Nostram Domum devotionem, fidelitatem, ac observantiam gesturos, et sic se compartaturos, ut tam Nobis quam reliquis devotis Nobis Transilvaniae incolis, grati, et accepti existant.

In cujus rei memoriam, firmitatemque duraturam praesens diploma Iurium antelatae nationis Armenae futura pro cautela necessarium, sub sigillo nostro pendentis majori extradandum duximus, et concedendum, Salvo Iure alieno. Datum in Civitate Nostra Vienna Austriae, die vigesima octava Mensis Novembris, Anno Domini Millesimo septingentesimo quinquagesimo octavo, Regnorum vero nostrorum Decimo Nono.

Maria Theresia m. p.

Gabriel Comes Bethlen m. p.

Adalbertus Somlyai

de Csik Somlyó m. p.

Mi Mária Terézia Isten kegyelméből Római Császár, Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát- és Tótország stb. királya. Ausztria főhercege, Burgund, Brabant, Milano, Stajer, Karintia, Krajna, Mantua, Parma és Piazenza, Limburg, Luxemburg, Geldria, Vürtemberg, felső és alsó Silézia hercege, Svábország és Erdély fejedelme, a felséges Római birodalom, Burgovia, Morva, felső és alsó Lauschitz örgrófja, Habsburg, Flandria, Tirol, Ferret, Kiburg, Görcz, Gradiska, Arthesia és Székelyek grófja, a Tótországi örgrófság, Portnaus, Salinák és Mechlinia ura, Lotharingia és Bärri hercege, Etruria nagyhercege, stb. stb.

Minthogy a századok tapasztalata igazolja, hogy az országok és fejedelmek dicsősége és dize csak akkor terjed ki kívülről messzire, midőn az alattvalókat otthon

jól rendezett dolgaik nemcsak bizonyos gyöngéd édes-séggel helyükhöz vonzzák, hanem másokat is arra indítanak, hogy közöttük lakhelyet keressenek s alapítsanak; dicső elődeinknek is azért volt ezekre mindig gondjuk, hogy országaik- és tartományaikat minél számosabb lakossal, a mennyire csak lehetséges, gyarapítsák, kiknek életfentartási módja a közhaszon előmozdítására lenne irányítva, s azért midőn mindezek biztosabb megmaradására, mind a többi polgárok boldogságának — más polgárok igyekezete által segítettve — könnyebb elérésére az ilyen új telepeket állásuknak megfelelő kiváltságokkal és mentességekkel kedvök szerint ellátták, a honnan aztán az a haszon is háromlott, hogy a kegyességnek azon édessége másokat is ösztönöze és többeket az élet célszerűbb vezetésére, a henyélés és rút tétlenség eltávolítására és pontosság követésére vezetett; így midőn az élet folyamát részint kereskedői teendők, részint kézművekkeli foglalatosság, akár egyéb tisztességes munkában töltik el, a vásárlások előmozdítva, a mesterségek tökéletesbítve lesznek s a mi ezekben főképen kívánatos, a népek kényelme és nyugalma, a halandók igyekezetét s buzgó munkáit megáldó Isten dicsősége s egyszersmind az uralkodó fejedelem híre naponként terjedni fog.

Ezért miután a fennemlített erdélyi fejedelemségben Küküllő megyében levő Erzsébetvárosuuk örömeny nemzetiségű összes polgárai és lakosai, tevékeny és gondos Issekutz Antal említett város rendes birája és Vikoll Bogdán képviseleti tag által udvari korlátnokságunk előtt, mint e közönség ügyei elintézésére törvényesen megbizottak által, úgy szintén ezen teljhatalmu képviselők u. m. tisztelendő Dániel Mihály Erdély-fejérvári székesegyház kanonokja, Erzsébetváros plebánosa, nem különben nemes Lázár János, tevékeny és gondos esküdtek Gáspár Menyhért, Ötves János, Issekutz Márton, Pátrubán Márk, Lukács Tódor, Csiki Miklós, Ötves Lukács, Gáspár Miklós, Csiki Tódor, Zakariás Tamás, Dániel Eugen, Kosotán Márk jegyző, Pap János, Szentpéteri Kristóf és Issekutz Antal képviselők által előadták, hogy egykori fölséges császár, Spanyol-Magyar és Csehország királya és Erdély

fejedelme VI. Károly Atyánk, legkedvesebb elődünk 1733 Augusztus 11. kelt kiváltságlevele szerint, mint katolikusokat a fennemlített városba állandósította ugyan, de mégis teljesebben gondoskodni akarnának megmaradásukról, e célból a nekik adandó új kiváltságért hódolattal és alázatossággal folyamodtak.

Mi a felhozott s élénk terjesztett császári királyi szivünket megindító más okok folytán is legkegyelmebben elhatároztuk, hogy ezen kérelmezők iránti császári királyi hajlamunk jeléül azon kiváltságokkal, jogokkal és mesterségekkel, melyek következnek, Erdélyben élhessenek és éljenek, és pedig:

1. Legkegyesebben megengedjük, hogy ez az örmény közönség, miután az ebesfalvi uradalmat a mellette levő falvakkal együtt királyi adományunkból örökös joggal nyerte, a joggal, melyet az átadás által szerzett, nemcsak szabadon élhet, hanem saját nagyobb haszna végett, az ebesfalvi területet a város számára bekebelezhesse s következőleg innen az alattvalókat az uradalom más helyére (mindazonáltal megfelelő földbirtokkal ellátván azokat) áthelyezhesse, a zselléreket pedig kifizetvén a földbirtokra épített épületeknek igazságos becslés szerinti értékét, elmozdíthassa, s mostantól fogva jövőre legyen egészen kiváltságos város, latin nyelven Elisabethopolis, németül Elisabethstadt, magyarul Erzsébetvárosnak neveztessek, a mint részben már ezelőtt is neveztetett; s pecsétjén mint eddig, úgy jövőben is szent Erzsébetnek, jeruzsálemi II. Endre magyar király özvegy leányának képét használhassa, a kitől elnevezését vette.

2. Azon esetben, midőn az idegen örmény, mint lakós e városhoz akarná magát fűzni, tartozik előbb magát azon hely tanácsa előtt a becsületesség és egyebekre nézve kellőleg igazolni, az ilyen idegen örményre nézve pedig, miután a mint előre volt bocsátva a kívánt polgárrá törvényesítés korábban megtörtént, a befogadotról a fenn nevezett tanács és képviselőlet kötelesek felelni.

3. Minthogy e közönségnek is üdve és előmenetele főleg az isteni áldástól függ, következőleg szükséges,

hogy először az istenitisztelet — és katolikus szent hitre, melyet a fennevezett közönség, örmény szertartás szerint vall — gond fordíttassék; miért kegyesen beleegyezzünk és megengedjük, hogy ezen városban az Isten áldása folytán a nép száma növekedésével az építettteken kívül új kath. templomokat építhessen, gondoskodni fog ugyanazon város, hogy a lelki szolgálatra szükséges kellő és megfelelő tulajdonokkal bíró egyházi személyzettel ellátva legyen, a kiket ugyanazon város illően javadalmazni tartozik. Minthogy pedig a róm. kath. latin szertartású Erdély-egyházmegyei hatóságtól függnék és függni fognak, ennél fogva az egyházmegyei hatóságnak is kötelessége lesz felügyelni arra, hogy ott az örmény róm. kath. szertartás kellőleg megtartassék és a keleti örmény eretnekek: névleg Eutiches és Dioscorus és mások kárhoztatott tévelyei ettől a nemzettől távol legyenek; ezenkívül ugyanezen egyházmegyei hatóságnak szorgos gondja legyen arra, nehogy a magán s kevésbé nyilvános istenitisztelet az erdélyi fejedelemségben a nem katolikus örményeknek bármi módon megengedtessek vagy a fenn említett tévelyek követői bebocsáttassanak, vagy megtüressenek, kivéve, ha azok egyike vagy másika egyedül kereskedési szempontból a tartományon átmenni s úgy ott ideiglenesen időzni találna, vagy a szükség követelné.

4. Minthogy az ily községek haladását a jó rend megállapítása nagyon öregbíti s előmozdítja, azért kegyesen parancsoljuk, hogy a fennevezett közönség a polgári ügyekben az ottani királyi kormányzékunktól, a gazdaságiakban szintén ugyanottani kincstárunktól függjön, hasonlóképpen ugyanazon fejedelemségünkben levő katonai főparancsnokságtól nyerje védelmét saját boldogabb fennmaradása végett; továbbá

5. Ugyanezen városnak legyen tisztviselősege, mely a bíró és tizenkét tanácsosból álljon, kik a város kebeléből a tisztviselők és képviselők által törvényesen választatnak; ugyanezen tisztviselőségnek legyen katolikus vallású jegyzője, ki a város körében előforduló iratok elkészítésében jártas, jó és igazság szerető legyen, kinek munkáját és fáradságát igazságosan méltányolják. A bíró

szabad választása pedig január 4-ik napján történjék és tartassék szem előtt, hogy mind a bíróságra, mind a tanácsosságra becsületes és alkalmas s jó lelkiismeretű férfiak és az igazságnak buzgó tisztelői választassanak ; ami pedig egymásközt indítandó ügyek perfolyamát és rendjét illeti: az ily ügyek kellőképpen megvizsgálását akár polgáriak és gazdaságiak, akár bünvádiak legyenek a panaszos felek, ugyanezen város tisztviselősege mint első ítélőszék elé vigyék, innen, ha a dolog tárgya ugy kívánja, azok érettebb átvizsgálás tekintetéből királyi ítélő táblánkhöz vagy királyi kormányunkhoz, a gazdaságiakban pedig kincstárunkhoz felebezendők. Az előbbiekben azt mondtuk, hogy a bünügyek ezen város tanácsához terjesztendők be, azért a kardjogot, ami ennek a közönségnek már azelőtt is meg volt engedve, továbbra is kegyesen megengedjük, azon módosítással, hogy az ilyen bünügyi ítéletek tárgyalására a haza törvénye és törvényes szokása s az elfogadott jog sugalma szerint fennemlített Küküllő megyének, melyben e város fekszik, tisztviselői összegyűljenek s azokban (azon szokásnál fogva, mely más kiváltságolt városokra nézve hasonló ügyekben fennáll) ugyanazon ítélő táblánkhöz vagy királyi kormányunkhoz szabadjon felebezni; az előbb említett ügyekben pedig, ha azok természete ugy kívánja, szabad a felebezés Felsőgünkhöz. Ha pedig valakinek a városiak közül valamely idegennel szemben panasza és pere volna, szükséges, hogy annak megfelelő törvény-széke előtt találkozzék, mert a felperesnek az alperes törvényszékét kell követnie.

6. Szintén szabad a kereskedés, melylyel ezen közönség jelenleg is bir, továbbra is megengedjük neki, hogy ugy a szabadalmazott árucikkekkel kisebb-nagyobb mennyiségben, az erdélyi fejedelemség területén belül a nyilvános vásárokon bármely helyen szokott módon kereskedhessék, mint szintén azokkal, a mik más örökös országok- és tartományokba vitetnek; — és megfizetvén a császári királyi adókat és vámokat s megtartván a jog szerint megtartandókat, minden más rá erőszakolt törvénytelen adóztatás nélkül üzérkedhetik.

7. Mindazonáltal legyen meggyőződve a közönség, hogy gyártmányai vagyis kézi munkái biztonsága végett a különös kiváltságokat legkegyesebben engedélyezni fogjuk, nem kevésbé a kereskedések előmozdítására az illendő segélyt hathatósan meg fogjuk adni.

8. Ugyanezen közönség számára heti vásárokul engedélyezzük kedd és szombat napot, a nagy vásár vagyis évi sokadalom gyanánt az évnegyedi időt, névleg márczius 25-ikét Gyümölcsoltó boldogasszony ünnepét, Urunk menybenemetele ünnepét, szeptember 25-ikét szent Máté evangelista ünnepét, November 19-ikét szent Erzsébet napját; a négy utóbbi bármelyikét más helyek hasonlósága szerint három napig tartandó előzetes baromvásárral azon hozzáadással, nehogy a nagy sokadalmak a szomszéd helyek vásárai és sokadalmaival ugyanazon napra essenek.

9. Minthogy mi kegyesen beleegyeztünk, hogy ez a közönség a haszonbért, melyet a családok, házak, mézsárszék, úgy szintén a koresma után mindez ideig fizetett, egyszer s mindenkorra megválthassa, s ezért mi is már tizenhat ezer forintot elfogadtunk, a nevezett közönség azt kincstárunkba tényleg befizette; azért kihirdetjük, hogy e közönséget a haszonbér fizetésétől örökre felmentjük, fennmaradván a tartományi pénztárba fizetendő adó, melyhez magok a városiak is a haza más adózó polgárai módja szerint kegyes rendeletünk folytán járulni tartoznak.

10. Beleegyezünk s megengedjük, hogy ez a közönség az annyiszor említett Erzsébetváros határain belül ugyanezen város mellett haladó Küküllő folyóra az átmenet nagyobb kényelme tekintetéből két hidat állíthasson s a felállítottakat fentarthassa, s költségének visszaszerzésére a fennevezett Küküllő megyében és más szomszéd megyékben a vám fizetésről fentartott rend és szokás szerint, a vámot, az azokon átmenő utasoktól, kik a törvény által fölmentve nincsenek, jövőben is mindig követelhesse; de más vámok kára nélkül, és úgy, hogy a közönség kényelmes és az utazókra nézve az átmenelt illetőleg alkalmas hidakat tartani köteles.

11. Akarjuk, hogy midőn és a mikor szükségből vagy ellenséges betörés következtében magok a városi örmények becses árucikkeiket Erdélynek várakkal és erődítésekkel ellátott városaiba letenni s nagyobb biztonság végett ott tartani akarják, fogadtassanak el ezek s áruik őrizetére adassék alkalmas hely.

12. A katonai szállások, beszállásolások, előfogatok s más ezekhez hasonló terhek viselésétől ezt a közönséget kiveszszük s mentesnek nyilvánítjuk: végül

13. Az Erdélyben szétszórt örmények (kivéve a szamosujváriakat) bárhol lakozzanak, mind addig, míg harmadik helyre összegyűlve, külön kiváltságokat magok részére nem nyertek, az adózások és más nyilvános terhek aránylagos hordozására, ugyszintén azon költségekre nézve, a mik számokra történnek, ezen közönség tanácsának legyenek alávetve, a kik azonban kizárólag ezen város javát illető más dolgokban hozzá járulni nem tartoznak. E legkegyesebb akaratumkat elébb említett Erzsébetvárosunkbeli jelen és jövő római katolikus szent hitű örmény nemzetű lakóinak az előre bocsátott kegyes engedmények és engedélyekre nézve nemcsak kegyelmesen kijelentjük, hanem nektek Méltóságos, Tisztelendő, Tekintetes, Nagyságos, Híres, Nemzetes, Nemes, Ügyes, Okos, ugy szintén a körültekintőknek királyi kormányzékünknek, erdélyi örökös fejedelemségünk egyes és összes Karai és Rendeinek, a megyék fő- és alispánjainak, ugy a nemesek biráinak, a székely székek kapitányainak és királybiráknak, a szász városok és székek királybiráinak, polgármestereknek, s minden, joghatóságunk alá bármi módon tartozóknak, tudomására hozzuk és parancsoljuk, hogy a fennemlített örmény népet Erdélybe nemcsak bejönni, hanem az előbb elszámolt engedményeket, mint jövőbeli igazi lakóknak teljesen élvezni is engedjétek s mindenek- és egyesekben, melyek az előre bocsátott pontokban foglalvák fentartani s őket a kiváltság bármely megtámadói ellen védeni és pártfogolni tartoztok, a miket mi kétség kívül a nevezett örmények- és azok utódaira nézve megígértünk, viszont ők is irántunk s uralkodó házunk iránt ragaszkodást, hűséget és enge-

delmességet ígértek, hogy mind előttünk, mind Erdély többi kedvelt lakói előtt kegyeltek és kedvesek legyenek. A mely dolog emlékezetére, erősségére és fennmaradására elhatároztuk, hogy az előbb említett örmény nemzet jogainak jelen oklevelét a szükséges jövő biztonság tekintetéből nagyobb függő pecsétünk alatt kiadjuk és engedélyezzük, sértetlenül hagyván a más jogát.

Kelt Ausztriában, Bécs városunkban November 28-ik napján az Úr 1758-ik, országlásunknak pedig tizenkilencedik évében.

Mária Terézia s. k.

Gróf Bethlen Gábor s. k.

Somlyai Albert s. k.

XIV.

Mária Terézia okmánya Erzsébetváros birtokairól.

Nos Maria Theresia Dei Gratia Romanorum Imperatrix. Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniaeque Regina, Archi Dux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Mediolani, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Mantuae, Parmae, et Placentiae, Limburgiae, Lucemburgiae, Geldriae, Virtembergae, Superioris et Inferioris Silesiae, Princeps Sveviae, et Transilvaniae, Marchio Sacri Romani Imperii, Burgoviae, Moraviae, Superioris et Inferioris Lusatiae, Comes Habsburgi, Flandriae, Tyrolis, Ferretis, Kyburgi, Goritiae, Arthesiae et Siculorum, Comes Namurci, Domina Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis, Salinarum et Mechliniae, etc. Lotharingiae et Barri Dux, Magna Dux Hetruriae etc. etc. etc.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis, quod Nos, cum demissis Augustini Issekutz Iudicis, Joannis Lázár, Melchioris Gáspár, Joannis Ötves, Martini Issekutz, Marci Patrubán, Lucae Thodor, Nicolai Csiki, Lucae Ötves,

Nicolai Gáspár, Theodori Csiki, Thomae Zacharias, Eugenii Daniel Juratorum, Marci Kosotán Notarii, Joannis Pap, Christophori Szentpéteri Centum Patrum, Bogdan Vikoll et Antonii Issekutz Centum virorum, suo totiusque Communitatis Armenae Oppidi Nostri Elisabethopolis in Principatu Transilvaniae et Comitatu de Küküllő existentis Nomine Maiestati Nostrae propterea factis precibus Benigne inclinatae, tum vero attentis et considerata Fidelitate, Fidelibusque Servitiis, quae eadem Communitas Nobis, Augustaeque Domui Nostrae *pro locorum et temporum varietate, occasionumque exigentia* hactenus exhibuisse, et impendisse perhibetur, et qualia eandem imposterum quoque Iugi Fidelitate exhibituram, et impensuram confidimus, Totale et integrum Dominium Ebesfalvense hactenus prae manibus Fisci Nostri Regii habitum, *Totales nempe, et integras Possessionis Ebesfalva cum Castello ibidem, et Hondorff*, Totalem item, et integram portionem possessionariam in possessione Ernye in de Küküllő, totales pariter, et integras Possessiones Rudály, et Ujfalu in Albensi, sic dictis Transilvaniae Comitatus existentes, Totum item et omne Jus Nostrum Regium, si quod in eodem Castello, dictisque Possessionibus, et portione, etiam aliter qualitercunque existeret, et haberetur, aut idem, et eadem Nostram ex quibuscumque Causis, viis, modis, et rationibus concernerent collationem, simul cum cunctis suis Utilitatibus, et pertinentiis quibuslibet Terris scilicet Arabilibus cultis, et incultis, Agris, Pratis, Pascuis, Campis, Foenetis, Silvis, Nemoribus, Montibus, Alpibus, Vallibus, Vineis, Vinearumque Promontoriis, item Aquis, Fluviis, Piscinis Piscaturis Aquarumque decursibus, Mollendinis, et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum, et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis ad idem Castellum, easdemque Possessiones, et Portionem de Jure et ab antiquo Spectantibus, et pertinere debentibus, sub suis veris Metis, et antiquis Limitibus existentes, erga sexaginta Millium Florenorum Rhenensium depositionem, memoratae Communitati Armenae, eorundemque heredibus, et successoribus legitimis, vigore

benignae resolutionis Nostrae per Caesareo-Regium Directorium nostrum in publicis, et Cameralibus, diebus quinta Julii, et decima nona Augusti, anni currentis ad Cancellariam nostram Regiam Transylvanico-Aulicam intimatae, cum legali contra quasvis legitimas impetitiones in Fiscum nostrum Regium reservata evictione dandum, donandum, et conferendum duximus, Jure perpetuo, et irrevocabiliter, prout damus, donamus, et conferimus, modo, jureque ex praemissa Donatione nostra ipsis incumbente tenendum, possidendum, pariter, et habendum, salvo Jure Alieno: Harum Nostrarum Secretioris, et Aulici Sigilli Nostri Munimine roboratarum vigore, et Testimonio Literarum mediante, quas Nos in formam Privilegii Nostri redigi faciemus, dum Nobis in specie fuerint reportatae. Datum in Civitate Nostra Vienna Austriae, die Trigesima prima Mensis Augusti, Anno Domini Millesimo septingentesimo, quinquagesimo octavo, Regnorum vero Nostrorum Decimo octavo.

Maria Theresia m. p.

Gabriel Comes Bethlen m. p.

Franciscus Bandi m. p.

Mi Mária Terézia Isten kegyelméből római császár, Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát- és Slavonorság királya, Ausztria főhercege, Burgund, Brabant, Miláno, Stájerország, Krajna, Karinthia, Mantua, Parma és Piacenza, Limburg, Luxemburg, Geldern, Vürtemberg, Felső- és Alsó Szilézia hercege, Sváb- és Erdélyország fejedelme stb. stb.

Emlékébe ajánljuk mindazoknak, kiket illet, ezen iratunkkal jelezvén, hogy Mi Issekutz Ágost birónak, Lázár János, Gáspár Menyhért, Ötves János, Issekutz Márton, Patrubán Márton, Tódor Lukács, Csiki Miklós, Ötves Lukács, Gáspár Miklós, Csiki Tivadar, Zakariás Tamás, Dániel Jenő esküdteknek, Kosotan Márk jegyzőnek, Pap János, Szentpéteri Kristóf képviseleti tagoknak, Vikoll Bogdán és Issekutz Antal kiküldötteknek a maguk és az egész erzsébetvárosi örmény közönségnek — mely

az erdélyi fejedelemség Küküllő megyéjében fekszik — nevében Felsőgünkhöz benyújtott alázatos folyamodását kegyesen fogadva, továbbá tekintetbe vevén a hűséget és a hűséges szolgálatokat, a melyeket ezen közönség nekünk és felséges Házunknak a hely és idők viszonytagsága és alkalmak követelménye szerint eddig kimutatni igyekezett és a kiktől reméljük, hogy jövőben is állandó hűséget fognak tanúsítani és beigazolni: az egész és teljes ebesfalvi uradalmat, mely eddig a mi királyi kincstárunk kezén állott t. i. az egész ebesfalvi birtokterületet ugyanott levő várkastélylyal és Hondorfot; továbbá az egész és teljes ernyei birtokrészletet a Küküllőn innen, hasonlóképp az egész és teljes fehérmegyei Rudály és Ujfalú birtokait, melyek az úgynevezett erdélyi vármegyékben léteznek, továbbá az egész és minden királyi jogunkat, a mi ezen várkastélylyal és a mondott birtokokkal és birtokrészlettel bármiképpen is összefüggésben áll, vagy bármi okból, úton-módon és szempontból a mi adományozásunkhoz tartoznának minden haszonvétellel és mindennemű járulékaival t. i. szántóföldek, miveltségek és miveletlen szántók, rétek, legelők, mezők, szénarétek, erdők, berkek, hegyek, havasok, völgyek, szőlők, szőlőhegyek, továbbá vizek, folyók, tavak, halastavak, vízfolyások, malmok és azoknak helyei, általában véve minden haszonvétel és tartozék, bármi néven nevezett ugyanazon kastély és birtokokhoz jogosan és ősidőktől fogva tartozó valódi mesgyéjük és régi határok alatt álló részletekkel 60,000 rhenes forint letétele mellett említett örmény közönségnek, azok örökösei és törvényes utódainak kegyelmes határozatunk alapján, mely a nyilvános és kincstári ügyekben császári királyi igazgatóságunk által július 4-ik s augusztus 19-ik napján a folyó évben, erdélyi királyi udvari kancellariánknál kihirdetett, fentartván bármely megtámadtatás ellen a törvényes hivatkozást kir. kincstárunkra: adni, ajándékozni és adományozni elhatároztuk örök jogon és visszavonhatlanul, a mint adjuk, adományozzuk és átruházzuk most ezen adománylevelünk jogánál fogva, hogy birják, megtartsák és élvezzék azt, épségben maradván más joga.

Ezen adománylevelünket titkos és udvari pecsétünk nyomásával bizonyság végett megerősítettük, melyet mi kiváltságlevél alakjában, a mely alakban a kívánalmak előadattak, kiadjuk.

Kelt Bécsben, ausztriai városunkban, az Urnak 1758-ik, uralkodásunknak pedig 18-ik évében, augusztus hó 31-ik napján.

Gróf Bethlen Gábor s. k.

Bándi Ferencz s. k.

Mária Terézia s. k.

XV.

Mária Terézia engedélyt ad a szamosujvári és erzsébetvárosiaknak, hogy trónjához követeket küldhessenek.

Maria Theresia Illustres, Reverendi etc. etc. Ad demissas Magistratum Armenorum in illo Principatu nostro Szamosujvariensium et Elisabethopolitanorum Nobis suo modo relatas preces benigne resolvimus, ut in Contradictionis contra Privilegia ipsorum e fidelibus ejusdem Principatus Statibus et Ordinibus, ut perhibereturque in proxime celebrata Diaeta facta casu, suos illi ad Thronum nostrum exmittere valeant Deputatos, Quam clementissimam Resolutionem nostram supplicantibus istis more solito intimabitis. Quibus in reliquo Gratia nostra Caeso-Regiaque ac Principali Benigna propensione manemus, Datum in Citte. nostra Vienna Austriae Die 25-a Febr. Anno 1760 Regnor vero nostror 20-o.

Maria Theresia m. p. Gabriel Comes de Bethlen m. p.

Ad mandatum Sacrae Caesareae Regiaeque Mattis proprium.

Adalbertus Somlyai m. p.

Nagyságosok, tisztelendők stb. Fejedelemségünkben levő szamosujvári és erzsébetvárosi örmények tanácsainak

hosszánk fölterjesztett alázatos kérésére kegyesen elhatároztuk, hogy, miután a közelebről tartott országgyűlésen, a mint állítják, azon fejedelemség hű karai és rendei tiltakoztak kiváltságleveleik ellen, trónunkhoz követeket küldhessenek. Ezen kegyes határozatunkat szokott módon közöljétek a kérelmezőkkel. A kiknek egyébiránt csász. királyi és fejedelmi jóságos hajlammal és kegyességgel maradunk. Kelt Bécs városunkban, Ausztriában, 1760. évi február 25. napján, uralkodásunk 20. évében.

Mária Terézia s. k.

Gr. Betlen Gábor s. k.

A császári és királyi felség parancsából

Somlyai Albert s. k.

XVI.

Mária Terézia felhatalmazványa Issekutz Agoston és Wikul Bogdán részére.

Nos Maria Theresia Dei Gratia Romanorum Imperatrix, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae Regina, Archidux Austriae, Dux Lotharingiae et Barri, Magna Dux Hetru-
riae, Dux Burgundiae, Styriae, Carinthiae et Carnioliae, Princeps Transilvaniae, Comes Flandriae, Tyrolis, Goritziae et Sicularum. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes universis et singulis: Quod nobiles Thomas Zacharias et Joannes Lázár, hic quidem Regii Oppidi Elisabethopolis senator, ille autem Judex Primarius, nec non circumspectus Joannes Pap praelibatae oppidanae communitatis orator in suis ipsorum propriis, ac reliquorum dicti oppidi civium quaestorum et Incolarum nominibus et personis coram Nobis personaliter constituti in suos legitimos Plenipotentiarios elegerunt et constituerunt Nobis Augustinum Isikutz nec non Deodatum Wikul, hunc quidem saepedicti oppidi Ordinarium Notarium, illum autem Judicem Emeritum et actuaalem Senatorem sponte ac libere vivaecque vocis suae eloquio fatentes pariterque referentes Nobis hunc in modum: Qualiter

ipsi propter loci distantiam causis suis, signanter autem ratione contradictionis contra Privilegia ipsorum fidelibus Principatus nostri Transilvaniae Statibus et Ordinibus, uti perhiberetur in proxime celebrata Diaeta, interpositae casu jam motis vel movendis invigilare per se nullo modo possent; ea propter confisi praefatorum Augustini Isikutz et Deodat Wikul praeclarae fidei, constantiae et integritati, ingenique et rerum gerendarum dexteritati, hactenus erga ipsos constatis et deinceps etiam prout spe indubia crederent et confiderent contestandis; iisdem igitur causarum ipsorum, signanter vero negotium ratione praesciptae contra Privilegia ipsorum contradictionis in omnibus suis Articulis tangentibus et concernentibus taliter procurandum et protegendum commendassent et concredidissent eosdemque in veros suos et indubitatos Plenipotentiariorum Curatores et Defensores elegissent, nominassent, praefecissent et constituissent; quemadmodum eosdem Augustinum videlicet Isikutz et Deodatum Wikul elegerunt et nominarunt, comendaruntque commiserunt item et concrediderunt coram Nobis publice et manifeste, dantes et concedentes iisdem plenariam atque omnimodam potestatis facultatem, causa in praemissa agendi, tractandi, defendendi, Procuratores constituendi, eosdemque revocandi ac si res ita postulaverit cum adversariis etiam concludendi, ac concordandi, ac denique ea omnia, quae Juribus praefatae communitatis proficua et non nociva fore cognoverint, rite expediendi, ratum atque firmum sese promittentes habiturum quidquid per praefatos Curatores ac Defensores suos Plenipotentiariorum exhibitum videlicet seu Exhibitorem praesentium actum, dictum, factum, procuratum, conclusum et expeditum fuerit causa in praemissa, non secus ac si ipsimet constituentibus Nomine praesciptae Communitatis coram adessent, rebusque prospicerent suis harum nostrarum authentici Sigilli nostri eoque Trannici munimine roboratarum vigore et testimonio Literarum mediante. Datum in Libera Regiaque Civitate Nostra Saxonicali Cibinii die sexta Mensis Maji, Anno Dni Millesimo septingentesimo sexagesimo.

Mi Mária Terézia Isten kegyelméből római császár, Német-, Magyar- és Csehország királya, Ausztria főhercege, Lotharingia és Barri hercege, Etruria nagy hercege, Burgund, Stájer, Krajna és Karinthia hercege, Erdély fejedelme, Flandria, Tirol, Görcz és a Székelyek grófja.

Emlékezetébe ajánljuk ezen iratunk alapján jelezvén mindenkinek és egyeseknek, hogy nemes Zakariás Tamás és Lázár János, az előbbi kir. Erzsébetváros tanácsnoka, az utóbbi pedig főbíró, nemkülönben körültekintő Pap János fennemlített város közönségének szónoka (orator) saját és nevezett város többi polgárai, kereskedői és lakói nevében és személyében, a kik előttünk személyesen megjelenve önként és szabadon élőszó előadásával nyilvánították és előterjesztették nekünk a következő módon, hogy törvényes felhatalmazottjaiknak Isikutz Ágostont, ugyszintén Wikul Bogdánt választották és megbízták, az előbbi a gyakran említett város rendes jegyzője, az utóbbi kiérdemült bíró és valóságos tanácsnok; mert ők a hely távolsága miatt a megindított vagy megindítandó ügyek fölött, különösen pedig erdélyi fejedelemségünk legközelebbtről tartott országgyűlésén, a mint állítják, hű Karaink és Rendeink által kiváltságaik ellen óvást emelt ügyben — felügyelni nem képesek, ez okból bizva fennevezett Isikutz Ágoston és Wikul Bogdán kiváló hűségében, kitartásában és feddhetlenségében, eszességében és a dolgok ügyes végzésében, a melyekről eddig meggyőződtek s ezután is, a mint kétségkívül hiszik és remélik, meg fognak győződni; ennélfogva ügyeiknek különösen a kiváltságok ellen tett óvás minden fejezetére vonatkozó és érintő ügynek olyképen való elintézését és kivitelét ajánlották és bízták rájuk, és őket valódi és igazi teljhatalmu gondnokokká, védőkké választották, kinevezték, tették és megbízták a mint őket tudni illik Isikutz Ágostont és Wikul Bogdánt megválasztották, kinevezték, ajánlották, kiküldötték és megbízták Előttünk nyilván és világosan, nekik egész teljhatalmat adván és engedvén, hogy a fenjelzett ügyben cselekedhessenek, tárgyalhassanak, védhessenek, ügyvédeket állíthassanak,

őket visszavonhassák és ha a dolog úgy kívánná, az ellenfelekkel is megállapodhassanak és egyezkedhessenek, és végre mindazt, a miket nevezett közönség jogaira hasznosnak és nem károsnak ismerni fognak, helyesen bevégezni, elfogadni és állandóan megtartani ígérték, a mi a fennevezett gondnokaik és teljhatalmu védőik t. i. a jelenlegi előadóik által bemutatva, ellátva, teljesítve, mondván, eljárva, határozva és kiadva lesz a fenzelzett ügyben, úgy mintha ők alkották volna a nevezett közönség nevében, mint a kik jelen voltak és saját ügyeikben utánnéztek. Ezen levelünket erősség- és bizonyítvány gyanánt erdélyi hiteles pecsétünk nyomásával megerősítettük.

Kelt szabad királyi szász városunkban, Szebenben, az urnak 1760. évében május hó 6-án.

Mária Terézia s. k.

XVII.

II. József kiváltságlevele.

Nos Josephus II. Divina favente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, Germaniae Hierosolymae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Galiciae et Lodomeriae Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Lotharingiae, Styriae, Carinthiae et Carnioliae, Magnus Dux Hetruriae, Magnus Princeps Transilvaniae, Marchio Moraviae, Dux Brabantiae, Limburgi, Lucemburgi et Geldriae, Würtembergae, Superioris et inferioris Silesiae, Mediolani, Mantuae, Parmae, Piacentiae et Guastaliae, Osveciniae et Zatoriae, Calabriae, Barri, Montisferrati, et Teschinae, Princeps Sveviae et Carolopolis, Comes Habsburgi, Flandriae, Tyrolis, Hannoniae, Kyburgi, Goritiae, Gradiscae et Sicularum, Marchio Sacri Romani Imperii, Burgoviae, Superioris et inferioris Lusatae, Mussoponti et Nomenei, Comes Namurci, Provinciae Valdemontis, Albimontis, Zutphaniae, Sárverde, Salmae et Falkensteinii, Dominus Marchiae Slavonicae et Mechliniae etc. etc.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis; quod pro parte et in personis fidelium nostrorum Judicis ord. ac Assessorum ut pote Emanuelis Csiki Judicis fungentis, Lucae et Petri Daniel, Antonii Issekutz, Martini Patruban, Joannis Török, Gregorii Issekutz, Zachariae Zacharias, Michaelis Csiki, Lucae Ötves et Lucae Lengyel, Caeterorumque juratorum Civium Oppidi nostri privilegiati Elisabethopolis, medio Honorabilis Marcelli Csiki Presbyteri Saecularis, SS. Theologiae Doctoris, et Proto-Notarii Apostolici ut et Nobilis Dominici Szentpétery Assessoris pariter ejusdem Oppidi, qua Deputatorum cum plenaria agendi potestate ad altissimum Thronum nostrum ablegatorum, exhibitae sint et praesentatae Majestati nostrae vidimatae Copiae Literarum quarundum super immunitatibus, et libertatibus praedictorum Civium Oppidi nostri praescripti privilegialiter confectae et a gloriosissimae Reminiscentiae Genitrice nostra elargitae, supplicatumque extitit Majestati nostrae Nomine praefatorum Judicis Assessorum, ac reliquorum juratorum Civium dicti Oppidi nostri Elisabethopolis humillime, ut nos easdem Literas privilegiales, omnesque et singulas earum continentias, iis exceptis, quae Benignis normalibus nostris Resolutionibus de concivilitate, Christiana Tolerantia, et stabilito in Charo nobis Transsylvaniae Principatu Foro superrevisorio, adversari comperiantur, deleta item illa puncti quinti clausula, vigore cujus in revidendis causis criminalibus Assessores Comitatus de Küküllő, cui praefatum Oppidum adjacet, adhibere obstringebantur, ratas gratas et acceptas habentes, praesentibusque Literis nostris verbotenus inseri, et inscribi facientes praedicti Oppidi nostri Civibus, eorumque Successoribus benigne confirmare, confirmatasque tam Nos Ipsi observare, quam per Vos, quorum interest, et intererit, observari facere dignemur. Quarum quidem Literarum Tenor hic est.

Nos Maria Theresia, Dei Gratia Romanorum Imperatrix, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniaeque etc. Regina, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Mediolani, Styriae, Carinthiae,

Carnioliae, Mantuae, Parmae, et Placentiae, Limburgiae, Lucemburgiae, Geldriae, Wirtembergiae, Superioris et Inferioris Silesiae; Princeps Sveviae, et Transsylvaniae, Marchio Sacri Romani Imperii, Burgoviae, Moraviae, Superioris et Inferioris Lusatiae, Comes Habsburgi, Flandriae, Tyrolis, Ferretis, Kyburgi, Goritiae Gradiscae Arthesiae, et Sicularum, Comes Namurci, Domina Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis, Salinarum et Mechliniae etc. Lotharingiae et Barri-Dux, Magna Dux Hetruriae etc. etc. Cum experientia saeculorum compertum haberetur, Gloriam Decusque Regum, ac Principum tunc demum foris longe lateque diffundi, quando Res Subditorum domi bene ordinatae, non hos modo tenaci quadam dulcedine in suis continerent sedibus sed alios etiam ad quaerenda inter ipsos figendaque domicilia permoverent; fuissetque ad haec gloriosissimorum quoque Praedecessorum nostrorum eo semper directa cura ac sollicitudo, ut Regna ac Provincias suas Incolarum quo possent frequentiori, et eorum potissimum numero susciperent amplificandas, quorum vivendi genus ad promovendam publicam utilitatem comparatum esset, atque hinc cum ad securiorem horum permansionem, tum aliorum Civium adminiculante aliorum Industria facilius provehendam felicitatem, novas ejusmodi Colonias statui eorum congruentibus ornare Privilegiis, ac immunitatibus volupe habuissent, ex quo deinde id etiam redundaret emolumenti, ut et alios ea benignitatis alliceret dulcedo, et plures ad vitae accuratius ducendae, ac ab otio et turpi ignavia vindicandae quaerendam observandamque normam invitaret, taliterque dum ipsum vitae curriculum seu faciendis mercaturis, seu tractandis regulandisque manufacturis, seu honestis aliis occupationibus exercetur, tam mercimonia provecta, quam artes excultae conspicerentur, quodque in his summa optari posset, populorum quies, et commoda Dei optimi mortalium industriam, et probos Labores benedictis gloria simulque Regnantis Fama Principis, novis quotidie incrementis propagarentur. Hinc posteaquam Oppidi nostri Elisabethopolis in praefato Transylvaniae Principatu, et Comitatu de Küküllő existentis, Cives et Inhabi-

tatores Nationis Armenae universi, per strenuos, ac circumspectos Augustinum Issekutz antelati Oppidi Judicem ordinarium, et Bogdan Vikoll Centumvirum, suos nimirum pro Communitatis apud Aulica Dicasteria nostra procurandis negotiis legitime constitutos, et hic praesentes, Plenipotentarios item: Honorabilem Michaellem Daniel Cathedralis Ecclesiae Albensis Transsylvaniae Canonicum et ejusdem Oppidi Elisabethopolitani Plebanum, nec non Nobilem Joannem Lázár, strenuosque et circumspectos Melchiorem Gaspar, Joannem Ötves, Martinum Issekutz, Marcum Patruban, Lucam Thodor, Nicolaum Csiki, Lucam Ötves, Nicolaum Gaspar, Theodorum Csiki, Thomam Zacharias, Eugenium Daniel juratos, Marcum Kosotan Notarium, Joannem Pap, Christophorum Szentpétery Centum patres, et Antonium Issekutz Centum virum exposuerunt, quod per Sacratissimum quondam Imperatorem, Hispaniarum Hungariae et Bohemiae Regem, ac Principem Transsylvaniae Carolum Sextum, Dominum Genitorem et Praedecessorem Nostrum desideratissimum, in Anno Millesimo, Septingentesimo Trigesimo tertio, die undecima Mensis Augusti, ipsi, qua Catholicam profitentes Religionem privilegialiter in praefato Oppido stabiliti fuerint quidem, velint tamen suae plenius etiam consulere permansioni, eoque fine pro novo sibi elargiendo Privilegio demisse, et suppliciter institerunt, Nos ex adductis et Nobis relatis, aliisque animum Nostrum Caesareo Regium moventibus rationibus, benignissime annuimus, ut supplicantes hi in signum Nostrae Caesareo Regiae erga eosdem propensionis, iis, quae sequuntur Privilegiis, Juribus et Immunitatibus in Transsylvania gaudere possint, ac debeant; Et quidem Primo concedimus clementissime, ut cum Communitas haec Armena jure perennali penes Regiam donationem Nostram obtinerit Dominium Ebesfalva cum adjacentibus Pagis jure, quod per collationem impetravit, libere non solum uti, verum etiam pro suo ampliori commodo, Terrenum Ebesfalvense Oppido incorporare, consequenterque subditos illinc ad alia Domini loca (assignatis tamen ipsis sufficientibus fundis) collocare, Inquilinos autem deposito

aedificiorum fundis illic superstructorum, secundum justam aestimationem, pretio removeare possit; Et a modo imposterum sit in toto Oppidum privilegatum Latino vocabulo Elisabethopolis Germanico Elisabethstadt, Hungarico Ersébeth-Város nuncupatum, quemadmodum in parte jam antea etiam compellatum est, fruaturque sigillo effigiem Sanctae Elisabeth viduae Andreae Secundi Hierosolymitani dicti Hungariae Regis filiae a qua Denominationem accepit, referente, sicut hactenus ita in futurum. Secundo: Casu quo extraneus Armenus, ut Incola Oppido huic se adjungere vellet prius coram ejusdem Loci Magistratu et Centumviratu se quoad probitatem et quoad alia sufficienter legitimare tenebitur, pro tali vero Armeno extraneo praehabita, ut praemissum, sufficienti Legitimatione in Civem, Loci recepto praefati Magistratus, et Centumviratus respondere obstricti erunt. Tertio: Cum hujus etiam Communitatis salus et incrementum a Benedictione Divina praeprimis dependeat, proindeque necesse sit, ut primum cultus Divini, et sanctae fidei catholicae, quam praefata Communitas secundum Ritus Armenum profiteretur, habeatur cura; Hinc annuimus clementer et concedimus, ut Tempora in hoc Oppido Rom. catholica praeter jam aedificata crescente benedicente Deo populi Numero nova etiam extrui possint, curabit autem idem Oppidum, ut ministros Ecclesiasticos habeat pro Spirituali administratione necessarios, et debitis ac congruis qualitatibus instructos ab eodem Oppido convenienter beneficiandos. Cumque illi a Transsylvaniensi Diaecesano Romano-Catholico Latini Ritus dependent, et dependebunt, hinc et Diaecesani Officii erit, eo invigilare, ut Ritus Armeno-Romano Catholicus debite etiam ibi observetur, et damnati errores Haeresiarcharum Armeno Orientalium, nominanter Eutichetis, et Dioscori, ac aliorum ab hac natione exulent; Praeterea idem Diaecesanus sollicitam geret curam, ne cultus privatus, minus publicus in Principatu Transsylvaniae Armenis non Romano Catholicis ullo modo permittatur, aut praefatorum errorum Sequaces intromittantur, vel tolerantur, excepto: Si eorum unum, vel alterum solius quaestus causa Provinciam transire, et

idcirco temporanee tantillum ibidem commorari contingeret, aut oporteret. Quarto: Cum ejusmodi Communitatum utilitas per Institutionem boni ordinis multum augeatur et promoveatur, proinde clementer jubemus, ut praefata Communitas habeat dependentiam in Civilibus a Gubernio Nostro ibidem Regio, in oeconomicis a Thesaurariatu aequè ibidem Nostro, Protectionem vero a Generali Nostro in eodem pariter Principatu Armorum Praefectura, in feliciorum sui permansionem. Porro Quinto: Habeat idem Oppidum Magistratum suum ex Judice, et duodecim Assessoribus e gremio Oppidanorum per Magistratuales et Centumviros legitime eligendis, Notario item pariter semper e Religione catholica erga justam sui praestandi Laboris et Fatigii compensationem eidem Magistratui adoptando, Literalium Expeditionum in medio Oppidi emergentium perito, consequenter apto et idoneo, probitatis, et Justitiae amante constantem; Libera autem Judicis electio fiat quarta die Mensis Januarii, observeturque, ut tam ad Judicatum, quam Assessoratus eligantur Viri probi, et idonei, ac bonae Conscientiae, Justitiaeque studiosi Cultores. Quod autem causarum inter se movendarum Processum et ordinem attinet. Tales causae tam civiles et oeconomicae, quam etiam Criminales ad Magistratum ejusdem Oppidi, qua primam Instantiam debito modo discutiendae per querulantes deferantur, inde rei merito ita postulante, Civiles ad Tabulam Nostram Regiam Judicariam, vel ad Gubernium Nostrum Regium; oeconomicae vero ad Thesaurariatum Nostrum pro earundem differentia maturioris Revisionis gratia appellandae. Dictum in praemissis in hoc Oppido causas etiam Criminales ad ejusdem Magistratum deferendas esse: Hinc Jus Gladii jam et antea Communitati huic indultum eidem, ulterius quoque benigne concedimus ea modalitate, ut ad ejusmodi Judicia Criminalia pro Lege, et Legali patriae more, proque dictamine approbati Juris tractanda antelati Comitatus de Küküllő, cui videlicet Oppidum istud adjacet, Officiales concurrant, in iis pariter appellatione (more quoad alia Privilegiata Oppida in similibus recepto) ad eandem Tabulam Nostram Judicariam, vel ad idem Gu-

bernum Regium Salva; praemissis autem in causis, si earum qualitas ita postularet, itidem Salvus ad Majestatem Nostram sit recursus. Si vero quidam ex Oppidanis cum quodam extraneo querimonias et Lites haberet, eundem in Foro suo competenti convenire necesse erit, nam actor Forum rei sequi debet. Sexto: Liberum non minus commercium quoad praesens gavisus est haec Communitas, eidem ulterius etiam admittimus, ut Mercibus licitis in majori et minori quantitate: all' in grosso all in minuta) tam intra Principatus Transsylvaniae ambitum in Nundinis solemnibus ubique Locorum, more consueti venum exponendis, quam etiam ad alia Haereditaria Regna et Provincias devehendis, persolutis Vectigalibus, et Teloniis Caesareo Regiis, praestitisque de Jure praestandis, citra quamvis aliam illegitimam exactionem ipsi obtrudendam negotiari possit.

Septimo: Persvasa vero sit haec Communitas, quod Nos ad stabilienda, augendaque sua Opificia, seu Manufacturas specialia Privilegia clementissime indulgentiae, nec non ad sua Commercium promovenda assistentiam congruam efficaciter elargiturae sumus.

Octavo: Indulgemus eidem Communitati pro Foris Hebdomadalibus Dies Martis, et Sabathi, Nundinas autem solennes seu annuas quaterno tempore nominanter: Vigesima quinta Martii in Festo Annunciationis B. Mariae Virginis, in Festo Ascensionis Domini, Vigesima prima Septembris in Festo S. Mathaei Evangelistae, et decima Nona Novembr. in Festo S. Elisabeth, quasvis ex quatuor posterioribus ad analogiam aliorum Locorum Nundinis Pecuariis praecedentibus, per triduum duraturas, hoc addito; ne forte tam ipsa Fora Hebdomadalia, quam Generales Nundinae, cum Vicinorum Locorum Foris et Nundinis iisdem coincident Diebus. Nono: Cum Nos benigne annuerimus, ut Communitas haec Censum, quem hactenus quotannis ad Cassam Cameralem a Familiis, Domibus, Macello item, et Educillo pendendum habuit, semel, et in perpetuum redimere valeat, ac pro eo jam Sedecim millia, Flor. et Nos acceptaverimus, et dicta Communitas ad Aerarium Nostrum effective numeraverit;

Ideo eandem Communitatem a praestatione Census illius in perpetuum absolutam pronunciamus, et declaramus, Salva caeterum ad Cassam provincialem praestanda Contributione, ad quam Oppidani etiam isti instar aliorum Contribuentium Patriae Civium concurrere tenebuntur, juxta benignas Ordinationes Nostras. Decimo: Annuimus, et concedimus, ut Communitas haec intra Limites toties fati Oppidi Elisabethopolitani Fluvio Küküllő ad idem Oppidum decurrenti pro majori Transitus Commodo duos imponere Pontes, impositosque conservare, ac in Expensarum suarum Recuperationem in iis secundum ordinem, et consuetudinem in praefato Comitatu de Küküllő, ac aliis vicinis Comitatibus super exigendo Telonio observatam, Telonium a Viatoribus transeuntibus Lege non immunibus futuris semper temporibus exigere valeat, atque possit, absque praejudicio tamen aliorum Teloniorum et ita, ut Communitas Pontes illos commodos, et Viatoribus ad transeundum aptos servare teneatur. Porro: Undecimo: Volumus, ut dum et quando necessitate, non hostili emergente incursu Oppidani isti Armeni pretiosa sua Mercimonia in Arces, et munitas Transsylvaniae Civitates deponere, et majoris Securitatis causa ibidem asservare voluerint, recipiantur ipsi, proque Custodia Mercium Locus aptus ipsis detur. Duodecimo. A quarteriorum autem Militarium, Condensationum, Praejuncturarum item, et aliorum his similium onerum supportatione Communitatem istam eximimus, et immunem declaramus. Denique Decimo tertio: Dispersi in Transsylvania Armeni (demptis Armenopolitanis) ubicunque commorantes, eoque, donec in Locum tertium congregati distincta Privilegia pro se impetraverint, subsint hujus Communitatis Magistratui quoad Contributionalia, et alia publica Onera a proportionem, quoad item Expensas causa ipsorum faciendas, qui tamen in aliis hujus praecise Oppidi Bonum concernentibus Occurrentiis concurrere non tenebuntur. Clementissimam hanc Nostram dictis, seu Praesentibus, seu futuris praelibati Oppidi Nostri Elisabethopolis Incolis Armenae Nationis Sacrae Romano catholicae Fidei quoad praemissas benignas Cessiones et

indulta Nostra Voluntatem non solum benigne declaramus, sed et Vobis Illustribus, Reverendis, Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis, Nobilibus et Agilibus, Prudentibus item, ac Circumspectis, Gubernio Nostro Regio, Universisque et singulis Haereditarii Principatus Nostri Transsylvaniae statibus, et ordinibus, Comitatum Supremis, et V-Comitibus, Judicibus Nobilium, Sedium sicalicalium Capitaneis, et Judicibus Regiis, Civitatum, ac Sedium Saxonicalium pariter Judicibus Regiis, et Magistris Civium, cunctis denique Jurisdictioni Nostrae quoquo modo subjectis notum facimus, et praecipimus, ut praefatum Populum Armenum, non modo Transsylvaniam ingredi, verum et praerecensitis Indultis Nostris, qua futuros veros Incolas omnino frui sinatis, ac firmiter in omnibus et singulis, quae praemissis in Articulis continentur, manutenere, ac eosdem contra quoslibet Privilegii hujus Impetitores tueri, ac protegere debeatis, ac teneamini. Quemadmodum Nobis indubie prommittimus, dictos Armenos, et Successores eorundem, vicissim debitam erga Nos, et Augustam Nostram Domum Devotionem, Fidelitatem, ac Observantiam gesturos, et sic se comportaturos, ut tam Nobis, quam reliquis dilectis Nobis Transsylvaniae Incolis grati, et accepti existant. In cujus rei memoriam, firmitatemque duraturam, praesens Diploma Jurium antelatae Nationis Armenae futura pro Cautela necessarium, sub sigillo Nostro pendenti majori extradandum duximus, et concedendum. Salvo Jure alieno. Datum in Civitate Nostra Vienna Austriae, Die Vigesima Octava Mensis Novembris, Anno Domini, Millesimo, Septingentesimo, Quinquagesimo Octavo, Regnorum vero Nostrorum Decimo Nono.

Et subscriptum erat a sinistra Maria Theresia, paulo inferius in medio Gabriel Comes de Bethlen, ad calcem a dextris Adalbertus Somlyai. Nos itaque praemissa supplicatione praedictorum Judicis ordinarii, Assessorum, reliquorumque Juratorum Civium Oppidi Nostri Elisabethopolis clementer exaudita, et benigne admissa praescriptas Literas Privilegiales cum Conceptu Earundem in Archivo Cancellariae Nostrae Hungarico Transsylvanico Aulicae

praeexistente collatas, et comportatas, iisdem in omnibus punctis, et clausulis conformes inventas, praesentibus Literis Nostris sine diminutione, et augmento, aut variatione aliquali, Contradictionibus tempore primaevae publicationis interpositis, partim revocatis, partim per se juxta subsecutas Ordinationes, et Decisiones Nostras cessantibus, quoad omnes earum Continentias, Articulos, clausulas, et puncta omnia, iis exceptis, quae punctis praesertarum Privilegialium 2° 3° et 5° continentur, quaeve benignis Nostris Resolutionibus de Concivilitate, Tolerantia christiana, et stabilito Foro superrevisorio editis adversantur, quarum Resolutionum Nostrarum Vigorem ubique intacte, et inconcusse conservatum volumus, acceptamus, approbamus, ratificamus, atque pro supradictis Universis Oppidi Nostri Elisabethopolis Civibus, Haeredibus, et Successoribus eorum utriusque Sexus Universis perpetuo valituras, atque a Nobis, Nostrisque Successoribus, ut et aliis, quorum interest, seu intererit, observandas confirmamus, imo mandamus, ut illa quoque puncti Quinti clausula, vigore cujus in discussione causarum Criminalium Assessores Comitatus Nostri de Küküllő adhibere obstringebantur, in perpetuum maneat deleta, ac in hac quoque parte ipsi Judici ordinario, ejusque Assessoribus secundum Altissimas Nostras ordinationes plenaria iudicandi facultas attribuat, per expressum de reliquo volentes, ut dies Nundinales in festa annunciationis B. M. V. et Ascensionis Domini incidentes semper ad diem proximum feriale transferantur. Praeterea, ut imposterum quoque Industria ipsorum in promovendo in Magno Nostro Transsylvaniae Principatu Commercio semper tamen ad jam stabilitam aut imposterum stabiliendam Normam Tricesimalem exactissime conformando exacuatur, ac ipsi quoque exercendo quaestui, propagandisque Opificiis et erigendis fabricis majori cum sollicitudine incumbere possint, sequentes eisdem favores indulgendos decrevimus. Et quidem Primo: Mandamus, ut imposterum quoque saepedictum Oppidum, ejusque jurati Cives ab omni Comitatus, cui adjacent, aut alterius cujusvis Jurisdictione seu in Judicialibus, seu Politicis seu oeconomicis penitus

sint exempti, et omnem a solo Gubernio Nostro Regio habeant dependentiam. Secundo: Siquidem juxta Normam in Transsylvania Foro superrevisorio per Nos clementer praescriptam causae ipsorum quocunque sub titulo oriundae et pertractandae per solitam appellationem haud amplius ad Gubernium Nostrum Regium, sed immediate ad Tabulam Nostram Regiam Judiciariam provocabuntur, pro assumptione causarum Processualium per ipsos eo provocatarum, et cum Commercio qualemcunque Nexum habentium aut quamcunque eidem remoram adferre queuntium singulis annis Periodum Epiphaniae designamus, in qua nonnisi terminatis hujusmodi causis aliae Patriotarum assumendae et pertractandae erunt. Tertio: Benignam hanc determinationem Nostram ad Tabulas quoque continuas et Locorum Magistratus ita extendere decrevimus, ut cum per Mercatores plures coram iisdem processus, praecipue ratione Debitorum suscitari soleant, horum quoque alioquin de Lege privilegiatorum assumptionis, et discussionis praeferen-ter habeatur ratio. Denique Quarto: cum per introductam Concivilitatem hujus etiam Oppidi Cives in Patriae filios adoptati habeantur, clementer praecipimus, ut si se iisdem, eorumque Liberi ad gerenda publica Officia aptos reddiderint, ad eadem, instar aliorum Patriae Filiorum capessenda applicentur. Clementissimam hanc per modo praemisso Privilegii praedicti Oppidi confirmationem novosque eidem concessos favores contestatam voluntatem Nostram non solum iisdem Civibus benigne declaramus, sed etiam Vobis Illustribus, Reverendis, Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis, Nobilibus, et Agilibus Prudentibus item ac Circumspectis Gubernio Nostro Regio, universisque et singulis Haereditarii Principatus Nostri Transsylvaniae statibus et ordinibus Comitatum supremis et vice Comitibus, Civitatumque Judicibus, et Magistris Civium, cunctis denique Jurisdictioni Nostrae quoquo modo subjectis notum facimus, et praecipimus, ut praefatum Oppidum, ejusque Cives tam modernos, quam futuros in omnibus ac singulis, quae praemissis in Articulis continentur, firmiter manutenere, ac eosdem

contra quoslibet hujus Privilegii Impetitores tueri, ac protegere, prout et ipsi eosdem ominimode observare debeatis et teneamini. In cujus rei memoriam, firmitatemque duraturam praesentes literas confirmatorias, et respective privilegiales in formam Diplomatis redactas antelato Oppido, ejusque Civibus futura pro Cautela necessarias sub sigillo Nostro pendente majori extradandas duximus et concedendas. Salvo Jure alieno. Datum in Civitate Nostra Vienna Austriae, die vigesima septima mensis Januarii. Anno Domini Millesimo Septingentesimo Octuagesimo Quinto. Imperii Nostri Romani Vigesimo, Regnorum vero Nostrorum haereditariorum Quinto.

Josephus m. p. Comes Carolus Pálffy m. p.

Josephus Donáth de Nagy-Ajta m. p.

Mi II. József Isten kegyelméből választott felséges római Császár, Németország, Jeruzsálem, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát-, Tótország, Galicia és Lodomeria királya, Austria főhercege, Burgundia, Lotharingia, Stajer, Krajna és Karinthia hercege, Etruria nagyhercege, Erdély nagyfejedelme, stb. stb.

Emlékébe ajánljuk jelen iratunk értelmében jelezvén mindazoknak, kiket illet, hogy Erzsébetváros kiváltságolt városunk részéről és hivcink: rendes bíró és tanácsosai ugymint Csiki Emanuel tényleges bíró, Dániel Lukács és Péter, Issekütz Antal, Pátrubán Márton, Török János, Issekütz Gergely, Zakarias Zakar, Csiki Mihály, Ötves Lukács, Lengyel Lukács s a többi esküdt polgár nevében Tisztelendő Csiki Márcel, világi pap theologiai tudor és apostoli főjegyző és ugyanezen város tanácsosa nemes Szentpéteri Domokos, mint legmagasabb trónunkhoz cselekvési teljhatalommal küldött követek, bizonyos levelek láttamozott másolatait Felségünk elébe terjesztették, melyek a fennirt városunk előbb említett polgárainak kiváltságképpen adott mentességeiről és szabadalmairól szólnak, melyeket legdicőbb emlékü anyánk ajándékozott nekik, — és legalázatosabban kérték nevezett városunk Erzsébetváros fennemlített bírása, tanácsosai s a többi esküdt polgárai nevében Felségünket, hogy mi azon ki-

váltságlevelet és mindazt, mi abban foglaltatik, azok kivételével, melyek a közpolgárságra, keresztény türelemre, az előttünk kedves erdélyi fejedelemségben fölállított fölülvizsgálati törvényszékre nézve szabályszerű kegyes rendeleteinkkel ellenkeznek, szintugy kihagyva az ötödik pont azon záradékát, melynek alapján a felülvizsgálandó bűnügyekben Küküllő megye — melyben nevezett város fekszik — ülnökei eljárni köteleztettek: érvényesnek, kedvesnek és elfogadottnak tekintvén s ezen levelünkbe szóról szóra bevezettetvén, beiratván, fenn említett városunk polgárai s azok utódai részére kegyesen megerősíteni s a megerősítetteket mind magunk megtartani, mind általatok, kiket illet és illetni fog, megtartatni méltóztatnánk. A mely levélnek tartalma ez:

Mi Mária Terézia Isten kegyelméből Római Császár, Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horváth- és Tótország stb. királya, Ausztria főhercege, Burgund, Brabant, Milano, Stajer, Karintia, Krajna, Mantua, Parma és Piacenza, Linburg, Luxemburg, Geldria, Vürtemberg, felső és alsó Silézia hercege, Svárország és Erdély fejedelme, a felséges Római birodalom, Burgovia, Morva, felső és alsó Lauschitz örgrófja, Habsburg, Flandriá, Tirol, Ferret, Kiburg, Görcz, Gradiska, Arthesia és Székelyek grófja, a Tótországi örgrófság, Portnaus, Salinák és Mechlinia ura, Lotharingia és Bári hercege, Etruria nagyhercege, stb. stb.

Mínthogy a századok tapasztalata igazolja, hogy az országok és fejedelmek dicsősége és disze csak akkor terjed ki kívülről messzire, midőn az alattvalókat otthon jól rendezett dolgaik nemcsak bizonyos gyöngéd édességgel helyükhöz vonzzák, hanem másokat is arra indítanak, hogy közöttük lakhelyet keressenek s alapítsanak; dicső elődeinknek is azért volt ezekre mindig gondja, hogy országaik- és tartományaikat minél számosabb lakossal, a mennyire csak lehetséges, gyarapítsák, kiknek életfenntartási módja a közhaszon előmozdítására lenne irányítva, s azért midőn mindezek biztosabb megmaradására, mind a többi polgárok boldogságának — más polgárok igyekezete által segítettve — könnyebb elérésére az ilyen új

telepeket állásuknak megfelelő kiváltságokkal és mentességekkel kedvök szerint ellátták, a honnan aztán az a haszon is háromlott, hogy a kegyességnek azon édessége másokat is ösztönöze és többeket az élet czélszerűbb vezetésére a henyélés és rút tétlenség eltávolítására és pontosság követésére vezetett; így midőn az élet folyamat, részint kereskedői teendők, részint kézművekkeli foglalatosság, akár egyéb tisztességes munkákban töltik el, a vásárlások előmozdítva a mesterségek tökélesbitve lesznek s a mi ezekben főképen kívánatos, a népek kényelme és nyugalma, a halandók igyekezetét s buzgó munkáit megáldó Isten dicsősége s egyszersmind az uralkodó fejedelem hire naponként terjedni fog.

Ezért miután a fennemlitett erdélyi fejedelemségben Küküllő megyében levő Erzsébetvárosunk örmény nemzetiségű összes polgárai és lakószai, tevékeny és gondos Issekutz Antal említett város rendes birája és Vikoll Bogdán képviseleti tag által udvari korlátnokságunk előtt, mint e közönség ügyei elintézésére törvényesen megbízottak által, úgy szintén ezen teljhatalmu képviselők u. m. tisztelendő Dániel Mihály Erdély-fejérvári székesegyház kanonokja, Erzsébetváros plebánosa, nem különben Nemes Lázár János, tevékeny és gondos esküdtek Gáspár Menyhért, Ötves János, Issekutz Márton, Pátrubán Márk, Lukács Tódor, Csiki Miklós, Ötves Lukács, Gáspár Miklós, Csiki Tódor, Zakarias Tamás, Dániel Eugen, Kosotán Márk jegyző, Pap János, Szentpéteri Kristóf és Issekutz Antal, képviselők által előadták, hogy egykori fölséges Császár, Spanyol-Magyar és Csehország királya és Erdély fejedelme VI. Károly Atyánk, legkedvesebb elődünk 1733 Augusztus 11. kelt kiváltságlevele szerint, mint katolikusokat a fennemlitett városba állandósította ugyan, de mégis teljesebben gondoskodni akarnának megmaradásukról, e célból a nekik adandó új kiváltságért hódolattal és alázatossággal folyamodtak.

Mi a felhozott s elénk terjesztett császári királyi szivünket megindító más okok folytán is legkegyelmebben elhatároztuk, hogy ezen kérelmezők iránti császári királyi hajlamunk jeléül azon kiváltságokkal, jogok-

kal és mentességekkel, melyek következnek, Erdélyben élhessenek és éljenek, és pedig:

1. Legkegyesebben megengedjük, hogy ez az örmény közönség, miután az ebesfalvi uradalmat a mellette levő falvakkal együtt királyi adományunkból örökös joggal nyerte, a joggal, melyet az átadás által szerzett, nemcsak szabadon élhet, hanem saját nagyobb haszna végett, az ebesfalvi területet a város számára bekebelezhesse s következőleg innen az alattvalókat az uradalom más helyére (mindazonáltal megfelelő földbirtokkal ellátván azokat) áthelyezhesse, a zselléreket pedig kifizetvén a földbirtokra épített épületeknek igazságos becslés szerinti értékét, elmozdíthassa, s mostantól fogva jövőre legyen egészen kiváltságos város, latin nyelven Elisabethopolis, németül Elisabethstadt, magyarul Erzsébetvárosnak neveztessek, a mint részben már ezelőtt is neveztetett; s pecsétjén mint eddig, úgy jövőben is szent Erzsébetnek, jeruzsálemi II. Endre magyar király özvegy leányának képét használhassa, a kitől elnevezését vette.

2. Azon esetben, midőn az idegen örmény, mint lakós e városhoz akarná magát fűzni, tartozik előbb magát azon hely tanácsa előtt a becsületesség és egyebekre nézve kellőleg igazolni, az ilyen idegen örményre nézve pedig, miután a mint előre volt bocsátva a kívánt polgárrá törvényesítés korábban megtörtént, a befogadotról a fenn nevezett tanács és képviselőt kötelesek felelni.

3. Minthogy e közönségnek is üdve és előmenetele főleg az isteni áldástól függ, következőleg szükséges, hogy először az Isteni tisztelet — és katolikus szent hitre, melyet a fennevezett közönség, örmény szertartás szerint vall — gond legyen; miért kegyesen beleegyezünk és megengedjük, hogy ezen városban az Isten áldása folytán a nép száma növekedésével az építettteken kívül új kath. templomokat építhessen, gondoskodni fog ugyan azon város, hogy a lelki szolgálatra szükséges kellő és megfelelő tulajdonokkal biró egyházi személyzettel ellátva legyen, a kiket ugyanazon város illően javadalmazni

tartozzék. Minthogy pedig a róm. kath. latin szertartású Erdély-egyházmegyei hatóságtól függnék és függni fognak, ennél fogva az egyházmegyei hatóságnak is kötelessége lesz felügyelni arra, hogy ott az örmény róm. kath. szertartás kellőleg megtartassék és a keleti örmény eretnekek: névleg Eutiches és Dioscorus és mások kárhoztatott tévelyei ugyan ettől a nemzettől távol legyenek; ezen kívül ezen egyházmegyei hatóságnak szorgos gondja legyen arra, nehogy a magán s kevésbé nyilvános istenitisztelet az erdélyi fejedelemségben a nem katolikus örményeknek bármi módon megengedtessek vagy a fenn említett tévelyek követői bebocsáttassanak, vagy megtüressenek, kivéve, ha azok egyike vagy másika egyedül kereskedési szempontból a tartományon átmenni s úgy ott ideiglenesen időzni találna, vagy a szükség követelné.

4. Minthogy az ily községek haladását a jó rend megállapítása nagyon öregbiti s előmozdítja, azért kegyesen parancsoljuk, hogy a fennevezett közönség a polgári ügyekben az ottani királyi kormányzékunktól, a gazdaságiakban szintén ugyanottani kincstárunktól függjön, hasonlóképpen ugyanazon fejedelemségünkben levő katonai főparancsnokságtól nyerje védelmét saját boldogabb fennmaradása végett; továbbá

5. Ugyanezen városnak legyen tisztviselőse, mely a bíró és tizenkét tanácsosból álljon, kik a város kebeléből a tisztviselők és képviselők által törvényesen választatnak; ugyanezen tisztviselőségnek legyen katolikus vallású jegyzője, ki a város körében előforduló iratok elkészítésében jártas, jó és igazság szerető legyen s kinek munkáját és fáradságát igazságosan méltányolják. A bíró szabad választása pedig Január 4-ik napján történjék és tartassék szem előtt, hogy mind a bíróságra, mind a tanácsosságra becsületes és alkalmas s jó lelkiismeretű férfiak és az igazságnak buzgó tisztelői választassanak; ami pedig egymásközt indítandó ügyek perfolyamát és rendjét illeti: az ily ügyek kellőképpen megvizsgálását akár polgáriak és gazdaságiak, akár bűnvádiak legyenek a panaszos felek, ugyanezen város tisztviselőse mint első ítélőszék elé vigyék, innen, ha a dolog tárgya ugy

kivánja, azok érettebb átvizsgálás tekintetéből királyi ítélő táblánkhoz vagy királyi kormányunkhoz, a gazdaságiakban pedig kincstárunkhoz felebbezendők. Az előbbiekben azt mondtuk, hogy a bűnügyek ezen város tanácsához terjesztendők be, azért a kardjogot, ami ennek a közönségnek már azelőtt is meg volt engedve, továbbra is kegyesen megengedjük, azon módosítással, hogy az ilyen bűnügyi ítéletek tárgyalására a haza törvénye és törvényes szokása s az elfogadott jog értelme szerint fennemlített Küküllő megyének, melyben e város fekszik, tiszttviselői összegyűljenek s azokban (azon szokásnál fogva, mely más kiváltságolt városokra nézve hasonló ügyekben fennáll) ugyanazon ítélő táblánkhoz vagy királyi kormányunkhoz szabadjon felebbezni; az előbb említett ügyekben pedig, ha azok természete ugy kívánja szabad a felebbezés Felségünkhöz. Ha pedig valakinek a városiak közül valamely idegennel szemben panasza és pere volna, szükséges, hogy annak megfelelő törvényszéke előtt találkozzék, mert a felperesnek az alperes törvényszékét kell követnie.

6. Szintén szabad a kereskedés, melylyel ezen közönség jelenleg is bir, továbbra is megengedjük neki, hogy ugy a szabadalmazott árucikkkel kisebb-nagyobb mennyiségben, az erdélyi fejedelemség területén belül, a nyilvános vásárokon bármely helyen szokott módon kereskedhessék, mint szintén azokkal, a mik más örökölt országok- és tartományokba vitetnek; — és megfizetvén a császári királyi adókat és vámokat s megtartván a jog szerint megtartandókat, minden más rá erőszakolt törvénytelen adóztatás nélkül üzérkedhetik.

7. Mindazonáltal legyen meggyőződve a közönség, hogy gyártmányai vagyis kézi munkái biztonsága végett a különös kiváltságokat legkegyesebben engedélyezni fogjuk, nem kevésbé a kereskedések előmozdítására az illendő segítyt hathatósan meg fogjuk adni.

8. Ugyanezen közönség számára heti vásárokat engedélyezzük kedd és szombat napot, a nagy vásár vagyis évi sokadalom gyanánt az évnegyedi időt, névleg márczius 25-

ikét Gyümölcsoltó boldogasszony ünnepét, Urunk menybemenetele ünnepét, szeptember 25-ikét szent Máté evangélista ünnepét, November 19-ikét szent Erzsébet napját; a négy utóbbi bármelyikét más helyek hasonlósága szerint három napig tartandó előzetes baromvásárral azon hozzáadással, nehogy a nagy sokadalmak a szomszéd helyek vásárai és sokadalmaival ugyanazon napra essenek.

9. Minthogy mi kegyesen beleegyeztünk, hogy ez a közönség a haszonbért, melyet a családok, házak, mézsárszék, ugy szintén a korcsma után mindez ideig fizetett, egyszer s mindenkorra megválthassa, s ezért mi is már tizenhat ezer forintot elfogadtunk, a nevezett közönség azt kincstárunkba tényleg befizette; azért kihirdetjük, hogy e közönséget a haszonbér fizetésétől örökre felmentjük, fennmaradván a tartományi pénztárba fizetendő adó, melyhez magok a városiak is a haza más adózó polgárai módja szerint kegyes rendeletünk folytán járulni tartoznak.

10. Beleegyezünk s megengedjük, hogy ez a közönség az annyszor említett Erzsébetváros határain belül ugyanezen város mellett haladó Küküllő folyóra az átmenet nagyobb kényelme tekintetéből két hidat állíthasson s a felállítottakat fentarthassa, s költségének visszaszerzésére a fennevezett Küküllő megyében és más szomszéd megyékben a vám fizetéséről fentartott rend és szokás szerint, a vámot, az azokon átmenő utasoktól, kik a törvény által fölmentve nincsenek, jövőben is mindig követelhesse; de más vámok kára nélkül, és ugy, hogy a közönség kényelmes és az utazókra nézve az átmenelt illetőleg alkalmas hidakat tartani köteles.

11. Akarjuk, hogy midőn és a mikor szükségből vagy ellenséges betörés következtében magok a városi örmények becses árucikkeiket Erdélynek várakkal és erődítésekkel ellátott városaiba letenni s nagyobb biztonság végett ott tartani akarják, fogadtassanak el ezek s áruik őrizetére adassék alkalmas hely.

12. A katonai szállások, beszállásolások, előfogatok s más ezekhez hasonló terhek viselésétől ezt a közönséget kiveszszük s mentesnek nyilvánítjuk; végül

13. Az Erdélyben szétszórt örmények (kivéve a szamosujváriakat) bárhol lakozzanak, mind addig, míg harmadik helyre összegyűlve, külön kiváltságokat magok részére nem nyertek, az adózások és más nyilvános terhek aránylagos hordozására, ugyszintén azon költségekre nézve, a mik számokra történnek, ezen közönség tanácsának legyenek alávetve, a kik azonban kizárólag ezen város javát illető más dolgokban hozzá járulni nem tartoznak. E legkegyesebb akaratumkat előbb említett Erzsébetvárosunk jelen és jövő római katolikus szent hitű örmény nemzetű lakóinak az előre bocsátott kegyesen engedmények és engedélyekre nézve nemcsak kegyelmesen kijelentjük, hanem nektek Méltóságos, Tisztelendő, Tekintetes, Nagyságos, Híres, Nemzetes, Nemes, Ügyes, Okos, ugy szintén a körültekintőknek királyi kormányzékünknek, erdélyi örökös fejedelemségünk egyes és összes Karai és Rendeinek, a megyék fő- és alispánjainak, ugy a nemesek biráinak, a székely székek kapitányainak és királybiráknak, a szász városok és székek királybiráinak, polgármestereknek, s minden, joghatóságunk alá bármí módon tartozóknak, tudomására hozzuk és parancsoljuk, hogy a fennemlített örmény népet Erdélybe nemcsak bejönni, hanem az előbb elszámolt engedményeket, mint jövőbeli igazi lakóknak teljesen élvezni is engedjétek s mindenek- és egyesekben, melyek az előre bocsátott pontokban foglalvák fentartani s őket a kiváltság bármely megtámadói ellen védeni és pártfogolni tartoztok, a miket mi kétség kívül a nevezett örmények- és azok utódaira nézve megígértünk, viszont ők is irántunk s uralkodó házunk iránt ragaszkodást, hűséget és engedelmességet ígértek, hogy mind előttünk, mind Erdély többi kedves lakói előtt kegyeltek és kedvesek legyenek. A mely dolog emlékezetére, erőssége és fennmaradására elhatároztuk, hogy az előbb említett örmény nemzet jogainak jelen oklevelét a szükséges jövő biztonság tekintetéből nagyobb függő pecsétünk alatt kiadjuk és engedélyezzük, sértetlenül hagyván a más jogát.

Kelt Ausztriában, Bécs városunkban November 28-ik napján az ur 1758-ik, országlásunknak pedig tizen-

kilenczedik évében és alá volt írva balról Mária Terézia, kevéssel alább közepén Gróf Bethlen Gábor, a végén jobbról Somlyai Albert.

Mi tehát Erzsébetváros rendes bírójá, tanácsosai s a többi esküdt polgár előre bocsátott kérését kegyesen meghallgatva és jóakarólag helyben hagyva, a fennirt kiváltságlevelet, mely, miután a magyar erdélyi udvari Kancelláriánk levéltárában levő példányával összehasonlított, azzal minden pont- és záradékban megegyezőnek találtatott, ezen levelünknel fogva minden kihagyás, bővítés vagy változtatás nélkül, az ősi kihirdetés idejében közbevetett ellenmondások nélkül, a mik részint visszavonattak, részint az ezután következő rendeleteink és határozataink szerint magukban megszűntek, azok egész tartalma, czikkei- és pontjaira nézve azok kivételével, mik a fennevezett kiváltságok 2. 3. és 5-ik pontjában foglaltatnak s a mik a közpolgárosodásról, a türelmi rendelvényről s megállapított felülvizsgálati törvényszékről kiadott kegyes rendeleteinkkel ellenkeznek, mely rendeleteink érvényét mindenütt sértetlenül, háborítatlanul fenn akarjuk tartani: elfogadjuk, helybenhagyjuk és aláírjuk Erzsébetváros fennevezett összes polgárai, örökösei és azok mindkét-nemű utódaira nézve is örökre érvényeseknek megerősítjük, hogy mi és utódaink, ugy mások is, kiknek érdekében áll vagy álland, megtartsák, sőt parancsoljuk, hogy az 5-ik pontnak az a záradéka is, minek alapján bűnügyek vizsgálatánál Küküllő megyénk tanácsosai eljárni köteleztettek, örökre kitörölve maradjon és e részben is a rendes bírónak s az ő tanácsosainak legmagasabb rendeleteink szerint bírói teljhatalom engedjék. A többire nézve határozottan azt akarjuk, hogy azon vásárnapok, melyek Gyümölcsoltó Boldogasszony, vagy Urunk menybemenetele ünnepére esnek, mindig a legközelebbi köznapra tétessenek át. Azon kívül, hogy az örmények igyekezete erdélyi nagy fejedelemségünkben a kereskedés előmozdítása által élénküljön, alkalmazkodván mindig a már létezett vagy jövőben kiadandó harminczad szabályzathoz, s hogy a kereskedés gyakorlásában, gyártmányaik terjesztésében és műhelyeik felállításában

nagyobb törekvéssel működjenek, elhatároztuk, hogy nekik a következő kedvezményeket engedjük és pedig: 1. Parancsoljuk, hogy a fennevezett város s annak polgárai, a megye, melyhez tartoznak, valamint minden más joghatóság alól, úgy a törvényszéki mint a politikai és gazdasági ügyekben jövőre is teljesen kivéve legyenek és csak királyi kormányunktól függjenek. 2. Jóllehet azon szabály szerint, mely Erdélyben a felülvizsgálati törvényszék számára általunk kegyesen elő van írva, azoknak bármi czimen keletkezendő és tárgyalandó ügyei a szokott felebbezés által többé nem a mi kir. kormányunkhoz, hanem közvetlenül kir. ítélő táblánkhoz intézettek, azon peres ügyek felvétele végett, melyek általuk ott felhozatnak, s a melyeknek a kereskedéssel bárminemű összefüggésök van, vagy a mik arra nézve bárminő késedelmet hozhatnának: az egyes években a Vizkeresztii időszakot tüzzük ki, a melyen e hazabeliek más ügyei csak akkor veendők fel és tárgyalandók, midőn az ily ügyek már elintézve lettek. 3. Elhatároztuk, hogy ezen kegyes végzésünket az állandó táblákra és a helyi tanácsokra nézve annyira kiterjesszük, hogy miután a kereskedők által főleg adósságokért több per szokott indíttatni, — ezen — különben a törvény által kiváltságoltaknak felvételére és megvizsgálására különös tekintet legyen. 4. Minthogy a behozott közpolgárosodás által ezen város polgárai is a haza fiaivá fogadtattak, kegyesen parancsoljuk, hogy ha azok s gyermekeik magukat a nyilvános hivatalokra alkalmasakká tették, azokra ők is úgy alkalmaztassanak, mint a haza más fiai.

A nevezett város kiváltságának megerősítése s annak fennemlített módon engedélyezett új kedvezmények által is kimutatott legkegyesebb akaratunkat nemcsak ugyanazon polgároknak kegyelmesen kinyilvánítjuk, hanem nektek is Méltóságosak, Tisztelendők, Tekintetesk, Nagyságosok, Nemzetesek, Jelesek, Nemesek, Serények, Okosak, ugyszintén körültekintőknek, kir. kormányzánk-, erdélyi örökös fejedelemségünk Karai és Rendjei, a megyék fő- és alispánjai, a városok birái s polgármestereinek, s mindazoknak, kik bármi módon joghatóságunk

alá vannak vetve, tudomására hozzuk és parancsoljuk, hogy a fennemlített város mind mostani, mind jövőbeli polgárait, mindenek- és egyesekben, mik az előre bocsátott czikkelyekben foglaltatnak miként ők, úgy ti is szilárdan tartsátok fenn, s őket ezen kiváltság bármely megtámadói ellen pártfogoljátok. A mely dolog emlékezete s fenmaradása végett elhatároztuk, hogy a jelen megerősítő, illetve kiváltságlevelet oklevél alakjában nevezett város és polgárai jövő biztonsága végett nagy függő pecsétünk alatt kiadjuk és engedélyezzük, sértetlenül hagyván a más jogát. Kelt Ausztriában, Bécs városunkban, az urnak 1785. római császárságunk 20-ik és örökölt uralkodásunk 5. évében január hó 27. napján.

József s. k.

Gr. Pálffy Károly s. k.

Nagy-Ajtai Donáth József s. k.

XVIII.

II. József rendeletei a Heves átadása iránt.

W. den 4-ten 9-br 1785.

Ohne diesen Terrain die Ebesfalwer Gemeinde kann nicht bestehen. Ich selbst durch Augenschein habe so befunden; soll also der Terrain Heves derselben also-gleich einzuräumen und der immer darwieder streitende Comitát, und Sächsische Gemeinde abzuweisen.

Joseph m. p.

W. den 18. 9-br. 1785.

Meine Entschlissung wegen der Übergabe des Terrain Heves an dem Elisabethstädter Markt ist nur dahin ausdeuten, dass ich den in dem Markt sich befindlichen Armeniern die Überkommung des Terrain Heves für nöthig ansehe und diese Gemeinde wegen des treibenden Handels mir sehr wichtig.

Im übrigen genehmige ich die zur Erfüllung dieses Zwecks im gantzen, theils von Elisabethstädter vorgeschlagene, theils von der Cancellar für billig findende Modalitaeten.

Joseph m. p.

Bécs, 1785. november 4.

Ezen terület nélkül az ebesfalvi község nem állhat fenn. Én magam saját szememmel úgy találtam, azért tehát a Heves földrész azonnal ezen közönségnek átengedendő és a bármikor az ellen támadó megye és szász közönség elutasítandó.

József s. k.

Bécs, 1785. nov. 18.

A Heves földterület átadása iránti határozatom Erzsébetváros közönsége részére csak oda értelmezendő, hogy a Heves földterületnek átengedését az azon községben található örményekre nézve szükségesnek tekintem és ezen község a kereskedelem üzése miatt előttem nagyon fontos.

A többiben én elfogadom ezen czél elérése végett általában, úgy az erzsébetvárosiak által indítványozott, valamint a Kancelleriámtól jóváhagyott módosításokat.

József s. k.

XIX.

II. József második kiváltságlevele.

Nos Josephus Secundus divina favente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Galiciae et Lodomeriae Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Lotharingiae, Styriae, Carinthiae, et Carnioliae; Magnus Dux Hetruriae, Magnus Princeps Transilvaniae, Marchio Moraviae, Dux Brabantiae, Limburgi. Lucemburgi, et Geldriae, Vürtembergae, superioris et inferioris Silesiae, Mediolani, Mantuae, Parmae, Placentiae, et Guastallae, Osveciniae et Zatoriae, Calabriae, Barri, Montisferrati, et Teschinae, Princeps Sveviae et

Carolopolis, Comes Habsburgi, Flandriae, Tyrolis, Han-
noniae, Kiburgi, Goritiae, Gradiscae et Siculorum, Mar-
chio Sacri Romani Imperii, Burgoviae, superioris et in-
ferioris Lusatae, Mussoponti, et Nomenei, Comes Namurci,
Provinciae Valdemontis, Albimontis, Zutphaniae, Sarver-
dae, Salmae, et Falkensteinii, Dominus Marchiae Slavo-
nicae, et Mechliniae.

Quemadmodum singulari studio, et sollicitudine eo
ferimur, ut concredita a supremo Numine Nobis Regna,
et Provinciae amplius semper rerum, fortunarumque
suarum capiant augmentum, et incrementum, Privatorum-
que res ac commoda in commune simul Bonum crescere,
ac ampliari in dies magis queant, sic non ultimae Nostrae
obligationis esse duximus, sollicitudinem Nostram eo
convertere, ut Chari Nostri, Haereditariiue Magni Transyl-
vaniae Principatus Incolarum utilitati, Publicique, ac
Privatorum commoditati per erectionem majorum empo-
riorum, promotionemque Commercii magis quotidie magis-
que prospiceremus; et hinc est, quod, posteaquam Nobis
pro parte, et in Personis Fidelium Nostrorum Judicis
Ordinarii, ac Senatorum Petri utpote Daniel Judicis
fungentis, Antonii Issekutz, Lucae Daniel, Emanuelis
Csiki, Joannis Török, Gregorii Issekutz, Martini Patruban,
Zachariae Zacharias, Michaelis Csiki, Lucae Ötves,
alterius Lucae Lengyel et Dominici Szentpéteri, caetero-
rumque juratorum Civium Oppidi Nostri Privilegiati Eli-
sabethopolis Majestati Nostrae humillime supplicatum fuis-
set, quatenus Nos antelatum Oppidum in Liberam Regi-
amque Civitatem Comercialem evehere, inque numerum
reliquarum Regni Nostri Hungariae, Magnique Nostri
Principatus Transylvanici hujusmodi Civitatum recipere,
ac adnumerare dignaremur; habita benigna reflexione
fidelitatis, fideliumque Servitiorum memorati Oppidi In-
colarum, et Inhabitorum Nobis Augustaeque Domui
Nostrae constanti fide, et industria praestitorum, benigno
praeterea revolventes animo promptitudinem, ac laudabi-
lem in promovendo Publici Bono industriam, tum alias,
tum vel maxime occasione postremi Belli in celeriori pro
Exercitu Nostro necessariorum Equorum Statutione exhi-

bitam, quibus aliisque per plurimis testatae fidelitatis monumentis sese tum Nobis, ac Antecessoribus Nostris, tum vero Patriae suae utiles Cives, et zelosos Promotores demonstrarunt, qualiave ipsos in futurum quoque pari fide, et industria velut fideles Subditos Nostros exhibituros et impensuros esse confidimus, eo Gratiam, et Munificentiam Nostram Caesareo Regioque Principalem permoverunt, ut humillimis eorum precibus deferremus, volentes Nos proinde ejusdem Oppidi Cives, et Incolas Benignitatis Nostrae participes reddere, utque ipsi in sera etiam posteritate fidelitatem suam, fidelique sua Servitia per Majestatem Nostram recognita, remunerataque fuisse experiantur, et per hoc ipsa quoque illorum posteritas ad futura de Majestate, Augustaue Domo Nostra, Patria item sua, Bonoque Publico benemerendi studia eo magis incitentur, totum hoc Oppidum Privilegiatum latine Elisabethopolis, germanice Elisabethstadt, hungarice vero Ersébethváros in Comitatu Küküllő situm, de Plenitudine Potestatis, et Authoritatis Nostrae Caesareo Regiaeque Principalis cum omnibus Juribus, Praerogativis, et Immunitatibus infra uberius declarandis in Liberam Regiamque Civitatem Commercialemevehendam, et praeficiendam, inque numerum reliquarum Regni Nostri Hungariae, Principatus Transylvaniae hujusmodi Civitatum, Regionumque Peculiorum Nostrorum Caetum, et Ordinem cooptandum, recipiendum, annumerandum, et adscribendum duximus, et certa Nostra Scientia, animoque deliberato benigne annuentes, ut Civitas haecce Elisabethopolis a modo imposterum: Primo: Universis, et singulis Juribus, Praerogativis, Immunitatibus, et Privilegiis, quibus aliae Liberae Regiaeque Civitates Regni Nostri Hungariae, et Magni Nostri Principatus Transylvaniae, tum ex Lege Regni, tum etiam ex generali reliquarum, Liberarum, Regiarumque Civitatum Nostrarum Commercialium constitutione utuntur, fruuntur, et gaudent, uti frui, et gaudere valeat, ac pro recepta consuetudine in futura Diaeta Articulis inferatur, successivisque semper temporibus ad generales quoque Diaetas per consvetas Regales Litteras vocetur, ac Consessum Statuum cum

competenti voto et Sessione ingrediatur pro Peculio item Regio nullum alium praeter legitimum Transylvanae Principem, Dominum Terrestrem recognoscente habeatur, nec ab eodem unquam separari, abalienari, vel obpignorari ullo pacto possit, ac valeat. Secundo: Magistratus, et Cives ejusdem Civitatis colectivo Nomine sumpti ad mentem Legum pro vero et indubitato Regni Nobile censeantur, adeoque caeteras inter Nobilitares Praerogativas ipsa quidem Civitas in concreto, quoad res pro propria necessitate ex aliis haereditariis Regnis, et Provinciis Nostris inducendis immunitate quoque Tricesimae veris Nobilibus competente gaudeat, ipsi vero Cives singillatim sumpti in conformitate aliarum Liberarum Regiarum Civitatum, earumque Civium solitis Civitatis Passualibus muniti, quoad ipsas duntaxat eorum Personas a solutione Teloniorum, et tributorum neutiquam autem Tricesimarum imposterum sint exempti, et immunes; Passuales item Civitatis Litterae legitime confectae, et sub usitato Civitatis Sigillo cerae impresso itineratibus Civibus extradandae ubivis locorum acceptentur, suamque firmitatem obtineant. Tertio: Publicam contributionem, aliaque quaevis onera publica communia non nisi ad instar aliarum Liberarum Regiarumque Civitatum praestare, ac supportare sit obligata, consequenter, omnes, et singuli cujuscunque Status, et Conditionis fundos ibidem Civiles possidentes, beneficiaque civilia usuantes Personae, non obstante Nobilitari, Militari, vel Camerali ipsorum Praerogativa, debitas a Fundis eorum, aliisque beneficiis civilibus Contributiones in medium ipsius Civitatis praestare, aliaque communia onera supportare, ac respectu ejusmodi fundorum, beneficiorumque Civilium Jurisdictionem Civilem recognoscere teneantur, salvo nihilominus illo Privilegialium illis per Antecessores Nostros collatarum, et per Nos quoque sub Vigesima Septima Mensis Januarii Anni Millesimi Septingentesimi Octuagesimi Quinti virtute aliarum Litterarum Nostrarum eisdem privilegialiter extradatarum, et confirmatarum Paragrapho, ubi iidem tanquam continuo Quaestui dediti a Quartiriorum militarium, condescensionum item Prae-

junctionarumque et aliorum his similium onerum supportatione exempti, et immunitati habentur, intuitu cujus eosdem porro etiam manutenendos volumus. Quarto: Pro Territorio ejusdem Civitatis totum, et omne Terrenum per Incolas ejusdem intra Territorium ipsius Civitatis hactenus possessum (dempta solum ibidem Curia, ejusdem Civitatis Communitati per Gloriosae Recordationis Antecessores Nostros Jure Nobilitari collata) sub suis veris et antiquis Metis, ac Limitibus, universique eorundem quovis nominis vocabulo vocitatis Appertinentiis, Beneficiis, Utilitatibus, Proventibus, et Emolumentis, puta Teloniis, Educillis, et Macellis ubicunque in hoc Territorio in vel extra Civitatem, intra Territorium tamen ipsius Civitatis constitutis, vel haberi queuntibus, Braxatione Cerevisiae, Ustione Cremati, Coctione Laterum aequae ac Tegularum, Proventibus item Fororum, et Nundinarum, Taxaeque solutione cujuslibet generis Incolarum non Civium in Civitate tamen vel ejusdem Territorio commorantium, erectione Pharmacopearum, et Tabernarum, cunctis denique Juribus, et Jurisdictionibus aliis hujusmodi Civitatibus competentibus conferimus. Quinto: Admittimus praeterea, et concedimus, ut Communitas hujus Liberae Regiaeque Civitatis Nostrae in electione Judicis, ac reliquorum Magistratualium ad instar aliarum Liberarum, Regiarumque Civitatum procedere valeat, electique hoc modo, .et confirmati Magistratuales Causas Judicatu Liberae, Regiarumque Civitatum competentes modo, et praxi communi, Legibusque Patriae conveniente judicabunt, Partibus autem coram se litigantibus juxta praevias Nostras Resolutiones ad Tabulam Nostram Regiam in Transylvania Judicariam pro maturiori Processus revisione Appellationem admittent, causamque cum tota serie eorum transmittent. Non absimiliter Sexto: Indulgemus huic Liberae Regiaeque Civitati Commerciali Nostrae Jus etiam Gladii, exercendamque ad normam aliarum Liberarum Regiarumque Civitatum Nostrarum in quosvis malefactores in Territorio suo deprehensos criminales Jurisdictionem; Columnam item infamem, seu Patibulum erigendi facultatem, universasque tam publicum

Civitatis hujus statum, quam Personas, Fundosque Civiles respicientes, ac quovis modo ad Jurisdictionem Magistratualementales pertinentes Causas judicandi potestatem ea nihilominus cum conditione, ut et ipsa semet generalibus Constitutionibus quoad omnes Liberas Regiasque Civitates intuitu Puncti hujus jam introductis, aut in futurum fors introducendis conformet. Pariter Septimo: Concedimus eidem Civitati Jus etiam Patronatus pro more aliarum Civitatum Parochum eligendi, hac tamen per expressum declarata Obligatione, ut de congrua, et convenienti ejusdem Parochi, illiusque Coadjutorum Capellanorum subsistentia, quemadmodum hoc virtute quoque aliarum per Nos confirmatarum Litterarum Privilegialium sancitum est, eadem Civitas providere sit obstricta. Octavo: Cum civitas haec haud quaquam praesidiaria sit, neque pro praesentibus rerum circumstantiis necessarium foret, eandem Maeniis circumdari causa securitatis indulgemus eidem Civitati necessarios pro Custodia Civitatis Satellites vulgo Darabantones, vel Hajdones tot numero quot requirerentur, uti et Timpanotribus pro instituendis Publicationibus, vel in casu Incendii pro admonendis Civibus adhibendos constituere, qui Satellites competentibus iis Armis provisi cum praeficiendo iisdem individuo ex Gremio Magistratus semper eligendo nocturno tempore, occasione item celebrandorum Fororum, et Nundinarum de more in aliis quoque Liberis, Regiisque Civitatibus observato, sine coercendorum malevolorum, et inquietorum Hominum, observandorumque et antevertendorum quorumvis excessuum per Civitatem circumvenire, et excubias agere obligentur. Nono: Admittimus eidem Civitati id etiam, ut iidem in quibusvis caducitatibus Civilibus, seu Personarum, Fundorumque, et Facultatum Civilium Fiscus Civitatis succedat, talesque caducitates libere apprehendi, et pro Publico Civitatis applicari valeant; In bonis nihilominus mobilibus deficientium, vel ab intestato decedentium Nobilium aequae, ac liberarum Personarum in Fundo Civili degentium, prout et universis Bonis mobilibus, et immobilibus haereditariis in fundo, et Territorio Civitatis istius tentis, et possessis quarumvis tam Nobilium, libe-

rarumque Personarum, quam et Civium de nota Infidelitatis, aut Crimine laesae Majestatis convictorum Fiscus Regius ad mentem Legum immediate succedat, ejusmodique Civiles haereditates Collationi Regiae eo facto subjaceant, per Impetratores attamen Jure Civili possidendae. Decimo: Concedimus id etiam eidem Civitati, ut pro Publico illius, vicinorumque locorum Bono, et Commodo virtute aliarum Litterarum Privilegialium jam indulta, qualibet Hebdomada bina Fora, et quatuor Nundinas Annuales omni eo Jure, et Privilegio, quo aliae Liberae, Regiaeque Civitates celebrare, servare item ac tenere, omnibusque ex iisdem legitime obvenientibus redditibus, taxis utpote Fori, et Nundinarum, aliisque universis in hujusmodi Civitatibus usu receptis Proventibus, et emolumentis uti, frui, et gaudere valeat, atque possit. Undecimo: Praefati Cives supra declaratis Libertatibus, et Immunitatibus, ac aliis etiam Liberis, Regiisque Civitatibus Nostris communibus, ac Legibus, et Constitutionibus Regni contentis, et probatis Praerogativis omni cum tranquillitate, et quiete secure, ac imperturbate uti, frui, et gaudere valeant omneque eatenus impedimentum, et cujusvis dissensionis ansa amoveatur, omnem omnino Domorum, et Fundorum Civilium in vel extra Civitatem hanc, in Territorio nihilominus illius existentium, sine consensu, et in Praejudicium Communitatis exemptionem, et immunitatem cautam esse volumus, et vetitam; Imo per expressum statuimus, ut, si quae Bona immobilia sive haereditatis sive alio quocunque titulo ad Ecclesiasticam, alienigenam vel extraneam Personam devolvi contingeret, talis similia Bona intra unius anni decursum, (nisi se medio tempore Jurium, et Beneficiorum, ut et Onerum Civilium participem reddiderit) Civibus divendere teneatur; Casu vero in contrario penes Magistratum stabit, praevia aestimatione, et pretio Possessori hujusmodi Bonorum exoluto, eundem ab illis amovere. Quo autem Duodecimo: Municipalis Cursus, et Jurisdictio Civilis sarta, tectaue maneat, et non turbetur, aut confundatur per expressum volumus, ac declaramus, ut Officiales, sive Militares, seu Camerales nullam in Civitate hac, aut

Territorio ipsius Jurisdictionem in Cives exercere, Judicium contra eos ferre, vel aliis actibus Jurisdictionalibus in eos procedere, semetque illis immiscere praesumant, supremam nihilominus Politicae non minus, quam Oeconomicae Administrationis Inspectionem, velut in aliis Liberis, Regiisque Civitatibus, ita in hac etiam concernenti Comitatus Vice-Comiti sub manu ductione Regii Nostri Commissarii, aut alterius vices illius subituri concedimus. Praeterea Decimo tertio: Cum justis pro injustis, innoxii item pro noxiis reputari, hocque titulo in rebus, Bonisque suis turbari vel impediri nequeant, cautum volumus, ne Cives et Incolae praenominatae Civitatis ubivis Locorum propter aliorum debita in Persona vel rebus suis quoquomodo arestantur, detineanturque, hoc per expressum declarato, ut Concessionem, Jura, et Privilegia haec non aliis, quam veris Nostris Subditis, ac antelatae Civitatis Nostrae modernis, ac futuris Civibus deserviant, et suffragentur. Cuncta tamen praemissa Decimo quarto: Ea speciali cum Conditione resolvimus, ut praerepetiti Cives alioquin jam juxta praevigentes Altissimas Resolutiones Nostras in numerum, et caetum verorum Patriae Filiorum recepti, pro verisque, et indubitatis Indigenis declarati, in omnibus semet aliis Liberis Regiisque Civitatibus Nostris conforment, et ab ingratitude, ac infidelitatis nota, et macula sub amissione, et cassatione horum, ac aliorum universorum Privilegorum, Libertatumque suarum, aliaque paena legali perpetuo sibi cavere, hocque Beneficium et non vulgare erga illos Nostrae Propensionis Documentum, de Majestate Nostra, Haeredibusque et Successoribus Nostris legitimis omni fide, constantia, et integritate jugiter promereri studeant, imo evehimus, conferimus, cooptamus, item recipimus, et adscribimus quoad omnia et singula praemisso modo declarata puncta; Salvo jure alieno. Quocirca Vobis universis, et singulis Illustribus, Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis, Nobilibus, et Agilibus, Prudentibus item ac Circumspectis, universisque et singulis aliis cujusvis Status, Gradus, et Conditionis Hominibus, Jurisdictionibus item et Officialibus in Ditionibus Nostris

constitutis, notum, testatumque reddimus, mandamus item et jubemus, ut Vos a modo imposterum memoratam hanc Civitatem pro Libera Regiaque Civitate Commerciali omnibus iis Privilegiis, Immunitatibus, et Emolumentis, quibus aliae hujusmodi Civitates utuntur, et gaudent, usura, et gavisura habere, eandemque in Juribus suis tueri, et protegere debeatis, et teneamini. In cujus rei memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes Litteras Nostras Sigilli Secreti Nostri majoris impendentis munimine roboratas, iisdemque Civibus et Incolis annotatae Liberae Regiaeque Civitatis Nostrae Commercialis Elisabethopolis pro ipsis eorumque Posteris, et Successoribus perpetuo valituras, Juriumque uberiores futuram ad cautelam necessarias dandas duximus, et concedendas. Datum in Archiducali Civitate Nostra Vienna Austriae Die Vigesima Septima mensis Decembris Anno Domini Millesimo Septingentesimo Octuagesimo Sexto. Imperii Nostri Romani Vigesimo Secundo, Regnorum vero Nostrorum Haereditariorum Septimo.

Josephus m. p.

Comes Carolus Pálffy m. p.

Josephus Donáth m. p.

Mi II. József az isteni kegyelem kedvezése folytán választott örökös róm. császár, Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmátország, Horvát-, Tórország, Galiczia és Lodomeria királya stb.

Valamint gondos igyekezetünk a legfőbb Hatalomtól reánk bizott országok és tartományok javát előmozdította, jólétét növelte és a közjóval együtt az egyesek vagyónát és jövedelmét napról napra gyarapította: úgy kötelességünknek ismertük figyelmünket arra fordítani, hogy a mi erdélyi kedves és örökös nagyfejedelemségünk lakóinak hasznára, az ország és egyesek előnyére legyünk nagyobb kereskedelmi piacok megnyitása és a kereskedés előmozdítása által. Innen van, hogy miután Erzsébetváros, kiváltságolt városunk részéről s hiveink: rendes bírása és tanácsosai Dániel Péter, mint helyettes bíró, Issekutz Antal, Dániel Lukács, Csiky Emánuel, Török

János, Issekutz Gergely, Pátrubán Márton, Zakariás Zakar, Csiky Mihály, Ötves Lukács, a másik Lengyel Lukács és Szentpéteri Domokos s a többi városi esküdt polgár személyében kérés intéztetett felségünkhöz az iránt, hogy fennemlített várost emeljük a szab. kir. kereskedő városok sorába és Magyarországunk s erdélyi nagyfejedelemségünk ilyenrendű városai közé befogadni és bekebelezni méltóztatnánk; mi kegyes tekintettel lévén nevezett város lakóinak és lakósainak hűségére s azon hű szolgálatokra, miket azok irántunk s uralkodó házunk iránt állandó hűséggel és szorgalommal végeztek; jó emlékünkből van ezenkívül azon készség és dicséretreméltó igyekezet, a mit a közjó előmozdítása céljából mind máskor, mind a legutóbbi háború alkalmával hadseregünk számára szükséges lovak gyors kiállításában tanusítottak; és így mind ezekkel, mind hűségök sok más jelével előttünk és elődeink előtt arról tettek tanuságot, hogy hazájoknak hasznos polgárai és buzgó előmozdítói; s mivel pedig reméljük, hogy jövőben is hű és szorgalmas alattvalóink lesznek, császári, királyi, fejedelmi kegyünket és jótékonyságunkat arra indították, hogy legalázatosabb kéréseket teljesítsük; kegyességünk részeseivé teszszük tehát ezen város polgárait s így maradékaik is látni fogják, hogy hű szolgálataikat felségünk elismerte és megjutalmazta; s hogy ezáltal a jövőben azok ivadékaik is annál inkább ösztönöztessenek arra, hogy felségünk és uralkodóházunk, ugy szintén hazájok és a közjó körül érdemet szerezni törekedjenek; elhatároztuk, hogy ezen Küküllő-megyében levő kiváltságolt várost, mely latin nyelven Elisabethopolis, németül Elisabethstadt, magyarul pedig Erzsébetvárosnak neveztetik, csász. kir. fejedelmi hatalmunk és tekintélyünk teljénél fogva minden alább megnevezendő joggal, kiváltsággal és szabadalommal ellátva szab. kir. kereskedő várossá emeljük, kitüntetjük, úgy szintén Magyarországunk s erdélyi fejedelemségünk hasonszerű városai s kir. uradalmaink sorába és rendjébe befogadjuk, felveszszük, számláljuk és beirjuk; biztos tudomásunk folytán megfontolt akarattal kegyesen beleegyezvén abba, hogy

1-ször ezen város: Erzsébetváros mostantól fogva jövőre mindazon általános és különleges jogok-, előjogok-, szabadalmak- és kiváltságokkal, mikkel Magyarországunk s erdélyi nagyfejedelemségünk más szab. kir. városai — részint az ország törvénye szerint, részint a többi szab. kir. kereskedő városaink általános szabályzatánál fogva, — élnek, azokat élvezik és birják, — élhessen, azokat élvezhesse és birhassa s a bevett szokás szerint a jövő országgyűlésen a törvényczikkek közé bevezetessék s ezután is minden időben az általános országgyűlésekre is szokásos kir. levél által meghivassék s a Rendek gyűlésébe a szükséges szavazattal és üléssel bemenjen, úgyszintén kir. uradalmába erdélyi törvényes fejedelmén kívül mást földi urának el ne ismerjen; uradalmától — semmiféle szerződésnél fogva sem el nem válhat, sem azt el nem idegenitheti és el nem zálogosíthatja.

2. A város tanácsa s gyűjtőnévvel mondva, minden polgára az ország törvénye értelmében igazi és kétségbevonhatlan nemesnek tekintessék, miért is a többi nemesi kiváltságok mellett — kivéven azon jogokat, mik tulajdon szükségletül más örökös országaink és tartományainkból hozatnak, a valódi nemeseket megillető harminczadi szabadalommal is együttesen maga a város élhessen; — maguk pedig az egyes polgárok, más szabad kir. városok polgáraihoz képest a város szokásos útleveleivel ellátva a vámok és adók fizetése alól, de nem a harminczad alól is kivéve és mentek legyenek; szintugy a város által törvényesen kiállított s a város használatában levő viasz pecsét alatt az utazó polgároknak kiadott útlevelek bárhol elfogadtassanak s érvényt nyerjenek.

3. A nyilvános adozást s bármely más nyilvános közterhet csupán a többi szabad kir. városok szokása szerint tartozik kiszolgáltatni s viselni, következőleg mindnyájan és egyesek — tartozzanak bármely rendhez és álláshoz — kiknek ugyanott polgári földbirtokuk van, úgyszintén a világi javadalmakkal bíró személyek — eltekintve azoknak nemesi, katonai vagy kincstári kiváltságuktól, földbirtokuk és más világi javadalmaik után tartoznak a város javára adót fizetni, s egyéb közterheket

viselni, úgy szintén kötelesek az ily földbirtokok világi javadalmak ügyében a polgári joghatóságot is elismerni; ellenben sértetlenül meg kell tartani azt a szokást, mely elődeinktől nyert és általunk is 1785-ik év január 27-én más levelünk erejénél fogva nekik kiadott s megerősített kiváltságokról szól, — hol azok, mint folytonos kereskedelessel foglalkozók, a katonai szállásoktól, beszállások, előfogatok s más ezekhez hasonló terhek viselése alól ki vannak véve és menteknek tekintetnek, a miben őket továbbra is fenn akarjuk tartani.

4. A város földterületét illetőleg az összes földbirtokot, melyet annak lakói a város területén belül — igaz és ősi határok között — mindez ideig birtak, kivéve egyedül azon nemesi telket (curia), mely ugyanazon város közönségének dicső emlékezetű elődeink által nemesi jogon adott — igaz és ősi határok és mesgyék között, azok bármi néven nevezendő összes járulékaik-, javadalmaikkal, illetőségeik-, jövedelmeikkel és hasznával együtt u. m. bárhol e földterületen a városon belül vagy kívül, de a város területén belül fölállított vagy fölállitható vámházak-, korcsmákkal és mészárszékekkel, sör és pálinka főzéssel, téglá- és cserépkészítés, a piacz és vásárok jövedelmeivel, azon illeték fizetésével, melyet azon lakosok tartoznak fizetni, kik a városi polgársághoz ugyan nem tartoznak, de a város területén időznek, gyógyszertárak és vendéglők felállításával, az ilyen városokat megillető minden joggal és kiváltsággal átengedjük.

5. Megengedjük, hogy ezen szab. kir. városunk közönsége, a bíró és többi tisztviselők választásában más szabad kir. városok szerint járhasson el, s az ily módon megválasztottak és megerősítettek azon tanácsbeli ügyek felett, mik a szab. kir. városok bíróságát illetik, a közönséges gyakorlat és hazai törvényeknek megfelelő módon fognak ítélni, a nálunk perlekedő feleknek meg fogják engedni, hogy azok előbbi határozataink értelmében, a per komolyabb átvizsgálása tekintetéből az erdélyi királyi ítélőtáblához felebbezhessenek, hová az ügyet egész folyamatával áteszik.

6. Hasonlóképen ellátjuk 6-szor ezen szab. kir. kereskedő városunkat a kardjogával és azon joghatósággal, melyet más szab. kir. városaink szokása szerint mindazon gonosztevők felett gyakorolhat, kik saját területén elfogatnak; adunk hatalmat a gyalázat-oszlop, vagyis az akasztófa felállítására, úgy szintén arra, hogy a városnak külső állását, a személyeket és polgári fölbirtokosokat illető s a városi tanács joghatóságához tartozó ügyekben ítélhessen, azon feltétel alatt, hogy azon általános rendeletekhez alkalmazkodjék, melyek e pontot illetőleg más szab. kir. városokra nézve behozattak, vagy jövőben be fognak hozatni.

7. Nemkülönben 7-szer adunk e városnak kegyuri jogot, minél fogva más városok szokása szerint választhat lelkészt, de azon nyilván kijelentett kötelezettséggel, hogy azon lelkész és segédlelkészei kellő és illő eltartásáról — a mint ez más megerősített kiváltságleveleink által is szentesítettetett — ugyanazon város köteles gondoskodni.

8. Minthogy ez a város nem erődített s arra a jelen körülmények között nem is lesz szükség, megengedjük, hogy az falakkal körülvéttessék, biztonság tekintetéből a város őrizetére annyi szolgát, közönséges szólásmód szerint darabontot, vagy hajdút tartsanak, mennyit szükségesnek látnak, úgy szintén dobosokat is, kik a hirdetéseket közölkéjék, vagy tűzvész esetében a polgárokat figyelmeztessék; e szolgák, kik mindig a tanács kebeléből választandó főnök alatt állanak, nekik való fegyverrel ellátva kötelesek éjnek idején, úgyszintén törvénykezések és vásárok alkalmával a más szab. kir. városokban bevett szokás szerint a rossz szándékú és zavargó embereket elfogni, vigyázat s bármely kihágás elhárítása céljából a városban körüljárni s őrt állani.

9. Megengedjük e városnak azt is, hogy minden, örökös nélkül való polgári jószág, lettek legyen akár személyi, akár birtokok és a polgárok vagyonából fenmaradó örökségek, a városi kincstárra szálljon s az ilyen gazdátlan javak birtoklás alá vehetők s a városi közönség hasznára fordíthatók.

A magvaszakadt vagy végrendelet nélkül elhalt nemesek, úgy szintén a polgári földterületen lakó, adót nem fizető személyek ingó javait, nem különben e város birtokán és területén levő örökös ingó és ingatlan javakat, melyek olyan nemesek, vagy szabad személyek birtokát képezték, kikre reábizonyították a hűtlenség, vagy felségsértési bűnt — az állami kincstár örökölje, s az ilyen polgári örökségek azonnal a kir. kincstárnak adassanak; mindazonáltal azok, kik azt perrel megtámadják, a polgári jog szerint azt birhatják.

10. Megengedjük e városnak, hogy az ő és a szomszéd helységek közjava és haszna tekintetéből, más kiváltságlevelünk erejénél fogva, minden héten két heti és évenként négy országos vásárt tarthasson, mindazon jog- és kiváltsággal, melyekkel azokat más szab. kir. városok is megtartják, s mindazon jövedelmekkel és díjakkal, a mi a heti és országos vásárok után törvény szerint bejön és minden más, az ily városokban szokás által elfogadott jövedelmeket és nyereségeket vehesse, élvezhesse és birhassa.

11. Említett polgárok a fennevezett szabadalmakkal és mentességekkel, melyek más szab. kir. városainkkal is közösek és az ország törvényei- és rendeleteiben foglalt kiváltságokkal egész nyugton, bizton és háborítlanul élhetnek, élvezhetik, használhatják azokat, hogy így minden akadály s bármely egyenetlenkedésre való alkalom eltávolittassék. Akarjuk, hogy a polgárok házai — és földbirtokainak — legyenek azok akár benn a városban, akár azon kívül, de annak területén — minden kivétele és mentessége a város beleegyezése nélkül és kárára biztosított és tiltott legyen. Sőt nyíltan elrendeltük, hogyha valamely ingatlan jószág akár örökségi, akár bármí czimen egyházi, idegen, vagy külső személyre átháramlanék, az ily személy ily javakat egy év lefolyása alatt (hacsak időközben a polgári jogok, és javadalmaknak, valamint a terheknek is részesévé nem vált,) a polgároknak eladni tartozik, ellenkező esetben a városi tanácsnak jogában áll, hogy előleges becslés és a földbirtokosnak lefizetett összeg után azokat elvehesse.

12. Hogy pedig az önkormányzat és a polgári joghatóság sértetlenül fenmaradjon s ne háborgattassék, vagy meg ne zavartassék, nyilván azt akarjuk és kijelentjük, hogy úgy a katonai, mint a kincstári hivatalnokok e városban vagy ennek területén a polgárok felett joghatóságot gyakorolni, vagy más joghatósági dolgokban ellenők föllépni, ily dolgokba avatkozni ne merészeljenek. Ugy a politikai, mint a gazdasági közigazgatás feletti legfőbb felügyeletet — mint más szab. kir. városokban, úgy ebben is kir. biztosunk vagy annak helyettese vezeteése alatt a megye alispánjára bizzuk.

13. Minthogy az igazak hamisaknak, az ártatlanok bűnösöknek nem tekinthetők s e czimen dolgaik- és javaikban nem zavarhatók, nem akadályozhatók, gondoskodni akarunk arról, hogy a fennemlített város polgárai és lakói mások adósságai miatt saját személyökben vagy javaikban hárhoz s bármi módon be ne börtönöztessenek vagy le ne tartoztassanak azon nyílt kijelentéssel, hogy ezen engedélyek, jogok és kiváltságok nem másoknak, hanem a mi igazi alattvalóinknak, fennemlített városunk jelenlegi s jövődő polgárainak szolgáljanak és kedvezzenek.

14. De mind azt, ami előbb felhozott azon különös feltétel alatt rendeljük el, hogy előbb említett polgárok, akik különben is, fennálló legmagasabb határozataink szerint, a haza igazi fiai számába, gyülekezetébe felvétettek s igazi és kétségkivüli hazafiaknak nyilvánítottak, magukat mindenben más szab. kir. városokhoz alkalmazzák, s a hálátlanság és hűtlenség bélyegétől, szennyétől ezen és más általános kiváltságaik és szabadalmaik elvesztése, megsemmisítése s más törvényszerű büntetés terhe alatt szüntelen óvják magukat s ezen jótéteményt és irántuki hajlandóságunk e nem közönséges jelét, felségünk, törvényes örököseink és utódaink iránti teljes hűséggel, szilárdsággal és feddhetetlenséggel kiérdemelni szüntelen igyekezzenek, sőt kiemeljük, átadjuk, befogadjuk, továbbá elvállaljuk, magunkra veszszük a fenirt módon kinyilvánított egyes és összes pontozatokat, más joga fentartása mellett.

Miért is nektek méltóságosok, tekintetesek, nagyságosok, nemzetesek, jelesek, nemesek, ügyesek, bölcsek, s bármely állású, életkorú, állapotú egyes és minden embernek, joghatóságok- és hivataloknak, melyek a mi uradalmainkban fel vannak állítva, nyilvánossá, közzéteszszük, parancsoljuk és elrendeljük, hogy ti mostantól fogva tartoztok ezt a várost szab. kir. kereskedő városnak tekinteni, mely mindazon kiváltságokkal, mentességekkel és haszonnal él, azokat bírja, a mikkel más hasonlóvárosok élnek s ugyanazt jogaiban védnetek, oltalmaznotok kell.

A mely dolognak örök emlékezete és érvényessége tekintetéből elhatároztuk, hogy külön nagyobb pecsétünk megerősítésével ellátott levelünket nevezett szab. kir. kereskedő városunk, Erzsébetváros polgárai- és lakóinak adjuk, átengedjük, a mi rájok, ivadékaik- és utódaikra nézve örökre érvényes leend, s mely a jogok jövőbeli teljes biztonsága tekintetéből szükséges.

Kelt Ausztria-főhercegi városunkban, Bécsben 1786-dik évi december hó 27-én. Római uralkodásunk 22-ik, örökölt királyságunk 7-ik évében.

József s. k.

Gróf Pálffy Károly s. k.

Donath József s. k.

XX.

V Ferdinánd kiváltságlevele.

Recta Tueri. — Védjük az igazat.

Nos Ferdinandus I. Divina Favente Clementia Austriae Imperator, Apostolicus Hungariae et Bohemiae, Rex huius Nominis Quintus, Rex Lombardiae et Venetiarum, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Galiciae, Lodomeriae, et Illyriae; Rex Hierosolimae, etc. Archidux Austriae, Magnus dux Lotharingiae, Salisburgi, Stiriae, Carinthiae, Carnioliae, Magnus Princeps Transilvaniae, Marchio Moraviae; Dux Superioris et Inferioris Silesiae, Mutinae, Parmae, Placentiae et Guastallae, Osveciniae et Zatoriae, Teschinae, Friaul Ragusae et Gaderae etc. Comes

Habsburgi, Tirolis, Sicularum, Kyburgi, Goriciae et Gradiscaae: Princeps Tridenti et Brixinae etc. Marchio Superioris et Inferioris Lusatiae et Istriae, Comes altae Amisiae, Feldkirckiae, Brigantiae, Sonnenbergae etc. Dominus Tergestis, Cattari, Marchiae Slavonicae etc. etc.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, Universis: quod, Communitate Elisabethopolitana pro clementissime impertiendo sibi in charo Nostro Magno Principatu Transilvaniae Concivilitatis Jure recurrente, postquam Fideles Nostri Ejusdem Principatus Status et Ordines anno 1791 diaetaliter congregati Fidelitatem recurrentis hujus Communitatis erga Augustam Domum Nostram, peculiarem item Ejus industriam in promovendo cum emolumento Publici commercio testatam considerando, Eandem ad benignam Antecessoris Nostri Imperatoris et Regis Leopoldi II. propositionem in numerum Liberarum R. Civitatum in gremio Nationis Hungaricae existentium cum voto et Sessione in Comitibus Eidem inter Loca Taxalia assignato cooptassent ea ratione, ut in omnibus ad instar reliquarum Liberarum Regiarumque Civitatum in gremio Nationis Hungaricae habeatur et cum illis aequalia onera supportet, aequalibusve juribus gaudeat, ac desuper Articulum 61 condidissent per Divum Imperatorem Franciscum I. Genitorem Nostrum desideratissimum benigne confirmatum, Nos ad demissas preces nominibus universorum Civium et Inhabitorum antelatae Civitatis Elisabethopolis Majestati Nostrae fusas, quatenus Nos Ipsi desuper benignas Literas Privilegiales elargiremur perpetuo valituras a Nobis Nostrisque Successoribus ut et aliis, quorum interest seu intererit, illibate observandas; hinc benignissime annuimus, ut saepius nominata Civitas Elisabethopolis jam publica Lege aliis Liberis Regiisque Civitatibus adnumerata, iis, quae sequuntur, immunitatibus gaudere possit ac valeat.

Primo. Ut Cives, Incolae ac Inhabitantes Ejusdem Civitatis Elisabethopolis Incolis et Inhabitoribus aliarum Liberarum Regiarumque Civitatum in gremio Nationis Hungaricae chari Nostri Principatus Transilvaniae dictamine memorati Articuli adnumerati, adaequati et aggre-

gati ab omni Jurisdictione Comitatus, cui adjacent, exempti, immediate post Majestatem Nostram a constituto ibidem Gubernio Regio dependentiam habeant, dictaque Civitas pro Peculio Regio nullum alium praeter legitimum Transilvaniae Principem Dominum Terrestrem recognoscente habeatur, nec ab Eodem unquam separari, abalienari vel obpignorari possit ac valeat.

Secundo. Magistratum suum fata Civitas ex Juce et requisito numero Senatorum, qui de praesenti in duodecim subsistit, Notariis item, singulis juxta et ad normam aliarum Civitatum eligendis habeat, Judicis Primarii ad Officium in ductu Legum instituenda Candidatione Nobis per Regium Gubernium submittenda et ejus confirmatione sensu Benigni Diplomatis Leopoldini ab inde expectanda, Senatores vero et Notarios, qui votorum iuste colligendorum Pluralitatem obtinebunt, tali suo muneri subinde admovere poterit; cui quidem Magistratui taliter electo et confirmato competet, Causas quocunque demum nominis vocabulo signatas reales et personales, civiles aequae ac criminales ipsorum Civium, Incolarum et Inhabitatorum tam inter se quam Extraneorum contra Ipsos in Ipsa Civitate vel ex objectis civice Jurisdictioni subiectis, ut et Malefactorum quorumvis intra metas et territorium ipsius Civitatis comprehensorum quomodocunque emergentes ad normam Legum in Decretis Approbatis item et Compilatis Constitutionibus Articulisque Novellaribus praescriptam cognoscere et dicudicare, Appellationibus, sicut per Leges admitterentur, ad Forum Tabulae Nostrae Regiae Judiciariae in eodem Transilvaniae Magno Principatu constitutae utetur, indeque ad ductum praevigentium Legum ad competentia Fora revisoria, observatis Appellationum gradibus provocare valebit.

Tertio. Pro territorio ejusdem Civitatis totum et omne terrenum per Incolas eiusdem intra territorium ipsius Civitatis hactenus possessum (demta solum ibidem Curia per gloriosae recordationis Antecessores Nostros Communitati Elisabethopolitanae Jure Nobilitari collata) sub suis veris et antiquis metis ac limitibus, universis-

que earundem quovis nominis vocabulo vocitatis appertinentiis, beneficiis, utilitatibus et emolumentis, puta venatione, piscatione, teloniis, molendinis, educillis et macellis, ubique in hoc territorio intra et extra Civitatem, intra tamen territorium ipsius Civitatis constitutis vel haberi queuntibus, braxatione cerevisiae, ustione cremati, coctione laterum ac tegularum, proventibus item Fororum et Nundinarum, moderataeque Taxae solutione per cujusvis generis Incolas non Cives in Civitate tamen vel ejus territorio degentes et domicilia in fundo publico erecta habentes, pro fundo domicilii, quamdiu sibi illum emtionis, vel alio justo titulo non appropriarent, solvendae, erectione pharmacopearum et tabernarum, cunctis denique juribus et jurisdictionibus aliis hujusmodi Civitatibus competentibus jure civili possidendas concedimus.

Quarto. Benigne volumus ut Civitas Elisabethopolitana dehinc ad instar reliquarum Civitatum in Transilvania Hungaricalium publicam Contributionem, aliaque quaevis onera publica praestare et supportare sit obligata, consequenter omnes et singuli cujuscunque status et conditionis fundos ibidem civiles possidentes, beneficiaque civilia usuantes Personae non obstante nobilitari vel alia quacunque ipsorum praerogativa debitas a fundis eorum aliisque beneficiis civilibus Contributiones in medium Civitatis praestare, aliaque communia onera subportare ac respectu ejusmodi fundorum beneficiorumque civilium Jurisdictionem Civilem recognoscere teneantur.

Quinto. Admittimus Eidem Civitati id etiam ut ibidem in quibusvis ab intestato emergentibus caducitatibus civilibus seu Personarum, fundorumque et facultatum Civilium Fiscus succedat, tales caducitates libere apprehendi et pro Publico Civitatis applicari valeant, non secus etiam in bonis mobilibus deficientium ab intestato et sine haeredibus liberarum Personarum in fundo civili degentium, ut et Nobilium, qui jus Civitatis assumsissent et bonis nobilitaribus provisi non essent; in bonis nihilominus universis Mobilibus et immobilibus, haereditariis aequae ac acquisitis in terreno et fundo ipsius Civitatis

tentis et possessis quorumvis tam Nobilium liberarumque Personarum, quam et civilium de Nota infidelitatis aut crimine laesae Majestatis Fiscus Regius ad mentem Legum immediate succedat; ejusmodi civiles haereditates collationi Regiae eo facto subjaceant per Impetratores tamen jure civili possidendae.

Sexto. Communitas Eiusdem Civitatis ad mentem Legum pro vero et indubitato Nobili censetur, adeoque Praerogativis Nobilitaribus veris Nobilibus competentibus ipsa etiam Civitas in concreto gaudeat.

Septimo. Concedimus Eidem Civitati Ius etiam Patronatus ad Normam Legum praevidentium Parochum eligendi, hac tamen per expressum declarata obligatione: ut de convenienti eiusdem Parochi eiusque Coadjutorum Capellanorum subsistentia eadem Civitas semper providere sit obstricta.

Octavo. Causa securitatis indulgemus Eidem Civitati necessarios pro custodia Civitatis Satellites (vulgo Darabantones vel Hajdones) tot numero, quot requirerentur, uti et Tympanotribas pro instituendis Publicationibus vel in casu incendii pro admonendis civibus constituere, qui Satellites eisdem competentibus armis provisi cum praeficiendo illis Individuo e gremio Magistratus semper eligendo nocturno tempore occasionibus item celebrandorum Fororum hebdomadaliū et Nundinarum anniversariarum de more in aliis quoque Liberis Regiisque Civitatibus observato, fine coercendorum malevolorum et inquietorum hominum, antevertendorumque quorumvis excessuum per Civitatem circumire et excubias agere obligentur.

Nono. Eadem Civitas pro publico suo vicinorumque locorum bono tam Fora hebdomadalia quam Nundinas anniversarias ad mentem benignarum Privilegialium Litterarum per Divam Abaviam Nostram Imperatricem et Reginam Mariam Theresiam anno 1758 clementer elargitarum celebrare et competentes exinde taxas et proventus percipere possit.

Quo vero Decimo. Praefati Cives supra declaratis libertatibus et immunitatibus aliis etiam Liberis Regiisque Civitatibus Nostris communibus et Legibus ac Constitu-

tionibus Regni contentis ac probatis praerogativis omnium cum tranquillitate et quiete, secure et imperturbate uti, frui et gaudere valeant, omneque eatenus impedimentum et cuiusvis dissensionis ansa amoveatur, omnem omnino domorum et fundorum civilium in vel extra Civitatem hanc, in territorio nihilominus illius existentium, sine consensu et in praedictum Communitatis exemptionem et immunitationem cautam esse volumus et vetitam; imo per expressum statuimus, ut si quae bona immobilia sive haereditatis sive alio quoquoque titulo ad ecclesiasticam, alienigenam vel extraneam Personam devolvi contingeret, talis similia bona intra unius anni decursum, nisi se medio tempore Iurium et beneficiorum ut et onerum civilium participem reddiderit, civibus dividere teneatur, casu vero in contrario penes Magistratum stabit, praevia aestimatione et pretio Possessori huiusmodi bonorum exsoluto, eundem ab illis amovere, hac tamen per expressum adjecta clausula, ut aestimationi et dividitioni Bonorum in Extraneum aut alterius Iurisdictionis haeredem devolutorum instituendae nonnisi comperto et edocto prius eo, quod se talis Iurisdictioni Civitatis haud submiserit, et concivilitatem seu Ius Civitatis ea tenus praemonitus assumere detrectaverit, locus sit.

Undecimo. Quo municipalis cursus et iurisdictio civilis sarta tectaque maneat et non turbetur aut confundatur, per expressum volumus ac declaramus, ut Officiales seu Militares seu Kamerales nullam in Civitate hac aut territorio ipsius iurisditionem in Cives exercere, Iudicium contra Cives ferre vel aliis Actibus iurisdictionalibus in eos procedere, semetque illis immiscere praesumant. Cuncta tamen praemissa

Duodecimo. Ea speciali cum conditione resolvimus, ut praerepetiti Cives in omnibus semet aliis Liberis Regiisque Civitatibus Nostris conforment et ab ingratitude et infidelitatis Nota et macula sub amissione et cassatione horum et aliorum universorum Privilegiorum et Libertatum suarum aliqua poena legali perpetuo sibi cavere hocque beneficium et non vulgare erga Illos Nostrae propensionis documentum de Majestate Nostra, Haere-

dibusque et Successoribus Nostris legitimis omni fide, constantia et integritate jugiter promereri studeant, imo evehimus, conferimus, cooptamus, item et adscribimus quoad omnia et singula praemisso modo declarata Puncta salvo Iure alieno.

Quo Circa Vobis Universis et Singulis Illustribus, Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis, Nobilibus et Agilibus, Prudentibus item ac Circumspectis Universisque et Singulis aliis cuiuscunque Status, Gradus, et Conditionis Hominibus, Iurisdictionibus item et Officialibus in Ditionibus Nostris Constitutis notum, testatumque reddimus, mandamus item et iubemus, ut Vos a modo in posterum memoratam hanc Civitatem pro Libera Regiaque Civitate omnibus iis Privilegiis immunitatibus et libertatibus, quibus aliae huiusmodi Civitates Hungaricae utuntur et gaudent, usura et gavisura habere, Eandemque in Iuribus suis tueri et protegere debeatis et teneamini. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes Litteras Nostras Secreti Sigilli Nostri Majoris impendentis munimine roboratas iisdem Civibus et Incolis annotatae Liberae Regiaeque Civitati Nostrae Elisabethopolis pro Ipsis Eorumque Posteris et Successoribus perpetuo valituras Iuriumque uberiores futuram ad cautelam necessarias dandas duximus et concedendas. Datum Ischlii die decima quinta mensis Augusti anno Domini millesimo octingentesimo trigesimo septimo, Regnorum vero Nostrorum tertio.

Ferdinandus m. p.

B. Iosephus Miske. m. p.

Joannes Somlyai. m. p.

Mi I. Ferdinand, Isten kedvező kegyelméből ausztriai császár, Magyar- és Csehország apostoli királya s ezen néven V-ik. stb.

Tudtul adjuk jelen iratunk által mindazoknak, kiket illet, hogy Erzsébetváros közönsége — mely a mi kedves erdélyi nagyfejedelemségünkben lakik — a neki kegyelmesen adományozandó polgárzati jogért folyamodván, miután hiveink ezen fejedelemség Karai és Rendei, kik 1791. évben országgyűlésre egybegyűltek — tekintetbe vették a

folyamodó közönségnek felséges házunk iránt tanúsított kiváló hűségét, ugyszintén a közügy, a kereskedelem előmozdításában felmutatott szorgalmát, e közönséget elődünk II. Lipót császár és király kegyes ajánlatára a magyar nemzet kebelében létező szabad királyi városok sorába, melyek az országgyűlésen szavazattal és ülésel vannak fölruházva, a taxalis helységek közé befogadták, úgy azonban, hogy mindenben olyannak tekintessék, milyenek a többi szabad királyi városok, és azokkal egyenlő terheket hordozzon, egyenlő jogokkal birjon s erről a 61 cikkelyt alkották, melyet néhai I. Ferenc király boldog emlékü atyánk kegyesen meg is erősített. Mi fennemlített Erzsébetváros összes polgárai és lakosai nevében felségünk elébe terjesztett alázatos folyamodásukra, melyben arra kérnek, hogy adjunk nekik kegyesen e felől örökké tartó kiváltságlevelet, melyet úgy mi, mint utódaink és mások, kiknek érdekében van vagy leend, sértetlenül megtartsunk — legkegyelmesebben beleegyeztünk, hogy a többször nevezett Erzsébetváros, melyet a köztörvény a többi szabad királyi városok közé soroz, a következő kiváltságokkal birjon s élhessen:

1. Erzsébetváros polgárai és lakosai, kik az említett törvénycikk erejénél fogva kedves erdélyi nagyfejedelemségünk többi magyar, szab. kir. városai lakosaival egyenlőkké tétettek és egyesítettek, a vármegye — melyben laknak — joghatósága alól kivéve, közvetlenül az ottani, másodfolyamodásu királyi kormányszéktől függenek s nevezett város, mint királyi birtok, a törvényes erdélyi fejedelmen kívül más senkit se ismerjen földes urának, hogy így azt tőle senki el ne választhassa, el ne idegenithesse vagy el ne zálogosithassa.

2. Nevezett város tanácsa álljon a bíró és a tanácsosok kivánt számából (jelenleg 12 tanácsosból áll) kik, valamint a jegyzők más városok rendje szerint választandók; a főbírói hivatal betöltése — a törvény intézkedése szerint — kijelölés által történik, a jelölt a kir. kormányszék útján hozzánk fölterjesztetik és a megerősítés Lipót kegyes adománylevele értelmében onnan várandó. Különben pedig a tanácsosokat és jegyzőket is,

kik az egybegyűjtött szavazatok többségével választottak, kijelölhetők ily hivatalra. Az így választott s megerősített tanácsnak műköréhez tartoznak a — bármily néven nevezhető — reális és személyi, polgári és bűnügyi esetek, melyek a polgárok és lakosok közt fognak előfordulni, valamint azon perek is melyeket a külsők fognak ellenök folytatni és a városban a polgári hatóság alá tartozó ügyek; úgyszintén a város területén és határai közt elfogott bármily gonosztevő ellen fölmerülő pereket a törvénykönyv, az approbata és compilata constitutiók és az újabb törvényczikkek határozványai szerint megvizsgálja és megítéli. Megengedi a törvény, hogy erdélyi nagyfejedelemségünkben felállított kir. ítélőtáblánkhöz felebezéssel élhessen s onnan — megtartván a felebezés fokozatait — a fenálló törvények alapján az illetékes fölülvizsgálati székhez is felebezessen.

3. Átengedjük azon város területeül annak lakosai által e város határain belül addig birt összes területet (kivéve a dicső emlékü elődeink által Erzsébetváros közönségének nemesi jogon adományozott kastélyt) valódi és régi mesgyéjével és határaival együtt s azoknak minden — bármi néven nevezendő — járulékaival, javadalmaival hasznával s jövedelmeivel, ugymint vadászat-, halászzattal, vámolással, malmok-, korcsmákkal és mészárszékekkel, melyek ezen városon belül vagy kívül, de a város területén fekszenek, vagy találatnak — ser- és pálinka főzéssel, cserép- és téglavetéssel, piaczi és vásári jövedelmekkel, mérsékelt taksákkal, melyeket fizetnek azon bármely nemű lakói — de nem polgárai, kik a városban, vagy annak területén és a közönség földjén épített hajlékokban laknak, mig azt házhely gyanánt vásárlás utján, vagy más igazságos cím alatt el nem sajátították; gyógyszerházak-, boltokkal, szóval minden más ilyen városokat — polgári jogon — megillető jogok- és rendelkezésekkel együtt.

4. Kegyesen akarjuk, hogy ezentúl Erzsébetváros is úgy, mint Erdély többi magyar városai, fizessen közadót s viselje a közterheket, mindazok — legyenek bármily állású és állapotú személyek — kik községi földekkel birnak s polgári javadalmakat élveznek — anélkül,

hogy nemesi vagy más előjogukra hivatkozhatnának — kötelesek birtokuk s más polgári javadalmaik után a városnak adót fizetni, s más közterket viselni és birtokuk — s javadalmaikra nézve a polgári joghatóságot elismerni.

5. Megengedjük azt is, hogy a személyi és a községtől vett birtok esedékek, továbbá mindazon polgári birtok és vagyon, melyeknek hova-fordításáról végrendelet nem intézkedik — a város közönségére szálljanak s hogy az ilyen hagyatékokat szabadon elfoglaltathassa, s a városi község azokat használhassa, nemkülönben az ingó javakat is, melyeket mint szabad polgárok és nemesek végrendelet és örökösök nélkül polgári földön hátrahagytak, ugyszintén a kik polgárjogot nyertek de nemesi jószágokkal nem bírtak mindazonáltal a hűtlenség vagy felségsértés büntényében elmarasztalt nemeseknek és szabad polgároknak, az azon város földjén és területén tartott és birt ingó és ingatlan örökölt és szerzett vagyonát törvényeink szerint a királyi kincstár örökölje; az ily polgári örökségek tényleg királyi adományozás alá tartozanak, melyeket a követelők csak polgári joron szerezhettek meg.

6. Ezen városnak közönsége — a törvényeknél fogva — kétségbevonhatlan igazi nemesnek tartatik, következésképen az igazi nemeseket megillető nemesi előjogokkal maga a város is bírjon.

7. Adunk ezen városnak a fennálló törvények értelmében kegyúri jogot arra, hogy plébánosát maga válasszhassa, de azzal a nyilván kifejezett kötelezettséggel, hogy azon plébános és segédkáplánjainak illő ellátásáról mindig azon város köteles gondoskodni.

8. Biztonság szempontjából megengedjük, hogy ezen város annyi szolgát (:ugynevezett darabantot, vagy hajdút:) tarthasson, a mennyi szükséges; tarthat dobost is, ki a hirdetéseket eszközölje, vagy tűzesetek alkalmával a polgárságot figyelmeztesse; ezen város-szolgák nekik való fegyverrel ellátva mindig a tanács kebeléből választandó előljárójukkal együtt kötelesek éjszakának idején, valamint heti és országos vásárok alkalmával a többi szabad kir. városokban is bevett szokás szerint a rossz

szándékú és zavargó embereket elfogni, vigyázat s bármely kihágás elhárítása czéljából a városban körüljárni s őrt állani.

9. Azon város a maga és a szomszédos helységek közjava szempontjából mind heti, mind országos vásárokat tarthat, ükanyánk, a boldogult Mária Terézia által 1758-ban annak kegyesen adott kiváltságlevele értelmében, illendő vámot és jövedelmet is huzhat.

10. Hogy az említett polgárok a fennebb mondott és más szab. kir. városokkal is közös, a törvények s az ország alkotmánya által nyújtott szabadsággal és előjogokkal egész nyugodalommal és csendességgel, bátran és háborítatlanul élhessenek, minden akadály, ellenkezésnek oka elmozdittassék: akarjuk, hogy egyetlen polgári ház, vagy telek, mely e városon belül, vagy azon kívül, de annak a területén találtatik, a közönség beleegyezése nélkül, annak kárára, kivételt ne képezzen és mentességgel ne birjon; sőt nyilván rendeljük, hogy azon fekvő javakat, melyek akár örökség, akár bármely más cím alatt papi, idegen vagy külső személyekre szállottak, ha a tulajdonos egy esztendő alatt a polgári jogok-, javadalmokból és terhekből részt nem vesz, tartozik a polgároknak eladni; — ellenkező esetben a tanács ezen ingatlan javak megbecsült árát a birtokosnak kifizeti és őt azokból elmozdítja. Különben ezt az eljárást a tanács csak akkor alkalmazhatja, ha kitünt, hogy azon idegen, vagy más joghatóság alá tartozó egyén, még nem lépett a város kötelékébe, vagy nem akar polgárzati jogot szerezni, habár erre fel lett szólítva.

11. Hogy a helyhatósági folyamat és a polgári törvényszolgáltatás épen és erőben megmaradjon és meg ne zavartassék, határozottan kijelentjük, hogy se katonai, se kamarai, tisztek ezen városban, vagy annak területén a polgárookra semminémű joghatóságot nem gyakorolhatnak és ítéletet a polgárok ellen nem hozhatnak, vagy más joghatósági eljárásokat ellenök nem folytathatnak és ilyenekbe nem elegyedhetnek. — Ezen előre bocsátottakat mindazonáltal

12. Csak azon feltétel mellett határoztuk, hogy az említett polgárok mindenkben magokat más szabad kir. városainkhoz alkalmazzák, a háladatlan és a hűtlenség bélyegétől és szennyétől jószágaik és minden egyéb kiváltságaik és szabadalmaik elvesztése és más törvényes büntetés terhe alatt örökre óvakodjanak, és igyekezzenek, hogy valamint a Mi, úgy törvényes örökösaink és utódaink hajlandóságát egész hívességgel, állandósággal és egyenességgel mindvégig megérdemeljük; sőt mások jogainak érintetlenül hagyása mellett, mindazt, mi az említett pontok alatt előfordult, kivonjuk, megengedjük, felvesszük és nektek átírjuk.

Ezért Nektek mindnyájatoknak, nagyságosok, tekintetesek, méltóságosok, nemzetesek, ügyesek, nemesek és serények, okosok és figyelmesek, nem különben minden egyéb állású, rangú és állapotú, s a birodalmunkban levő ember, úgy szintén tanács, törvényhatóságok és tisztviselőknek tudtokra adjuk, parancsoljuk egyszersmind és meghagyjuk, hogy ti mostantól fogva ezután engedjétek, hogy ezen város éljen mind azon kiváltságokkal, szabadsalommal és szabadsággal, melyekkel más ilyen magyar városok élnek; és nevezett várost a maga jogaiban oltalmazni és védelmezni tartoztok. — Mely dolognak örökös emlékezte s erősségeül nagyobb függő pecsétünkkel megerősített levelünket, mint örökre használandó jogaik biztosítékát kiadtuk szabad kir. Erzsébetvárosunk polgárainak, lakóinak, ezek örökösei- és ivadékainak.

Kelt Ischlben az Urnak 1837. uralkodásunk 3. évében augusztus hó 15. napján.

Ferdinand s. k.

Báró Miske József. s. k.

Somlyai János. s. k.

V. Ferdinánd a Rafael-féle gymnasium alapító-levelét megerősíti.

XXI.

Nos Ferdinandus Primus divina favente clementia Austriae Imperator, Apostolicus Hungariae et Bohemiae Rex, Hujus Nominis Quintus, Rex Lombardiae et Vene-

tiarum, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Galiciae, Lodom-
 meriae et Illyriae Rex Hyerosolymae etc. Archidux Aus-
 triae, Magnus Dux Heত্রুরিয়াe, Dux Lotharingiae, Salis-
 burgi, Styriae, Carinthiae et Carnioliae, Magnus Princeps
 Transsilvaniae, Marchio Moraviae, Dux Superioris et
 Inferioris Silesiae, Mutinae, Parmae, Placentiae et Guas-
 tallae, Osveciniae et Zatoriae, Teschiae, Forajulii, Ra-
 gusae et Gaderae etc. Comes Habsburgi, Tirolis, Sycu-
 lorum, Kyburgi, Goritiae et Gradiscae, Princeps Tridenti
 et Brixinae etc, Marchio Superioris et Inferioris Lusatiae
 et Istriae, Comes altae Amisiae, Feldkirckiae, Brigantiae,
 Sonnenbergae etc. Dominus Tergești Cattari, Marchiae
 Slavonicae etc.

Memoriae Commendamus tenore praesentium signi-
 ficantes quibus expedit universis, quod Nos penitus con-
 siderantes, quantum laudis maneat eos, qui studio institu-
 tionem pubis scholasticae promovendi ducti, salutare
 fundationes piis largitionibus erigendas, ad chari Nostri
 Magni Principatus Transilvaniae et rectae fidei incre-
 mentum laudabili zelo suscipiunt; hac ratione

Generosum Alexandrum Raphael prouti Nobis expo-
 nitur Equitem Anglicum Armenum ex Madras in India
 oriundum e peculiari erga Nationem suam, Gentem
 quippe Armenam, propensione ad id inductum fuisse agno-
 scimus, quod e facultatibus industria sua prosperatis in
 Libera Regia Nostra Civitate Elisabethopolitana fine pro-
 vehendae institutionis scholasticae, totius ejatis peripheriae
 Gymnasium Rom-catholicum pro scholaribus tamen absque
 ullo prorsus Nationis seu Religionis discrimine suscipiendis
 fundare constituerit, confectasque eatenus peculiare Lite-
 ras Fundationales pro impetranda benigna Nostra Con-
 firmatione Nobis humillime exhibuerit, quarum quidem
 Literarum fundationalium tenor sequens est.

Ego Alexander Raphael Eques Anglicus desiderans
 Novum sinceram erga Communitatem Armenam Elisa-
 bethopolitanam in praesentiarum virtute benigni Diplo-
 matis, per Suam Majestatem Sacratissimam, Principem
 Augustissimum Ferdinandum primum clementer elargiti,
 in Liberam, Regiamque Civitatem erectam, amicitiae

specimen contestari, anhelansque ut incrementum et splendorem ad similia aliarum in amplissimis ditionibus sub glorioso Regimine Domus Austriacae florentium civitatum nanciscatur progressumque sortiatur, constitui erigere, Deo volente in dicta hac civitate gymnasium, sub sequentibus inalterabilibus conditionibus.

Primum, et ante omnia nuncupetur illud Gymnasium Raphaelinum. Secundo. Civitas procuret apta aedificia contentui meo obsecundantia, pure ad praedictum finem deservitura et tunc legabo 15000 id est Quindecim Mille Rfloreos Mon. Conv. in publico Transilvaniae Aerario illocandos, erga 6 id est sex procentuale interusurium; cujus summae capitalis Interusuriis annuatim 900 florenos efficientibus applicentur tres Professores Laici Romano-catholici, apti Armeni prioritatem habentes, quorum duo priores permansive reportent singillative titulo salarii 300 tercentes insimul 600 sexcentos Rfloreos, postremus vero seu tertius 250. ducentos quinquaginta Rfloreos, residui 50 quinquaginta Rfloreni cedant ecclesiastico Catechetae Armeno, cujus erit Doctrinam Christianam Juventuti servare.

Tertio. Salvus sit ingressus in praefatum gymnasium cuivis extraneo e quacunque Natione oriundo et quacunque Religionem profitenti, imo, si sponte libuerit, praeviae etiam Catechisationi spirituali interesse.

Quarto. Intimo corde desiderans, ne lingua armena Civitate exulet, volo, ut juvenes praecise Armeni, priusquam gymnasium ingrederentur, calleant linguam propriam natalem saltem legendo et scribendo eandem; salva permanente autoritate praefecti Gymnasii hanc conditionem, quoad extraneos juvenes Armenos in extraordinariis casibus dispensandi.

Quinto. Praefectus Gymnasii semper erit Judex primarius Civitatis Elisabethopolitanae, aequae ac Professores tam vita mea durante per me, quam post fata mea per magistratum Civitatis elisabethopolitanae constituendi, semper Confirmationi Excelsi Regii Gubernii Transilvanici substernendi erunt, ut adeo sine confirmatione tali officio suo nullatenus fungantur. Sexto. Potestate Pro-

fessores et Catechetam eligendi post mortem meam penes magistratum permansura ea sub conditione, ut ad unam stationem tria Individua Excelso Regio Gubernio pro unius ex illis confirmatione repraesentare obstrictus sit.

Septimo. Quod vero summam fundationalem attinet, eadem instar aliarum pecuniarum fundationalium, sub superinspectione Excelsi Regii Gubernii, erga 6 sex percentuale interusurium plenaria securitate ad fructificandum elocanda veniet. Postremo volo, ut donec vixero juvenes gymnasii quinta die mensis Aprilis tanquam festo Natalis mei vacantiam a studiis habeant, post decessum autem meum in mortis meae anniversario pro salute animae meae sacra celebrentur. Studiosi vero gymnasii eadem vacatione meminerint mei utpote Fundatoris, precibus suis ad Deum omnium bonorum Largitorem fundendis.

Concludo praesentem dispositionem meam, venerabundo implorans Excelsi Regii Gubernii eam benignitatem, quatenus ad analogiam Instituti pro puellarum dictae Civitatis Educationi per me fundati; tenoreque Decreti Gubernialis de 11-a Maji 827. Nro 4438 emanati, suprema sua autoritate roborati atque in effectum deducti, erga praeattactum etiam Gymnasium, ejusque Professores supremam Inspectionem et Directionem in se gratiose suscipere, altaque sua autoritate protegere dignetur, illud quod ad Dei Omnipotentis gloriam, apostolici Regis Ferdinandi honorem, Populique Regio suo clementissimo dulcique Sceptro subjecti salutem et incrementum fundare adnitor.

In quorum fidem, firmitatemque perpetuam litteras has fundationales manu propria subscripsi, sigilloque meo authentico munivi. Datum in libera Regiaque Civitate Szamosujvár. die secunda mensis Iulii anno Domini millesimo Octingentesimo Quadragesimo secundo. Alexander Raphael m. pr. Eques Anglicus (L. S.)

Nos igitur pro summo illo Patronatus Jure, quod qua Rex Apostolicus et magnus Princeps Transilvaniae, pro ratione necessitatis et utilitatis publicae in regulanda re litteraria optimo jure habere et exercere dignoscimur,

proque ea, qua in incrementum pubis scholasticae ferimur sollicitudine, supplicatione praeaudati Fundatoris Generosi Alexandri Raphael equitis Anglici exaudita et clementer admissa, omnia capita in literis foundationalibus Nobis exhibitis contenta et conscripta, praesentibus literis Nostris Confirmationalibus inserta, ea sub conditione acceptavimus, ratificavimus et approbavimus, prout praesentibus acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus: ut praevigentes edendaeque in posterum circa impertiendam in Gymnasiis Romano-Catholicis institutionem, Ordinationes in neo erigendo gymnasio hoc Raphaelino ceterum ad mentem Fundatoris administrando, exacte observentur, benigne indulgentes porro ut aedificium per toties memoratae liberae Regiaeque Civitatis juratam Communitatem sub 29 Julii 842 oblatum et virtute altissimae Resolutionis Nostrae Regiae dto 12-a Novembris 842. e serie exarendandarum publicarum fatae civitatis realitatum expungi benigne admissum inque platea vulgo „Uj utcza“ nuncupata vicinitatibusque ab una: horti civis, ejatis Joannis Fark parte vero ab altera domus civilis Theodori Ötves situm, praedictum in finem convertatur, atque summa foundationalis 15000 id est quindecim mille florenorum mon. conv. apud Officium Nostrum solutorium Camerale Cibiniense dependendum, ad normam praevigentium benignarum nostrarum circa foundationalia capitalia ordinationum pertractetur unaque promittentes pro Nobis et Successoribus Nostris Regibus Hungariae et magnis Principibus Transilvaniae, antelatas foundationales, in cunctis capitibus, tam per Nos ipsos observaturos, quam per alios, quorum interest observari curaturos. In cujus Rei memoriam, firmitatemque perpetuam, praesentes Litteras Nostras confirmationales, secreto majori nostro Sigillo impendenti communitas extradandas esse duximus et concedendas.

Datum in Imperiali Urbe Nostra Vienna Austriae, die vigesimo nono mensis Novembris anno Domini millesimo octingentesimo quadragesimo secundo, Regnorum vero Nostrorum octavo.

Ferdinandus m. p.

Alexius Noptsa m. p.
Joannes Somlyai m. p.

Mi I. Ferdinand, Isten kedvező kegyelméből Ausztria császára, Magyar- és Csehország apostoli királya, ezen néven V-ik. stb. stb. stb.

Emlékezetébe ajánljuk jelen iratunknál fogva mindazoknak kiket illet, kijelentvén, hogy mi alaposan megfigyelve, mily dicséret háromlik azokra, kik az iskolás növendékek tanításának előmozdítására törekedve, — kegyes adományuk által, hasznos alapítványokat tesznek a mi kedves erdélyi nagy fejedelemségünknek, — az igaz hit terjedése végett dicséretes buzgalmat fejtenek ki; ez okból elismerésünket nyilvánítjuk a nemes örmény Raphael Sándor iránt, a ki mint nekünk előadják — angol lovag. Madrasban Indiában született; nemzete vagyis az örmény nép iránti kiváló vonzalomtól vezetett elhatározta, hogy szorgalma által gyűjtött vagyomból szabad királyi Erzsébetvárosunkban az iskolai oktatás előmozdítása végett a nevezett város egész környéke számára minden nemzeti s vallási külömbség nélkül róm. kath. gymnasiumot alapít, e végből az elkészített alapító levél kegyes megerősítésünk elnyerése végett nekünk legalázatosabban bemutatta, mely alapító levélnek tartalma következő:

Én Raphael Sándor, angol lovag óhajtván őszinte barátságom jelét kimutatni jelenleg is Erzsébetváros örmény közönsége iránt, mely első Ferdinand apostoli felsége és a fenséges fejedelem által nagylelkűen adományozott kegyes oklevél alapján szabad királyi várossá emeltetett és óhajtván, hogy a dicsőségesen uralkodó osztrák ház alatt ezen terjedelmes országban más virágzó városok hasonlatosságára öregbedést és fényt nyerjen, ugyszintén haladást tüntessen föl; Isten akaratjából elhatároztam, hogy a nevezett városban gymnasiumot alapítok a következő megváltozhatlan feltételek mellett.

1. Ezen gymnasium mindenek előtt *Raphaeli* gymnasiumnak neveztessek.

2. A város gondoskodjék oly alkalmas épületekről, melyek megelégedésemet kiérdemlik s melyek csakis a nevezett célra szolgáljanak s akkor hagyok 15,000 frtot vagyis tizenöt ezer pengő forintot. Ezen összeg 6¹/₁₀

kamat mellett az erdélyi királyi kincstárba helyezendő, mely tőke összegnek évi kamatjából vagyis 900 forintból 3 világi róm. kath. képesített tanár fizetődjék, az örmények elsőbbséggel birván, kik közül a két első állandóan egyenként fizetés czim alatt 300 frt, összesen 600 R. forintot, az utolsó vagyis a harmadik pedig 250 R. forintot kapjon, a fennmaradó 50, vagyis ötven forint legyen az örmény egyházi hitelemzőé, kinek kötelessége lesz a keresztény hittant az ifjuságnak előadni.

3. Szabad legyen a nevezett gymnasiumban bármily nemzetiségű és vallásu idegennek bejárni; sőt ha önként kívánkozik a hitelemzés oktatásán is jelen lehet.

4. Őszinte szívből óhajtván, hogy az örmény nyelv a városban fenmaradjon, akarom, hogy az örmény ifjak, mielőtt a gymnasiumba bejutnak, tudják saját nemzeti nyelvöket legalább írás- és olvasásban, épségben fen tartván a gymnasium felügyelőjének azon jogát, hogy ezen föltétel alól a külső örmény ifjakat rendkívüli esetekben fölmenthesse.

5. A gymnasium felügyelője mindig Erzsébetváros főbirája lesz, ugyszintén a mig élek a tanárok általam, halálom után Erzsébetváros tanácsa által választandók, kiket megerősítés végett mindig az erdélyi fenséges királyi kormányzékhez kell felterjeszteni, mert megerősítés nélkül hivatalt semmiképpen nem viselhetnek.

6. Akarom, hogy a tanárok és hitelemző választási joga halálom után a tanácsnál maradjon oly feltétel alatt, hogy egy állomásra 3 egyént köteles legyen ajánlani a fenséges királyi kormányzéknek, hogy egyet azok közül megerősítsen.

7. A mi az alapítványi összegeket illeti, az más alapítványi pénzek szerint 6 azaz hat százalék kamat s teljes biztosíték mellett gyümölcsöztetendő a fenséges királyi kormányzék föfelügyelete alatt.

Végül akarom, hogy a mig élek a gymnasium ifjúsága születésem ünnepén, vagyis ápril hó 5-ik napján szünetet élvezzen; halálom után pedig elhalálozásom évfordulóján lelkem üdvére szent mise tartassék; a gym-

nasiumi tanulók pedig azon szabad napon emlékezzenek meg rólam, mint alapítóról, imával járulván Istenhez a minden jök adományozójához.

Bezárom ezen rendelkezésemet tisztelettel kérvén a fenséges királyi kormányzéknek azon kegyességét, hogy az általam nevezett városban alapított leányiskolához hasonlólag, mely 1827-ik május 11-én 4438. sz. alatt kelt s legfőbb tekintélyével megerősített kormányzékeni oklevél alapján van szervezve, a jelzett gymnasium s annak tanárai fölött is a legfőbb felügyeleti s igazgatói jogot kegyesen magára vállalni s magas tekintélyével védeni méltoztassék, mert azt a Mindenható Isten dicsőségére, Ferdinand apostoli király tiszteletére és a legkegyelmesebb királynak édes kormányzása alatti nép üdvére és gyarapodására, alapítani szándékozom.

Melynek hitelessége s örök tartóssága végett ezen alapító levelet sajátkezűleg aláírtam, hiteles pecsétemmel megerősítettem. — Kelt szabad királyi Szamosujvár városában július hó 2-ik napján, Urunk 1842-ik évében. Raphael Sándor s. k. angol lovag. (P. H.)

Mi tehát legfőbb kegyuri jogunknál fogva, melylyel, mint apostoli király és Erdély nagy fejedelme tekintettel a szükség és közjóra, a tudomány ügyének szabályozása iránt teljes joggal birunk, és gyakorolhatunk; s azon okokból, mert a tanuló ifjuság gyarapodása gondosságunkat képezi, fennevezett nemes alapító Raphael Sándor angol lovag kérését meghallgatván s kegyesen elfogadván, mivel az alapítványi levélben nekünk bemutatott minden pontozattal megvagyunk elégedve, az abban foglaltakat jelen megerősítő okmányunk alapján azon föltétel alatt fogadtuk el, helyeseltük s helybenhagytuk, a mint jelenleg is elfogadjuk, helyeseljük, helybenhagyjuk s megerősítjük, hogy a róm. kath. gymnasiumokban fennálló, vagy jövőben kiadandó rendeletek a tanítás irányítására nézve ezen ujonnan felállítandó Raphaeli gymnasiumban is, melyet más egyebekben az alapító akarata szerint igazgattatni kívánunk, pontosan megtartassanak; kegyesen megengedvén továbbá azt, hogy a többször említett szabad királyi város esküdt közönsége által 1842. július 29-én

felajánlott épület magas királyi határozatunk erejénél fogva, mely 1842. november 12-én kelt, nevezett város haszonbérbe adandó közjavadalmaiból kivétessék, vagy nevezett czélra fordittassék; mely épület az ugynevezett Ujutzában egyfelől Fark János városi polgár kertjének, másfelől pedig Ötves Tódor polgári házának szomszéd-ságában található, — ugyszintén, hogy a nagyszebeni kamarai hivatalunknál lefizetendő 15,000 frt. azaz tizen-ötezer pengő forint alaptőke az alapítványi tőkésre vonatkozó kegyelmes rendeleteink szabványa szerint kezeltes-sék; egyszersmind megigérvén ugy magunk, mint utó-daink, magyar királyok és erdélyi nagy fejedelmek rész-ről, hogy a fennevezett alapítványt minden pontozataiban mind magunk teljesítjük, mind mások is, kiknek érde-kében van, hogy teljesítsék, örködni fogunk.

Mely dolog emlékezetére és örök állandóságára nézve ezen megerősítő levelünket nagyobbik titkos függő pecsétünkkel ellátva kiadatni megengedtük.

Kelt Ausztriában, császári városunkban Bécsben, november hó 29-ik napján, Urunk 1842-ik,- uralkodásunk-nak pedig 8-ik évében.

Ferdinand s. k.

Noptsa Elek s. k.
Somlyai János s. k.

Tartalom.

	Lap.
1. Előszó	1.
2. Szabad királyi Erzsébetváros helyrajzi vázlata	12.
3. Erzsébetváros népmozgalmi viszonyai	18.
4. Ebesfalva alakulása, hadászati jelentősége és gyarmatosítása	31.
5. Ebesfalva, mint az Apaffiak birtoka	38.
6. Apaffi emlékek	55.
7. Örmények az Árpád-házi és a következő királyok idejében. Ani feldúlata, menekülés a szélrózsa minden irányába	59.
8. Az örmények Ebesfalvára költöznek	65.
9. Az ebesfalvi örmények első összeírása	68.
10. Tükördarabok a hazai örmények viszonyairól és jelleméről	79.
11. Az ó-templom	82.
12. Az ebesfalvi magyar templom	94.
13. Erzsébetváros örm. kath. főegyháza	125.
14. Erzsébetváros, mint az erdélyi örmények közigazgatási központja	131.
15. Erzsébetváros önkormányzati szervezete	154.
16. Ipar és kereskedelmi viszonyok	160.
17. Az állami elemi fiúiskolá, óvóda és ipariskola rövid története	170.
18. Az erzsébetvárosi zárda és leányiskola	183.
19. Gör. kath. egyház	184.
20. Az ágostai hitvallásuak egyháza	185.
21. Gör. keleti egyház	186.
22. Az örmények honfiusítása	197.
23. Erzsébetváros az 1848/9. évi forradalom alatt	208.
24. Szab. kir. Erzsébetváros képviselő-testületének kegyuri jogai és kötelmei	255.
25. Az erzsébetvárosi örm. családok 1708-tól kezdve maig	358.
25. Gymnasium	368.
27. Jótevőink	300.
28. Az ev. ref. egyházközség története	308.
29. Milleniumi ünnepélyünk	318.
30. Befejezés	

	Lap.
31. Apaffi fejedelemnek az örmény kereskedők részére kiadott biztosító okmánya	III.
32. Apaffi az örmények biráit kinevezi	IV.
33. Apaffi Mihály az ebesfalvi örmények részére szabadságlevelet ad	V.
34. Apaffi fejedelem nejének körrendelete a jószágai- ban levő tisztekhez, hogy az örmények sátrait elbontatni ne engedjék	IX.
35. Emlékirat	X.
36. Az ebesfalvi örmények személyi szabadsága végett kelt okmány	XII.
37. Erzsébetváros örm közönsége 1725-ben Kolozs- vára országgyűlésre meghivatik	XIII.
38. Az ó-templom felszentelési okmánya	XIV.
39. III. Károly király kiváltságlevele	XVII.
40. Lázár János, erzsébetvárosi bíró szabad menetlevele	XXXII.
41. Mária Terézia kiváltságlevele 1746. évről . . .	XXXIII.
42. Mária Terézia által megerősített felhatalmazvány ftdő Dániel Mihály és társa részére	LV.
43. Mária Terézia II. kiváltságlevele 1758. évről . .	LVIII.
44. Mária Terézia okmánya Erzsébetváros birtokairól	LXXII.
45. Mária Terézia engedélyt ad a szamosujvári- és erzsébetvárosiaknak, hogy trónjához követeket küldhessenek	LXXVI.
46. Mária Terézia felhatalmazványa Issekutz Ágoston és Vikol Bogdán részére	LXXVII.
47. II. József kiváltságlevele	LXXX.
48. II. József rendeletei a Heves átadása iránt . .	CI.
49. II. József második kiváltságlevele	CII.
50. V. Ferdinánd kiváltságlevele	CXVII.
51. V. Ferdinánd a Rafael-féle gymnasium alapító levelét megerősíti	CXXVIII.

1. Kápolna. 2. Protestáns temető. 3. Róm. kath. temető. 4. Gör. kath. temető. 5. Huszár laktanya. 6. Alsó templom. 7. Honvéd laktanya. 8. Gyógyszertár. 9. Erzsébetváros és vidéki iparbank. 10. Városház. 11. Gör. kel. templom. 12. Főtemplom. 13. Lat. szert. templom. 14. Gör. kath. templom. 15. Ref. templom. 16. Kameller-menház. 17. Adóhivatal. 18. Apaffi kastély. 19. Áruház. 20. Takarékpénztár. 21. Gymnasium. 22. Ó-templom. 23. Leányiskola. 24. Fiuiskola. 25. Kaszinó. 26. Mechitarista zárda. 27. Ágostai templom. 28. Mechitarista templom. 29. Posta-hivatal. 30. Gőzmalom. 31. Vámoshíd. 32. Vasut indóháza.

Erzsébetváros

és
határainak
terképe -

